

1509

DE INDIFFERENTIALIS

EEN ONDERZOEK
NAAR HET ANUMERIEKE GEBRUIK
VAN HET SUBSTANTIEF
IN HET ALGEMEEN BRUIKBAAR NEDERLANDS

W. H. M. MATTENS

DE INDIFFERENTIALIS

.

PROMOTORES: PROF. DR. A. A. WEIJNEN
EN PROF. DR. E. TH. G. NUIJTENS

DE INDIFFERENTIALIS

EEN ONDERZOEK NAAR HET ANUMERIEKE GEBRUIK
VAN HET SUBSTANTIEF
IN HET ALGEMEEN BRUIKBAAR NEDERLANDS

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van doctor in de letteren
aan de katholieke universiteit te Nijmegen,
op gezag van de rector magnificus Dr. G. Brenninkmeijer
hoogleraar in de faculteit der sociale wetenschappen,
volgens besluit van de senaat in het openbaar te verdedigen
op vrijdag 13 maart 1970, des namiddags te 2 uur precies
door

WILLY HYPOLITHUS MARIA MATTENS

geboren te Vogelwaarde (Z.Vl.)

Te Assen bij

Van Gorcum & Comp. N.V. – Dr. H. J. Prakke & H. M. G. Prakke

*De uitgave van dit proefschrift werd mogelijk gemaakt door een subsidie van de
Nederlandse Organisatie voor Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek (Z.W.O.)*

Aan de nagedachtenis van mijn moeder

Aan mijn vader

INHOUD

HOOFDSTUK I – INLEIDING	1
1.1. Methode, studieterrein, studieobject.	1
1.1.1. Methode.	1
1.1.2. Studieterrein	2
1.1.3. Studieobject	6
1.2. Systeem in de linguïstiek	8
1.3. De term systeem in het Nederlandse structuralisme.	10
1.4. Taalsysteem, taalvoorraad en taalgebruik	14
1.4.1. Het taalsysteem	14
1.4.2. De taalvoorraad en het taalgebruik	15
1.5. Het statische en dynamische karakter van de taal	21
1.6. Structuur	26
HOOFDSTUK II – DE ANALYSE VAN HET GELEDE TAAL- ELEMENT	30
2.0. Probleemstelling	30
2.1. Vorm en betekenis als uitgangspunt voor een formele analyse. .	31
2.2. Semanteem en morfeem	37
2.3. Het woord en zijn kenmerken	52
2.3.1. Het woord en zijn uiteenplaatsbaarheid	54
2.3.2. Het woord als de volledige woordinhoud van de zin.	64
2.4. Semanteemsoorten	75
2.5. Morfeemsoorten	79
2.6. Secundair semanteem	82
2.6.1. <i>Schip</i> <i>schepen</i>	93
2.6.2. <i>Kind</i> <i>kinderen</i>	96
2.6.3. <i>Lang</i> <i>lengte</i>	101
2.7. Secundair semanteem en betekenisverschil.	104
2.8. Het meervoud in het Nederlands	108

2.9.	Secundair semanteem en bindingsklank	110
2.10.	Secundair morfeem	120
2.11.	Secundair morfeem en betekenisverschil	124

HOOFDSTUK III – SINGULARIS – PLURALIS – INDIFFERENTIALIS

		129
3.0.	Probleemstelling	129
3.1.	Singularisering	133
3.1.1.	Singularisering door gebruik in zelfnoemfunctie	133
3.1.2.	Singularisering door gebruik als aanspreking	138
3.1.3.	Singularisering door gebruik als eigennaam	140
3.1.4.	Singularisering door een singularisator.	146
3.1.4.1.	Singularisering door <i>een</i>	147
3.1.4.2.	Singularisering door het telwoord <i>één</i>	152
3.1.4.3.	Singularisering door <i>geen</i>	153
3.1.4.4.	Singularisering door <i>de</i>	160
3.1.4.5.	Singularisering door andere deiktische elementen	161
3.1.4.6.	Individueel en collectief gebruik van „vis onbepaald”	162
3.1.4.7.	Individueel, collectief en generaliserend gebruik van „vis bepaald”	164
3.1.4.8.	Singularisering door het voorzetsel <i>per</i>	167
3.1.4.9.	Singularisering door gebruik in de constructie substantief + voorzetsel + substantief	171
3.1.4.10.	Singularisering door gebruik in de constructie voorzetsel + substantief + voorzetsel + substantief.	173
3.1.4.11.	Singularisering door gebruik in de constructie substantief + voorzetsel + substantief + voorzetsel	173
3.1.4.12.	Singularisering door een bepaald hoofdtelwoord in postpositie	174
3.1.4.13.	Terugblik	174
3.2.	Pluralisering.	175
3.2.1.	Pluralisering door een telwoord	176
3.2.2.	Pluralisering zonder de aanwezigheid van een pluralisator: nul-teken	177
3.3.	Indifferentialis.	178
3.3.1.	Eerste component van een nominaal compositum: indifferen-tialis of pluralis	179
3.3.1.1.	Transformationele beschrijving van het compositum	190
3.3.2.	De woordgroep substantief + substantief	192
3.3.3.	Substantivisch predikaatsnomen en indifferentialis	198
3.3.4.	<i>Als</i> (voegwoord van hoedanigheid) + indifferentialis	206

3.3.5.	Voorzetsl + substantief indifferentialis	210
3.3.5.1.	Voorzetsel + substantief indifferentialis als bepaling van gesteldheid	210
3.3.5.2.	Voorzetsel + substantief indifferentialis als voorzetselvoorwerp	211
3.3.5.3.	Voorzetsel + substantief indifferentialis als bijwoordelijke bepaling	212
3.3.6.	Het diminutief als indifferentialis	215
3.7.	Slotbeschouwing	216
RÉSUMÉ		218
NOTEN		220
Noten bij hoofdstuk I		220
Noten bij hoofdstuk II		224
Noten bij hoofdstuk III		243
LIJST VAN GEBRUIKTE AFKORTINGEN		254
BIBLIOGRAFIE		255
PERSONENREGISTER		262
ZAKENREGISTER		265

INLEIDING

„Je entwickelter und je exakter eine Wissenschaft ist, desto weniger lässt sich in ihr „Theorie“ und „Darstellung des Gegenstands“ scheiden – weil eine „Darstellung“ ohne Theorie gar nicht möglich ist, sondern jede Darstellung unausweichlich sehr stark bestimmt ist von der Theorie, die dahinter steht”¹

Het is „nodig dat waar de linguist zijn moedertaal onderzoekt, hij kritischer dan hij tot nu toe veelal was, zich bezint op zijn theoretische uitgangspunten”².

1.1. METHODE, STUDIETERREIN, STUDIEOBJECT

1.1.1. *Methode*

Het methodologisch uitgangspunt voor deze studie is niet de transformationeel-generatieve methode. Sommigen zullen uit deze preambule misschien onmiddellijk concluderen, dat deze studie daardoor niet kan beantwoorden aan de eisen van de moderne taalbeschrijving. De transformationeel-generatieve methode schijnt immers het predikaat „moderne taalbeschrijving” als monopolie voor zich op te eisen en ook inderdaad te verwerven. Het wekt dan wel enige verbazing, dat men met behulp van deze moderne taalbeschrijvingsmethode soms tot precies dezelfde resultaten komt als met behulp van methodes die voorheen werden gebruikt. Van de noodzaak om steeds „weer van de grond af te beginnen”³, zijn sommigen dan ook terecht niet overtuigd.

De transformationeel-generatieve methode wordt door ons niet gevolgd om twee redenen. Ten eerste, omdat naar ons oordeel de fundamentele principes van deze methode nog niet voldoende zijn

doordacht en uitgewerkt. De belangrijke wijzigingen die door sommige generatieve grammatici worden voorgesteld of zelfs reeds zijn aangebracht, tonen dit duidelijk aan. Men denke slechts aan de discussie over de semantische en de transformationele component⁴, en aan de zeer recente discussie over het lexicon⁵. Ten tweede, omdat er – voor ons althans – enkele praktische bezwaren aan verbonden zijn. Juist omdat de fundamentele principes van de transformationeel-generatieve methode nog niet voldoende zijn doordacht en uitgewerkt, betekent iedere toepassing van deze methode terzelfder tijd een uitwerking, c.q. omwerking van een aantal basisprincipes. Een duidelijk voorbeeld hiervan is R. P. Botha, *The function of the lexicon in transformational generative grammar*. Hiertoe is men slechts in staat, wanneer men allereerst in de gelegenheid is zich uitvoerig op de hoogte te stellen van alle bestaande opvattingen binnen de transformationeel-generatieve grammatica, m.a.w. men moet niet alleen alle belangrijke publikaties tot zijn beschikking hebben of kunnen krijgen, maar men moet ook over voldoende tijd beschikken, om deze werken te bestuderen. Wie op de hoogte is van de literatuur over de transformationeel-generatieve grammatica, weet, wat „voldoende tijd” hier betekent. Bovendien is het voor ons de vraag, of het mogelijk en aanvaardbaar moet worden geacht, dat men een dergelijke taak „op zijn eentje” verricht. Wil een dergelijke taak tot een goed einde kunnen worden gebracht, dan moet men o.i. in de gelegenheid zijn regelmatig met collega's van gedachten te wisselen.

Bovenstaande overwegingen hebben ons doen besluiten ons in deze studie aan te sluiten bij de Nederlandse traditie, zij het – zoals verderop zal blijken – niet onvoorwaardelijk. Dit betekent echter niet, dat wij volledig aan de transformationeel-generatieve methode voorbij zullen gaan. Zo zal de door Kraak en Klooster gegeven generatieve beschrijving van enkele Nederlandse taalverschijnselen, bijv. de negativering door *geen*, het lidwoord van categorialiteit, het nominaal predikaatsnomen, aan een kritische beschouwing worden onderworpen.

Met Uhlenbeck zijn we van mening, dat de linguïst die zijn moedertaal onderzoekt, zich dient te bezinnen op zijn theoretische uitgangspunten⁶. Het grootste gedeelte van dit hoofdstuk wordt dan ook hieraan gewijd.

1.1.2. *Studieterrein*

Het studieterrein voor dit werk is het hedendaagse Nederlands, met

uitzondering van de dialecten. Het is niet onze bedoeling met de benaming „hedendaags Nederlands, met uitzondering van de dialecten” een nieuwe term toe te voegen aan het rijtje: koinè (Royen), Standaard-Nederlands (Blancquaert), beschaafdentaal (Kruisinga), Verzorgd Nederlands (Kloeke), het huidige Algemene Nederlands (Van der Lubbe), Algemeen Beschaafd Nederlands⁷. Tegen laatstgenoemde term zijn en worden vooral vanwege het woord „Beschaafd” bezwaren gemaakt. Niet ten onrechte dachten wij, wanneer blijkt, dat dit woord aanleiding geeft tot het vormen van slogans als „Beschaafd uiterlijk, beschaafde taal”, een slogan die in België gebruikt wordt ter propagering van het ABN. De taalgebruiker die door de natuur niet met een beschaafd uiterlijk bedeeld is, moet zich daardoor wel bijzonder ontmoedigd voelen. Maar ondanks alle bezwaren die de term Algemeen Beschaafd Nederlands heeft opgeroepen, blijkt hij toch de enige te zijn, die zich weet te handhaven. „Hij is nu een keer algemeen gebruikelijk en geen enkele poging om er een andere term voor in de plaats te zetten, heeft tot dusver succes gehad”, aldus Paardekooper⁸. Volgens hem kunnen we alle moeilijkheden in deze omzeilen, „als we afspreken dat we die etymologische betekenis [Algemeen Beschaafd Nederlands, w.m.] „vergeten” en ons alleen aan de synchronische houden „bovendialectische Nederlandse eenheidstaal”. Ik zou zeggen: laten we de ingeburgerde term ABN handhaven, en de betekenis van de afkorting vergeten”⁹. Het voorstel van Paardekooper zou de discussie rond de term ABN kunnen beëindigen, als het voorstel ook inderdaad te verwezenlijken was. Het gaat echter niet op, menen we, de term ABN op één lijn te stellen met bijv. N.E.C. Iedere Nederlandse voetballiefhebber weet, wat met N.E.C. bedoeld wordt, ook zonder de etymologische betekenis van deze afkorting te kennen. Bij de term ABN daarentegen duikt steeds weer de vraag op: wat is ABN? Wat hoort er tot het ABN? Waarom is dit woord of deze uitdrukking wel ABN, maar dat woord of die uitdrukking niet? Bij de beantwoording van dergelijke vragen is het meestal gewoon onmogelijk de etymologische betekenis van de afkorting buiten beschouwing te laten, nog afgezien van de vraag, of dit didactisch verantwoord zou zijn. Wij menen, dat dit terminologisch probleem kan worden opgelost door de term ABN te her-etymologiseren. De bezwaren tegen deze term worden o.i. opgeheven, wanneer we ABN beschouwen als de afkorting van Algemeen Bruikbaar Nederlands, waaronder dan verstaan kan worden, het Nederlands dat algemeen, dat in het hele Nederlandse taalgebied mondeling en schriftelijk bruikbaar is. De vervanging van *Beschaafd* door *Bruikbaar*

maakt het mogelijk, dat die woorden en uitdrukkingen die door het overgrote deel van de Nederlandse taalgemeenschap als minder beschaafd worden beschouwd, maar die vooral in het werk van sommige moderne auteurs veelvuldig voorkomen, hun rechtmatige plaats binnen het Algemeen Bruikbaar Nederlands kunnen innemen. De dialecten, hoe beschaafd ook, zijn niet „algemeen bruikbaar”. Een dialect is alleen bruikbaar in een bepaald gedeelte van het Nederlands taalgebied.

Een bijzonder moeilijk probleem vormt het zgn. Zuidnederlands. Als Nederlander die gastvrijheid geniet in België, past het niet ons al te zeer in deze zaak te mengen. Enkele opmerkingen menen we toch te moeten maken. Ten eerste: welke van de als Zuidnederlands te boek staande woorden en uitdrukkingen zijn *Algemeen* Zuidnederlands? Recente discussies bewijzen, dat hierover zeker geen eenstemmigheid bestaat¹⁰, en de starre houdingen die in deze discussies soms worden aangenomen, doen vermoeden, dat deze eenstemmigheid zeer moeilijk te bereiken zal zijn. Ten tweede: Moet men ook het *zeer algemeen gebruikte* klakkeloos vertaalde Frans tot dit Algemeen Zuidnederlands rekenen? Natuurlijk niet, zal men hierop antwoorden. Een antwoord, dat veel van zijn waarde verliest, wanneer men geconfronteerd wordt met de taal die gebruikt wordt door personen en instanties waarvan men mag of zelfs *moet* veronderstellen, dat zij Algemeen Bruikbaar (Zuid)Nederlands spreken en schrijven. Twee recente voorbeelden ter illustratie. Onlangs werd ons door een verzekeringsmaatschappij een „vergoedingskwijtschrift” toegezonden. Daarin kwam het volgende verzoek voor: „De onnodige melding doorschrabben”. Dat hier werd bedoeld: „Doorhalen wat niet van toepassing is”, was ons vrij snel duidelijk. Niet zo snel konden we achterhalen wat bedoeld werd met „tegen terugbetaling” in een schrijven dat we ontvingen van een boekhandel uit Antwerpen: „In de loop van volgende dagen zenden wij U het boek „Het grote tuinboek”, tegen terugbetaling”. Eerst toen wij ons realiseerden, dat we hier te maken hadden met een „vertaling” van het Franse „contre remboursement”, begrepen we, dat hier „onder rembours” werd bedoeld. Deze twee voorbeelden zijn bepaald geen sporadische gevallen. In plaats van – zoals Emmermann voorstelt¹¹ – een Vlaamse commissie op te richten, die zou moeten nagaan, welke Zuidnederlandse woorden, uitdrukkingen enz. *Algemeen* Zuidnederlands zijn, en die er voor zou moeten ijveren, dat deze als zodanig erkende woorden, uitdrukkingen enz. in *alle* Nederlandse woordenboeken zouden worden opgenomen, zodat zij als volwaardig Nederlands worden erkend (alsof de opneming in een woordenboek een

garantie is voor de erkenning als volwaardig Nederlands!), lijkt het ons veel belangrijker en ook veel zinvoller te beginnen met alle – hoe algemeen ook – klakkeloos uit het Frans vertaalde woorden en uitdrukkingen te vervangen door correcte Nederlandse. Een niet gemakkelijke opgave, omdat vele van deze „vertalingen”, om er enkele te noemen: *zich interesseren aan*; *aandacht trekken op*; *voor gevolg hebben*; *in fout zijn*; *zijn verantwoordelijkheden nemen*; *een wet (goed) stemmen*; *een inspanning doen*; *zoals ik kom te zeggen*; *lopende meter*; *postkaart*, waarschijnlijk door vele Nederlandstalige Belgen als correct Zuidnederlands (en volgens sommige ook als correct Nederlands) worden beschouwd. Als men begint met deze onnederlandse woorden en uitdrukkingen te vervangen door correcte Nederlandse, hetgeen in de meeste gevallen zal betekenen: vervangen door de in Nederland algemeen gebruikte woorden en uitdrukkingen, omdat er eenvoudigweg geen correcte Zuidnederlandse woorden en uitdrukkingen voor bestaan¹², dan zal waarschijnlijk geleidelijk aan de soms nog vrij sterke afkeer voor het Nederlands, zoals dat in Nederland wordt gesproken, hetgeen bepaald niet hetzelfde is als Hollands, verminderen, en zal men misschien eerder – met Geerts – tot de conclusie komen, „dat het nodig is de Nederlandse cultuurtaal volledig als norm van (. . .) [zijn] taalgebruik te erkennen”¹³.

Of dit werkelijk *nodig* is, daarover hebben wij als Nederlander niet te oordelen. Wel menen we er op te mogen wijzen, dat het in elk geval zeer nuttig zou zijn, niet alleen voor de plaats van het Nederlands in het noordelijke gedeelte, maar ook voor de plaats van het Nederlands in het zuidelijke, Franstalige gedeelte van België. Het is onze stellige overtuiging, dat de belangstelling voor en de studie van het Nederlands bij de Franstalige Belgen aanzienlijk zou toenemen, indien het Algemeen Bruikbaar Nederlands in alle sectoren, ook en vooral in het onderwijs, waar thans nog 80% van de leerboekjes „uit taalkundig oogpunt bepaald minder geschikt of zelfs volkomen waardeloos”¹⁴ schijnen te zijn, als norm zou worden aanvaard. Door het ABN *als norm* te aanvaarden geeft de Nederlandstalige Belg zijn eigen aard zeker niet prijs en ook dan blijft er – en waarschijnlijk meer dan nu – ruimte voor verscheidenheid in eenheid. Natuurlijk zullen sommigen ons het recht betwisten alleen het Nederlands zoals dat in Nederland wordt gebruikt, als *Algemeen Bruikbaar Nederlands* te beschouwen. Objectief gezien komt *momenteel* alleen het Nederlands zoals dat in Nederland wordt gebruikt, voor dit predikaat in aanmerking. Dat het Nederlands zoals dat momenteel in België wordt gebruikt, niet voor dit predikaat

in aanmerking komt, kan men niet aan ons, Nederlanders, verwijten. Niet wij hebben er immers schuld aan, dat in België het Nederlands geen uniformiteit kent, dat in België het Nederlands sterk verfranst is, en dat in plaats van nog sterker te ijveren voor uniformiteit en uitroeiing van alle klakkeloze vertalingen zoveel tijd besteed wordt aan – vaak zeer emotionele – discussies. Het valt ten zeerste te betwijfelen, of men een stap verder komt in de goede richting met het opstellen van allerlei plannen en schema's waarin eisen of wensen voorkomen als: „In het L.O. en M.O. spreekt de leraar uitsluitend beschaafd *voor zover hij ertoe in staat is*”¹⁵. Onder het mom van „er niet toe in staat te zijn” zullen vele leraren dan waarschijnlijk het spreken en het onderwijzen van het ABN nalaten, gezien het feit, dat zelfs „studenten die over een jaar als leraar-Nederlands voor de klas zullen staan, een beschaafde omgangstaal als een zondagskostuum beschouwen waarin ze zich niet ongedwongen en natuurlijk weten te bewegen”¹⁶. De eis dat iedere student, dus ook diegene die bijv. geschiedenis, rechten of economie studeert, blijk moet hebben gegeven, dat hij het ABN kent en ongedwongen kan gebruiken, en de eis dat in het L.O. en M.O., en ook in het hoger onderwijs het ABN moet worden gebruikt, eventueel tot het moment dat er een *Algemeen Zuidnederlands* zal bestaan, lijkt ons veel betere resultaten te verzekeren.

1.1.3. *Studieobject*

Ons studieobject is het substantief in het ABN, en dan vooral zijn numeriek, resp. anumeriek aspect. We gaan daarbij uit van de hypothese, dat een substantief in zijn ongelede vorm anumeriek is, en dat het genumificeerd, i.c. gesingulariseerd en gepluraliseerd kan worden. In het tweede hoofdstuk wordt uitvoerig ingegaan op de vraag, of ook het formele verschil /f/ : /v/ tussen bijv. *graaf* : *graven* semantisch moet worden geïnterpreteerd. We menen hierop negatief te moeten antwoorden. Het betekenisaspect singularis in *graaf* wordt o.i. niet door /f/ in oppositie tot /v/ geïndiceerd. In het derde hoofdstuk wordt nagegaan, hoe de singularisering en de pluralisering van een substantief tot stand komen. Tevens worden enkele gevallen van anumeriek gebruik van het substantief behandeld.

Het materiaal voor deze studie hebben we aan zeer verschillende bronnen ontleend: woordenboeken, kranten, tijdschriften, mondeling taalgebruik, waaronder radio en televisie. Ook literaire taal, zowel proza als poëzie, hebben we niet a priori uitgesloten. Schultink wijst

het gebruik van de poëtische taal als bron af, „gezien het feit dat in poëzie de grenzen van de taalsystematiek vaker overschreden worden dan in proza”¹⁷. Wij delen het standpunt van Schultink niet, omdat wij een dergelijke overschrijding niet bewezen achten, en omdat we van oordeel zijn, dat de taalbeschrijver die een bepaald aspect van hét ABN wenst te bestuderen, *alle* vormen van dit ABN in zijn onderzoek dient te betrekken. Een uitsluiting van de poëtische taal bij de studie van de morfologische valentie van het ongelede adjectief in Modern Nederlands lijkt ons alleen dan verantwoord, wanneer bewezen is, of wanneer men met een grote mate van zekerheid kan aannemen, dat de morfologische valentie van het ongelede adjectief in de poëtische taal verschilt van de morfologische valentie van het ongelede adjectief in andere vormen van taalgebruik. Wij achten dit niet bewezen en ook niet erg waarschijnlijk. Hetzelfde geldt o.i. voor het substantief. Omdat wij geen argumenten hebben gevonden, op grond waarvan het aannemelijk zou zijn, dat het substantief in de poëtische taal afwijkt van het substantief in andere vormen van taalgebruik, hebben wij de poëtische taal niet a priori uitgesloten.

Het is o.i. linguïstisch niet relevant, of een voorbeeld ontleend is aan bijv. *De Tijd* of de *NRC*, nog minder relevant is het, of een voorbeeld ontleend is aan *De Tijd* van 10 of van 11 juli 1968. Ook voor een voorbeeld ontleend aan schrijver X, dat ook is aangetroffen bij schrijver Y, of waarvan men met een zekerheid grenzende waarschijnlijkheid kan aannemen, dat het ook bij schrijver Y zal voorkomen, is de vindplaats niet relevant. Daarom achten we het onnodig bij ieder voorbeeld de vindplaats te vermelden. Dit heeft uiteraard tot gevolg, dat het onmogelijk wordt voor de lezer de juistheid van het voorbeeld te controleren. Dit bezwaar is slechts theoretisch. In werkelijkheid is een voorbeeld waarvan als vindplaats wordt opgegeven *NRC*, 5/8/58, even onvindbaar als een voorbeeld waarbij de vindplaats niet wordt vermeld. De lezer die toevallig de *NRC* van 5/8/58 nog in zijn bezit heeft, moet dit voorbeeld immers trachten te vinden op een van de vijftien pagina's die een krant gemiddeld telt. Vijftien krantenpagina's komt ongeveer overeen met een boek van 90 pagina's. Het niet vermelden van irrelevante vindplaatsen heeft daarenboven twee duidelijke voordelen. Behalve dat het boek aanmerkelijk goedkoper wordt – de dissertatie van Schultink zou heel wat pagina's minder tellen, als de irrelevante vindplaatsen weggelaten waren – wint het ook in typografisch opzicht, waardoor het lezen heel wat prettiger wordt.

Als reactie op de atomistische taalbeschrijving van de Junggrammaticker weerklinkt in de tweede helft van de negentiende eeuw de slagzin „Jede Sprache ist ein System, dessen sämtliche Theile organisch zusammenhängen und zusammenwirken”¹⁸. Von Humboldt, Whitney, Von der Gabelentz e.a. hebben „die Berücksichtigung des ganzen Systems in die Linguistik eingeführt”¹⁹. Zij zijn de voorlopers geweest van De Saussure, in wiens werk de term systeem een centrale plaats inneemt. In zijn *Cours* komt deze term niet minder dan 138 keer voor, met als – zeldzame – synoniemen de typisch 18e-eeuwse term *mécanisme* en de Humboldtiaanse term *organisme*²⁰. De term systeem ontmoeten we in de *Cours* het veelvuldigst, wanneer De Saussure de *langue* definieert: „la langue est un système”. We moeten ons hierbij echter wel terdege realiseren, dat De Saussure het systeemkarakter van de *langue* slechts als postulaat aanvaardde, als hypothese, „qu’il faut démontrer”. Uit de vergelijking van de cursussen Algemene Taalwetenschap die De Saussure tussen 1906 en 1911 heeft gegeven, blijkt, dat hij zich steeds weer de vraag stelde „ce qui fait de la langue un système”. Het antwoord op deze vraag zou het bewijs van de hypothese „la langue est un système” kunnen leveren. De Saussure heeft deze vraag op *verschillende* manieren beantwoord, m.a.w. heeft op *verschillende* manieren het bewijs voor deze hypothese trachten te leveren, maar hij heeft nooit gepretendeerd onweerlegbaar te hebben *bewezen*, dat de *langue* een systeem is. Men kan zich zelfs afvragen, of de verdere ontwikkeling van zijn theorie hem niet had doen inzien, dat dit bewijs niet te leveren is, m.a.w. dat de *langue* geen „système serré” vormt. Godel vermoedt, dat de uitwerking van de „linguistique de la parole”, waar De Saussure nooit aan toe gekomen is, tot gevolg zou hebben gehad, dat „l’opposition de la diachronie et de la synchronie y aurait peut-être perdue de sa rigueur”²¹. Dit zou ook consequenties gehad kunnen hebben voor het systeemkarakter van de *langue*, omdat „la nature du système (. . .) ne surgit qu’au moment où on aborde la linguistique statique”²².

De twijfels die er rond het begrip systeem bij De Saussure bestonden, hebben niet verhinderd, dat dit begrip een wijde verbreiding heeft gekend. Het is een van de steunpilaren van de fonologie geworden. Juist in deze tak van taalwetenschap heeft het het eerst gezelschap gekregen van dat andere basisbegrip in de taalwetenschap van de twintigste eeuw, nl. structuur. Sindsdien zijn beide in de Europese

linguïstiek haast onafscheidelijk met elkaar verbonden. In vrijwel alle publikaties ontmoet men deze termen, meestal zoekt men echter tevergeefs naar duidelijke definities. Op het eerste internationale symposion *Zeichen und System der Sprache*, dat in 1959 te Erfurt werd gehouden, heeft men getracht beide termen duidelijk te omschrijven. Een poging die helaas als niet geslaagd moet worden beschouwd.

In de Amerikaanse linguïstiek van de eerste helft van de twintigste eeuw zijn de begrippen systeem en structuur niet zo eng met elkaar verbonden als in de Europese linguïstiek. Juist omdat zij onafhankelijker van elkaar zijn en daardoor minder onderscheidend ten opzichte van elkaar gebruikt worden, kunnen zij gemakkelijker dan in de Europese linguïstiek tot synoniemen worden. Voor Gleason bijv. is „[the speech] an organized system or structure”²³.

De laatste jaren is de inhoud van de term systeem in de Amerikaanse linguïstiek gewijzigd, nl. door de komst van de transformationeel-generatieve grammatica. In deze vorm van grammatica heeft het *Europese* begrip systeem een belangrijke plaats veroverd. Omdat in deze vorm van grammatica in de eerste plaats de *langue* wordt bestudeerd, wordt zij in veel sterkere mate dan bijv. de Bloomfieldiaanse linguïstiek, waarin het accent vooral lag op de beschrijving van de *speech*, van de *parole*, geconfronteerd met het probleem „ce qui fait de la langue un système”. We hebben de indruk, dat dit probleem in de transformationeel-generatieve grammatica te weinig onderkend wordt. De verwezenlijking van het op zich zeer lofwaardige doel dat de transformationeel-generatieve grammatici nastreven, nl. de grammatica als een gesystematiseerd geheel van regels voor te stellen, is afhankelijk van de vraag, of de taal een dergelijke systematisering toestaat. Naar ons oordeel is het onjuist asymmetrische verschijnselen door middel van bepaalde „bewerkingen” te systematiseren²⁴. Indien er in de taal een aantal asymmetrische verschijnselen aanwezig zijn, en die zijn aanwezig, o.a. als gevolg van de soms grillige historische ontwikkeling van de taal, dan moeten deze ook als zodanig in de grammatica worden opgenomen. Het is te hopen, dat de generatieve grammatici niet dezelfde vergissingen begaan, die door sommige fonologen zijn begaan. De verheerlijking van het systeemidee maakte sommige fonologen tot echte systeemzoekers. Van Wijk bijv. was zelfs van mening, dat de taal zelf constant naar opheffing van asymmetrie streeft. Om de open plaats in het defectief systeem der lange vocalen in het oude Germaans te vullen „*schief de taal een nieuwe ē-klank, de zgn. ē²⁵*”, aldus Van Wijk²⁵. Alsof de taal weet heeft van een open plaats, een open plaats,

die overigens niets anders is dan een abstract produkt²⁶. De dissertatie van Kraak doet ons constateren, dat ook hij een systeemzoeker is, met als gevolg, dat de taalrealiteit door hem meer dan eens opgeofferd wordt aan het systeem. Juist terwille van een systematische beschrijving is het, dat enerzijds zinnen, ondanks een duidelijk verschil wat de musische laag betreft, toch als homoniemen worden beschouwd, en dat anderzijds besloten wordt tot het bestaan van twee structureel verschillende zinnen als bijv. *De gasten vertrekken om de regen*, terwijl noch de fatische laag noch de musische laag ook maar het geringste argument voor deze conclusie verschaft²⁷.

In de traditionele, d.w.z. niet-transformationeel-generatieve, Nederlandse linguïstiek, met name bij de latere Reichling, heeft de term systeem een geheel andere inhoud dan bij De Saussure en bij diegenen die terminologisch in zijn voetspoor zijn getreden. In de volgende paragraaf gaan we hierop uitvoerig in.

1.3. DE TERM SYSTEEM IN HET NEDERLANDSE STRUCTURALISME

Een van de eerste Nederlandse linguïsten die de termen *langue* en *parole* door Nederlandse equivalenten verving, was Royen. In zijn *Spraak en Taal* onderscheidt hij *taal*, d.w.z. „het samenhangende kompleks van fonemen, woorden, woordvormen en woordverbindingen, zoals dat ideëel in de menselijke psyche aanwezig is”²⁸ van *spraak*, d.w.z. „de konkretisering en verbiezondering van die abstracte taalelementen door de ‘sprekende’ mens”²⁹. De verhouding tussen taal, met als synoniemen voor deze term: „het innerlike taalfonds”, het „‘blijvende’ taalfonds”, „het abstracte systeem, de ideële taalschat”, het „taalsysteem”³⁰, en spraak bij Royen is anders dan de verhouding tussen *langue* en *parole* bij De Saussure. Royen is met De Saussure van mening, dat de taal, de *langue*, een psychisch bezit is, maar hij ontkent de prioriteit van de taal³¹. Voor hem is het „overduidelijk dat de spraak de leiding heeft. Taal is onbestaanbaar zonder spraak. Taal is de abstraktie uit de spraak van de eenling en van de gemeenschap”³².

Reichling vervangt in zijn dissertatie de termen taal en spraak door taalsysteem, met als synoniem: taal, en taalgebruik. Tot het taalsysteem horen „alle in de actuele gebruiks-eenheid vervatte woorden, en alle bij de formulering determinerende groeperingsgewoonten, en alle mogelijkheden voor melodieuze kenmerking van het gebruiksgemeen”³³. Het taalgebruik is de actualisatie van het taalsysteem en onderscheidt zich hiervan wezenlijk door „het werkelijkheidstellend

aspect"³⁴. Overtuigend toont Reichling aan, dat het taalsysteem geen abstractie, geen normatief weten, geen „scientia”, geen begrippensysteem is, maar „het taalsysteem (. . .) is een „ars”. De begrippen die van dat systeem deel uitmaken zijn opgenomen in een handelingsgeheel waarin zij „prakties” functioneren. Het systeem „is” geen denk-inhoud, maar het systeem is een organies-psychies geheel van werkmogelijkheden, dat ook denk-inhouden „heeft””³⁵.

Dadelijk zal blijken, dat de inhoud van de term taalsysteem in latere publikaties van Reichling gewijzigd is. In *Het Woord* verstaat hij onder taalsysteem de taalvoorraad + de ordeningsprincipes (waaronder wij hier verstaan groeperingsgewoonten + mogelijkheden voor melodische kenmerking). Een duidelijk onderscheid tussen de taalvoorraad en de ordeningsprincipes, een onderscheid, waar hij later op aan zal dringen, wordt hier nog niet gemaakt.

De Nederlandse linguïstiek heeft over het algemeen de terminologie uit *Het Woord* overgenomen, zij het soms met een kleine correctie. Deze correctie is het gevolg van het zich bezinnen op het karakter van het taalsysteem. Ofschoon in de Nederlandse fonologie systeem regelmatig werd en wordt opgevat als een gesloten systeem³⁶, en het fonologische onderzoek erop gericht was en is, dergelijke systemen te ontdekken, kan men toch stellen, dat buiten de fonologie systeem gewoonlijk wordt geïnterpreteerd als een open systeem³⁷. Hierdoor wordt echter het Saussuriaanse systeembegrip impliciet verworpen. Sommige linguïsten gaan verder en verwerpen ook de term systeem. Zo spreekt Schultink van taalsystematiek in plaats van taalsysteem, omdat niet alles in de taal gesystematiseerd is³⁸. Droste volgt dit voorbeeld, ofschoon bij hem deze term soms een geheel andere inhoud heeft dan bij Schultink. Nu eens verstaat hij onder systematiek „de conventie”, dan weer het „hele complex van conventies en regels, dat geborgen ligt in het taalgebruik”, en elders blijkt systematiek weer de Nederlandse pendant van het Saussuriaanse begrip *langue* te zijn³⁹. Mevr. Balk tracht de termen systeem en systematiek broederlijk te verenigen, waar zij zegt: „een taal *is* een systeem”, „een taal *heeft* een systematiek”⁴⁰. Van der Lubbe meent, dat ook een volmaakte, sluitende systematiek niet bestaat. Hij schaaft zich aan de zijde van Glinz, die volgens De Groot „met een gelukkige uitdrukking (. . .) een taal niet een systeem, maar een ‘systemoïde’ [heeft] genoemd”⁴¹.

Deze terminologische wijzigingen zijn echter vaak niet het resultaat van een wijziging in opvatting. Zo kan men zich afvragen, of het zin heeft de term systemoïde in zijn linguïstische terminologie op te

nemen, wanneer men – zoals De Groot – toch van mening blijft, dat de taal een geheel is „waarin alles met alles samenhangt en dat zijn eigen ordening heeft”⁴², en dat de taalwetenschap „zich ten doel stelt een taal te beschrijven als een continu samenhangend systeem”⁴³. Glinz heeft de term *systemoïde* geïntroduceerd, omdat hij ervan overtuigd is, dat de taal geen continu samenhangend systeem is, „sondern ein Konglomerat aus einer ganzen Reihe zum Teil verschiedener Systemansätze”⁴⁴.

Het is niet de terminologie, maar juist het theoretisch fundament van het taalonderzoek, dat om bezinning en vernieuwing vraagt. Een bezinning, die waar nodig, moet resulteren in herdefiniëring van bestaande termen of invoering van nieuwe termen⁴⁵.

In zijn inaugurele rede definieert Reichling het taalsysteem als „het geheel van geordende „drijfveren [met als synoniemen hiervoor: factoren en principes, w.m.] (. . .), volgens welke wij bij het gebruik en de bouw van onze taalprodukten handelen”⁴⁶. Nog in hetzelfde jaar, 1947, gaat hij uitvoeriger in op het karakter van het taalsysteem en wel in zijn studie *De Taal: Haar wetten en haar wezen*: „Structuur houdt „ordering” in en ordening kan alleen geschieden volgens bepaalde principes, die zelf ook weer geordend samenhangen, anders ontstaat er geen structuur, maar chaos. De taak van de taalwetenschap is het derhalve, na de structuur te hebben blootgelegd, de principes van ordening te achterhalen en te verklaren. Nu heet een geheel van geordende principes een „systeem” en zo zoekt de taalwetenschap naar het taal-systeem. Met „systeem” wordt hier geen abstract „stelsel” bedoeld, maar een geheel van geordende principes volgens welke wij bij het maken en het gebruiken van de taal-bouwsels te werk gaan”⁴⁷. Deze visie wordt in de volgende definitie samengevat: het taalsysteem is „het geheel van geordende principes dat het taalgebruik en de structuur van de taalbouwsels beheerst”⁴⁸.

Deze systeemopvatting heeft tot heden toe nog niet de waardering en erkenning gekregen, die zij o.i. verdient. De oorzaak hiervan moet mede gezocht worden in de weinig duidelijke en daardoor veelzinnige inhoud van de term *principe*. Zo spreekt Reichling van het taalprincipe, d.w.z. „de coöperatief instrumentele symbolisering met behulp van spraakgeluiden”⁴⁹. „Uit dit (. . .) principe (. . .) vloeit het principe der meerdimensionale symbolisering onmiddellijk voort, en als derde in de trits, het principe der vormkenmerking door vorm-oppositie, vorm-tegenstelling”⁵⁰. „Gegeven deze drie algemene principes bepalen dan telkens weer bijzondere principes de bouw der elementaire

linguïstische categorieën"⁵¹. Zo wordt bijv. het woord „uitgebouwd in spraakklanken volgens twee principes: het principe der woordkenmerking en het principe der woordonderscheiding"⁵². Wanneer de taalgebruiker uit relatief constante woorden, relatief veranderlijke groepen en zinnen opbouwt, dan doet hij „dit met behulp van een aantal principes die zowel de woordbouw als de syntactische groepering als de zinseenheid betreffen"⁵³.

Wat Reichling hier zegt, mag dan allemaal heel juist zijn, de essentie ervan ontgaat de lezer in belangrijke mate, omdat de term principe zo onduidelijk en daardoor zo polyinterpretabel is. Het verwijzen naar de definitie van Thomas: „Id a quo aliquid quocumque modo procedit"⁵⁴, zoals Reichling in *Het Woord* doet, verandert hier weinig aan.

Dat deze terminologische onduidelijkheid verstrekken gevolgen kan hebben, blijkt uit de studie van Mevr. Balk, *De grammatische functie*. Zij definieert een systeem als een geheel van geordende gegevens⁵⁵. In een noot voegt zij hieraan toe, dat zij deze terminologie ontleent aan een college algemene taalwetenschap van Reichling. „In zijn Verzamelde studies", zo vervolgt Mevr. Balk, „geeft Reichling een andere formulering voor wat een *systeem* is: „Nu heet een geheel van geordende principen een „systeem"" (blz. 45, [3e druk blz. 49, w.m.]). In dit laatste geval verwijst hij met de term „systeem" naar datgene wat aan een taal systematisch is⁵⁶. Nu is ons niet bekend, wanneer Mevr. Balk colleges heeft gevolgd bij Reichling, maar wel weten wij, dat de definitie van systeem als „geheel van geordende principen" dateert uit 1947, het jaar waarin Reichling het hoogleeraarsambt aanvaardde. Deze definitie is een correctie op die uit *Het Woord*. Nu lijkt het ons onwaarschijnlijk, dat Reichling later in zijn colleges weer gedeeltelijk is teruggekeerd naar de definitie uit 1935. Indien dit het geval was geweest, dan had men mogen verwachten, dat hij zich in zijn *Verzamelde Studies* had gedistantieerd van de definitie uit 1947. De mededeling van Mevr. Balk moet o.i. op een „misverstand" berusten. Het komt ons voor, dat Reichling in het bedoelde college de term „gegevens" heeft gebruikt als synoniem van principes. De interpretatie die Mevr. Balk geeft van „geheel van geordende gegevens", „het geheel is: „het Nederlands" en de „geordende gegevens" zijn: de semantemen"⁵⁷, kan o.i. onmogelijk in overeenstemming zijn met de visie van Reichling, maar moet beschouwd worden als een gevolg van terminologische onduidelijkheid⁵⁸.

Wij hebben hier stil gestaan bij deze voetnoot, om aan te tonen, dat de herdefiniëring van de term systeem, dat de inhoud die Reichling

aan deze term heeft gegeven en waardoor de Nederlandse linguïstiek zich duidelijk onderscheidt van de vrijwel algemeen Europese of continentale opvatting in deze, zelfs in Nederland niet voldoende wordt opgemerkt en gehonoreerd. Het hoeft ons dan ook niet te verbazen, dat een definitie van taal als „het geheel van het systeem, van de taalschat en van de systematisch gebouwde en gebruikte taalbouwsels”⁵⁹ (nog) geen Europees gemeengoed is geworden.

Deze driedeling vormt het uitgangspunt van de volgende paragrafen. Wij zullen niet steeds aangeven, in hoeverre wij met Reichling van mening verschillen, met name omdat wij er niet zeker van zijn, dat *principes* bij Reichling mag worden geïnterpreteerd als *ordeningsregels*, als *bouwregels*⁶⁰.

1.4. TAALSYSTEEM, TAALVOORRAAD EN TAALGEBRUIK

1.4.1. *Het taalsysteem*

Onder het taalsysteem verstaan wij het geheel van ordeningsprincipes⁶¹, volgens welke de elementen van de taalvoorraad en de elementen van het taalgebruik zijn en worden gebouwd.

Onder ordeningsprincipes verstaan wij de regels die het mogelijk maken bepaalde elementen tot grotere geordende eenheden te verbinden + de daarbij behorende musische regels. Tot de musische regels rekenen wij accentuatiemogelijkheden, intonatiefiguren, kortom alles wat te maken heeft met het musische aspect van de elementen van de taalvoorraad, en van de elementen van het taalgebruik. Het onderzoek naar deze musische verschijnselen bevindt zich nog in een beginstadium⁶². Ofschoon het om praktische redenen meestal noodzakelijk zal zijn, de regels die betrekking hebben op de fatische gegevens en de regels die betrekking hebben op de musische gegevens afzonderlijk te bestuderen en te beschrijven, lijkt het ons toch gewenst beide soorten regels uiteindelijk als gecombineerde regels voor te stellen, enerzijds omdat een uit fatische elementen opgebouwde eenheid altijd musisch gekenmerkt is, anderzijds omdat de musische verschijnselen alleen via fatische elementen geactueerd kunnen zijn.

Het taalsysteem kan worden verdeeld in:

- a. de fonologische ordeningsprincipes, volgens welke fonemen tot ongelede semantemen, en morfemen zijn (en worden) gecombineerd.
- b. de morfologische ordeningsprincipes, volgens welke semantemen onderling, en semantemen en morfemen tot gelede en meer gelede semantemen zijn en worden gecombineerd.

- c. de syntactische ordeningsprincipes, volgens welke ongelede en gelede semantemen tot woordgroepen en zinnen (zijn en) worden gecombineerd.

De in deze omschrijvingen gebruikte termen semanteem en morfeem zullen in het volgende hoofdstuk worden gedefinieerd.

De term systeem wordt in deze studie dus niet zonder meer verworpen. Wel voegen wij hier nadrukkelijk aan toe, dat deze term niet gebruikt wordt voor een verzameling concrete taalelementen, en dat deze term bovendien niet de Saussuriaanse en Chomskyaanse inhoud heeft. In deze studie wordt onder taalsysteem verstaan: de verzameling van ordeningsprincipes.

1.4.2. *De taalvoorraad en het taalgebruik*

In deze paragraaf wordt getracht de grens te bepalen tussen de taalvoorraad en het taalgebruik. Door het trekken van een grens scheppen wij tevens de mogelijkheid van grensconflicten, van „grensgevallen”. Men kan zich de vraag stellen: Wie mag de vruchten plukken van een boom die zich in Belgische grond heeft geworteld, maar waarvan de takken boven Nederlands grondgebied hangen? Zo kan men zich ook afvragen: Hoort de formule die uitgesproken wordt bij het maken van een kruisteken, horen formaties als *in dier voege, met dien verstande*, die in het taalgebruik zijn ontstaan, die volgens syntactische ordeningsprincipes zijn, maar niet meer vrij worden gevormd, tot de taalvoorraad of tot het taalgebruik? Dergelijke formaties kunnen misschien het beste aangeduid worden als taalgebruiksfixaties⁶³, door welke term duidelijk uitgedrukt wordt, dat zij op grond van hun interne structuur, dat zij op grond van de ordeningsprincipes volgens welke zij (vroeger) zijn gevormd, tot het taalgebruik behoren, zij het ook op een enigszins andere wijze dan de vrije taalgebruiksformaties. Deze fixaties, waaraan in deze studie geen speciale aandacht wordt geschonken, zijn echter niet de enige „grensgevallen”. Waartoe moet het gelede taalelement en in het bijzonder het compositum gerekend worden? Horen zij tot de taalvoorraad of tot het taalgebruik? Naar aanleiding van de zinnen *Mijn vrouw heeft in Parijs alweer een nieuwe hoofddoek gekocht* en *We beschouwen deze Matisse als het hoofddoek van de expositie* stelde Droste in zijn voordracht *Homonymie en Identiteit*: „*hoofddoek* is geen woord uit het taalsysteem, uit de taalschat zoals bijv. *hoofd* en *doek*, maar het is een taalgebruiksact net zoals een willekeurig syntagma een taalgebruiksvorm is, waarbij systeemgegevens zijn geactuali-

seerd"⁶⁴. „In de woordenschat komen geen gelede woorden (althans geen composita) voor, maar alleen ongelede; composita zijn gebruikscombinaties, vergelijkbaar met „andere” woordgroepen"⁶⁵. Droste komt tot deze conclusie, omdat hij van oordeel is, dat in elk van bovenstaande zinnen het woord *hoofddoek* een „nieuwe” verbinding is van de in de taalvoorraad aanwezige elementen *hoofd* en *doek*. „We actualiseren”, aldus Droste, „(. . .) niet het woord *hoofddoek*, maar we vormen iedere keer uit de bestaande elementen een „nieuwe” verbinding”⁶⁶. Het zal de kritische lezer hier onmiddellijk opvallen, dat bij Droste de term *taalgebruik* niet de meest gebruikelijke inhoud heeft, nl. het geheel der formaties die volgens *syntactische* ordeningsprincipes zijn gevormd. Voor Droste betekent ieder gebruik-maken van de in de taal zelf gegeven dynamische vrijheid, om volgens bepaalde ordeningsprincipes „nieuwe”, resp. nog nooit gebruikte formaties te vormen, *taalgebruik*, ongeacht of deze formatie een morfologische of een syntactische is.

In zijn artikel *Woord en morfeem als taaltokens* introduceert Droste naast de bestaande begrippen taalgebruik en taalsysteem een derde begrip, nl. taalgeheugen, waarvan hij vaststelt, „dat dit een veel groter absorptievermogen heeft dan het systeem en dat hierin grote groepen gebruikgevallen verzonken liggen, die men – als groepen – niet tot het systeem mag rekenen”⁶⁷. De gelede elementen, die in *Homonymie en Identiteit* taalgebruiksvormen worden genoemd, zijn nu „momenten van het taalgeheugen”⁶⁸. Droste introduceert dit nieuwe begrip, omdat ook hij zelf tot het inzicht is gekomen, dat, wat zou kunnen gelden voor *hoofddoek*, nl. dat dit woord in bovenvermelde zinnen geen actualisering is van een element uit de taalvoorraad, maar een „nieuwe” verbinding, zeker niet voor alle composita geldt, want „niet ieder compositum is een actualisering ad hoc (. . .) van bestaande bouwprincipes. Gebruiken we het woord *regenjas*, dan is dit normaliter niet een woordvorming van *regen* + bouwregel + *jas*, maar activering van een element uit het taalgeheugen”⁶⁹.

Is het echter noodzakelijk dit nieuwe begrip taalgeheugen te introduceren, om gelede elementen (met name composita) te onderscheiden van ongelede elementen? Waarin verschilt het in het taalgebruik geactualiseerde element *regenjas* van bijv. het in het taalgebruik geactualiseerde element *stoel*? Naar onze mening mag men deze elementen niet op grond van functionele verschillen in het taalgebruik onderscheiden, omdat o.i. dergelijke verschillen niet bestaan. Het verschil in morfologische structuur geeft ons niet het recht het element *stoel*

een systeemgegeven (systeem hier opgevat als verzameling elementen) te noemen en het element *regenjas* een moment van het taalgeheugen, zeker niet wanneer deze momenten van het taalgeheugen uiteindelijk toch weer als *taalgebruikseenheden* moeten worden beschouwd⁷⁰. Het lijkt ons verder bijzonder moeilijk aannemelijk te maken, dat een element als *stoel* tot het taalsysteem (verzameling elementen) gerekend moet worden, maar een element als *stoelen* tot het taalgeheugen. Het begrip taalgeheugen is o.i. overbodig, om gelede elementen van ongelede te onderscheiden. Voor Droste behoren tot het taalgeheugen ook uitdrukkingen, vaste woordgroepen, spreekwoorden, teksten en citaten⁷¹. Deze formaties worden volgens ons voldoende gekarakteriseerd door de term taalgebruiksfixaties.

Het verschil in beide opvattingen, resp. verwoord in *Homonymie en Identiteit* en *Woord en morfeem als taaltekens* is tenslotte toch vrij gering. In de eerste studie meent Droste gelede elementen (met name composita) steeds weer als „nieuwe” verbindingen te moeten beschouwen, in de laatste acht hij het juist, om gelede elementen, en met deze nu ook uitdrukkingen enz. op te vatten als actualisering van vroeger in de zin gevormde verbindingen, die sindsdien in het taalgeheugen zijn opgeborgen, maar (nog) niet tot de systeemgegevens mogen worden gerekend.

Ofschoon Droste zich hier duidelijk distantieert van De Saussure, voor wie het vormen in de *parole* van bijv. *indécorable* slechts mogelijk is „par le souvenir d'un nombre suffisant de mots semblables appartenant à la langue (*impardonnable, intolérable, infatigable*, etc.)”⁷², menen we toch een onmiskenbare Saussuriaanse invloed bij hem waar te nemen. Voor De Saussure is het systeem *statisch*. Droste aanvaardt door bovenstaande opvatting het Saussuriaanse *statische* systeem, al zegt hij elders, dat hij dit niet doet⁷³. Het systeem van Droste kent – evenmin als het Saussuriaanse systeem – niet de mogelijkheid, om met nieuwe, nog nooit gevormde formaties uitgebreid te worden. Zijn systeem is een *statisch* geheel, waaraan ieder *dynamisch* aspect ontzegd wordt. Wij herhalen: Voor Droste betekent ieder gebruik-maken van de in de taal zelf gegeven dynamische vrijheid, om volgens bepaalde ordeningsprincipes nieuwe formaties te vormen, *taalgebruik* (eventueel in het taalgeheugen opgeborgen), ongeacht of deze formatie een morfologische of een syntactische is.

Naar onze mening bepaalt de interne structuur, bepaalt het ordeningsprincipe volgens hetwelk een bepaalde formatie is gevormd, of

deze formatie tot de taalvoorraad of tot het taalgebruik gerekend moet worden.

Trachten wij de taalgebruiker te volgen bij de vorming van de volgende zinnen

Ik heb een wioldop gevonden. (1)

Ik heb een dop van een wiel gevonden. (2)

De taalgebruiker die zin (1) wil vormen, selecteert uit zijn taalvoorraad de elementen *ik, heb, een, wioldop, gevonden*⁷⁴ en combineert deze volgens bepaalde syntactische ordeningsprincipes tot de zin *Ik heb een wioldop gevonden*. Het gelede element *wioldop* is in zijn taalvoorraad aanwezig, op het moment, dat hij dit element selecteert, om deel te gaan uitmaken van de zin *Ik heb een wioldop gevonden*. Om zin (2) te kunnen vormen selecteert de taalgebruiker uit zijn taalvoorraad de elementen *ik, heb, een, dop, van, een, wiel, gevonden*, en combineert deze volgens bepaalde syntactische ordeningsprincipes tot de zin *Ik heb een dop van een wiel gevonden*. Vergelijkt men nu het compositum *wioldop* met de woordgroep *dop van een wiel*, dan is het essentiële verschil tussen beide, dat *wioldop* ook buiten de zin, ook reeds voordat het deel uitmaakt van de zin een eenheid, i.c. een compositum is, terwijl *dop van een wiel* eerst in de zin, eerst in het taalgebruik tot een eenheid, i.c. een woordgroep wordt. Juist op grond van dit essentiële verschil achten wij het onjuist composita gebruikscombinaties te noemen, die vergelijkbaar zijn met „andere” woordgroepen, en zelfs met zinnen. Duidelijk wordt de onjuistheid van deze opvatting bewezen door die composita waarvan één of beide leden zelfs niet de mogelijkheid kent, om deel uit te maken van een woordgroep of een zin. Men denke bijv. aan *hersen(vlies)*, *bruik(leen)*. Het compositum *hersen-vlies*, waarvan het eerste lid (behalve in zelfnoemfunctie) geen deel kan uitmaken van een woordgroep of een zin, is o.i. op dezelfde wijze gevormd als bijv. *oogvlies*. Beide horen daarom op dezelfde wijze tot de taalvoorraad, tot het „lexical storehouse”⁷⁵, waaruit de taalgebruiker selecteert.

Bovenstaande betekent niet, dat alle mogelijke composita *constant* deel uitmaken van de taalvoorraad. Vele worden eerst element van deze taalvoorraad op het ogenblik, dat de taalgebruiker ze volgens een morfologisch ordeningsprincipe vormt, om deel te gaan uitmaken van een woordgroep of een zin. Het lijkt ons zelfs bijzonder moeilijk, zoniet onmogelijk, ook voor de persoon die een bepaald compositum heeft gebruikt, om vast te stellen, of dit compositum reeds in zijn taal-

voorraad aanwezig was, of dat hij het eerst hieraan heeft moeten toevoegen. Maar met Van der Lubbe zijn wij van mening, dat composita „bij het gebruik door ieder lid van (. . .) [de taal]gemeenschap als reeds bestaande eenheden worden ervaren, wat bij de vrije woordcombinaties nimmer het geval is”⁷⁶.

Laten we ons standpunt toelichten door een – uiteraard mank gaande – vergelijking te maken. Als een aannemer een huis bouwt, voegt hij bepaalde elementen uit zijn bouwvoorraad volgens bepaalde orderingsprincipes, volgens bepaalde bouwprincipes, tot een grotere eenheid, i.c. een huis aaneen. Hij gebruikt stenen, specie, kozijnen, deuren, dakpannen enz. Deze elementen maken deel uit van zijn bouwvoorraad waaruit hij selecteert om het huis te bouwen. Veronderstellen we nu, dat de aannemer op een gegeven moment geen deuren meer heeft. Om het huis te kunnen afmaken, moet hij deze eerst (laten) maken. Mag men nu het aaneenvoegen van bepaalde stukken hout tot een deur, tot het bouwen van het huis rekenen? Is het maken van deuren op dezelfde wijze onderdeel van de bouw als bijv. het metselen van een muur? Een deur hoort tot de bouwvoorraad, het metselen van een muur hoort tot het bouwen. Zo hoort een compositum, en algemener een geleed element, tot de taalvoorraad, het combineren van woorden tot woordgroepen en zinnen tot het taalgebruik. Als de aannemer een deur nodig heeft, maar er geen meer voorradig heeft, moet hij er eerst een (laten) maken, dan moet hij er eerst een aan zijn bouwvoorraad toevoegen. Als de taalgebruiker een compositum „nodig” heeft, maar het bedoelde compositum (nog) niet in zijn taalvoorraad aanwezig is, dan moet hij het eerst aan zijn taalvoorraad toevoegen. Zoals een deur een reeds bestaand geheel is, voordat zij in het kozijn wordt geplaatst, zo is een compositum, en algemener een geleed element, een reeds bestaande eenheid, voordat het deel gaat uitmaken van een woordgroep of een zin. Een muur ontstaat eerst tijdens het bouwen van het huis, de woordgroep en de zin eerst in het taalgebruik⁷⁷.

Wij moeten hier ook even stil staan bij het o.a. door De Groot gemaakte onderscheid tussen *de zin* en *een zin*. In zijn artikel *Structural linguistics and syntactic laws* vestigt De Groot er de aandacht op, dat Sechehaye in zijn *Essai de classement des espèces de phrases* „distingishes between sentences of language and sentences of speech. Sentences of language are sentences types. Sentences of speech are actually spoken sentences”⁷⁸. Dit onderscheid tracht De Groot terminologisch tot uitdrukking te brengen door een verschil te maken tussen *de zin* en *een zin*: *a sentence* is a concrete fact, the result of an

actual act of speech. *The sentence* is an abstraction. So *a sentence* is always a unit of speech; *the sentence* of a definite language is an element of that language"⁷⁹. Mevr. Bos volgt in deze haar leermeester, wanneer zij zegt: „(. . .) zinnen [zijn] produkten van taalgebruik. De Groot zegt dan ook nadrukkelijk (*Inleiding*, p. 120): „de zin is de kortste eenheid van taalgebruik." Dit neemt echter niet weg dat *de zin* als type van structuurmogelijkheid in het systeem [= *langue*, w.m.), als structuurtype met de mogelijkheid om verschillende houdingen uit te drukken ten opzichte van iets, met bepaalde mogelijkheden van woordinhoud en met een zelfstandige gestalt en verschillende typen van zinsklankvorm, tot de *taal* [= *langue*, w.m.] hoort"⁸⁰. Mevr. Bos aanvaardt dus naast de concrete zin in het taalgebruik de abstracte zin, het structuurtype in de *langue*⁸¹.

Naar onze mening is een dergelijk onderscheid niet gerechtvaardigd. Wij geloven, dat in het taalsysteem [= geheel van ordeningsprincipes] syntactische ordeningsprincipes aanwezig zijn, volgens welke bepaalde elementen uit de taalvoorraad tot zinnen kunnen worden gecombineerd. Deze ordeningsprincipes kennen niet de mogelijkheden die Mevr. Bos aan *de zin* toekent. Alleen de volgens syntactische ordeningsprincipes tot zinnen gecombineerde elementen uit de taalvoorraad kennen deze mogelijkheden. Zoals het ontwerp van een huis eerst huis is, wanneer dit ontwerp door elementen uit de bouwvoorraad is gerealiseerd, zo is het ontwerp van een zin, het structuurtype, eerst zin, wanneer het door elementen uit de taalvoorraad is gerealiseerd.

De opvatting van Sechehaye, De Groot en Mevr. Bos zou tot gevolg kunnen hebben, dat men ook de *langue* als studieterrein van de syntaxis gaat beschouwen. Men zou zich dan zelfs bezig kunnen gaan houden met de vraag, of er een verschil tussen de syntaxis van de *langue* en de syntaxis van de *parole* bestaat⁸², m.a.w. of er een verschil tussen de syntaxis van *de zin* en de syntaxis van *een zin* bestaat.

In onze opvatting is voor een dergelijk onderscheid geen plaats, omdat wij zowel *de zin* als *een zin* tot het taalgebruik rekenen.

Onder het taalgebruik verstaan wij het selecteren en het volgens bepaalde syntactische ordeningsprincipes combineren tot woordgroepen en/of zinnen van elementen uit de taalvoorraad.

De elementen die op het moment, dat zij geselecteerd worden, reeds bestaande eenheden zijn, rekenen wij tot de taalvoorraad.

De taalgebruiker selecteert en combineert, wanneer hij spreekt, schrijft, hoort (taal verstaat), leest en denkt. Daarom zijn dit vormen van taalgebruik⁸³.

Onder de taal verstaan wij het geheel van taalsysteem + taalvoorraad + taalgebruik.

Onder een taal verstaan wij het geheel van een bepaald taalsysteem + een bepaalde taalvoorraad + een bepaald taalgebruik.

1.5. HET STATISCHE EN DYNAMISCHE KARAKTER VAN DE TAAL

In de vorige paragraaf zijn de begrippen statisch en dynamisch reeds ter sprake gekomen. Zoals bekend zijn deze begrippen ten nauwste verbonden met het onderscheid tussen de synchronische en diachronische methode van taalonderzoek. O.a. De Saussure⁸⁴ heeft een krachtig pleidooi gehouden voor dit onderscheid. Hij ontkent verder niet alleen de prevalentie van de diachronie boven de synchronie, die vóór hem vrij algemeen werd aanvaard⁸⁵, maar verklaart zelfs: „il est évident que l'aspect synchronique prime l'autre, puisque pour la masse parlante il est la vraie et la seule réalité”⁸⁶. Hij ontkent bovendien de mogelijkheid van een samengaan van de diachronische en synchronische methode, waar hij zegt: „l'opposition entre les deux points de vue – synchronique et diachronique – est absolue et ne souffre pas de compromis”⁸⁷. Voor De Saussure is synchronisch echter identiek met statisch: „synchronique est tout ce qui se rapporte à l'aspect statique de notre science”⁸⁸. Tegen deze identificatie, die een grotere invloed gehad heeft op de Europese dan op de Amerikaanse linguïstiek, hebben o.a. Hjelmslev, Jakobson en ten onzent Uhlenbeck en Schultink geprotesteerd⁸⁹. Laatstgenoemde formuleert zijn visie aldus: „Het beweeglijk karakter van alle taalgebruik is een direct gevolg van de produktieve beweeglijkheid die alle taalsystematiek kenmerkt. Het is deze beweeglijkheid van zowel taalgebruik als taal-systematiek die me aanleiding geeft de synchronische taaltoestand dynamisch te noemen en hem in dynamische termen te beschrijven. Hoezeer de dynamiek van het taalgebruik in die van de systematiek ligt opgesloten, openbaart confrontatie met een marconist en diens morsecode. Dat de marconist bij het gebruik van zijn code iedere dynamische vrijheid mist, wordt op zijn beurt geheel door het statische karakter van de code bepaald”⁹⁰. Wij hebben Schultink hier uitvoerig geciteerd, om n.a.v. dit citaat enkele kritische opmerkingen te maken. Schultink trekt o.i. niet de juiste conclusies uit de vergelijking met de marconist en diens morsecode. Wat voor de marconist statisch is, is dit evenzeer voor de taalgebruiker. De marconist is gebonden aan zijn statische morsealfabet, de taalgebruiker is op dezelfde wijze gebonden

aan zijn statische foneemvoorraad. De marconist mist iedere dynamische vrijheid bij het gebruik van zijn code, de taalgebruiker mist iedere dynamische vrijheid bij het gebruik van zijn fonemen, uitgezonderd gevallen als *wesp/weps*, *gesp/geps*, maar die gelden ook voor de marconist. De taalgebruiker heeft de dynamische vrijheid om ongelede semantemen, morfemen en gelede semantemen volgens bepaalde ordeningsprincipes te combineren, de marconist heeft de dynamische vrijheid om de corresponderende morsetekeneenheden volgens bepaalde ordeningsprincipes te combineren.

Uit bovenstaande blijkt reeds, dat wij de taal gedeeltelijk statisch, gedeeltelijk dynamisch wensen te noemen. Wat is volgens ons in een synchronische taaltoestand statisch en wat dynamisch?

Het taalsysteem is statisch, d.w.z.:

statisch zijn de fonologische ordeningsprincipes,

statisch zijn de morfologische ordeningsprincipes

statisch zijn de syntactische ordeningsprincipes.

De taalvoorraad is gedeeltelijk statisch, gedeeltelijk dynamisch, d.w.z.

statisch is de foneemvoorraad,

statisch is de voorraad ongelede semantemen, en morfemen.

dynamisch is de voorraad gelede semantemen.

Het taalgebruik is dynamisch, d.w.z.:

de taalgebruiker heeft een dynamische vrijheid bij het selecteren en het – volgens statische ordeningsprincipes – combineren van ongelede en gelede semantemen (woorden) tot woordgroepen en zinnen.

Samenvattend:

TAAL

1. taalsysteem (statisch)

a. fonologische ordeningsprincipes.

b. morfologische ordeningsprincipes.

c. syntactische ordeningsprincipes.

2. Taalvoorraad (statisch en dynamisch)

a. foneemvoorraad (statisch).

b. ongelede semantemen, en morfemen (statisch).

c. gelede semantemen (dynamisch).

3. taalgebruik (dynamisch)

a. woordgroep.

b. zin.

Een korte toelichting moge ons standpunt verduidelijken. Het geheel van ordeningsprincipes heeft een statisch karakter. Een beweging, een verandering in het taalsysteem heeft meestal een duidelijke oorzaak, bijv. een sterke beïnvloeding door een andere taal. Een gedocumenteerde bewijsvoering zou ons hier te ver voeren, wij attenderen slechts op het statische karakter van de fonologische ordeningsprincipes, dat zich duidelijk openbaart bij het vormen van nieuwe foneemcombinaties. „In alle talen zijn deze combinaties aan regels gebonden”⁸¹, zegt Uhlenbeck. Een foneem kan niet op iedere willekeurige plaats in een foneemcombinatie voorkomen. Toen Paardekooper de foneemcombinaties *ploen* en *gla* voor resp. *hefveld* en *hefpassagier* voorstelde⁸², kon hij dit doen, omdat deze combinaties niet in strijd zijn met de fonologische ordeningsprincipes van het Nederlands. Zij zijn niets anders dan een toepassing van tot dan toe ongebruikte mogelijkheden⁸³. De journalist die in *De Tijd* van 20 augustus 1966 de contra-forens, de in de stad wonende, maar buiten werkende landbouwer, *snerof* noemde, kon deze nieuwe foneemcombinatie vormen, omdat de fonologische ordeningsprincipes hem hiertoe in staat stelden.

Het „basismateriaal” van de taalvoorraad, fonemen, ongelede semantemen, en morfemen, vertoont een statisch karakter. Een verandering hierin kan optreden door bijv. het vormen van nieuwe foneemcombinaties (men denke aan de bovengenoemde *ploen*, *gla* en *snerof*) of door ontlening. Ontlening kan tevens een uitbreiding van de foneemvoorraad tot gevolg hebben (men denke aan *freule* en *serre*). De voorraad gelede semantemen en het taalgebruik zijn in tegenstelling tot het taalsysteem en het „basismateriaal” van de taalvoorraad dynamisch. De taalgebruiker kan op ieder moment een nieuw geleed semanteem vormen, bijv. *dissertationebier* en *televisiebier*⁸⁴. De taalgebruiker kan op ieder moment een woordgroep of een zin vormen, die voorheen nog nooit gevormd is, bijv. *een vierkante koe*, *het dode paard fluit de nachtmuziek van Mozart*.

Het is van belang erop te wijzen, dat deze in de taal zelf gegeven dynamiek niet onbegrensd is. De dynamische vrijheid van de taalgebruiker lijkt ons afhankelijk van drie factoren:

1. de ordeningsprincipes die in het taalsysteem aanwezig zijn.
2. de aard van de te combineren elementen.
3. de taalgemeenschap.

Een voorbeeld moge dit verduidelijken.

Dit is een moederloos gezin. (3)

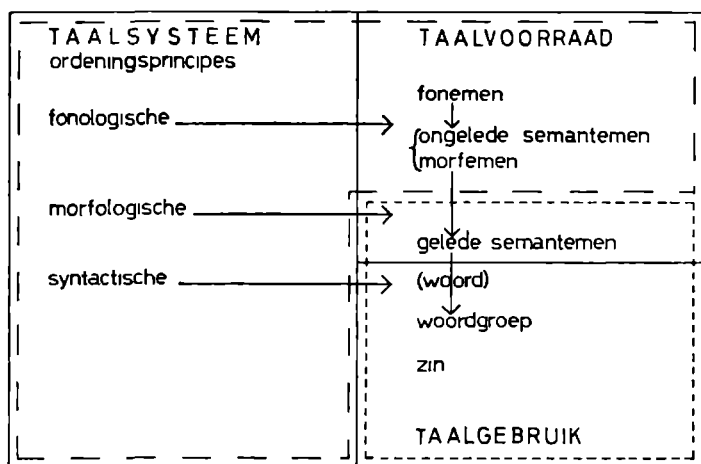
Dit is een jongensloos gezin. (4)

De elementen *moeder* en *-loos*, resp. *jongens* en *-loos* kunnen tot *moederloos*, resp. *jongensloos* gecombineerd worden, omdat er in het taalstelsel van het Nederlands een morfologisch ordeningsprincipe aanwezig is, dat ons in staat stelt twee elementen op deze wijze te combineren. De aard van de gekozen elementen maakt het mogelijk ze volgens dit ordeningsprincipe te combineren, maar verhindert ze bijv. te combineren volgens het ordeningsprincipe waarvan we gebruik maken bij de vorming van *gemoeder* uit *ge-* en *moeder* (*Ik ben dat gemoeder van jou beu*). Maken *moederloos* en *jongensloos* beide deel uit van de Nederlandse taalvoorraad? Dit lijkt ons geenszins het geval. *Moederloos* is in de taalvoorraad van vrijwel iedere taalgebruiker (latent) aanwezig. Op grond daarvan is *moederloos* een concreet element van de Nederlandse taalvoorraad. Men zou deze formatie misschien een taalvoorraadfixatie kunnen noemen. *Jongensloos* daarentegen is zeker niet in de taalvoorraad van iedere taalgebruiker aanwezig, en mag daarom niet als een concreet element van de Nederlandse taalvoorraad beschouwd worden. Deze formatie is door ons gevormd, daarbij gebruik makend van de in de taal zelf gegeven mogelijkheid en vrijheid, om ze te vormen. Of deze formatie een acceptabele, d.w.z. een communicatief functionerende formatie is, hangt af van de taalgemeenschap⁹⁵. *Jongensloos* lijkt ons niet bij voorbaat onacceptabel, dit in tegenstelling tot bijv. *voorstand*, dat onlangs dooreen Franstalige studente werd gebruikt, toen zij de zin *Comme la France, en fait de civilisation, a quelque cinquante ans d'avance, c'est dans ce pays que . . .* etc. moest vertalen. Haar vertaling luidde: *Omdat Frankrijk op het gebied van de beschaving een vijftigtal jaren voorstand heeft, is het juist in dit land, dat . . .* enz. Toen zij erop werd geattendeerd, dat het tegenovergestelde van *achterstand* niet *voorstand*, maar *voorsprong* is, en dat het tegenovergestelde van *voorsprong* niet *achtersprong*, maar *achterstand* is, kwam de voor de hand liggende vraag: Maar waarom is dat zo? Op deze vraag konden wij slechts antwoorden, dat de Nederlandse taalgemeenschap *voorstand* en *achtersprong* niet als acceptabele formaties aanvaardt, ofschoon zij linguïstisch volkomen correct zouden zijn.

Toen bovengenoemde studente *voorstand* vormde, had zij niet de bedoeling een nieuwe formatie te creëren. Integendeel, zij veronderstelde zelfs, dat *voorstand* in de Nederlandse taalvoorraad aanwezig was. Heel anders is het gesteld met de taalgebruiker die wij dichter plegen te noemen. Hij maakt vaak bewust en opzettelijk nieuwe formaties, zowel fonologisch, morfologisch als syntactisch. De moderne poëzie levert ons hiervan voorbeelden te over. Dat deze nieuwe formaties, die

voor de *taalgemeenschap* misschien vaak onacceptabel zijn, toch niet door de linguïst als onjuist worden afgewezen, komt, omdat wij gewoon zijn poëzie niet alléén te beoordelen met de maatstaven van de taalgemeenschap. Van de poëzielezer, maar vooral van de poëziecriticus wordt verlangd, dat hij een gedicht niét zozeer als lid van de taalgemeenschap leest, maar als immigrant „in het land van de dichter”⁹⁶. Wil het gedicht echter aanspraak kunnen maken op het predikaat *taalkunstwerk*, dan mogen de grenzen van de taal er niet in worden overschreden. Hoe zeer het ook kan verschillen van de alledaagse communicatietaal, ook het gedicht mag niets anders zijn dan een realisatie van de in de taal zelf gegeven mogelijkheden. De dichter maakt overvloediger dan wie ook gebruik van de hem door de taal geschonken dynamische vrijheid. De poëziecriticus moet niet alleen beoordelen, of de dichter zodanig gebruik gemaakt heeft van zijn dynamische vrijheid, dat het gedicht – om met Dorflès te spreken – nog „un certain degré d'intelligibilité qui évite l'écueil de l'absurde”⁹⁷ kent, m.a.w. of het nog een communicatieve functie vervult, maar ook, of de door de taal gestelde grenzen niet worden overschreden. Dit eist van de criticus, dat hij een gedicht voor alles als *taalcreatie* benadert en het ook als zodanig beoordeelt, hetgeen inzicht in het fenomeen taal veronderstelt. Eerst daarna kan hij een gefundeerd oordeel uitspreken over de esthetische waarde van het gedicht⁹⁸.

In het onderstaande schema trachten wij onze visie op de taal weer te geven.



— — — = statisch

----- = dynamisch

Dit schema kan de taal niet zuiver in al haar geledingen voorstellen. Vooral de overheersende plaats die het taalsysteem erin inneemt, is ten dele onrechtmatig. De schematische voorstelling beoogt echter geen waardering te geven van het taalsysteem, de taalvoorraad en het taalgebruik.

De driedeling taalsysteem, taalvoorraad en taalgebruik achten wij evenwel noodzakelijk, om een helder inzicht in het fenomeen taal te verkrijgen. Het taalsysteem en de taalvoorraad functioneren alleen in en via het taalgebruik⁹⁹. Daarom moet de taalonderzoeker door bestudering van het taalgebruik de syntactische ordeningsprincipes opsporen. In het taalgebruik moet hij de elementen van de taalvoorraad en de aard van deze elementen vaststellen, om zo de taalvoorraad in verschillende categorieën en subcategorieën te kunnen indelen¹⁰⁰. Door bestudering van de gelede semantemen moet hij de morfologische ordeningsprincipes en de ongelede semantemen, en morfemen achterhalen. De bestudering van de ongelede semantemen, en morfemen moet hem inzicht verschaffen in de fonologische ordeningsprincipes, en hem tevens leren, welke fonemen deel uit maken van de foneemvoorraad.

Eerst na een grondige bestudering van het taalgebruik, de taalvoorraad en het taalsysteem zal het mogelijk zijn een volledige beschrijving van het Algemeen Bruikbaar Nederlands te geven, een beschrijving, die van „groot nationaal cultureel belang”¹⁰¹ zal zijn.

1.6. STRUCTUUR

Ieder geled taalelement heeft een interne ordening, kent een structuur. „Ordening kan alleen geschieden volgens bepaalde principes”¹⁰². Het geheel van de in de taal zelf aanwezige ordeningsprincipes hebben wij taalsysteem genoemd. De term structuur wensen wij te reserveren voor die ordening die het resultaat is van de toepassing van ordeningsprincipes uit het taalsysteem. Dit betekent een zeer sterke begrenzing van het gebruik van deze term, een begrenzing, waar vele linguïsten en beoefenaars van andere wetenschappen geen vrede mee zullen kunnen hebben, gezien het huidige gebruik van deze term¹⁰³. Maar juist dit huidige gebruik, waardoor de term niet alleen tot „een gevaarlijk modewoord”, dat vaak gebruikt wordt „omwille van zijn vaagheid en veelzinnigheid”¹⁰⁴, maar zelfs tot „un terme galvaudé”¹⁰⁵ is geworden, doet ons tot deze herdefiniëring besluiten.

Men spreekt niet alleen van de structuur van bijv. het element *staart*, maar ook de foneemvoorraad, waartoe de constituerende fone-

men van *staart* behoren, kent men een structuur toe. Het element *staart* heeft een structuur, omdat het gebouwd is volgens fonologische ordeningsprincipes uit het taalsysteem, in tegenstelling tot bijv. *rtaast*, dat geen structuur heeft, omdat er in het Nederlandse taalsysteem geen ordeningsprincipe aanwezig is, dat ons in staat stelt /r/ + /t/ te gebruiken aan het begin van een taalelement. Tussen de fonemen, die samen de foneemvoorraad vormen, bestaan onderlinge overeenkomsten en verschillen. De principes op grond waarvan deze fonemen geordend worden, op grond waarvan deze foneemvoorraad een ordening wordt toegekend, worden ons echter niet door de taal zelf verschaft, maar worden ontworpen door de taalonderzoeker. Het enige wat de foneemvoorraad ons leert, is dat er overeenkomsten en verschillen bestaan tussen de fonemen onderling. Deze overeenkomsten en verschillen zijn op zichzelf geen ordeningsprincipes. De taalonderzoeker distilleert er ordeningsprincipes uit. De uiteindelijke ordening van de foneemvoorraad is daarom ook volledig afhankelijk van de ordeningsprincipes die de taalonderzoeker meent te kunnen ontdekken, met als resultaat, dat men de foneemvoorraad verschillende ordeningen kan toekennen, wanneer men van verschillende ordeningsprincipes uitgaat. De ordeningsprincipes volgens welke de fonemen geordend worden, zijn meestal binaire opposities, die niet altijd functioneel blijken te zijn. De /p/ en de /b/ bijv. moeten niet noodzakelijk onderscheiden worden ten opzichte van elkaar. Wij Nederlanders doen dit wel, maar de Indianen die „Upper Chinook” spreken, en vele andere volken, doen dat niet¹⁰⁶. Anderzijds kan men zich afvragen, of een bepaald kenmerk niet functioneel kan zijn, zonder dat er een binaire oppositie bestaat. Kan de stemhebbendheid van de stemhebbende labiodentale occlusief niet functioneel zijn, ook zonder dat het Nederlands een stemloze labiodentale occlusief kent?

Welke ordeningsprincipes de taalonderzoeker ontdekt, hangt mede af van zijn antwoord op dergelijke vragen. Wij ontkennen niet, dat opposities bruikbare ordeningsprincipes kunnen zijn. Meier gaat o.i. dan ook wel wat ver, wanneer hij zegt, dat het „unsere Aufgabe [ist], uns von der faszinierenden Oppositionslogik zunächst zu befreien und die Wirklichkeit der Sprache ins Auge zu fassen”¹⁰⁷. Wel vinden wij het noodzakelijk een duidelijk terminologisch onderscheid te maken tussen de ordening die het resultaat is van de toepassing van ordeningsprincipes uit het taalsysteem, en de ordening die het resultaat is van de toepassing van ordeningsprincipes die de taalonderzoeker uit overeenkomsten en verschillen meent te kunnen distilleren. De eerst-

genoemde ordening duiden wij aan met de term structuur, de laatstgenoemde met de – misschien weinig gelukkige – term compositie.

Om aan te tonen, dat er een essentieel verschil bestaat tussen beide soorten ordeningsprincipes, gebruiken we nogmaals de vergelijking met een huis. De bouwvoorraad van een huis is niets anders dan de som van de elementen van die bouwvoorraad. Deze bouwvoorraad kent een bepaalde compositie, is op een bepaalde wijze samengesteld. Een huis daarentegen is iets anders dan de som van bepaalde elementen uit de bouwvoorraad. Omdat bepaalde elementen uit deze bouwvoorraad volgens bepaalde ordeningsprincipes uit het bouwsysteem tot een groter geheel zijn samengevoegd, is de aard van dit groter geheel anders dan de som van de constituerende bouwelementen¹⁰⁸. Daarom heeft een huis een structuur.

De foneemvoorraad is niets anders dan de som van de op een bepaalde taalwetenschappelijke wijze geordende fonemen. Deze voorraad kent een bepaalde compositie. *Staat* daarentegen is iets anders dan de som van de elementen /s/, /t/, /a/, /r/, /t/ uit de foneemvoorraad. Omdat /s/, /t/, /a/, /r/, /t/ volgens bepaalde fonologische ordeningsprincipes uit het taalsysteem tot *staat* zijn samengevoegd, is de aard van *staat* anders dan de som van de constituerende fonemen. Daarom heeft *staat* een structuur. De som van de fonemen waaruit *staat* is opgebouwd, is precies gelijk aan de som van de fonemen waaruit *straat* is opgebouwd. Dat beide elementen toch duidelijk in structuur verschillen, vindt zijn oorzaak in het feit, dat zij gedeeltelijk volgens andere fonologische ordeningsprincipes zijn gevormd.

Men kan zich afvragen, of bijv. *stierp* een structuur mag worden toegekend, ofschoon het geen tot het Nederlands behorende foneemcombinatie is. Dat de taalonderzoeker dergelijke (nog) niet bestaande combinaties niet in zijn onderzoek betreft, ligt voor de hand, omdat hij – terecht – de taalfeiten als „het enig toegankelijk object”¹⁰⁹ van onderzoek aanvaardt. Foneemcombinaties die niet als taalfeiten worden aangetroffen, blijven dientengevolge buiten beschouwing. Wil men echter een volledig overzicht krijgen van de fonologische ordeningsprincipes, dan zal men ook moeten nagaan, welke foneemcombinaties theoretisch mogelijk zijn. Een theoretische combinatie als *stierp* kent o.i. een fonologische structuur, omdat zij gevormd is volgens fonologische ordeningsprincipes, in tegenstelling tot bijv. *rtiesp*. De fonologische ordeningsprincipes volgens welke *stierp* wordt gevormd, horen tot het taalsysteem, maar worden evenals vele andere¹¹⁰ tot nu toe nog niet gebruikt, want de combinatie *stierp* is niet als communi-

catief functionerend element in het Nederlands opgenomen. Het zou naar onze mening echter onjuist zijn *stierp* eerst dan een structuur toe te kennen, wanneer het een communicatief functionerend element is. Om als zodanig te kunnen functioneren moet het een structuur hebben. Deze structuur is niet het gevolg van het communicatief functioneren, maar is er een noodzakelijke voorwaarde van. *Rtiesp* bijv. kan nooit een communicatieve functie gaan vervullen, omdat het geen structuur heeft, omdat het niet gevormd is volgens fonologische ordeningsprincipes uit het taalsysteem van het Nederlands.

DE ANALYSE VAN HET GELEDE TAALELEMENT

„Auf vielen Gebieten ist der Beweis erbracht worden, dass auch für den Praktiker nichts praktischer ist als eine gute Theorie“¹.

„Maar belangrijker dan de bij de beschrijving toegepaste terminologie zijn de verschijnselen die we wetenschappelijk meester willen worden“².

2.0. PROBLEEMSTELLING

In dit hoofdstuk wordt getracht een formele beschrijving te geven van de betekenisdragende elementen van de taalvoorraad. Niet in het onderzoek betrokken worden die elementen die „a phonic shape, but no meaning“³ hebben, de fonemen dus. Alle elementen van de taalvoorraad die geen foneem zijn, noemen we elementen van vorm en betekenis.

De term betekenis is „de nachtmerrie van de taalkunde“ geworden, omdat hij van alles betekent⁴. Op de verwarring die het gevolg is van deze veelzinnigheid heeft o.a. Reichling gewezen. Hij acht het „dringend nodig“ een onderscheid te maken tussen betekenis, semantische waarde en grammatische waarde⁵. Een dergelijk onderscheid kan ons in staat stellen de semantische verschijnselen exacter te formuleren, maar bergt toch ook het gevaar in zich, dat het accent te zeer komt te liggen op het verschil en te weinig op de overeenkomst tussen de verschillende elementen. *Loop, de, te, -te* (in *werkte*), *-er* (in *dieper*), *-e* (in *goede*) hebben zeker niet een zelfde semantische functie, maar komen toch hierin overeen, dat zij alle verschillen van de per definitie betekenisloze fonemen. De linguïstiek heeft behoefte aan een term waardoor dit verschil tot uitdrukking wordt gebracht. Men kan van mening verschillen over de vraag, of de term *betekenis* hiervoor de meest

geschiedte is. Uiteraard hangt dit ten nauwste samen met de inhoud die men aan deze term wenst toe te kennen. Persoonlijk geven we er de voorkeur aan de term betekenis zo ruim te interpreteren, dat hij voor het niet-formele aspect van alle niet-foneem zijnde elementen kan worden gebruikt⁶. Op deze wijze blijft hij de tegenhanger van de term *vorm*. Zover ons bekend heeft nog niemand bezwaar gemaakt tegen het gebruik van de term vorm voor het formele aspect van een flexie-element als *-t*, een suffix als *-ig*, een woord als *te*, *hij* of *keuken*, en een geleed woord als *betoudovergrootmoeder*. Het lijkt ons even dringend nodig hiertussen een onderscheid te maken.

Ter voorkoming van nog grotere verwarring is het misschien beter de term betekenis te (blijven) gebruiken als aanduiding voor het niet-formele aspect van een element, en de verschillende soorten betekenis met afzonderlijke termen aan te duiden. Aangezien hier geen beschrijving van de betekenis wordt gegeven, is een nauwkeurig onderscheid in deze tussen de verschillende elementen van de taalvoorraad voor ons niet van primair belang. Wij noemen alle niet-foneem zijnde elementen daarom elementen van vorm en betekenis. Deze elementen zullen worden onderverdeeld in twee groepen, nl. semantemen en morfemen. Beide reeds in het voorafgaande hoofdstuk geïntroduceerde termen zullen nu nader worden omschreven en gedefinieerd.

Aan de analyse van de gelede elementen van de taalvoorraad dient een verantwoording vooraf te gaan van de criteria die daarvoor gebruikt moeten worden. Verder zal in dit hoofdstuk de verhouding semanteem : woord ter sprake komen en zal worden uiteengezet, hoe naar onze mening de semantemen en morfemen in categorieën kunnen worden ingedeeld. Tenslotte gaan we na, of met de fonematische oppositie /f/ : /v/ in *graaf* : *graven* een semantische oppositie correleert.

2.1. VORM EN BETEKENIS ALS UITGANGSPUNT VOOR EEN FORMELE ANALYSE

De onderzoeker die wenst na te gaan, of een betekenisdragend element geleed is, en die wenst vast te stellen welke de constituerende delen van een geleed element zijn, kan als uitgangspunt voor zijn analyse kiezen

- a. vorm en betekenis
- b. alleen vorm
- c. alleen betekenis.

„Linguistic study must always start from the phonetic form and not from the meaning”⁷. Deze uitspraak zou kunnen doen vermoeden, dat

Bloomfield de basis heeft gelegd voor de uitschakeling van de betekenis bij de taalanalyse. O.a. Fries⁸ en ten onzent Ten Brinke⁹ hebben erop gewezen, „dat de „verachting” voor de betekenis, die bij bepaalde Amerikaanse linguïsten waar te nemen is, zeker niet van Bloomfield afkomstig is”¹⁰. Dat de linguïst Bloomfield zich – ten gevolge van zijn behaviouristische visie op de taal – niet competent acht, om een beschrijving van de betekenis te geven, heeft niet tot gevolg, dat hij de betekenis bij zijn formele taalanalyse verwaarloost of uitschakelt. Integendeel, hij stelt nadrukkelijk, dat „a proper analysis” is „one which takes account of the meanings”¹¹. Deze mening wordt niet gedeeld door Harris in zijn *Methods in Structural Linguistics*¹². Hij zegt te streven naar een formele analyse zonder rekening te houden met het feit, dat de te analyseren elementen betekenis hebben. „Distributional criteria” zijn voor hem het enig aanvaardbare uitgangspunt. Zijn conclusies omtrent de distributie van de taalelementen zijn evenwel gebaseerd op het voorkomen ervan in taaluitingen die betekenis dragen, en zodoende beroept hij zich impliciet toch mede op de betekenis¹³. Bovendien is ook Harris zelf van mening, dat de resultaten van zijn analyse op grond van distributionele criteria uiteindelijk weinig zullen verschillen van „the morphemic division which we might establish on a meaning basis”¹⁴ en wel, „because in general morphemes which differ in meaning will also differ in their environments, if we take sufficiently long environments and enough of them”¹⁵. Hij vindt het helemaal niet onjuist, dat „linguists often use apparent differences or identities of meaning (or of translation) as hints in their search for morphemic segments”¹⁶, m.a.w. dat de linguïst bij zijn formele analyse gebruik maakt van formele en semantische gegevens, ofschoon Harris zelf tracht, maar er niet steeds in slaagt, laatstgenoemde gegevens consequent buiten beschouwing te laten. Hij waarschuwt er echter wel voor, dat dit mede gebruik maken van semantische gegevens niet tot gevolg mag hebben, dat „meaning [alone] (. . .) functions as a full-fledged criterion for morpheme segmentation”¹⁷. Harris handhaaft daarom zijn „morphemic analysis” ook „als die niet overeenkomt met de resultaten van betekenisanalyse, terwijl – althans volgens Ten Brinke – een onderzoeker van vormelijk-semantische grootheden die analyse in zo’n geval zonder meer zou moeten verwerpen”¹⁸. Tegen deze laatste zienswijze nu ageert Harris en naar onze mening terecht, want waarom, zo vragen wij ons af, zou de linguïst een formele analyse *zonder meer* moeten verwerpen, als deze niet overeenkomt met de resultaten van betekenisanalyse? Verliest men niet het essentiële verschil

tussen een vorm- en een betekenisanalyse uit het oog, wanneer men de betekenis als enige of als voornaamste criterium voor een formele analyse aanvaardt? Dit lijkt ons het geval te zijn, wanneer Ten Brinke zegt: „Zou het niet zo kunnen zijn, dat twee semantische constituenten versmolten zijn tot één ondeelbaar betekenisgeheel? Van een dergelijk geheel is in mijn taalgebruik sprake bij b.v. Ned. *boerin*. Splitsing van de betekenis van dit woord in twee semantische constituenten ervaar ik als geforceerd. Dit maakt het bezwaarlijk dat woord op te vatten als complex form, in de zin waarin Bloomfield die term gebruikt”¹⁹. *Boerin* mag dus, als we Ten Brinke goed begrijpen, niet geanalyseerd worden in de twee IC's *boer* en *-in*, omdat de betekenis van *boerin* zich niet zou laten splitsen in twee semantische constituenten. Ten Brinke gaat op dit probleem niet verder in, wat wij erg jammer vinden, omdat men o.i. niet tot een verantwoorde formele analyse kan komen zonder dit probleem op te lossen. Nemen wij bijv. de gelede elementen *kerkhof* en *kerkdeur*. De semantische constituenten van *kerkhof* zijn tot een ondeelbaar betekenisgeheel geworden, dit in tegenstelling tot de semantische constituenten van *kerkdeur*. Indien men nu concludeert, dat *kerkhof* op grond van zijn betekenis formeel niet geanalyseerd mag worden in *kerk* en *hof*, maar dat *kerkdeur* op grond van zijn betekenis formeel wel in *kerk* en *deur* mag worden opgesplitst, dan creëert men een verschil dat formeel niet verantwoord is. Het verschil in betekenis tussen *kerkhof* en *kerkdeur*, of beter gezegd het verschil in verhouding tussen de semantische constituenten van *kerkhof* en *kerkdeur* impliceert niet, dat er ook een formeel verschil tussen *kerkhof* en *kerkdeur* bestaat of zou moeten bestaan. Rekening houden met betekenis bij zijn formele analyse mag niet resulteren in het aanvaarden van betekenis als enig criterium voor een formele analyse. Tot wat voor evidente onjuistheden deze zienswijze kan leiden blijkt bijv. uit Sørensens *Word-Classes in Modern English*. *The* in *The Thames* heeft volgens Sørensen niet de betekenis van het lidwoord *the*. In zijn theorie is *the* hier geen lidwoord, omdat *The Thames* niet opponeert met *a Thames*²⁰. Hij gaat zelfs zo ver, dat hij *the* woordkarakter ontzegt en het „a mere syllable” noemt, een lettergreep, die „is correlated with a meaning no more than *ðə* in *bɒðə*”²¹. Nu is het ongetwijfeld waar, dat *the* in *The Thames* een enigszins andere semantische functie heeft dan *the* in bijv. *the man*. Maar op grond van welke *formele* gegevens mag men *the* in *The Thames* een lettergreep en *the* in *the man* een woord noemen? Sørensen vervalt met zijn formele analyse op grond van alleen de betekenis m.m. in een zelfde

radicalisme als Harris met zijn formele analyse op grond van distributieve criteria.

Nu de linguïstiek, ook de modernste²², er algemeen van overtuigd schijnt te raken, dat men de betekenis eenvoudigweg niet kan uitschakelen bij zijn formele analyse²³, nu opvattingen als die van Robins, „that from the start grammatical theory and grammatical practise should be independent of semantic considerations, as they can be, for any of their elements, criteria, and procedures”²⁴, sporadische uitzonderingen schijnen te worden, is het misschien meer dan ooit noodzakelijk duidelijk vast te stellen, welke rol de betekenis bij de formele analyse kan en mag spelen.

Een formele analyse is vaak onmogelijk zonder rekening te houden met de betekenis van het element. $[pa.rɪʒə]$ bijv. in de zin *Er loopt een $[pa.rɪʒə]$ in het bos* kan niet ontleed worden, voordat men weet, of hier sprake is van een paardje of een paartje, m.a.w. voordat men de betekenis van $[pa.rɪʒə]$ kent. De betekenis moet ons dus uitsluitel geven over de vraag, of een analyse formeel mogelijk is, en of een dergelijke analyse verantwoord is. Maar de *specifieke* betekenis van een element mag niet de doorslaggevende factor zijn, om een element dat op formele en semantische gronden analyseerbaar is, als een formeel ondeelbare eenheid te karakteriseren (bijv. *The Thames*). En bovendien kan deze betekenis een analyse die formeel onmogelijk is, nooit rechtvaardigen. Een duidelijk voorbeeld hiervan is de analyse Eng. *was* = *be* + *-ed*. Men neemt blijkbaar geen genoegen met de constatering, dat de niet in alle opzichten systematische Engelse taal naast (*I am*) een formeel geheel verschillend element gebruikt, om de verleden tijd aan te duiden. Het analyseren van *was* in *be* + *-ed*, een analyse die niet gebaseerd is op vorm en betekenis, maar alleen op betekenis, en juist daarom bezwaarlijk door Harris kan worden aanvaard²⁵, moet men verklaren vanuit een streven naar een systematisering van de taalverschijnselen, vanuit een streven de taal kost wat kost tot een systeem te willen maken of als zodanig te willen voorstellen. Het ligt dan ook voor de hand, dat in de transformationeel-generatieve grammatica, waarin het systeemidee van de taal een belangrijke rol vervult, juist analyses als *was* = *be* + *-ed* geen zeldzaamheid zijn. Zo stelt Kraak bijv., dat hij op grond van bepaalde, in hoofdzaak semantische, observaties een abstract symbool *neg* kan postuleren, dat de vorm *met* kan aannemen en met andere elementen kan samensmelten tot een vorm als *geen*²⁶. Nu zal er niemand bezwaar tegen hebben, dachten wij, dat de betekenis van *geen* in *geen boek* wordt beschreven als een

„samensmelting”, als een combinatie van de betekenis van *niet* en de betekenis van *een*. Persoonlijk achten wij het bepaald onjuist, de VORM *geen* – Kraak spreekt uitdrukkelijk van de VORM *niet* en de VORM *geen* – te beschrijven als een samensmelting van de VORM *niet* en de VORM *een*, omdat voor een dergelijke beschrijving geen *formele* argumenten aanwezig zijn. De regel *niet* + *een* → *geen* is een leuk ezelsbruggetje bij het leren van het Nederlands aan anderstaligen, zoals wij Nederlanders hebben geleerd, dat in bepaalde gevallen Frans *de* + *le* → *du* wordt. Ezelsbruggetjes, die didactisch van bijzonder groot belang kunnen zijn. Zo gebruiken wij zelf bij ons onderwijs aan Franstaligen o.a. de volgende: *niet* + [*nog* + *een* + *boek*] → *geen* + *boek* + *meer*:

Ik heb nog een boek.

Ik heb geen boek meer.

niet + [*al* + *een* + *boek*] → *nog* + *geen* + *boek*:

Ik heb al een boek.

Ik heb nog geen boek.

In een generatieve grammatica van het Nederlands zou *geen* + *boek* + *meer* door middel van expansie- en transformatieregels uit *nog* + *een* + *boek* kunnen worden afgeleid. Door middel van een expansieregel wordt het negatie-element geïntroduceerd, door middel van transformatieregels wordt *nog* vervangen door *meer* en wordt *meer* + *geen* + *boek* veranderd in *geen* + *boek* + *meer*. Voor een dergelijke bewerking kan men o.i. echter alleen semantische argumenten vinden. De analyse *geen* + *boek* + *meer* = *niet* + [*nog* + *een* + *boek*] is daarom evenals de analyse *geen boek* = *niet* + *een boek* een formele analyse op grond van semantische gegevens. Op grond van de bestaande semantische relatie tussen (*Ik heb*) *nog een boek* en (*Ik heb*) *geen boek meer* wordt met behulp van allerlei gecompliceerde regels een formele relatie tot stand gebracht. Nu ontkennen we geenszins het mogelijke voordeel van een dergelijke bewerking, maar wij zijn wel van mening, dat hierbij nadrukkelijk moet worden opgemerkt, dat dit een *taalwetenschappelijke*²⁷ vinding is, om twee *formeel* verschillende structuren op grond van hun semantische overeenkomst tot elkaar in relatie te stellen. Deze tot stand gebrachte *formele* relatie is niets anders dan een taalwetenschappelijk geconstrueerde relatie, die in de taal zelf formeel zou hebben kunnen bestaan, wanneer de taal *systematisch* zou zijn gemaakt. Wil men echter een formele analyse geven van de taalfeiten die in een synchrone taaltoestand worden aangetroffen, dan zal men formeel verschil in structuur tussen zinnen of kleinere eenheden waartussen een semantische

relatie bestaat, als gegeven moeten aanvaarden en in zijn formele beschrijving tot uiting moeten laten komen.

De Saussure was reeds overtuigd van de noodzaak een duidelijk onderscheid te maken tussen de taalrealiteit, tussen de taalfeiten die men „dans la chaîne du discours” aantreft, en de taalwetenschappelijke systematische voorstelling van deze feiten. Dit bracht hem ertoe het begrip *unité*, benaming voor het taalfeit, te completeren met het begrip *terme*, een begrip waarmee de taalonderzoeker „a à opérer”²⁸. De Saussure zou ongetwijfeld van oordeel zijn geweest te handelen in strijd met de taalfeiten, wanneer hij *geen* in *geen boek* zou beschrijven als een samensmelting van de *unités* *niet* en *een*, omdat deze *unités* „ne se délimitent pas dans la chaîne du discours”. De semantische relatie tussen *niet een* en *geen* zou hij geformaliseerd hebben door *geen* te beschrijven als een samensmelting van de *termes* *niet* en *een*. De *termes*, de systeemgegevens *niet* en *een* kunnen geactualiseerd zijn als de *unités* *niet* en *een*, maar ook als de *unité* *geen*.

Vergeleken bij de beschrijvingsmethode van De Saussure lijkt ons de methode die men o.a. in de generatieve grammatica toepast, een stap terug. Chomsky beschrijft *took* en *walked* als *take* + *past*, resp. *walk* + *past*²⁹. De vorm *took* wordt verkregen door toepassing van de morfofonologische regel *take* + *past* → *[tuk]*, de vorm *walked* door toepassing van de regel */. . . C_{unv}/ + past* → */. . . C_{unv} / + [t]* (where *C_{unv}* is an unvoiced consonant)³⁰. Het enige verschil tussen deze twee gevallen is volgens Chomsky, dat de eerste regel „a much more general rule”³¹ is dan de tweede. Maar deze beschrijving suggereert op zijn minst, dat ook in het woord *took* formeel twee componenten onderscheiden kunnen worden, evenals in *walked*. Zij honoreert niet het feit, dat een element dat semantisch meerdere componenten bevat, formeel ongeleed kan zijn. Het bijzonder grote verschil tussen *took* en *walked*, nl. dat de semantische componenten in *walked* door middel van in het taalgebruik te onderscheiden formele componenten worden geactualiseerd, terwijl in *took* geen formele componenten onderscheiden kunnen worden, die corresponderen met de verschillende semantische componenten, wordt in de beschrijving van Chomsky te zeer verwaarloosd. Een beschrijving volgens de theorie van De Saussure zou er als volgt uitzien. De ongelede *unité* *took* bestaat uit twee *termes*, nl. *take* en *past*. De gelede *unité* *walked* bestaat eveneens uit twee *termes*, nl. *walk* en *past*. In *walked* zijn deze *termes* geactualiseerd als twee *unités*, nl. *walk* en *-t*, in *took* zijn deze *termes* geactualiseerd door middel van de ongelede *unité* *took*. Een dergelijke beschrijving lijkt ons aan-

vaardbaarder dan die van Chomsky, omdat zij de taalrealiteit niet opoffert aan het systeem, en omdat zij de mogelijkheid biedt een duidelijk onderscheid te maken tussen een vormanalyse en een betekenisanalyse.

Een analyse kan o.i. alleen dan een formele analyse worden genoemd, wanneer de door analyse verkregen componenten in een of andere formeel aantoonbare³² vorm in het geanalyseerde element aanwezig zijn en onderscheiden kunnen worden. Wij formuleren met opzet „in een of andere formeel aantoonbare vorm”, omdat, zoals verderop zal blijken, een element verschillende, formeel niet geheel identieke verschijningsvormen kan hebben³³.

2.2. SEMANTEEM EN MORFEEM

De in de taalvoorraad aanwezige elementen van vorm en betekenis noemen wij, al naargelang hun aard en hun functiemogelijkheden, semanteem en morfeem. Onder een semanteem verstaan wij een zelfstandig element van vorm en betekenis. Onder een morfeem verstaan wij een onzelfstandig element van vorm en betekenis. De volgende zin

De tafel is mooi. (1)

bestaat uit vier woorden: *de*, *tafel*, *is* en *mooi*. Deze vier zelfstandige elementen van vorm en betekenis zijn uit de taalvoorraad geselecteerd, om als woord in zin (1) te fungeren. Omdat zij in zin (1) als woord fungeren, zijn ze als semanteem in de taalvoorraad aanwezig, en wel als *semanteem-met-de-mogelijkheid-van-woordfunctie*. Ook de zin

De tafels zijn mooi. (2)

bestaat uit vier woorden: *de*, *tafels*, *zijn* en *mooi*. Het element *tafels* is evenals *tafel* in zin (1) uit de taalvoorraad geselecteerd, om als woord te fungeren in zin (2). *Tafels* is dus als semanteem-met-de-mogelijkheid-van-woordfunctie in de taalvoorraad aanwezig. Op grond van vormbetekenisovereenkomst tussen *tafel* in zin (1) en *tafel-* in *tafels* kunnen we *tafels* analyseren in *tafel* + *-s*. Het laatste element treffen we ook aan in bijv. *vaders*, *gevels*, *kamers* enz. Deze *-s* kent niet de mogelijkheid (behalve in zelfnoemfunctie, die we in dit hoofdstuk buiten beschouwing laten), om als woord te worden geactualiseerd. Zij kan alleen in combinatie met een semanteem geactualiseerd worden. Hetzelfde geldt voor het element *-en* in *bomen*, *-heid* in *goedheid*, *-ig* in *grillig*, *be-* in *begaan*, *ver-* in *verlaten*, *-t* in *loopt*, *-de* in *gooide* enz.

Alle in de taalvoorraad aanwezige elementen die alleen in combinatie met een semanteem geactualiseerd kunnen worden, noemen we *morfeem*. Wij vestigen speciaal de aandacht op het feit, dat een morfeem alleen verbonden kan worden met een semanteem, d.w.z. dat een morfeem niet als woord in de woordgroep of zin kan fungeren en dat het niet met een ander morfeem tot een grotere eenheid kan worden verbonden. Een morfeem kan alleen symboliseren via een element dat een zelfstandige betekenis heeft, via een semanteem dus. Deze opvatting is reeds door Reichling in *Het Woord*³⁴ verdedigd en door Schultink in zijn dissertatie³⁵ nogmaals uitvoerig toegelicht. Maar noch Reichling, noch Schultink trekt hieruit de voor de hand liggende conclusie. Heeft men n.l. eenmaal vastgesteld, dat een morfeem slechts via een element met een zelfstandige betekenis kan symboliseren, dan spreekt het van zelf, dat er geen gelede morfemen kunnen bestaan. Toch meent Schultink gevallen als *groenigheid*, *blauwigheid* enz. te moeten beschrijven als correlaten van *groen*, *blauw* enz.³⁶ De analyse *groenigheid* = *groen* + *-igheid* kan echter alleen juist zijn, wanneer men òf het bestaan van het gelede morfeem (Schultink spreekt van vormmoment)-*igheid* aanvaardt, wat een ontkenning inhoudt van de constatering, dat een morfeem alleen via een semanteem kan symboliseren, omdat via het morfeem *-igheid* het morfeem *-ig* en het morfeem *-heid* zouden symboliseren, òf *-igheid* als een ongeleed morfeem beschouwt, hetgeen moeilijk te verdedigen is, omdat in *-igheid* formeel en naar onze mening ook semantisch duidelijk de elementen *-ig* en *-heid* te onderscheiden zijn. De enige verantwoorde analyse lijkt ons: *groenigheid* = [*groen* + *-ig*] + *-heid*. *-ig* is verbonden met het semanteem *groen* en symboliseert via het semanteem *groenig*, *-heid* is verbonden met het semanteem *groenig* en symboliseert via het semanteem *groenigheid*.

Schultink komt tot de analyse *groenigheid* = *groen* + *-igheid*, omdat hij semantische gegevens doorslaggevend laat zijn voor een formele analyse. Hij beschrijft formaties als *groenigheid* om twee redenen vanuit hun relatie tot het ongelede adjectief. Ten eerste, omdat in een aantal gevallen de betekenisverhouding tussen formaties op *-igheid* en eventuele minder gelede adjectiefcorrelaten op *-ig* zich onderscheidt van die tussen woorden als *groenheid* en *groen*. Zo ontbreekt in sommige gebruiksgevallen van dergelijke formaties op *-igheid* – bijv. van *gladdigheid*, *nattigheid*, *viezigheid* en *zoetigheid* – het ‘relativerende’ betekenismoment dat kenmerkend voor de gelede adjectieven op *-ig* is. Ten tweede, omdat er een aantal formaties bestaat, bijv.

flauwigheid, gauwigheid, gemenigheid, malligheid, narigheid, slimmigheid en *stommigheid*, waarnaast woorden als *flauwig, gauwig, gemenig, mallig, narig, slimmig* en *stommig* wel niet onbestaanbaar maar toch geenszins gebruikelijk zijn³⁷. De tweede reden rechtvaardigt de bedoelde analyse niet, omdat het (nog) niet als *woord* voorkomen van *flauwig, gauwig* enz. helemaal niet hoeft te betekenen, dat ze niet (als *semanteem*) bestaan. Men kan met evenveel recht beweren, dat zij wel bestaan, omdat zij in formaties als *flauwigheid, gauwigheid* enz. worden aangetroffen. Niemand zal toch beweren, dat bijv. *bruik* niet bestaat, omdat het toevallig niet als woord voorkomt, maar alleen als *semanteem* in bijv. *gebruik, misbruik, bruikleen* enz. Maar ook de semantische reden – ongetwijfeld de belangrijkste van de twee voor Schultink – maakt voor ons de gegeven analyse niet tot een verantwoorde, zelfs niet tot een acceptabele, omdat men een analyse die formeel mogelijk is en niet in strijd is met de wijze waarop de constituerende componenten kunnen symboliseren, niet mag afwijzen op grond van de aan- of afwezigheid van een bepaald betekenismoment, om haar te vervangen door een analyse die niet in overeenstemming is met de in de taal gegeven symbolisatiemogelijkheid van de componenten. Indien men de aan- of afwezigheid van een bepaald betekenismoment als doorslaggevend criterium laat fungeren, dan moet men bijv. ook de analyse *boerenzoon* = *boeren* + *zoon* verwerpen, omdat het betekeniselement pluralis, dat kenmerkend is voor substantiva die bestaan uit een *semanteem* + het *morfeem* *-en*, ontbreekt. De andere mogelijke analyse *boerenzoon* = *boer* + *-enzoon* is echter even onjuist als *groenigheid* is *groen* + *-igheid*, zij het om een andere reden. Het *morfeem* *-en* kan nl. alleen symboliseren, wanneer het volgens het ordeningsprincipe *semanteem* + *morfeem* met een *semanteem* wordt verbonden.

Tot nu toe hebben we onderscheiden het *semanteem-met-de-mogelijkheid-van-woordfunctie* en het *morfeem*. Bekijken we vervolgens de zin

Ik vind de hersenen van een varken lekker. (3)

In deze zin treffen we het woord *hersenen* aan. Er bestaat een vorm-betekenisovereenkomst tussen *hersenen* in *hersenen* en *hersenen* in *hersenvlies, hersenweefsel, hersenontsteking* enz. Bovendien bestaat er een vorm-betekenisovereenkomst tussen *-en* in *hersenen* en *-en* in *bomen, planten, schoenen* enz. Op grond van deze tweevoudige vorm-betekenisovereenkomst kunnen we *hersenen* analyseren in *hersenen* + *-en*. Van *-en* weten we, dat het een *morfeem* is, en dus alleen in combinatie met een

semanteem geactualiseerd kan worden. Hieruit vloeit voort, dat *hersen* als semanteem in de taalvoorraad aanwezig is. *Hersen* kan echter niet geselecteerd worden, om als woord deel uit te maken van de woordgroep of zin. Het kan alleen in combinatie met een ander semanteem, bijv. in *hersenvlies*, *hersenvoer*, *hersenvoer*, of in combinatie met een morfeem, bijv. in *hersen*, *hersens* geactualiseerd worden. Daarom noemen wij *hersen* een *semanteem-zonder-de-mogelijkheid-van-woordfunctie*.

Reeds in zijn dissertatie constateerde Reichling, dat er in de Nederlandse taalvoorraad een aantal elementen (semantemen) aanwezig is, die geen deel uit kunnen maken van een woordgroep of zin³⁸. In zijn uiteenzetting over het compositum, waarvan hij zegt, dat „het in zijn bestaan steunt op bekende simplicia”³⁹, bespreekt hij ook een schijnbare uitzondering hierop, nl. *kleermaker*. Van deze formatie moet hij vaststellen, dat zij niet steunt op twee simplicia, „want een simplex *kleer* bestaat in het Nederlands niet”⁴⁰. Mag men hieruit nu concluderen, dat *kleer* in *kleermaker* op één lijn gesteld moet worden met affixen (in onze terminologie: morfemen)? Deze conclusie zou onjuist zijn, aldus Reichling, „omdat het woord *kleermaker* zich aan *kleer* identificeert”⁴¹. Nu is ons niet helemaal duidelijk, wat Reichling hier onder „zich identificeren” verstaat. Maar zonder de eventuele juistheid van zijn argumentatie in twijfel te willen trekken, merken we op, dat uit de hierboven door ons signaleerde kenmerken van het morfeem voortvloeit, dat *kleer* geen morfeem (affix) kan zijn. Een morfeem kan alleen met een semanteem verbonden worden en kan alleen in combinatie daarmee geactualiseerd worden. Het woord *kleren* in de zin

Zij draagt altijd mooie kleren. (4)

kan op grond van vorm-betekenisovereenkomst met andere woorden geanalyseerd worden in *kleer* + *-en*. *-en* is een morfeem, *kleer* moet dus een semanteem zijn. Het is evenals *hersen* een semanteem-zonder-de-mogelijkheid-van-woordfunctie.

Schultink acht, zoals wij zoëven hebben gezien, woorden als *flauwig*, *gauwig*, *gemenig* enz. wel niet onbestaanbaar, maar toch geenszins gebruikelijk⁴². Laten we ervan uitgaan, dat deze elementen inderdaad niet als woord bestaan, d.w.z. dat zij niet in het taalgebruik, in de woordgroep of zin worden aangetroffen. Hoe kunnen we ons dan de vorming van *flauwigheid*, *gauwigheid*, *gemenigheid* voorstellen? Naar analogie van in zijn taalvoorraad aanwezige formaties als *zoetig*, *groenig* enz. vormt de taalgebruiker – vaak geheel onbewust – uit de elementen

flauw en *-ig* de combinatie *flauwig*. Hij doet dit echter niet, om deze nieuwe formatie als woord in een woordgroep of zin te gaan laten fungeren, maar om haar onmiddellijk met het morfeem *-heid* te verbinden tot *flauwigheid*. Een andere, door velen misschien meer waarschijnlijk geachte mogelijkheid is, dat hij naar analogie van in zijn taalvoorraad aanwezige formaties als *zoetigheid*, *groenigheid* enz. rechtstreeks *flauwigheid* vormt, zonder er zich ook maar in het minst van bewust te zijn, dat hij daardoor impliciet ook de formatie *flauwig* vormt. Iedere poging, om te achterhalen, welke van beide „speculaties” het dichtst de waarheid benadert, lijkt ons vrij zinloos, omdat de taalgebruiker zelf ons in de meeste gevallen hierover geen uitsluitsel kan geven. De taalgebruiker kan zich hoogstens bewust zijn van wat hij doet, niet van hoe hij iets doet⁴³. Alleen door het bestuderen van de aan ordeningsprincipes uit het taalsysteem beantwoordende structuur van de formatie *flauwigheid* kan men achterhalen, hoe de taalgebruiker bij het vormen van een dergelijke formatie te werk moet zijn gegaan. In het taalsysteem van het Nederlands is geen ordeningsprincipe morfeem + morfeem aanwezig, want een morfeem kan alleen maar met een semanteem verbonden worden. Het morfeem *-heid* is verbonden met het semanteem *flauwig*, het morfeem *-ig* is verbonden met het semanteem *flauw*. Wij zijn er van uitgegaan, dat het semanteem *flauwig* niet als woord wordt aangetroffen. Het is daarom evenals *hersen* en *kleer* een semanteem-zonder-de-mogelijkheid-van-woord-functie.

Onze aanvankelijke indeling van de in de taalvoorraad aanwezige elementen in semantemen en morfemen, kan nu als volgt worden gepreciseerd:

1. *semantemen*

- a. *semanteem-met-de-mogelijkheid-van-woordfunctie* = een in de taalvoorraad aanwezig, zelfstandig element van vorm en betekenis, dat geselecteerd kan worden, om als woord in de woordgroep of zin te fungeren.

Voorbeelden: *de*, *tafel*, *is*, *mooi*, *tafels*, *zijn*, *bomen*, *hersen*, *hersen-vlies*, *kleren*, *bruikleen*, *gebruik*, *zoetig*, *flauwigheid* enz.

- b. *semanteem-zonder-de-mogelijkheid-van-woordfunctie* = een in de taalvoorraad aanwezig, zelfstandig element van vorm en betekenis, dat alleen in combinatie met een ander semanteem of in combinatie met een morfeem kan worden geselecteerd.

Voorbeelden: *hersen*, *kleer*, *bruik*, *flauwig* enz.

2. *morfeem* = een in de taalvoorraad aanwezig, onzelfstandig element van vorm en betekenis, dat alleen in combinatie met een semanteem kan worden geselecteerd. Voorbeelden: *-s, -en, ge-, -ig, -heid* enz.

Wij laten het aan de lezer over te bepalen, in hoeverre onze begrippen semanteem en morfeem verschillen van de begrippen semanteem en morfeem bij Vendryes, Mevr. Balk e.a., van morfeem bij Bloomfield, van semanteem bij De Witte en Wijngaards, moneem bij Martinet e.a., van woordmodel bij Droste enz⁴⁴. Over deze termen zou een omvangrijk terminologisch woordenboek samen te stellen zijn, hetgeen echter hier niet onze bedoeling is. Wel willen wij ons standpunt, dat de betekenisdragende elementen van de taalvoorraad in twee verschillende groepen moeten worden verdeeld, nader adstrueren. De opvatting, dat de taalvoorraad maar één „kleinste betekenisdragende eenheid” zou kennen, een opvatting, die bijv. door Bloomfield wordt gehuldigd in zijn begrip morfeem⁴⁵, door Mevr. Balk in haar begrip semanteem, een opvatting, die ook op het eerste internationale symposium *Zeichen und System der Sprache* vrij algemeen werd onderschreven, „da in vielen Fällen eine reinliche Abgrenzung zwischen den (...) Wurzelmorphemen (= Semantemen) und den Ableitungsmorphemen schwer durchführbar sei”⁴⁶, kunnen we niet delen. Met Ullmann zijn wij van mening, dat de elementen die de „kleinste betekenisdragende eenheden” worden genoemd „an extremely mixed category [are] made up of forms totally different in function and in status and held together by the sole criterion that they cannot be split up into smaller significant units. It seems more than doubtful that a homogeneous branch of linguistics could be built on such a basis”⁴⁷. Naast het criterium van ondeelbaarheid moeten o.i. ook de functiemogelijkheden en de zelfstandigheid, resp. onzelfstandigheid van betekenis, het zelfstandig, resp. niet-zelfstandig kunnen symboliseren van een element als criteria worden aanvaard, om de elementen van de taalvoorraad onder te verdelen en ten opzichte van elkaar te karakteriseren. Wanneer men alleen het criterium der ondeelbaarheid hanteert, kan men zoals Mevr. Balk de constituerende elementen van *paardje* beide semanteem noemen (semantemen, die in Mevr. Balks terminologie in *paardje* als morfeem functioneren⁴⁸), d.w.z. beide aanduiden als „kleinste twee-eenheid van vorm en betekenis”⁴⁹. *Paard* en *-je* verschillen echter ten opzichte van elkaar zozeer in functiemogelijkheden en in betekenis, dat wij het onjuist achten ze beide dezelfde benaming toe te kennen. *Paard* kan a) als woord deel uit maken van de woordgroep of zin, kan

b) verbonden worden met bijv. *hert* tot *paardhert*, kan c) verbonden worden met bijv. *-je* tot *paardje*. In alle drie gevallen heeft *paard* een zelfstandige, niet van andere woorden of woorddelen afhankelijke betekenis. *-je* daarentegen kan alleen maar verbonden worden met bijv. *paard* tot *paardje*. Het kan alleen maar in en via *paardje* symboliseren. Alleen in een element als *paardje* kan *-je* iets be-teken-en, onafhankelijk van een element als *paard* be-teken-t *-je* niets, omdat zijn betekenis onzelfstandig is. Het verschil tussen elementen als *paard* en elementen als *-je* achten wij zó groot en zó essentieel, dat in de taalvoorraad twee geheel verschillende kleinste betekenisdragende eenheden, nl. semantemen en morfemen, moeten worden onderscheiden.

In het voorafgaande hebben wij niet alleen ongelede elementen van de taalvoorraad semanteem genoemd, maar ook gelede. De in de taalvoorraad aanwezige elementen *boek*, *boekhandel* en *boeken* zijn in onze theorie alle drie semanteem, en wel omdat zij dezelfde functiemogelijkheden kennen, omdat zij alle component kunnen zijn van een geleed, resp. meer geleed element, omdat zij alle als woord in de woordgroep en zin kunnen fungeren en omdat er in deze functie, als woord dus, geen verschil bestaat tussen het gelede en het ongelede element. Tegen het gebruik van een en hetzelfde begrip voor het ongelede en het gelede element zijn vele bezwaren geopperd. Het zou ons veel te ver voeren al deze bezwaren hier ter sprake te brengen en eventueel te weerleggen. Droste heeft in zijn onlangs verschenen studie *Taal en Betekenis* zijn bezwaren tegen deze opvatting geformuleerd en we willen ons hier beperken tot het bespreken van deze.

Ten eerste: Door deze opvatting wordt de taalvoorraad (Droste's systeem, systematiek of code⁵⁰) overbelast. Zij „zou immers van ieder centraal woorddeel tientallen composita moeten bevatten. En terwijl er slechts een 'eindig aantal onontleedbare taaltekens' bestaan, zou er alleen al door samenvoeging van twee centrale woorddelen een oneindige reeks modellen te maken zijn, die alle dus zouden zijn gecodificeerd”⁵¹.

Ten tweede: „Bovendien (. . .) zou deze opvatting een systeem in een systeem veronderstellen. Als we namelijk *fietste* als model erkennen, moeten we daarin toch ook de modellen /*FIETS*/ en /*TE*/ onderkennen: met die laatste twee kan ik immers, op produktieve wijze, een woord vormen voor het taalgebruik. En alweer: waarom zouden we *ik fietste* dan ook maar niet als model aanvaarden; de minimaliteit voor de eenheden speelt dan kennelijk geen rol”⁵².

Ten derde: „De creativiteit van iedere spraakhandeling [wordt] miskend.” „Men kan – en dat is toch wezenlijk voor de taal – steeds

weer opnieuw scheppend werken met de gegeven mogelijkheden"⁵³.

Ten vierde: „Woordbouwprincipes zijn geen realiteiten, geen verschijnselen van het taalgebruik, maar mogelijkheden, regels. Een samenstelling, hoezeer ook versmolten voor het taalgebruik, wijst onder meer terug op bouwprincipes uit de code, die bij realisatie geen code-elementen meer zijn. Ook in het taalgeheugen zijn het geen regels meer: daar zijn het ook toepassingen, zoals in alle taalgebruik. En zoals code-regels alleen maar in de code bestaan, zo bestaan er in die code ook geen woorden, doch alleen 'woordprincipes', dus modellen"⁵⁴.

Het eerste bezwaar, overbelasting van de taalvoorraad, achten wij ongegrond, en wel, omdat men door alle gelede elementen vormen van taalgebruik te noemen, niet alleen het taalgebruik overbelast, maar ook het essentiële verschil tussen compositum en woordgroep uit het oog verliest⁵⁵.

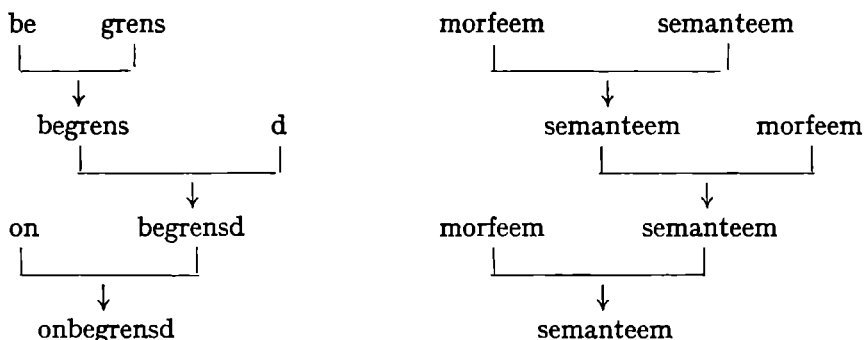
Onze opvatting veronderstelt geen systeem in een systeem, of in onze terminologie: geen taalvoorraad in een taalvoorraad, wanneer men het ongelede en het gelede element als twee verschillende lagen binnen een en dezelfde taalvoorraad ('code') opvat. /FIETS/ en /TE/ behoren tot de laag ongelede elementen, /FIETSTE/ tot de laag gelede elementen. *Ik fietste* kunnen we niet als model, als semanteem aanvaarden, omdat de eenheid van *ik fietste*, in tegenstelling tot de eenheid van *fietste*, niet in de taalvoorraad tot stand wordt gebracht, maar in en door het taalgebruik.

De creativiteit van iedere spraakhandeling wordt niet miskend, wanneer men de taalvoorraad ten dele statisch, ten dele dynamisch noemt. Het steeds weer opnieuw scheppend werken met de gegeven mogelijkheden hoeft niet automatisch te resulteren in het scheppen van een *taalgebruikseenheid*.

Het laatste bezwaar hebben we reeds impliciet weerlegd. Dat realisaties van bouwprincipes geen taalvoorraadelementen, geen code-elementen meer kunnen zijn, geldt alleen, wanneer men de taalvoorraad als een statisch geheel, als een verzameling ongelede elementen beschouwt. Door niet alleen het taalgebruik, maar ook de taalvoorraad een dynamisch aspect toe te kennen, door in de taalvoorraad twee lagen te onderscheiden, de ongelede elementen en de gelede elementen, schept men *binnen de taalvoorraad* de mogelijkheid, om twee ongelede semantemen, of een ongeleed semanteem en een morfeem tot één geleed semanteem te verbinden, een geleed semanteem, dat als woord in het taalgebruik geactualiseerd geen functioneel verschil vertoont ten opzichte van het als woord geactualiseerde ongelede semanteem.

„Beide zijn”, zoals Droste terecht opmerkt, „in deze orde minimale eenheden, die zich in het taalgebruik gelijk gedragen en daarvoor identieke eigenschappen bezitten”⁵⁶.

Eén bezwaar, vooral van terminologische aard, blijft echter tegen onze opvatting bestaan, nl. dat wij de term *semanteem* gebruiken voor een ongeleed element én voor een deel van een geleed element, een geleed element, dat zelf ook weer *semanteem*, zij het geleed *semanteem* wordt genoemd⁵⁷. Er bestaat naar onze mening geen oplossing voor dit probleem, indien men tenminste het terminologisch apparaat niet zeer sterk wenst uit te breiden. Voor iedere trap van de structurele orde zou men dan immers een eigen term moeten introduceren. Deze structurele orde wordt verwaarloosd, wanneer men zoals Droste zonder meer stelt, dat in het element *onbegrensd* drie modellen, één wortelmorfeem *grens* en twee perifere morfemen *on* en *be . . . d* zijn geactualiseerd⁵⁸. De analyse *onbegrensd* = *on* + [*be* + *grens* + *d*] suggereert, dat hier sprake zou zijn van een formele optelsom van elementen. De structurele orde binnen dit element komt alleen tot haar recht door de analyse *onbegrensd* = *on* + [(*be* + *grens*) + *d*], m.a.w. wanneer men in de analyse tot uiting laat komen, dat *onbegrensd* gevormd is uit *on* + *begrensd*; *begrensd* uit *begrens* + *d*; *begrens* uit *be* + *grens*.



Wij noemen dus *grens*, *begrens*, *begrensd* en *onbegrensd* alle *semanteem*. Om bovengenoemd terminologisch bezwaar uit de weg te ruimen, zou men *grens* kunnen aanduiden met de term A, *begrens* met de term B, *begrensd* met de term C, *onbegrensd* met de term D. Een dergelijke overbelasting van de terminologie zou ons alleen dan gerechtvaardigd voorkomen, wanneer de met verschillende termen aangeduide elementen behalve hun verschil in structurele geleding ook een groot functioneel verschil zouden vertonen. Dit laatste nu is niet het geval.

We zouden Droste te kort doen, wanneer we niet zouden nagaan,

of de door hem ontwikkelde theorie misschien aanvaardbaarder is dan de onze. Droste maakt een essentieel onderscheid tussen het abstracte bouwelement (morfeem, ideële codemodel) en zijn geactualiseerde, geconcretiseerde representant, geactualiseerd als woord of woorddeel⁶⁹. Iedere concretisatie van het abstracte model is een taalgebruiksact, d.w.z. ieder abstract bouwelement, ieder morfeem wordt door actualisatie altijd een *taalgebruikseenheid*, i.c. woord of woorddeel. Het verschil tussen de mogelijkheid, om als woord én als woorddeel (onze semantemen-met-de-mogelijkheid-van-woordfunctie) en de mogelijkheid, om alleen als woorddeel (onze morfemen) te worden geactualiseerd, krijgt bij Droste te weinig aandacht. Zo noemt hij bijv. het abstracte model /S/, dat geactualiseerd is in *vaders* „een ideële model voor een woord”⁶⁰, terwijl een dergelijk model juist op grond van zijn onzelfstandigheid de mogelijkheid mist, om als *woord* te worden geactualiseerd. Zijn uiteenzetting spitst zich toe op het signaleren van verschillen tussen het abstracte bouwelement en de per definitie in het *taalgebruik* geactualiseerde representant. Dat iedere actualisatie per definitie een woord of een woorddeel oplevert, is een hypothese, die Droste niet discutabel stelt, maar waarvan de onjuistheid wordt bewezen door bijv. *varkenshersen*-. De concretisatie van het ideële model *hersen* als deel van *varkenshersen*- levert ons geen WOORD *varkenshersen* op, maar – in onze terminologie – een semanteem-zonder-de-mogelijkheid-van-woordfunctie, dat alleen in combinatie met bijv. het semanteem *brij* als woord, *varkenshersenbrij*, kan worden geactualiseerd.

Wat is het wezenlijke verschil tussen een model en zijn geactualiseerde representant (woord of woorddeel)? Het model is abstract en is alleen maar potentie, zijn geactualiseerde representant is concreet en gespecialiseerd, omdat het gebruikt is en dus *hic-et-nunc* geldig⁶¹. Dit concreet en gespecialiseerd zijn houdt in, dat de geactualiseerde representant lexicaal en categoriaal bepaald is, terwijl het model „lexicaal niet gericht” is, alleen maar een betekeniswaarde heeft en categoriaal alleen maar valenties kent⁶². Laten we deze constateringens eens aan de taalfeiten toetsen. Het model /HOOFD/ heeft, aldus Droste, alleen maar een potentie, een mogelijkheid. In de woorden *hoofdboek*, *hoofdonderwijzer*, *stamhoofd* is het woorddeel *hoofd* in tegenstelling tot het model /HOOFD/, lexicaal bepaald, m.a.w. de betekenis van het model, die een scala van betekenis mogelijkheden is, is in het woorddeel tot een toegepaste betekenis geworden, doordat het verbonden is met een ander woorddeel, resp. *boek*, *onderwijzer*, *stam*⁶³. Tot hertoe zijn we het volledig met Droste eens. Door het verbinden van twee ele-

menten ontstaat een geleed element, waarvan de delen elkaar semantisch beperken, anders gezegd, door de verbinding van twee elementen worden beide „althans voor een deel van hun beweeglijkheid in het symboliseren”⁶⁴ beroofd. Verbinden we bijv. het element *kamer* en het element *zetel* tot *kamerzetel*, dan kan in deze verbinding *kamer* bijv. geen symbool zijn voor „gedeelte van het hart”, en *zetel* bijv. geen symbool voor „troon van een vorst”. Nu is voor Droste het verbinden van *kamer* en *zetel* tot *kamerzetel* een taalgebruiksact, door het verbinden van deze elementen ontstaat volgens hem automatisch een woord. Dat dit niet altijd zo is, hebben we zo juist bewezen met het element *varkenshersen*-. Maar belangrijker is de vraag, of het gelede element *kamerzetel* in tegenstelling tot de modellen /KAMER/ en /ZETEL/ lexicaal bepaald is. Wij geloven evenals Droste, dat de delen *kamer* en *zetel* door de verbinding met elkaar beide lexicaal beperkt en bepaald zijn, maar Droste vraagt zich niet af, of nu ook het gelede element *kamerzetel* lexicaal bepaald is. Voor hem is dit element automatisch een woord, en dus lexicaal bepaald. Maar eenvoudige observatie bewijst toch, dat *kamerzetel* evenals *kamer* en *zetel* slechts „lexicale valentie” heeft, dat de betekenis van deze drie elementen eerst tot toegepaste betekenis wordt, wanneer ze als moment van de woordgroep of zin, of als moment van een geleed, resp. meer geleed element worden gebruikt. *Kamerzetel* wordt eerst lexicaal bepaald, wanneer het in een woordgroep of zin als woord fungeert, bijv. *De P.v.d.A. heeft er een kamerzetel bij gekregen naast Vandaag wil ik niet op die keukenstoel zitten, haal daarom de kamerzetel maar even*, of wanneer het moment van een meer geleed element is, bijv. *P.v.d.A.-kamerzetel naast kamerzetelbekleding*. In het laatstgenoemde element zou *kamerzetel* ook opgevat kunnen worden als semantisch identiek met *kamerzetel* in *P.v.d.A.-kamerzetel*. Welke interpretatie in een bepaalde situatie de juiste is, kan dus mede afhangen van de context waarin het element wordt gebruikt. Ook Droste constateert dit n.a.v. (*de*) *hoofddoek* en (*het*) *hoofddoek*. Voor de interpretatie van *hoofddoek* „blijkt toch een context, i.c. de woordgroepbouw met *de* en *het*, nodig te zijn”⁶⁵. Deze woordgroepbouw blijkt zelfs ontoereikend te zijn voor *hoofddoekmotief*, in beide gevallen hebben we immers *het hoofddoekmotief*.

Samenvattend kunnen we concluderen, dat het ongelede en het gelede element niet op grond van hun betekenis onderscheiden kunnen worden. Het ongelede element (het model), en het uit twee geactualiseerde modellen gevormde element hebben beide slechts „lexicale valentie”.

Het tweede essentiële verschil tussen een model en zijn geactuali-

seerde representant houdt in, dat het model categoriaal alleen maar valenties heeft, terwijl de geactualiseerde representant categoriaal bepaald is. Hier moet o.i. een duidelijk verschil gemaakt worden tussen het woord en het woorddeel. Het woord is altijd categoriaal bepaald, móét altijd categoriaal bepaald zijn, om in de woordgroep en zin te kunnen fungeren. Verbinden van woorden tot woordgroepen en zinnen betekent verbinden van tot een bepaalde categorie behorende woorden. De als *woord* geactualiseerde representant van het model is dus altijd categoriaal bepaald, anders geformuleerd: het categoriale aspect is relevant voor het woord. Volgens Droste geldt dit ook voor het woorddeel, want de geactualiseerde representant is *per definitie* categoriaal bepaald. Deze opvatting brengt hem in grote moeilijkheden en we hebben zelfs de indruk, dat hij niet zo heel erg overtuigd is van de juistheid van deze stelling. Wij leiden dit af uit zijn zeer voorzichtige formulering, dat in de woorden *hoofddoek*, *hoofdonderwijzer*, *stamhoofd* het woorddeel *hoofd* „ook in het categoriaal aspect van het compositum (. . .) een aandeel [heeft]”⁶⁶. Houdt „een aandeel hebben in het categoriaal aspect van een compositum” voor het betreffende woorddeel in, dat het ook zelf categoriaal bepaald is? Is het categoriaal bepaald zijn ook relevant voor het element dat slechts deel van een woord is? Nu zou men kunnen aannemen, dat in het woord *stamhoofd* *hoofd* tot de categorie substantivum behoort en dat mede hierdoor ook *stamhoofd* tot deze categorie behoort. In zijn algemeenheid lijkt ons deze veronderstelling juist voor elementen die als woord maar tot één woordsoort kunnen behoren, omdat een woord dat een actualisatie in het taalgebruik is van een uit bijv. twee semantemen bestaand geleed semanteem, vaak tot dezelfde woordsoort behoort als waartoe het tweede semanteem behoort, indien het als woord geactualiseerd is. Wij zeggen *vaak*, omdat dit bijv. niet geldt voor het woord *diepvries* in de zin *Leg die kip maar in de diepvries*⁶⁷. *Vries* behoort als woord tot de woordsoort verbum, *diepvries* daarentegen tot de woordsoort substantivum. Voor het woord *diepvries* is het categoriale aspect substantivum relevant, maar welk categoriaal aspect is nu relevant voor de woorddelen *diep* en *vries*? Is voor *diep* het categoriaal aspect adjectivum of adverbium relevant? Zo kan men zich afvragen, of voor *rust* in *rustbed* het categoriaal aspect substantivum of verbum relevant is? Of voor *zout* in *zoutig* het categoriaal aspect substantivum of adjectivum relevant is? Hoe zou trouwens in het laatstgenoemde voorbeeld een van beide aspecten relevant kunnen zijn, indien, zoals Schultink constateert, het onmogelijk blijkt „uit te maken of het ongelede correlaat

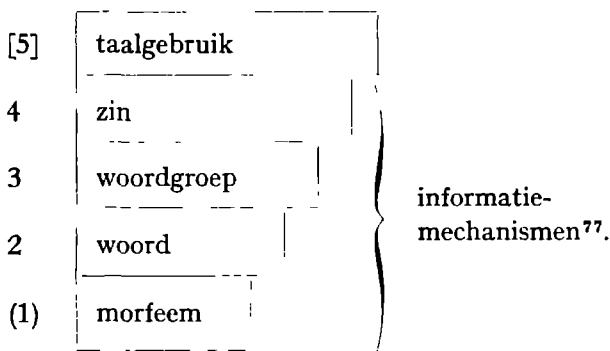
een adjectief dan wel een substantief is”⁶⁸. Hieruit concluderen, dat voor een woorddeel categoriale bepaaldheid *altijd* irrelevant is, zou erg voorbarig zijn. Wel geloven we, dat woorddelen in vele gevallen niet noodzakelijk categoriaal bepaald hoeven te zijn, of dit op een geheel andere wijze zijn dan het woord. Bij de bespreking van de semanteemsoorten gaan we op deze kwestie nader in. Daar zal ook blijken, dat er in deze geen verschil bestaat tussen het ongelede woorddeel en het gelede. *Rust* in *rustbed* moet niet noodzakelijk óf verbum óf substantivum zijn, dit in tegenstelling tot *rust* in *ik rust* en *de rust*. Hetzelfde geldt voor *vermaak* in *vermaakcentrum* enerzijds en *vermaak* in *ik vermaak* en *het vermaak* anderzijds.

Wat blijft er na deze beschouwingen over aan verschillen tussen het abstracte model, het ongelede semanteem, en het niet als woord geactualiseerde gelede element? Beide kennen slechts een lexicale valentie, beide zijn niet op de wijze van het woord categoriaal bepaald. Op grond van deze overeenkomsten moeten beide naar onze mening een plaats in de taalvoorraad krijgen, zij het door hun verschil in geleding in een verschillende laag van deze taalvoorraad.

Tegen de theorie van Droste zijn nog andere bezwaren aan te voeren. Doordat hij het standpunt inneemt, dat iedere actualisatie van een model een woord of een woorddeel oplevert, is voor hem een formatie als *huisje*, *behoud* enz. per definitie een woord. Maar wat is dan *huisje* in *huisjes*? Een woord? Ja, antwoordt Droste, want ook het woord heeft morfologische valentie. „Met name in de tweedegraads- en derdegraadsafleidingen blijkt die valentie: (*huis* + *je*) + *s*”⁶⁹. Nu verwerpt Droste – terecht volgens ons – de op „de oude (en verouderde) terminologie” gebaseerde formulering: in het woord *fietste* is het WOORD *fiets* geactualiseerd⁷⁰. Maar is het dan op zijn minst niet inconsequent om wel te zeggen: in het woord *huisjes* is het WOORD *huisje* geactualiseerd? Op deze wijze is het woord dan niet alleen een *zelfstandige* realisatie, maar ook een realisatie binnen een zelfstandige realisatie, m.a.w. een bouwelement. Aan deze opvatting kleven grotere bezwaren dan aan de opvatting, dat een element naast model ook woorddeel kan zijn. De bedenkingen die Droste heeft tegen de term morfeem van Bloomfield, moneem van Martinet en semanteem van Mevr. Balk⁷¹ zijn minder ernstig dan de bedenkingen die men tegen zijn gebruik van de term woord kan hebben. In zijn theorie levert het actualiseren van de modellen *be* en *houd* automatisch het WOORD *behoud* op. „Ieder woord”, aldus Droste, „is krachtens zijn woordkarakter ook categoriaal bepaald”⁷². Dit wil voor het woord *behoud* zeggen, dat óf

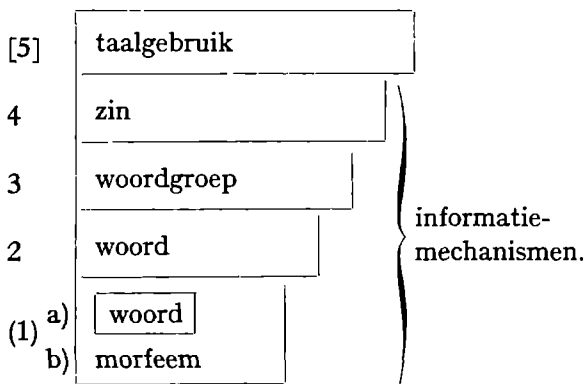
het categoriaal aspect substantivum òf het categoriaal aspect verbum relevant is. Wordt dit WOORD echter gebruikt als woorddeel in bijv. *behoudzucht*, dan is naar onze mening het categoriaal bepaald zijn, het òf substantivum òf verbum zijn helemaal niet relevant. Dit noodzaakt ons echter te concluderen, dat òf het categoriaal bepaald zijn niet altijd relevant is voor het woord, òf het woord geen deel van een woord kan zijn, m.a.w. geen morfologische valentie heeft. Wij beschouwen het woord als een categoriaal bepaalde eenheid en kennen het geen morfologische valentie toe, mede omdat we door het toekennen van een morfologische valentie aan het woord in conflict komen met – ook door Droste – gesignaleerde eigenschappen van het woord, nl. „het woord bestaat niet buiten het taalgebruik”⁷³ en „kleinere symbolen van vorm-en-inhoud kunnen in het taalgebruik niet worden aangetroffen”⁷⁴. Noemt men *huisje* per definitie WOORD, dan moet men ook in de zin *Daar staan kleine huisjes* deze formatie als WOORD beschouwen, want buiten het taalgebruik bestaat het woord niet. Dit heeft dan echter tot gevolg, dat ook het in deze zin aanwezige element -s een woord moet zijn, want kleinere symbolen van vorm-en-inhoud dan het woord kunnen in het taalgebruik niet worden aangetroffen. Of-schoon Droste deze s „een ideëel model voor een *woord*”⁷⁵ noemt, achten wij het zeer onwaarschijnlijk, dat hij in bovenstaande zin deze s woordkarakter zou toekennen.

Tenslotte menen we, dat de hiërarchie binnen het geheel van informatielagen⁷⁶ wordt ontkend of verstoord, wanneer aan het woord ook een morfologische valentie wordt toegekend. De hiërarchische opbouw, die Droste in het volgende schema weergeeft,



houdt in, dat het morfeem woordvalentie heeft, het woord woordgroepvalentie, de woordgroep zinsvalentie en de zin taalgebruiksvalentie⁷⁸.

Door het woord, evenals het morfeem, morfologische valentie toe te kennen, krijgt het woord „informatieve valentie voor het woord”⁷⁹, een informatieve valentie die in de hiërarchische geleiding hét kenmerk van het morfeem is. Wil men deze informatieve valentie ván het woord vóór het woord in bovenstaand schema tot uitdrukking laten komen, dan zou de volgende correctie moeten worden aangebracht.

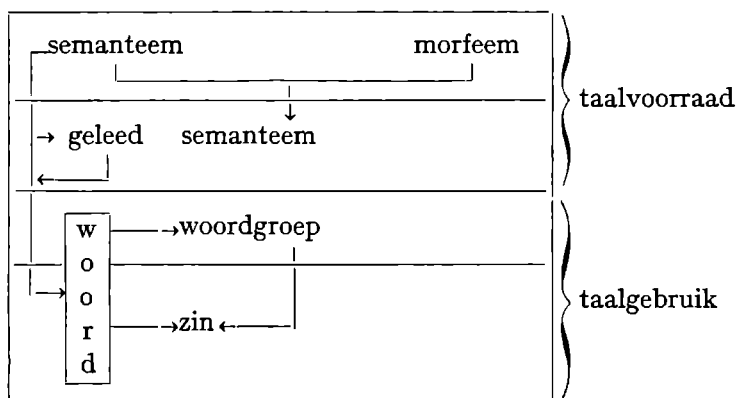


Nu bestaan er enerzijds tussen (1)a en 2 zulke essentiële verschillen, dat zij onmogelijk dezelfde eenheid, nl. woord, kunnen worden genoemd en zijn anderzijds naar onze mening de verschillen tussen (1)b (d.w.z. de zelfstandige elementen hiervan, onze semantemen), en (1)a zo gering, nl. ongeleed, resp. geleed, dat zij zonder bezwaar met dezelfde term, nl. semanteem, kunnen worden aangeduid.

Laten we de belangrijkste verschillen en overeenkomsten nog even opsommen. Het ongelede en het gelede semanteem kunnen beide component zijn van een geleed, resp. meer geleed semanteem. Beide kunnen als woord in de woordgroep en zin fungeren en gedragen zich in deze functie volkomen gelijk. Beide hebben slechts een lexicale valentie, voor beide is het categoriaal bepaald zijn niet relevant op de wijze van het woord.

De belangrijkste verschillen tussen een geleed semanteem en een woord zijn: Het gelede semanteem heeft lexicale valentie, het woord is lexicaal bepaald, juist omdat het woordfunctie heeft⁸⁰. Voor het geleed semanteem is het categoriaal bepaald zijn niet op dezelfde wijze relevant als voor het woord. In onze theorie – niet in die van Droste – heeft het gelede semanteem naast morfologische valentie ook woordvalentie (indien het tenminste een semanteem-met-de-mogelijkheid-

van-woordfunctie is). Het woord heeft alleen syntactische valentie, kan alleen moment van een woordgroep of zin zijn. In onderstaand schema trachten wij onze opvatting weer te geven.



Verklaring: een semanteem kan verbonden worden met een semanteem tot een geleed semanteem. Een semanteem kan woordfunctie krijgen. Een morfeem kan alleen met een semanteem verbonden worden tot een geleed semanteem. Een geleed semanteem kan woordfunctie krijgen. (Dat een geleed semanteem ook weer semanteem kan zijn in een meer geleed semanteem, laten we hier gemakshalve buiten beschouwing. Het verschilt in deze functie niet wezenlijk van het ongelede semanteem.) Het woord kan moment van een woordgroep zijn, kan als zin fungeren, eenwoordszin, en kan moment van een zin zijn. De woordgroep kan als zin fungeren en kan als moment van een zin fungeren. (Dat de woordgroep ook moment van een grotere woordgroep kan zijn, bijv. *de mooie fiets van mijn buurman* laten we gemakshalve buiten beschouwing.) Wij tekenen het woord binnen de informatielagen woordgroep en zin, omdat het woord niet buiten het taalgebruik bestaat, omdat het woord altijd moment van een woordgroep of zin, of zelf zin is.

2.3. HET WOORD EN ZIJN KENMERKEN

Het woord bestaat slechts in het taalgebruik, in de woordgroep of zin. Reichling beschouwt het woord niet alleen als de grondslag van het taalgebruik, maar ook als de grondslag van de taalvoorraad⁸¹. Deze opvatting wordt niet meer algemeen aanvaard⁸². Persoonlijk verwerpen we haar niet alleen vanwege de in de vorige paragraaf gesignaleerde

verschillen tussen semanteem en woord, nl. semantische valentie, resp. semantische bepaaldheid, categoriale onbepaaldheid (tenminste zeer vaak), resp. categoriale bepaaldheid, maar ook omdat niet alle elementen uit de taalvoorraad als moment van de woordgroep of zin kunnen fungeren, bijv. *hersen*, *hazel*, *bruik* enz., terwijl deze als component van een geleed semanteem niet essentieel verschillen van die elementen uit de taalvoorraad, die wel als moment van de woordgroep of zin kunnen worden gebruikt. Het compositum wordt volgens Reichling gemaakt uit simplicia⁸³. Dat is zeker niet waar voor *hersenvlies*, *bruikleen* enz. *Hersen* en *bruik* worden immers nooit als simplex aangetroffen. Als component van *hersenvlies*, resp. *bruikleen* verschillen zij echter niet essentieel van bijv. *oog* in *oogvlies* en *goud* in *goudlening*.

Zelfs wanneer men het begrip woord alleen wenst te gebruiken als aanduiding voor de momenten van woordgroep en zin, blijkt het een begrip te zijn, waarvan moeilijk een nauwkeurige omschrijving te geven is. Onlangs heeft Seuren nog eens aangetoond, dat er tot nu toe geen in alle opzichten bevredigende definitie van het woord bestaat⁸⁴. Voor sommige linguïsten is dit de aanleiding geweest het woord uit hun terminologie te verbannen. „Before it can be used in a scientific way, it needs to be defined”⁸⁵, eisen zij met Martinet. Een acceptabele theorie zonder het begrip woord bestaat tot op heden echter nog niet. Daarom lijkt het ons zinvoller het woord als onvoldoende gedefinieerd begrip te blijven hanteren, steeds zoekend naar een adequate definitie, dan het zonder meer te „verwijzen naar het domein van de mythische, of in de volksverbeelding levende, begrippen die in de harde wetenschap onbruikbaar zijn”⁸⁶.

Seuren heeft de woorddefinitie van o.a. Bloomfield, De Groot en Reichling gewogen en alle te licht bevonden. Zelf biedt hij ons geen definitie aan, maar doet enkele suggesties, die volgens hem het vinden van een adequate definitie zouden kunnen vergemakkelijken. Belangrijk in dit verband is zijn opmerking, dat men eerst zal moeten beschikken over een impliciete definitie van een begrip als „woord in het Engels, woord in het Nederlands”, alvorens een algemene definitie van het begrip woord te kunnen geven⁸⁷. Het formuleren van deze algemene definitie kan wel eens zeer moeilijk, zo niet onmogelijk blijken te zijn, omdat het woord niet in alle talen een even belangrijke linguïstische eenheid is, en daarom waarschijnlijk niet in alle talen door dezelfde eigenschappen wordt gekarakteriseerd⁸⁸.

De definitie van Reichling en De Groot zijn in hoofdzaak gebaseerd op Nederlands taalmateriaal, en mogen daarom beschouwd worden als

definities van het „woord in het Nederlands”. Beide zullen wij hier uitvoerig behandelen aan de hand van de kritiek van Seuren.

2.3.1. *Het woord en zijn uiteenplaatsbaarheid*

Na Reichling circulair redeneren verweten te hebben⁸⁹, gaat Seuren na, of de isoleerbaarheid, het fundament van Reichlings definitie, als criterium voor het woord kan gelden. De bezwaren die Seuren te berde brengt tegen deze isoleerbaarheid, d.w.z. tegen de uiteenplaatsbaarheid en de omstelbaarheid, zijn allermintst nieuw. Bijna twintig jaar geleden heeft Togeby deze reeds in zijn artikel *Qu'est ce qu'un mot?* uiteengezet⁹⁰. Bovendien ziet Seuren over het hoofd, dat in Reichlings *huidige* theorie de uiteenplaatsbaarheid veel belangrijker is dan de omstelbaarheid. Het heeft weinig zin, dachten wij, om de definitie uit *Het Woord*, waarin Reichling omstelbaarheid en uiteenplaatsbaarheid als gelijkwaardige criteria schijnt te beschouwen⁹¹, nog op haar toepasbaarheid te toetsen, wanneer uit zijn *Verzamelde Studies* blijkt, dat hij momenteel uiteenplaatsbaarheid als het belangrijkste criterium en omstelbaarheid als een soort aanvulling daarop beschouwt: „een volstrekt vormelijk bepaald taalbouwsel, dat t.o.v. de gelijksoortige bouwsels waarmee het in onmiddellijk verband voorkomt, uiteenplaatsbaar is, noemen we een „woord”. Verschillende soorten van woorden zijn *bovendien* omstelbaar”⁹². Reichling beschouwt omstelbaarheid dus zeker niet als een noodzakelijke voorwaarde voor het woordkarakter van bepaalde elementen, dit in tegenstelling tot uiteenplaatsbaarheid. Hiervan geeft hij de volgende omschrijving: „Uiteenplaatsbaarheid van twee taalbouwsels bestaat hierin, dat deze bouwsels, die in een bepaald geval in onmiddellijk verband optreden, met behoud van hun semantische aspect door een onbepaald (ik zeg niet onbeperkt) aantal gelijksoortige (d.w.z. ergens óók weer uiteenplaatsbare), maar individueel verschillende, bouwsels van elkaar kunnen worden gescheiden”⁹³. Deze formulering wil niet zeggen, „dat elk individueel bouwsel in elk gebruiksgeval uiteengeplaatst kan worden t.o.v. de vergezellende bouwsels, die in een ander geval uiteengeplaatst kunnen worden: uiteenplaatsing van b.v. *Er, is* en *er in*: „*Er is er één*” komt niet voor, hoewel *er* en *is* in andere gevallen wel uiteengeplaatst kunnen worden”⁹⁴. Reichling bedoelt blijkbaar, dat twee onmiddellijk op elkaar volgende taalbouwsels niet in iedere zin uiteengeplaatst moeten kunnen worden, om met recht woord te kunnen worden genoemd, maar dat men een of andere zin mag vormen, waarin deze twee

taalbouwsels uiteengeplaatst kunnen worden, en dat op grond van de uiteenplaatsbaarheid in die zin, deze taalbouwsels ook woord zijn in de zin waarin zij niet uiteenplaatsbaar zijn. Uit de gegeven voorbeelden (o.a. *De kat spint* naast *De grijze, al jaren oude, kat van onze buurvrouw spint*) blijkt, dat deze uiteenplaatsing mag veroorzaakt worden door toevoeging van andere taalbouwsels, van andere woorden. Daarnaast schijnt hij wel van mening te zijn, dat het niet noodzakelijk is nieuwe woorden toe te voegen om uiteenplaatsing te bewerkstelligen. Hij zegt immers: „Een woord (. .) kan ik altijd ergens in een of andere zin verplaatsen t.o.v. de onmiddellijke contigue woorden, zonder aan die zin nieuwe woorden toe te voegen, zonder delen weg te laten en zonder delen te vervangen”⁹⁵. Deze uitspraak lijkt ons nogal voorbarig, omdat men eerst van *alle* woorden zou moeten nagaan, of zij in een of andere zin verplaatst kunnen worden, voordat men deze uitspraak als stelling kan aanvaarden.

Reichlings definitie kan zo worden geïnterpreteerd, dat ook elementen die wij gewoonlijk niet als woord beschouwen, toch als zodanig worden gekarakteriseerd, en wel omdat hij slechts als voorwaarde stelt, dat de in onmiddellijk verband optredende elementen hun semantisch aspect na de uiteenplaatsing behouden en dat de uiteenplaatsing veroorzaakt wordt door gelijksoortige, d.w.z. ergens óók weer uiteenplaatsbare elementen. Vergelijk:

Hij is een ervaren automobilist. (5)

Hij is een onervaren automobilist. (6)

Een en *ervaren* zijn in zin (6) uiteengeplaatst door *on-*. Beide elementen, *een* en *ervaren*, hebben hun semantisch aspect behouden. *On-* is een „gelijksoortig” element, zoals blijkt uit

Hij is een erg onervaren automobilist. (7)

In zin (7) zijn *een* en *on-* uiteengeplaatst door *erg*. Reichling stelt niet als voorwaarde, dat de in onmiddellijk verband optredende elementen zowel naar links als naar rechts uiteenplaatsbaar moeten zijn, m.a.w. hij eist niet, dat ook *on-* en *ervaren* uiteengeplaatst moeten kunnen worden. Hij zegt immers „ergens óók weer uiteenplaatsbaar”. Men kan *een onervaren* beschouwen als een voorbeeld van uiteenplaatsing van *een ervaren* door *on-*, en *een erg onervaren* als een voorbeeld van uiteenplaatsing van *een on-* door *erg*. Op grond hiervan zouden dan in zin (7) niet alleen *een* en *erg*, maar ook *on-* en *ervaren* woord zijn.

Een ander voorbeeld:

Hij heeft een ontsteking. (8)

Hij heeft een oogontsteking. (9)

Een en ontsteking zijn in zin (9) uiteengeplaatst door *oog*. *Oog* is een „gelijksoortig”, d.w.z. ergens óók weer uiteenplaatsbaar element. Vergelijk:

Hij heeft een zware oogontsteking. (10)

In zin (10) zouden dus niet alleen *een* en *zware*, maar ook *oog* en *ontsteking* woord zijn.

Om de uiteenplaatsbaarheid als bruikbaar woordcriterium te kunnen handhaven, zullen we dus ook andere voorwaarden moeten stellen aan de in onmiddellijk verband optredende elementen, om op grond van uiteenplaatsbaarheid in aanmerking te komen voor het predikaat woord.

Wij stellen de volgende definitie voor:

Twee in het taalgebruik geactualiseerde, onmiddellijk op elkaar volgende semantemen-met-de-mogelijkheid-van-woordfunctie zijn beide woord, indien zij uiteengeplaatst kunnen worden door een semanteem-met-de-mogelijkheid-van-woordfunctie dat niet vervangen kan worden door een semanteem-zonder-de-mogelijkheid-van-woordfunctie. Deze mogelijkheid van uiteenplaatsing bewijst het woordkarakter van de twee uiteenplaatsbare elementen, maar ook van het tussengeplaatste element.

Door in de definitie het begrip semanteem op te nemen, wordt een element als *on-* in zin (6) uitgesloten, omdat het geen semanteem, maar een morfeem is. En door de voorwaarde te stellen, dat het semanteem waardoor de uiteenplaatsing wordt veroorzaakt, niet vervangen mag kunnen worden door een semanteem-zonder-de-mogelijkheid-van-woordfunctie, kan *oog* in zin (9) geen woord worden genoemd, omdat het vervangen kan worden door *hersen*:

Hij heeft een hersenontsteking. (11)

Oogontsteking en *hersenontsteking* hebben dezelfde interne structuur, zoals o.a. blijkt uit de accentuering. De vervanging door een semanteem-zonder-de-mogelijkheid-van-woordfunctie mag natuurlijk geen verandering van interne structuur tot gevolg hebben. Anders zou men *bak* in *de bak vliezen* woordkarakter kunnen ontzeggen op grond van de vervangbaarheid door *hersen*: *de hersenvliezen*.

Wij kunnen ons voorstellen, dat iemand ons hier circulair redeneren

zou verwijten. De mogelijkheid van uiteenplaatsen wordt door ons immers aanvaard als woordcriterium zowel voor de uiteenplaatsbare semantemen als voor het tussengeplaatste semanteem. Dit zou dus moeten impliceren, dat op grond van de uiteenplaatsbaarheid van *een* en *ontsteking* door *hersen*, in zin (11) *een*, *hersen* en *ontsteking* alle drie woord zijn, m.a.w. de uiteenplaatsbaarheid van *een* en *ontsteking* door *hersen* zou ook *hersen* woordkarakter toekennen. Nu kan men de toetsing van iedere definitie onmogelijk maken, door geen rekening te houden met vooraf vastgestelde feiten. We hebben *hersen* ingedeeld bij de categorie semantemen-zonder-de-mogelijkheid-van-woordfunctie, omdat we door vergelijking van *hersen* met *oog*, *oor*, *hoofd* enz. hebben geconstateerd, dat *hersen* in tegenstelling tot de andere semantemen niet als woord kan fungeren. Aanvaardt men dit als gegeven, dan kan men o.i. zonder in een vicieuze cirkel te verzeilen vaststellen, dat *oog*, *oor*, *hoofd* enz. geen woordfunctie hebben, wanneer zij kunnen worden vervangen door *hersen*.

Onderzoek van uitgebreid materiaal zou misschien zelfs rechtvaardigen, dat er in de taalvoorraad een groep semantemen wordt onderkend, die *alléén* de mogelijkheid van woordfunctie hebben en dus niet met een ander semanteem, of een morfeem volgens een morfologisch orderingsprincipe tot een geleed semanteem kunnen worden gecombineerd. Wij denken bijv. aan de meeste interjecties, vele voorzetsels, voegwoorden en voornaamwoorden. De leden van deze eventuele groep zouden altijd woord zijn en men zou zich daarom ontslagen kunnen achten van de taak, om in iedere zin opnieuw het woordkarakter ervan te bewijzen.

De zinnen (5)-(11) toonden aan, dat op Reichlings definitie een correctie moest worden aangebracht, om de uiteenplaatsbaarheid als *woordcriterium* te kunnen handhaven. Voor Seuren is de uiteenplaatsbaarheid een ondeugdelijk criterium niet op grond van dergelijke voorbeelden (hij spreekt daar zelfs niet over), maar op grond van het feit, dat elementen die wij woorddelen plegen te noemen, eveneens uiteenplaatsbaarheid kennen. Alvorens aan te tonen, dat de door Seuren gegeven voorbeelden ten onrechte gevallen van uiteenplaatsing van woorddelen worden genoemd, willen we eerst even stilstaan bij de vraag, of alle elementen die op grond van de orthografie, van de schrijfconventie woorddelen zijn, linguïstisch ook altijd als zodanig mogen worden beschouwd.

Ongeletterde volwassen Indianen blijken in staat te zijn, zoals Sapir heeft geconstateerd, om zonder aarzeling de woorden aan te geven,

waaruit een zin is opgebouwd⁹⁶. Reichling, Sapir met instemming citerend, beschouwt de woordonderscheiding als een ervaringsfeit, dat aan geen twijfel onderhevig kan zijn, ofschoon hij wel van oordeel is, dat er zeker twijfelgevallen bestaan. Deze twijfelgevallen zijn het gevolg van de verandering van de taal. Het is nl. mogelijk „nieuwe ervarings-eenheden te stichten en oude opzettelijk te vernietigen: onnadenkend werden *wel is waar* gebruikt en geassocieerd, en bij een volgend gebruik kon uit de associatief gereproduceerde drie woorden er één gemaakt worden, ondanks 't feit dat de leden van het nieuwe woord *weliswaar* nog volop als onderscheiden woorden voorkwamen ook”⁹⁷. Of Reichling het aaneenschrijven een bewijs acht voor deze éénwording, laat zich hier niet met zekerheid vaststellen. Bij de behandeling van de composita zegt hij echter nadrukkelijk, dat hij „als in dezen niet betrouwbaar, de schrift-verschijnselen buiten beschouwing [laat]. Zij veronderstellen, om enig criterium te kunnen leveren, een geslaagde verantwoording van het compositie-verschijnsel door de schrijver”⁹⁸. Behalve bij de ongeletterde volwassen Indianen kunnen we, aldus Mevr. Balk, „het feit van de woordonderscheiding ook vaststellen (. . .) bij onze onvolwassen analfabeten, nl. bij hen die voor het eerst de lagere school betreden: als hun een zeker vermogen tot woordonderscheiding ontbrak, zou men hun nooit kunnen *leren schrijven*; ons schrift spatieert immers tussen de woorden, en de kinderen spatiëren ook tussen die woorden welke zij nog nooit eerder geschreven aantreffen”⁹⁹. Seuren formuleert deze opvatting als volgt: „In het schrift vindt (. . .) [de] analyse in woorden uitdrukking in het feit dat we gewoon zijn de woorden los van elkaar te schrijven. We moeten niettemin aannemen, dat onze vaardigheid om zinnen in woorden te splitsen niet, of althans niet grotendeels, berust op op school opgedane kennis”¹⁰⁰. Ofschoon hij hier wel van mening schijnt te zijn, dat het al dan niet aaneenschrijven gedeeltelijk op opgedane kennis kan berusten, blijkt uit zijn verdere betoog nergens, dat hij ook werkelijk met deze mogelijkheid rekening houdt. Integendeel, hij gebruikt het aaneenschrijven zelfs als criterium voor het woorddeelkarakter van een element: „Neem bv. *Ik zou dat wel willen aannemen*, tegenover *Ik zou dat wel aan willen nemen*, in welk laatste geval het woorddeel *aan-* van *aannemen* blijkens de Nederlandse schrijfkonventie tot woord is geworden”¹⁰¹. En even verder, sprekend over *Non posso crederlo* naast *Non lo posso credere*, en *affittasi* naast *si affitta*, zegt hij: „Deze gevallen zijn echter zeldzaam, voorzover het zich laat aanzien, en vaak verandert een woorddeel bij omstelling in een woord”¹⁰². We moeten in dit

verband denken aan de definitie die Van Ginneken van een samenstelling gaf: „een opeenvolging van woorden die in ons letterschrift aaneengeschreven worden”¹⁰³. Van der Lubbe merkt n.a.v. deze definitie op: „Maar Van Ginneken had beter kunnen nalaten op deze populaire omschrijving te laten volgen: „Dat is de éénige definitie die steek houdt en alle gevallen billijkt waarin dit woord overal wordt gebruikt”. Zelf wist hij immers wel beter! Het al-of-niet-aaneengeschreven-zijn op zich zelf is slechts een orthografisch verschijnsel, dat als zodanig het wezen van de taal niet raakt”¹⁰⁴. Paardekooper waarschuwt ons voor de inconsequentie van de Nederlandse schrijfconventie: „We mogen ons bij de bestudering van konkrete woordgrensgevallen vooral niet zonder meer door de spelling laten misleiden, zelfs niet als die geen spoor van twijfel vertoont; twijfelt die wel, dan is dat een reden te meer om ons daarvan los te maken”¹⁰⁵. Hij wijst o.a. op *vannacht* naast *van de week*, *toddat* naast *tegen dat*, *daartegen* naast *ergens tegen*. Onze spelgewoonte bij de scheidbaar samengestelde werkwoorden noemt hij opvallend:

de trein (<i>komt</i>)	om acht uur <i>aan</i>
als de trein	om acht uur <i>aankomt</i>
de trein (zal)	om acht uur <i>aankomen</i>
de trein (blijkt)	om acht uur <i>aan te komen</i>
de trein (is)	om acht uur <i>aangekomen</i>
als de trein	om acht uur <i>aan zou komen</i>

„Hier vertoont”, zo besluit Paardekooper, „onze spelling een willekeur die waarschijnlijk beter opgeheven kan worden door een konsekwente tweewoordige afbeelding”¹⁰⁶. Bijzonder inconsequent vinden we persoonlijk de schrijfconventie bij *zelfde*, dat aaneengeschreven wordt met *de* en *het*, maar niet met *een*, *deze*, *die* enz., waardoor naast elkaar voorkomen:

dezelfde man / hetzelfde kind
 een zelfde man
 deze zelfde man
 die zelfde man¹⁰⁷.

Tenslotte attenderen wij nog op het verschil wat de schrijfwijze van *composita* betreft tussen het Engels en het Nederlands: vgl. *speech community* naast *taalgemeenschap*. Het Engelse schrift spatieert soms ook tussen woorddelen.

Deze enkele voorbeelden moeten ons tot bijzonder grote voorzichtigheid manen bij het gebruiken van de schrijfconventie als criterium om vast te stellen of een bepaald element woord dan wel woorddeel is. Het

aaneenschrijven van twee elementen impliceert lang niet altijd, dat de taalgebruiker hen als woorddelen en niet als woorden opvat. Dit is o.i. onder meer het geval met *ti* in *non addormentarti*. De Italiaan beschouwt *ti* hier niet als een woorddeel, maar als een woord¹⁰⁸. De mogelijkheid van uiteenplaatsing bewijst dit bovendien; vgl. *parlarne* naast *parlarmene*; *darlo* naast *darmelo* en *darglielo*. De uiteenplaatsing wordt hier veroorzaakt door een element dat als semanteem-met-de-mogelijkheid-van-woordfunctie in de taalvoorraad aanwezig is. Vgl. *me da* naast *me lo da*. Omdat *darlo* voor ons twee woorden zijn, kan *darmelo* geen voorbeeld van uiteenplaatsing van woorddelen worden genoemd. *Theeblaadjes* daarentegen is zonder twijfel voor iedereen één woord. Toch blijken volgens Seuren de woorddelen van *theeblaadjes* uiteenplaatsbaarheid te vertonen: *thee-/ en een hele sortering van allerlei andere kruidige en niet-kruidige/blaadjes*¹⁰⁹. Nu ziet Seuren hier twee belangrijke zaken over het hoofd. Ten eerste: uiteenplaatsing van twee elementen betekent – ook bij Reichling – tussenplaatsing van een of meer andere elementen. Het (de) tussengeplaatste element(en) moet(en) echter altijd hetzelfde karakter hebben als de uiteengeplaatste elementen. Zijn twee elementen uiteenplaatsbaar door een derde, dan zijn ze alle drie *woord*. Woorddelen zouden alleen uiteengeplaatst kunnen worden door een element dat zelf ook woorddeel kan zijn. Dit is zeker niet het geval bij de volgende door Seuren gegeven voorbeelden: *theeblaadjes* naast *thee | met of zonder | blaadjes*; *kopjes* naast *één kopje | en twee schoteltje/s*; *sneeuwdenaast: Hetsneeuw/t niet meer maar het hagel/de zojuist*¹¹⁰.

Ten tweede: uiteengeplaatst-zijn is niet hetzelfde als wat Henzen „Klammertypus” noemde en waarvoor de Vooys „verkortende kopeling” voorstelde¹¹¹. Uiteenplaatsbaarheid impliceert nl., dat de uiteen te plaatsen elementen niet in een en dezelfde woordgroep of zin tegelijkertijd op hun oorspronkelijke en door uiteenplaatsing verkregen plaats kunnen staan. *Thee- | en een hele sortering van allerlei andere kruidige en niet-kruidige | blaadjes* is geen voorbeeld van uiteenplaatsing van woorddelen, omdat we ook kunnen zeggen: *theeblaadjes en een hele sortering van allerlei andere kruidige en niet-kruidige blaadjes*. Hetzelfde geldt voor *Ik zou dat wel willen aan-, op-, af- en innemen*, hetgeen door Seuren een voorbeeld van uiteenplaatsing van *aan* en *nemen* wordt genoemd. Vgl. echter: *Ik zou dat wel willen aannemen, opnemen, afnemen en innemen*. Dat hij deze gevallen als voorbeelden beschouwd van woorddelen die Reichlings uiteenplaatsbaarheid vertonen, is des te verwonderlijker, omdat Reichling zelf expliciet stelt, dat het ver-

schijnsel der „afkapping” „veronderstelt dat, tijdens de interpreterende heen-en-weer-beweging (. . .), de taalgebruiker twee woorden actueert: niet – zoals de theorie van het „distantie-compositum” zou meebrengen – dat hij één woord actueert, dat in twee, in de tijd gescheiden, delen zou uiteenliggen”¹¹².

Van de door Seuren gegeven voorbeelden van uiteenplaatsbaarheid van woorddelen blijven nu slechts over het Turkse *evde* (in het huis) naast *ev/ler/de* (in de huizen) of *ev/lerim/de* (in mijn huizen); Latijn *amo* (ik bemin) naast *am/ab/o* (ik zal beminnen); *stekels* naast *stekel/tje/s*¹¹³. Wij beperken ons hier tot het Nederlands en daarom laten wij de Turkse en Latijnse voorbeelden buiten beschouwing. Dit wil niet zeggen, dat de uiteenplaatsbaarheid ook voor die talen niet als *woordcriterium* zou kunnen worden gebruikt, zij het dat men misschien andere voorwaarden zal moeten stellen aan de uiteen te plaatsen en tussengeplaatste elementen.

Reichling gebruikt *stekels* – *stekeltjes* ter illustratie van zijn uitspraak, dat bij woorddelen (affixen) „vaak een zeer nauw bepaalde en in ieder geval principieel beperkte in- of aanvoegingsmogelijkheid van categoriaal identieke elementen op systematisch volstrekt bepaalde plaatsen [bestaat]”¹¹⁴. Seuren tracht aan te tonen, dat dit evenzeer geldt voor woorden. Hij doet dit overtuigend voor wat betreft de in-voegingsmogelijkheid¹¹⁵. Maar waarom spreekt Reichling hier van in- of *aanvoegingsmogelijkheid*? Zijn deze twee begrippen synoniem of ligt hierin juist het essentiële verschil tussen de uiteenplaatsing bij woorden en de zgn. uiteenplaatsing bij woorddelen? Reichlings formulering stelt ons niet in staat deze vragen afdoende te beantwoorden. Persoonlijk zijn we van mening, dat we – in het Nederlands althans – bij uiteenplaatsing van woorden altijd te maken hebben met *invoeging*, met tussenplaatsing van een ander woord, maar dat bij uiteenplaatsing van woorddelen het ingevoegde element altijd gevoegd is *aan*, onderdeel uitmaakt van één van de beide woorddelen. Woorden kunnen uiteengeplaatst worden door een ander woord, woorddelen kunnen nooit uiteengeplaatst worden door een ander woorddeel. Eén van beide of beide kunnen worden vervangen door een geleed, eventueel meer geleed woorddeel¹¹⁶. Ieder geleed woord bestaat in eerste instantie uit slechts twee woorddelen. Deze opvatting wordt vrij algemeen aanvaard, dachten wij, ofschoon een overtuigend bewijs nog niet geleverd is. Volgens Bréal is hier sprake van een regel die „tient à la nature de notre esprit, qui associe ses idées par couples”¹¹⁷. Bloomfield beroept zich op de intuïtie van de taalgebruiker¹¹⁸, en maakt een duidelijk

verschil tussen het opsporen van de „ultimate constituents” en het analyseren van een „complex form” in „immediate constituents”¹¹⁹. *Stekeltjes* bijv. heeft als „ultimate constituents” *stekel* + *-tje-* + *-s*, maar als „immediate constituents” *stekeltje* + *-s*. Nu kan men ons tegenwerpen, dat ook bij uiteenplaatsing van *de* en *kat* door *mooie* (*de mooie kat*) het tussengeplaatste element, *mooie*, geen IC is van *de mooie kat*, maar evenals *-tje-* in *stekeltjes* een deel van een IC, omdat *de mooie kat* in eerste instantie uit de twee IC's *de* en *mooie kat* bestaat. Dit is volkomen juist, maar impliceert geenszins, dat het hierboven gesignaleerde verschil tussen de uiteenplaatsing bij woorden en de zgn. uiteenplaatsing bij woorddelen ongemotiveerd zou zijn. Een element van een woordgroep of zin is nl. óók woord, wanneer het geen IC is van die woordgroep of zin. *Mooie* in *de mooie kat* is een woord, ofschoon het geen IC is van deze woordgroep. Om *woorddeel* te kunnen zijn, moet een element echter altijd een IC van een woord zijn. *Stekel-* en *-tje-* in *stekeltjes* zijn geen woorddelen, omdat *stekeltje* in *stekeltjes* geen woord is.

Op de hierboven geciteerde passage laat Reichling volgen: „Dit houdt in, dat ik een deel als *-tje-*, of *-s*, of *-tjes* nooit kan gebruiken zonder een deel als *stekel-* of *tafel-* en dat ik dus met zulk een deel nooit een zin kan construeren dan in onmiddellijke openvolging met een deel als *stekel-* of *tafel-*. En hetzelfde geldt van een deel als *stekel-* of *tafel-* in *stekeltjes* of *tafeltjes*”¹²⁰. Allereerst merken we op, dat het woord „deel” hier niet steeds *woorddeel* betekent. *-tje-* (let op het streepje ervóór en erná) is wel een deel, een gedeelte van *stekeltjes*, maar is geen *woorddeel* van *stekeltjes*, dit in tegenstelling tot *-s*. Reichling spreekt ook van het deel *-tjes*. Dit is op zijn minst bijzonder verwarrend, omdat het doet vermoeden, dat Reichling gelooft in het bestaan van gelede morfemen (affixen). Het erkennen van het element *-tjes* is in tegenspraak met zijn eigen opvatting over de betekenis van morfemen (uitgangen en affixen): deze „bestaan als taalmomenten alleen mediant de het woord-geheel. (. . .) Zij verkrijgen inderdaad hun functie en hun „betekenis”-karakter alleen via het woord. En, wij hebben dat laatste à la lettre te nemen”¹²¹. De *-s* symboliseert niet via het „deel” *-tjes*, maar via het woordgeheel *stekeltjes*. Deze *-s* kan immers niet symboliseren via een „deel” dat zelf bestaat uit twee *onzelfstandig* symboliserende elementen, nl. *-tje-* en *-s*. Omdat er geen gelede morfemen kunnen bestaan, is het onmogelijk, om in *stekeltjes* een „deel” *-tjes* te onderscheiden, wat natuurlijk niet wil zeggen, dat er geen *ongeleed* element *-tjes* bestaat: *sobertjes*, *eventjes*, enz.¹²². Wij besluiten

Reichlings woorden aldus te lezen: „Dit houdt in, dat ik een woorddeel als *-tje-* of een woorddeel als *-s* nooit kan gebruiken zonder een woorddeel als *stekel-* of *tafel-*, resp. *stekel-* of *tafel-*, *stekeltje-* of *tafeltje-* en dat ik dus met zulk een woorddeel nooit een zin kan construeren dan in onmiddellijke opeenvolging met een woorddeel als *stekel-* of *tafel-*, resp. *stekel-* of *tafel-*, *stekeltje-* of *tafeltje-*. En hetzelfde geldt van een woorddeel als *stekel-* of *tafel-* in *stekels* of *stekeltje*; *tafels* of *tafeltje*, en van een woorddeel als *stekeltje-* of *tafeltje-* in *stekeltjes* of *tafeltjes*.” Voor Seuren is het „raadselachtig wat in de laatste zin de toevoeging „in *stekeltjes* of *tafeltjes*” moet betekenen. Bedoelt Reichling werkelijk dat *stekel[tje-]* en *tafel[tje-]* niet als zin gebruikt kunnen worden in *stekeltjes* of *tafeltjes*”¹²³? Wat Reichling bedoelt, is niet zo moeilijk te achterhalen: een woorddeel als *stekeltje-* of *tafeltje-* in (Seuren gelieve te lezen: van) *stekeltjes* of *tafeltjes* (het streepje geeft aan, dat Reichling de WOORDEN *stekeltje* en *tafeltje* wenst te onderscheiden van de woordDELEN *stekeltje-* en *tafeltje-*) kan alleen maar in combinatie met *-s* als woord of als éénwoordszin geactualiseerd worden. „Maar het punt waar het hier om gaat is”, zo vervolgt Seuren, „dat wat in de eerste zin gezegd wordt van *-tje*, [of] *-s* (. . .) evenzeer gold voor het lidwoord *de* op p. 33, terwijl het lidwoord wél als woord wordt erkend. We lezen daar: „*De* kan op zichzelf helemaal niet gebruikt worden, maar móet een groep vormen met een zelfstandig naamwoord”. Leest men echter, wat er staat, dan ontdekt men, dat Reichling hier op een essentieel verschil wijst tussen het woord, of beter gezegd een bepaalde groep woorden, en het woorddeel, i.c. de morfemen *-tje* en *-s*, nl. het WOORD *de* kan niet alleen een ZIN vormen, kan niet als éénwoordszin worden gebruikt, maar moet altijd met een zelfstandig naamWOORD een woordGROEP vormen. Het woordDEEL *-tje* en het woordDEEL *-s* kunnen niet alleen een zin vormen, duidelijker was geweest: kunnen niet alleen als woord in de woordgroep en zin, of als éénwoordszin fungeren, maar moeten altijd met een woordDEEL als *stekel-* of *tafel-*, moeten altijd via een woord als *stekeltje* of *tafeltje*, via een woord als *stekels* of *tafels* worden geactualiseerd.

In tegenstelling tot Seuren zijn wij van mening, dat Reichling een duidelijk, ofschoon niet altijd helder geformuleerd onderscheid maakt tussen woorden en woorddelen en dat zijn begrip uiteenplaatsbaarheid – enigszins gewijzigd – als het momenteel meest bruikbare criterium om het woordkarakter van een element in het Nederlands vast te stellen, kan worden beschouwd¹²⁴.

Wij resumeren tenslotte: Ieder element van woordgroep en zin dat

als semanteem met alléén de mogelijkheid van woordfunctie in de taalvoorraad aanwezig is, is een woord. Twee in het taalgebruik geactualiseerde, onmiddellijk op elkaar volgende semantemen-met-de-mogelijkheid-van-woordfunctie zijn beide woord, indien zij uiteengeplaatst kunnen worden door een semanteem-met-de-mogelijkheid-van-woordfunctie dat niet vervangen kan worden door een semanteem-zonder-de-mogelijkheid-van-woordfunctie. Ook het tussengeplaatste semanteem is een woord.

De twee woorddelen van een woord kunnen niet uiteengeplaatst worden door een derde woorddeel. Een van beide of beide kunnen worden vervangen door een geleed, eventueel meer geleed woorddeel.

2.3.2. *Het woord als de volledige woordinhoud van de zin*

Het niet op zichzelf kunnen worden gebruikt van *de* is voor Reichling geen reden, om dit element woordkarakter te ontzeggen. Hij stelt niet de voorwaarde, dat een element eerst dan woord kan zijn, wanneer het alléén een zin kan vormen. De Groot daarentegen beschouwt het als een kenmerk van het woord, dat het „zelfstandig geïdentificeerd” kan worden, dat het „altijd als volledige woordinhoud van een zin gebruikt kan worden”¹²⁵. Deze zelfstandige identificatiemogelijkheid is, volgens De Groot zelf, gelijk aan de door Bloomfield gestelde eigenschap van het woord: „a word is a minimum free form”. In het Nederlands kan „a minimum free form” ongeveer vertaald worden met „kortste zelfstandig bruikbare betekenisdrager”, aldus De Groot¹²⁶. Nu is deze vertaling op zich niet onjuist, maar zij kan gemakkelijk tot foutieve conclusies leiden, indien men haar à la lettre neemt. Seuren doet dit, wanneer hij deze definitie gaat toetsen aan de zin *Ik heb de buitendeur gesloten*. Hierin treffen we het woord *buitendeur* aan, maar dit is geen „minimum free form”, is niet een *kortste* zelfstandig bruikbare betekenisdrager, want het element *buiten* kan als zodanig worden gebruikt, bijv. als antwoord op de vraag: *Waar is Jan?*¹²⁷ Seuren zou gelijk hebben, wanneer Bloomfield onder een woord als „minimum free form” inderdaad een kortste zelfstandig *bruikbare* betekenisdrager verstond. Maar wat betekent in Bloomfields opvatting „a word is a minimum free form”? Bloomfield geeft zijn definitie van het woord in het hoofdstuk „Sentence-types”¹²⁸. Hij stelt voorop: „Forms which occur as sentences are *free forms*”, en probeert vervolgens een onderscheid te maken tussen *deze* „free forms”, d.w.z. tussen de „free forms” die als zin worden aangetroffen. Er staat nl. niet: „Forms which *can* occur as

sentences are free forms", maar „forms which *occur* as sentences are free forms", m.a.w. „forms" die als zin gebruikt zijn, en niet: als zin gebruikt kunnen worden. Bloomfield vervolgt: „A free form which consists entirely of two or more lesser free forms, as, for instance, *poor John* or *John ran away* or *yes, sir*, is a *phrase*." De voorbeelden geven duidelijk aan, dat hij bedoelt: „A free form which is a sentence and which consists entirely of two or more lesser free forms (dat wil hier zeggen: „forms" „which can be isolated in actual speech", „forms" die in het taalgebruik als free forms kunnen worden onderscheiden) is a phrase"¹²⁹. Hij zegt verder: „A free form which is not a phrase, is a *word*", d.w.z. „a free form which is a sentence and which is not a phrase, is a word." „A word, then, is a free form which does not consist entirely of (two or more) lesser free forms", m.a.w. „een woord is „a free form" die niet bestaat uit twee of meer *in het taalgebruik als zodanig te onderscheiden* „free forms"; „in brief", zo besluit Bloomfield, „a word is a *minimum free form*", d.w.z. „een woord is een zin die bestaat uit één „free form".

Als Nederlandse vertaling van „a minimum free form" is „de kortste zelfstandig gebruikte betekenisdrager" te prefereren boven „de kortste zelfstandige bruikbare betekenisdrager". Voor Bloomfield is het woord „the smallest unit of speech". Een element is geen woord, omdat het als kortste zelfstandige betekenisdrager *kán* gebruikt worden, maar eerst wanneer het als zodanig wordt gebruikt. *Buitendeur* bijv. als antwoord op de vraag van een timmerman aan zijn cliënt: *Wil je die deur gebruiken als buitendeur of als binnendeur?* is een woord, is „a *minimum free form*", omdat de constituenten *buiten* en *deur* niet als „free forms" „can be isolated in actual speech". Het is voor ons onbegrijpelijk, hoe Seuren tot de volgende interpretatie van „a word is a minimum free form" kan komen: „een bouwsel dat op zichzelf als zin kan voorkomen (*free form*) en bovendien geen elementen bevat die zelf weer als zin kunnen voorkomen (*minimum free form*)"¹³⁰. Hij had niet eens Bloomfield hoeven te lezen, om de onjuistheid van zijn interpretatie in te zien. De Groot immers leert ons reeds: „De zelfstandige bruikbaarheid bestaat dan daarin dat een woord als gehele woordinhoud van een zin gebruikt kan worden; dit onderscheidt het woord van een betekenisdragend deel van een woord. Met 'kortste' ('minimum') wordt het woord onderscheiden van een combinatie van woorden, een word-group"¹³¹, een „phrase", zoals Bloomfield zelf zegt. Natuurlijk valt het Seuren bijzonder gemakkelijk aan te tonen, dat de definitie van Bloomfield, zoals hij die interpreteert, niet opgaat. Hij noemt als

tegenvoorbeelden „het overgrote deel van de voorzetsels in het Nederlands, of het Engels”¹³². Maar waarom niet de tegenvoorbeelden van Bloomfield zelf gegeven, tegenvoorbeelden waaruit bovendien zeer duidelijk blijkt, dat Bloomfield het alleen als zin gebruikt worden, helemaal niet als het enige woordcriterium aanvaardt. „Are English forms like *the, a, is, and* ever spoken alone?” vraagt hij zich af. „The forms [z] in *John's ready*, [m] in *I'm hungry*, or [nt] in *Don't!* are unpronounceable in English, but we have to class them as words, for they are merely alternants of the pronounceable forms *is, am, not*”¹³³. Uit de pagina's van *Language* die handelen over de woordcriteria, kan men concluderen, dat Bloomfield als zodanig erkent:

1. het alleen als zin gebruikt worden;
2. een parallelisme met elementen die alleen als zin gebruikt worden;
3. éénheidsaccent;
4. het bevatten van een (of meer) „bound forms”.
5. de niet-uiteenplaatsbaarheid van de componenten van een element.
„This latter principle, namely that a word cannot be interrupted by other forms, holds good almost universally. Thus, one can say *black - I should say, bluish-black - birds*, but one cannot similarly interrupt the compound word *blackbirds*”¹³⁴.

Over al deze criteria zegt Bloomfield tenslotte nog: „None of these criteria can be strictly applied: many forms lie on the border-line between bound forms and words, or between words and phrases; it is impossible to make a rigid distinction between forms that may and forms that may not be spoken in absolute position”¹³⁵.

Omdat Seuren de zelfstandige identificatiemogelijkheid reeds bij de behandeling van Bloomfields definitie ter sprake heeft gebracht en als een onjuist criterium heeft afgewezen, besteedt hij aan deze eigenschap van het woord geen aandacht meer, wanneer hij de woorddefinitie van De Groot onder de loep neemt. Dit is jammer, omdat zodoende de indruk wordt gewekt, dat de zelfstandige identificatiemogelijkheid bij Bloomfield en De Groot op een zelfde kenmerk van het woord berust. Voor Bloomfield is deze mogelijkheid een gevolg van het feit, dat een woord een „free form” is. Voor De Groot spruit deze mogelijkheid echter voort uit de zelfstandige betekenis van het woord. Het woord heeft een betekenis die zelfstandig geïdentificeerd kan worden, die als volledige woordinhoud van een zin gebruikt kan worden. In zijn *Structurele Syntaxis* lezen wij: „Om uit te maken of een element waarvan men wil weten of het een woord is of niet, een zelfstandige betekenis heeft, gebruikt men vaak als criterium, of het gebruikt kan

worden als volledige woord-inhoud van een zin, d.i. 'als zin'."¹³⁶ Wanneer een element niet als de volledige woordinhoud van een zin kan worden gebruikt, heeft het geen zelfstandige betekenis en mag het niet als een volwaardig woord, maar moet het als een grensgeval tussen „woord en niet-woord”¹³⁷, als een grensgeval tussen „een woord en een morfeem”¹³⁸ worden beschouwd. In 1949 aanvaardde hij ook in bepaalde gevallen het criterium der uiteenplaatsbaarheid. Hij constateert, dat *heb* en *ben* in *ik heb gezien*, resp. *ik ben gekomen* geen zelfstandige betekenis hebben. Omdat zij echter door andere woorden scheidbaar zijn van het woord waar zij bij horen: *ik heb hem gisteren gezien*, *ik ben sindsdien nooit weer bij hem gekomen*, moeten zij als woorden worden opgevat en in de leer der woordgroepen worden behandeld¹³⁹. Een combinatie als *te klein*, *te groot* enz. moet evenwel tot „het morphologisch systeem van het adjectief”¹⁴⁰ worden gerekend, omdat *te* geen zelfstandige betekenis heeft en bovendien „één der gebruikskennmerken van het woord in het Nederlands mist, nl. de (. .) scheidbaarheid van het woord waar het bij hoort door een ander woord”¹⁴¹. In zijn *Inleiding* wordt de uiteenplaatsbaarheid niet meer vermeld bij de criteria van een woord¹⁴². In dit werk worden elementen die wel alle vormkenmerken van een woord, maar geen zelfstandige betekenis hebben, naar het grensgebied tussen woord en morfeem verwezen. Als voorbeelden geeft De Groot o.a. *brui* (in *er de brui aan geven*), *lak* (in *ergens lak aan hebben*), *snars*, *sikkepit*. Zij zijn geen woorden, omdat hun betekenis niet zelfstandig is, maar „aspect van de betekenis van een woordcombinatie waarvan men kan zeggen dat ze 'woordbetekenis' heeft”¹⁴³. Het criterium der woordbetekenis gaat hier niet op, zo concludeert hij. En dit „blijkt o.a. daaruit dat men met eenheden als *brui* en *lak* niet zelfstandig iets kan noemen of uitdrukken”. Anders geformuleerd: *brui* en *lak* zijn geen woorden, omdat zij niet zelfstandig geïdentificeerd kunnen worden, omdat zij niet als de volledige woordinhoud van een zin kunnen worden gebruikt¹⁴⁴.

De grensgevallen tussen een woord en een morfeem zouden een vrij beperkte groep zijn, indien er alleen die elementen toe gerekend werden, die *nooit* zelfstandig geïdentificeerd kunnen worden. Maar De Groot brengt er bijv. ook de leden van het zgn. scheidbaar samengestelde werkwoord in onder, indien zij tenminste gescheiden geactualiseerd zijn. „In *als de wind afneemt* heeft *afneemt* de zelfstandige betekenis en alle vormkenmerken van het Nederlandse woord. In *de wind neemt af* hebben *neemt* en *af* beide alle vormkenmerken van een woord, maar niet de zelfstandige betekenis van een woord; hun semantische

functie is die van aspecten aan een betekenis, evenals die van *af-* en *-neemt* in het woord *afneemt*"¹⁴⁵. Blijkbaar is de zelfstandige identificatiemogelijkheid niet voldoende, om een element woordkarakter toe te kennen, maar moet het bovendien in die gevallen waarin het niet de volledige woordinhoud van een zin is, een zelfstandige semantische functie hebben. Zijn betekenis mag geen aspect zijn aan een betekenis van een grotere eenheid. Indien men deze laatste voorwaarde stelt, dan vragen wij ons af, welke elementen die als moment van een woordgroep of zin zijn gebruikt, nog volwaardige woorden kunnen worden genoemd. In welke van de volgende, willekeurig gekozen voorbeelden is *nemen* dan nog een volwaardig woord?

iets ter hand nemen	wraak nemen
de benen nemen	een hindernis nemen
in aanmerking nemen	kaartjes nemen
op zich nemen	les nemen
in vertrouwen nemen	in dienst nemen
iem. ertussen nemen	een vrouw nemen
afscheid nemen	iets voor lief nemen
een besluit nemen	iets kwalijk nemen
zijn intrek nemen	iem. het leven nemen.

De Gestaltpsychologie heeft ons geleerd, dat ieder geheel meer en anders is dan de constituerende delen. Dit geldt evenzeer voor het gelede woord als voor de woordgroep en voor de zin. De constituerende delen van deze eenheden hebben nooit een volledig vrije semantische functie, maar altijd een combinatorische semantische functie. De aard van deze combinatorische functie lijkt ons sterk te kunnen variëren, en wel van een bijna volledige semantische onafhankelijkheid van de constituerende delen ten opzichte van elkaar tot een zeer grote afhankelijkheid. Enkele jaren geleden hebben we een voorlopig onderzoek ingesteld naar de betekenisverhoudingen tussen de leden van het compositum. Daarbij gebruikten we o.a. als indelingscriterium, of het tweede lid al dan niet en zo ja, onder welke voorwaarden de betekenis kan hebben van het gehele compositum. Een voorbeeld ter illustratie.

Nemen we *moesappel*, *denneappel*, *adamsappel* en *aardappel* en vergelijken we de antwoorden op de volgende vragen.

Wat vind je van die moesappel? (12)

Dat is een lekkere appel. (13)

Is die denneappel mooi? (14)

Nee, dit is een heel lelijke appel. (15)

Wat vind je van zijn adamsappel? (16)

Nou, die (adams)appel (?) van hem, dat is . . . (17)

Hoe smaakt die aardappel? (18)

Dat is een goede aardappel. (19)

Appel kan zeer gemakkelijk de betekenis van *moesappel* hebben. Het kan ook, maar onder bepaalde voorwaarden, bijv. in een gesprek van denneappels zoekende kinderen, de betekenis van *denneappel* krijgen. Het lijkt ons zeer moeilijk een situatie te creëren, waarin *appel* de betekenis van *adamsappel* kan hebben. Onmogelijk lijkt ons dit bij *aardappel*¹⁴⁶. Men zou hier achtereenvolgens kunnen spreken van een zeer geringe, geringe, vrij sterke en zeer sterke semantische afhankelijkheid van de beide leden. Een nauwkeuriger onderscheiding lijkt ons eerst mogelijk na uitgebreide experimenten met een groot aantal proefpersonen. Wel rechtvaardigt o.i. bovenstaande de conclusie, dat men zich niet tevreden mag stellen met de te globale onderscheiding „vrije” semantische functie: combinatorische semantische functie. Het verschil in semantische verhouding geeft ons niet het recht *aardappel* en *adamsappel* een geleed semanteem met de betekenis van een ongeleed semanteem te noemen, en *denneappel* en *moesappel* een geleed semanteem met de betekenis van een geleed semanteem. Op dezelfde wijze rechtvaardigt o.i. het verschil in semantische verhouding tussen de constituerende woorden van een woordgroep (woordcombinatie) niet, *een koude oorlog* een woordgroep met woordbetekenis, maar *een gruwelijke oorlog* een woordgroep met woordgroepsbetekenis te noemen, zeker niet wanneer een woordgroep met woordbetekenis toch eerder als één woord dan als een woordgroep wordt beschouwd¹⁴⁷.

Droste erkent zeer terecht de woordgroep als een zelfstandig informatiemechanisme. „De woordgroep met zijn woordgroepstructuur heeft een betekenisconstellatie, die een surplus vertoont boven de informatie van de erin geactualiseerde woorden”¹⁴⁸. De aard van dit surplus lijkt ons afhankelijk van de semantische verhouding tussen de geactualiseerde woorden. Men ontnemt zichzelf de mogelijkheid, om een juist inzicht te krijgen in de aard van dit surplus, wanneer men bepaalde formaties die formeel tot de woordgroep gerekend moeten worden, op grond van hun betekenis als grensgeval tussen woord en woordgroep gaat beschouwen. Eerst na een diepgaande studie van de betekenisstructuur van het gelede woord enerzijds en de betekenisstructuur van de woordgroep anderzijds, kan blijken of er een categorie grensgevallen moet worden aanvaard. Het lijkt ons vooralsnog zeker

niet onmogelijk, dat uit een dergelijke studie juist zou blijken, dat er een bepaalde overeenkomst in betekenisstructuur tussen het gelede woord en de woordgroep bestaat¹⁴⁹. Bij de woordgroep zou men zich af kunnen vragen, of de kern al dan niet en zo ja, onder welke voorwaarden de betekenis kan hebben van de gehele woordgroep. *Een raaf* lijkt ons even gemakkelijk de betekenis van *een zwarte raaf* te kunnen hebben als *appel* de betekenis van *moesappel*, maar *een raaf* lijkt ons even onmogelijk gebruikt te kunnen worden met de betekenis van *een witte raaf* (iets zeldzaams) als *appel* met de betekenis van *aardappel*.

Bovendien moet men bedenken, dat het aanvaarden van één categorie grensgevallen het erkennen van andere categorieën grensgevallen tot gevolg heeft. De Groot noemt *een witte raaf* een grensgeval tussen woord en woordgroep. Dit impliceert, dat *een*, *witte* en *raaf* geen volwaardige woorden zijn, maar grensgevallen tussen morfeem en woord. Komt men hierdoor echter niet te snel tot een soort verdubbeling van de linguïstische eenheden? Kan men niet even gemakkelijk een categorie grensgevallen erkennen tussen semanteem en morfeem (onze termen), tussen woordgroep en zin, tussen zin en combinatie van zinnen? We hebben geen enkel bezwaar tegen een dergelijke verdubbeling, als daardoor de bestaande problemen inderdaad worden opgelost. Het tegendeel is echter het geval. De Groot en degenen die hem hierin volgen, zijn zich blijkbaar niet bewust geweest van de veel grotere problemen die door het aanvaarden van categorieën grensgevallen worden gecreëerd. We zullen dit toelichten aan de hand van het element *vandaan*, een „grensgeval tussen woord en woordmoment”.

Nuijtens heeft geconstateerd, dat het element *vandaan* altijd afhankelijk is van een ander bijwoordelijk element¹⁵⁰. Hij gaat ervan uit, dat in *Waarvandaan komt hij?* *waarvandaan* een „aanschouwelijke eenheid”, een *woordeenheid* is. „Betekent”, zo vraagt hij zich af, „het doorbreken van de aanschouwelijke eenheid natuurnoodzakelijk een verbreken van de wordeenheid? Is het niet mogelijk dat de woordgestalte toch, ondanks deze onderbreking, als eenheid bestaan blijft? Is het werkelijk zo, dat de aanschouwelijke eenheid *waarvandaan* in *waar komt hij vandaan* doorbroken wordt”¹⁵¹? Dit hoeft helemaal niet het geval te zijn, zo vervolgt hij, want „het is denkbaar dat (. . .) door het zinspatroon de woordgestalte *waar* direct al tot een aanschouwelijkheid geconfigureerd wordt, die het aanschouwelijke moment van het woord *waarvandaan* vormt”¹⁵². Wij hopen Nuijtens niet foutief te interpreteren, wanneer we deze moeilijke formulering als volgt omschrijven: Ofschoon *waar* en *vandaan* temporeel niet onmiddellijk op

elkaar volgen, moeten ze toch als één wordeenheid worden opgevat, omdat het zinspatroon van dien aard is, dat we *vandaan* vanzelf zullen toevoegen, als *waar* eenmaal geklonken heeft. Dit zou echter inhouden, dat het zinspatroon reeds gevormd en gekend is, voordat de gehele zin, of de voornaamste bouwstenen ervan gerealiseerd zijn¹⁵³. Nu lijkt het ons waarschijnlijk, dat de spreker of schrijver het zinspatroon reeds voor de geest heeft op het moment, dat hij bepaalde elementen uit zijn taalvoorraad selecteert, om ze als woord in een zin te gaan gebruiken. Wanneer iemand de zin *Waar komt die stoel vandaan?* wil vormen, dan „weet” hij, ook wanneer hij alleen nog maar de woorden *waar* en *komt* heeft gerealiseerd, dat hij *vandaan* aan het einde van de zin moet plaatsen. Maar de hoorder of lezer weet op dát moment nog helemaal niet, hoe het zinspatroon er uiteindelijk uit zal zien. Hij kan niet weten, of op *Waar komt . . .* zal volgen . . . *die stoel vandaan?* of bijv. . . . *die stoel te staan?* Daarom kan voor hem de gestalte *waar* niet tot een aanschouwelijkheid geconfigureerd worden, die het aanschouwelijke moment van *waarvandaan* vormt, voordat het woord *vandaan* geklonken heeft. Zodra *vandaan* echter geklonken heeft, hoeft *waar* niet meer tot een dergelijke aanschouwelijkheid geconfigureerd te worden, omdat beide aanschouwelijkheden *waar* en *vandaan* concreet aanwezig zijn. Beide woorden worden eerst na het voltooiën van de zin *Waar komt die stoel vandaan?* tot een grotere eenheid verbonden en zij moeten daarvoor niet noodzakelijk onmiddellijk op elkaar volgen. Dit lijkt misschien in strijd met het zgn. „principe linéaire”, maar is dit zeker niet. Het „principe linéaire” houdt niets anders in dan dat men geen twee woorden *tegelijk* kan realiseren. En bovendien is het zo, dat „the pure fact of this linear sequence does not automatically furnish the listener with the knowledge how to connect the elements offered to him”¹⁵⁴. Dat de hoorder of lezer toch in staat is, om temporeel niet onmiddellijk op elkaar volgende woorden tot een grotere eenheid te verbinden berust op het principe dat door Uhlenbeck „the principle of sustained memory” is gedoopt. Dit houdt in, dat „a certain number of elements following one other linearly, may remain unconnected and kept present until an element or elements appearing in the utterance much later can be connected with them”¹⁵⁵. *Waar* blijft „unconnected and kept present”, totdat het woord *vandaan* geactualiseerd is. Volgt *vandaan* onmiddellijk op *waar*, dan hoeft *waar* niet langer onverbonden te blijven. Dit impliceert echter niet, dat *waar* en *vandaan* in de zin *Waarvandaan komt hij?* één aanschouwelijke eenheid, één wordeenheid vormen. Men mag zich niet

laten misleiden door de spelling, die *waarvandaan*, *hiervandaan* en *daarvandaan* als één woord voorstelt, maar *ergens vandaan*, *nergens vandaan* en *overal vandaan* als twee woorden. Het feit, dat *waar* en *vandaan* uiteengeplaatst kunnen worden door bijv. *toch* of *ver*, maakt hen voor ons tot twee woorden. Vergelijk:

Waar toch vandaan komt hij? (20)

Hij komt daar toch vandaan. (21)

Waar ver vandaan woont hij? (22)

Hij woont daar ver vandaan. (23)

Waarom tracht Nuijters de aanschouwelijke eenheid, de wordeenheid van *waarvandaan*, ook wanneer beide elementen ver uiteengeplaatst zijn, te verdedigen? Omdat hij – zeer juist – geconstateerd heeft, dat *vandaan* in tegenstelling tot bijv. *weg* nooit¹⁵⁶ zonder een ander bijwoordelijk element kan worden gebruikt, m.a.w. omdat *vandaan* nooit alléén kan worden gerealiseerd, maar voor zijn realisatie altijd afhankelijk is van de mederealisatie van een ander bijwoordelijk element. „Het taalelement *vandaan*”, zo besluit Nuijters, „dient op grond van zijn onzelfstandigheid m.i. eerder een woordmoment dan een woord genoemd te worden”¹⁵⁷. Nu rijst echter onmiddellijk de vraag: Van welk woord is *vandaan* een moment? Wanneer wij een bepaald element een woordmoment wenssen te noemen, dan moet men ook kunnen aantonen met welk ander woordmoment, en uiteraard niet: met welk (ander) woord, dit moment een woord vormt. *Waarvandaan* kan men nog wel als een mogelijke wordeenheid opvatten, een wordeenheid, waarvan *waar* en *vandaan* moment zijn, maar van welke wordeenheid is *vandaan* moment in de volgende zinnen.

Ze gingen om twaalf uur bij mij vandaan. (24)

Kom uit je kooi vandaan. (25)

Hij is van Leiden vandaan. (26)

Ik kon niet langer van je vandaan blijven. (27)

Ik kom net van de wasserij vandaan. (28)

De mooiste weg, die uit Rome vandaan leidt, is de via Appia Antica. (29)

Ik kon niet uitstaan, dat hij al die jaren van ons vandaan is gehouden. (30)

Je slaat ze [de figuren] gewoon uit een stuk marmer vandaan. (31)

Toen Rosemary thuis kwam, stapte Guy net onder de douche vandaan. (32)

Ik ging naar de kinderkamer en schoof het badje bij de muur
vandaan. (33)

Van 't Reve stormde achter zijn tafeltje vandaan en sloeg
Vinkenoog tegen de vloer. (34)¹⁵⁸

Op grond waarvan mag men aannemen, dat *bij mij vandaan* (24), *uit je kooi vandaan* (25), *van Leiden vandaan* (26) enz. telkens één woord is, dat uit verschillende woordmomenten bestaat. Er lijkt ons geen enkel argument te kunnen worden aangevoerd, om in bijv. *van Leiden vandaan* aan de elementen *van* en *Leiden* woordkarakter te ontzeggen. Noemen we *van* en *Leiden* woord, dan blijft er geen enkel woordmoment over, waarmee *vandaan* een wordeenheid, één woord zou kunnen vormen. Er rest ons dan echter geen andere mogelijkheid dan ook het element *vandaan* het predikaat woord te verlenen¹⁵⁹. De onzelfstandigheid van *vandaan* geeft ons niet het recht dit element in bovenstaande zinnen „eerder een woordmoment dan een woord” te noemen. Uit deze onzelfstandigheid mag naar onze mening slechts geconcludeerd worden, dat *vandaan* alleen in combinatie met een ander woord, resp. andere woorden, i.c. een bijwoord of een bijwoordelijke groep, kan worden gebruikt. Het kan niet als éénzinswoord fungeren, of – in termen van De Groot – het kan niet als de volledige woordinhoud van een zin worden gebruikt.

Het verschil tussen *vandaan* en *weg*, waarop Nuijstens wijst¹⁶⁰, is geen verschil van „eerder woordmoment, resp. woord zijn”, maar komt o.i. hierop neer. *Vandaan* is een semanteem-met-de-mogelijkheid-van-woordfunctie dat door de taalgebruiker alleen kan worden geselecteerd, wanneer hij een ander bijwoordelijk element *medeselecteert*¹⁶¹. *Weg* is een semanteem-met-de-mogelijkheid-van-woordfunctie dat door de taalgebruiker kan worden geselecteerd, óók wanneer hij geen ander bijwoordelijk element medeselecteert.

Vergelijk:

Ze gingen om twaalf uur bij mij weg. (35)

Ze gingen om twaalf uur bij mij vandaan. (36)

Ze gingen om twaalf uur weg. (37)

Ze gingen om twaalf uur vandaan. (38) (onmogelijk)

Vele andere elementen kunnen evenals *vandaan* niet zelfstandig worden gebruikt. We denken bijv. aan het woord *de*¹⁶², aan het woord *zelfde*: „het heeft zo'n sterke band met leden van het paradigma ervoor dat het zonder realisering daarvan uitgesloten is”¹⁶³. We denken verder

aan de noodzakelijk wederkerende werkwoorden. Porzig beschouwt deze werkwoorden als één woord: „*Sich freuen* ist ein Wort, denn **freuen* allein kommt nicht vor”¹⁶⁴. Het alleen voor kunnen komen werd reeds door Polivanov als woordcriterium gebruikt: „Das Wort ist ein potentiellles Satzminimum, d.h. ein solcher Redeabschnitt, den man isolieren und als einigen Satzbestandteil aus[s]prechen kann (z.B. im Gespräch bei Teilwiederholungen von Gesagtem, Fragen und Antworten)”¹⁶⁵. Hij komt dan ook tot de conclusie, dat *je te le dis*, *je te l'ai dit* e.d. als één woord moeten worden beschouwd, „weil *je*, *te*, *le*, *ai* nicht isoliert gebraucht werden können”. *Dis* en *dit* verliezen in deze combinaties automatisch hun woordkarakter en worden evenals *je*, *te*, *le* en *ai* tot een woordmoment binnen de wordeenheid *je te le dis*, resp. *je te l'ai dit*. Maar wat moeten we dan doen met bijv. *Jean le dit*? Is deze combinatie dan ook één woord, omdat *le* niet alleen kan worden gebruikt? Volgens Polivanov waarschijnlijk wel. Een opvatting, die wij niet kunnen delen, omdat er geen enkele reden is, om in *Jean le dit* aan *Jean* en *dit* woordkarakter te ontfeggen. Ook *le* moet dan als woord beschouwd worden, omdat er in deze zin geen ander woordmoment aanwezig is, waarmee het woordmoment *le* één woord zou kunnen vormen. Wat doen we tenslotte met de zgn. koppelwerkwoorden, die juist gekenmerkt worden door het feit, dat ze alleen in combinatie met een „naamwoord” kunnen voorkomen. Moeten we bijv. *is* in *God is* een woord noemen, maar *is* in *Hij is ziek* „een grensgeval tussen woord en morfeem”? Hoe is het dan mogelijk, dat *is* in beide gevallen als ‘hetzelfde woord’ geïdentificeerd wordt, zoals De Groot ons wil doen geloven¹⁶⁶.

Uit het voorafgaande lijkt ons slechts één conclusie te kunnen worden getrokken, nl. dat het criterium dat een woord alleen kan worden gebruikt, dat een woord altijd de volledige woordinhoud van een zin kan zijn, ons voor zoveel problemen stelt, dat we de juistheid van dit criterium in twijfel moeten trekken. Wanneer, zoals Hartmann zegt, „jede Beobachtung zeigt, dass ein Wort (. . .) so gut wie nie oder nur unter fest umgrenzbaren Bedingungen alleinstehend vorkommt”¹⁶⁷, en wanneer bovendien blijkt, dat een aantal woorden onder geen enkel voorwaarde alleen kan voorkomen, dan wordt de onjuistheid ervan door de taalfeiten zelf bewezen. Het verwerpen van dit criterium impliceert, dat we de opvatting van De Groot, dat een woord niet alleen een zelfstandige betekenis, maar ook een zelfstandig identificeerbare betekenis heeft, niet onderschrijven. Een woord heeft een eigen constante betekenis, die „niet afhankelijk [is] van de combinatie met

andere woorden in een zin, en niet afhankelijk van de situatie waarin deze zin gebruikt wordt"¹⁶⁸. Deze eigen constante betekenis kan echter lang niet altijd zelfstandig, onafhankelijk van andere constante betekenissen geactualiseerd worden¹⁶⁹.

2.4. SEMANTEEMSOORTEN

Zoals iedere taal kent ook het Nederlands een aantal woordsoorten. De constituerende elementen van woordgroep en zin, de woorden, kunnen op grond van syntactische en semantische kenmerken worden onderverdeeld in een aantal categorieën. De woorden die dezelfde syntactische en semantische kenmerken bezitten, vormen één categorie, horen tot één en dezelfde woordsoort. Hoeveel woordsoorten er in het Nederlands onderscheiden moeten worden, is een vraag waarop momenteel geen bevredigend antwoord kan worden gegeven.

Een ander probleem, dat echter nauw samenhangt met dat der woordsoorten, is het probleem der semanteemsoorten. Moeten de semantemen in dezelfde categorieën uiteenvallen als de woorden? Of moet men de semantemen misschien op grond van andere kenmerken classificeren dan de woorden? Men kan semantemen, in de taalvoorraad aanwezige elementen, moeilijk indelen, dachten wij, op grond van syntactische kenmerken. Anderzijds achten wij het minder juist, woorden, in de woordgroep of zin geactualiseerde elementen, niet alleen op grond van syntactische en semantische, maar ook op grond van morfologische kenmerken in te delen, omdat men dan een element tot een bepaalde *woordsoort* gaat rekenen, op grond van kenmerken die het bezit in een functie waarin het geen woord is. Het is niet onze bedoeling in deze paragraaf een semanteemsoortenleer te presenteren. We kunnen dit niet, omdat we nog niet voldoende inzicht hebben in deze materie. Daarom beperken we ons tot het maken van enkele opmerkingen, waaruit hopelijk duidelijk zal worden, hoe naar onze mening een semanteemsoortenleer er uit zou kunnen zien. Ons uitgangspunt hiervoor is, dat woorden geassocieerd moeten worden op grond van de functie die zij in de woordgroep of zin vervullen, maar dat semantemen moeten worden onderverdeeld op grond van hun *functiemogelijkheden*.

De rust daalde neer over het dorp. (39)

Ik rust elke middag twee uur. (40)

Rust in zin (39) heeft een andere functie dan *rust* in zin (40). De

traditionele indeling rekt *rust* (39) tot de woordsoort substantivum, *rust* (40) tot de woordsoort verbum. Men spreekt hier wel van een „overlapping van twee woordsoorten”, omdat zij het woord *rust* gemeenschappelijk als lid hebben¹⁷⁰. Een minder gelukkige formulering, omdat zij suggereert, dat *rust* als lid van de woordsoort verbum iets substantivisch en als lid van de woordsoort substantivum iets verbaals zou hebben. Naar onze mening bestaan er twee *verschillende* woorden *rust*, die tot twee geheel verschillende woordsoorten behoren. Het semanteem *rust*, het in de taalvoorraad aanwezig element *rust*, kan blijkbaar geactualiseerd worden én als een tot de woordsoort substantivum behorend woord, én als een tot de woordsoort verbum behorend woord. In het taalgebruik behoort *rust* òf tot de woordsoort substantivum òf tot de woordsoort verbum, en niet tot een elkaar overlappend gedeelte van beide woordsoorten. Het semanteem *rust* moet op grond van zijn functiemogelijkheden tot de semanteemsoort substantivum-verbum worden gerekend¹⁷¹.

In de taalvoorraad zouden we kunnen onderscheiden:

1. de semanteemsoort substantivum: bijv. *hand*, *tand*.
2. de semanteemsoort verbum: bijv. *rijd*, *weeg*.
3. de semanteemsoort substantivum-verbum: bijv. *rust* [*ik rust* – *de rust*], *loop* [*ik loop* – *de loop*].

In het taalgebruik daarentegen bestaan alleen:

1. de woordsoort substantivum: bijv. *de hand*, *de tand*, *de rust*, *de loop*.
2. de woordsoort verbum: bijv. *ik rijd*, *ik weeg*, *ik rust*, *ik loop*.

In de taalvoorraad zijn verder aanwezig:

1. de semanteemsoort adjectivum: bijv. *goede*, *mooie*, *houten*.
2. de semanteemsoort adverbium: bijv. *gisteren*, *zelden*.
3. de semanteemsoort adjectivum-adverbium: bijv. *goed*, *mooi*.

In het taalgebruik daarentegen ontmoeten we:

1. de woordsoort adjectivum: *de goede man*, *een mooie deur*, *een houten klomp*, *een goed meisje*, *een mooi huis*.
2. de woordsoort adverbium: *Hij is gisteren geweest*, *Hij komt zelden*, *Hij is goed uit geweest*, *Zij is mooi gekleed*.

De elementen die deel uitmaken van de semanteemsoort substantivum-verbum zijn indifferent aan de oppositie substantivum : verbum. Let wel, als *semanteem* zijn zij indifferent, als *woord* kunnen zij niet indifferent zijn, maar moeten altijd tot één bepaalde woordsoort behoren. Het semanteem kan zijn indifferente karakter behouden, wanneer het component van een woord is: bijv. *rustdag*. Het heeft o.i. weinig zin, om zich af te vragen, of *rust* in *rustdag* een substantivum of een verbum

is. Het is in dit woord, als component van dit woord indifferent aan de oppositie substantivum : verbum. Het categoriaal bepaald zijn op de wijze van het woord is voor het semanteem *rust* hier niet relevant. Hetzelfde kan gezegd worden van het gelede semanteem *vermaak* in bijv. *vermaakcentrum*.

De semanteemsoortenleer lijkt ons veel gecompliceerder dan de woordsoortenleer. Het Engelse semanteem *round* bijv. kan, als woord geactualiseerd, behoren tot:

1. de woordsoort substantivum: *One round is enough.*
2. de woordsoort verbum: *You round the bend too quickly.*
3. de woordsoort adjectivum: *A round tower.*
4. de woordsoort adverbium: *He came round.*
5. de woordsoort praepositio: *He wandered round the town.*

Het woord *round* heeft in elk van deze zinnen een ander categoriaal aspect, behoort in elk van deze zinnen tot een andere woordsoort¹⁷². Wij zouden hier willen spreken van vijf verschillende, homonieme woorden *round*. Indien echter, zoals wij vermoeden, de taalgebruiker deze vijf woorden beschouwt als actualisaties van één en hetzelfde semanteem, dan behoort dit semanteem *round* tot de semanteemsoort substantivum-verbum-adjectivum-adverbium-praepositio. Vijf woorden, één semanteem. Waarom niet één woord, één semanteem? Omdat we van mening zijn, dat het categoriaal bepaald zijn, het tot één bepaalde woordsoort behoren, voorwaarde is voor én kenmerk is van ieder woord. Tot een verschillende woordsoort behoren impliceert daarom voor ons verschillende woorden zijn. Wij zijn het dus niet eens met De Groot, wanneer hij zegt: „Voor ons is er geen twijfel dat we in de volgende voorbeelden met hetzelfde woord *sinds* te doen hebben: *sinds heb ik hem niet meer gezien*; *sinds zijn vertrek*; *sinds hij vertrokken is*”¹⁷³. Naar onze mening is hier sprake van het semanteem *sinds*, dat als woord geactualiseerd, tot drie verschillende woordsoorten kan behoren en daarom drie verschillende woorden kan zijn, of beter gezegd misschien, op drie verschillende manieren woord kan zijn. De Groot laat op bovenvermeld citaat volgen: „Voor wie dit ook zo is, behoort dan hetzelfde woord gelijktijdig tot drie verschillende woordsoorten.” Dit is op zijn minst een bijzonder ongelukkige formulering. Een woord kan immers nooit *gelijktijdig* tot verschillende woordsoorten behoren. *Sinds* in *sinds zijn vertrek* hoort alleen maar tot de woordsoort praepositio, en niet *gelijktijdig* ook tot de woordsoort adverbium en conjunctio.

De gecompliceerdheid van de semanteemsoortenleer wordt misschien nog duidelijker gedemonstreerd door de volgende voorbeelden.

(ik) greep	(de) greep	(ik) snee(d)	(de) snee;
(ik) kreet	(de) kreet;	(ik) sleet	(de) sleet;
(ik) beet	(de) beet;	(ik) kneep	(de) kneep;
(ik) leed	(het) leed;	(ik) streek	(de) streek;

Indien de taalgebruiker de in *(ik) greep* en *(de) greep* geactualiseerde semantemen zou identificeren als één en hetzelfde semanteem *greep*, wat ons niet onmogelijk lijkt, maar wat we in dit stadium van het onderzoek zeker niet bewezen achten, dan zou er een semanteemsoort verbum (imperfectum)-substantivum onderscheiden moeten worden¹⁷⁴.

(Ik) rust: *(de) rust* noemt men wel een geval van (impliciete) transpositie of hypostasis¹⁷⁵. Welke criteria staan ons ter beschikking, om uit te maken welk lid van de oppositie substantivum : verbum de transpositie is? De Groot gelooft, dat „merkwaardigerwijze (. . .) hier het diachronisch criterium: welk van de twee woorden is het oudste? praktisch een van de meest betrouwbare [is]”¹⁷⁶. Nu hoeft de synchronische taalbeschrijving zeker niet bij voorbaat ieder diachronisch criterium te verwerpen. Een al te stringent toepassen van het bedoelde criterium lijkt ons echter tot synchronisch niet altijd verantwoorde conclusies te kunnen leiden. Mag men in de huidige taaltoestand *(de) snuit* nog als een transpositie van *(ik) snuit* opvatten, of *(het) luik* als een transpositie van *(ik) luik*? Bovendien achten wij het niet onmogelijk, dat iemand die tot nu toe bijv. *plof* alleen als substantivum heeft gebruikt of aangetroffen, dit element op ieder gewenst moment als verbum *(ik) plof* kan gaan gebruiken, terwijl hij die dit element alleen als verbum kent, het als substantivum kan laten fungeren. Het woord dat taalhistorisch het oudste is, is niet per definitie voor iedere taalgebruiker het oudste. Het lijkt ons zelfs mogelijk, dat één en dezelfde taalgebruiker in beide richtingen transponeert. Zijn taalvoorraad wijzigt zich constant. Als hij vandaag *(de) plof* naar *(ik) plof* transponeert, dan wil dat bepaald niet zeggen, dat hij zich twee dagen later beide mogelijkheden nog „realiseert” en een van beide toepast. Het is net zo goed mogelijk, dat hij dan *(ik) plof* naar *(de) plof* transponeert. Belangrijk is het erop te wijzen, dat deze transpositie geen transpositie is van woorden, van in het taalgebruik geactualiseerde elementen, maar van semantemen. Het woord *droom* in *ik droom* gaat niet behoren tot de woordsoort substantivum, omdat het verbonden wordt met *de* tot *de droom*, maar het semanteem *droom*, behorend tot de semanteemsoort verbum wordt getransponeerd naar de semanteemsoort substantivum (en gaat zodoende behoren tot de semanteemsoort substantivum-verbum), voordat het als substantivisch woord in *de droom* kan worden

gebruikt. *Droom* moet tot de woordsoort substantivum behoren, om met *de* tot *de droom* verbonden te kunnen worden. Daarom moet het tot een semanteemsoort behoren, waarvan de leden als substantivum geactualiseerd kunnen worden, i.c. de semanteemsoort substantivum-verbum.

Uit deze enkele opmerkingen over de semanteemsoortenleer moge blijken voor welke grote problemen de classificatie van deze elementen de linguïst stelt. Eerst na uitvoerige bestudering van veel feitenmateriaal zal een voorlopige classificatie kunnen worden gemaakt. Een taak die door een team van linguïsten zou moeten worden uitgevoerd, niet alleen, omdat de afgezonderde studeerkamerlinguïst hieraan zeer vele jaren van zijn toch al druk bezette leven zou moeten besteden, voordat hij tot een eerste indeling zou kunnen komen, maar vooral, omdat de interpretatie van de taalfeiten niet (meer) aan de eenling mag worden overgelaten. Men zal zich bovendien niet mogen beperken tot het louter opsommen van de tot de verschillende categorieën behorende semantemen, maar zal men ook het verschijnsel transpositie moeten proberen te formaliseren, m.a.w. men zal moeten bepalen tussen welke semanteemsoorten de taal transpositie toestaat, zodat elementen als *tref* en *waag* ondergebracht worden in de categorie substantivum-verbum, op grond van het feit, dat er transpositie van dergelijke verba naar substantiva mogelijk is, en niet worden ingedeeld bij de semanteemsoort verbum, omdat het materiaal toevallig niet de voorbeelden *Dit was echt een tref* en *Zijn uitgever vindt het nu geen waag meer van zijn „The joy of music” een forse herdruk uit te brengen* bevat.

2.5. MORFEEMSOORTEN

De traditionele opvatting, dat door derivatie nieuwe woorden ontstaan, maar door flexie slechts vormen van één zelfde woord, achten wij met Schultink onhoudbaar, omdat vormverschil dat gepaard gaat met betekenisverschil voor ons woordverschil impliceert¹⁷⁷. Betekenis wordt hier zoals steeds zo ruim mogelijk geïnterpreteerd. Om redenen die in 2.0. zijn uiteengezet, heeft voor ons ook de *-t* in *loopt* en de *-e* in *goede* een betekenis. Een betekenis, die misschien nader zou kunnen worden gedefinieerd als een louter syntactische indicatie. In 2.2. is geen onderscheid gemaakt tussen flexie- en derivatie-elementen. Zij vormen daar samen de morfemen. Hun gemeenschappelijk kenmerk, nl. dat zij alleen in combinatie met een semanteem geactualiseerd kunnen worden, achten wij belangrijker dan hun – hieronder te be-

spreken – verschil. Vandaar hun aanvankelijke identificatie als morfeem.

Morfemen kunnen slechts symboliseren via het gelede semanteem waarvan zij component zijn. Daarom hebben we hen *onzelfstandige* elementen van vorm en betekenis genoemd. De onzelfstandigheid in betekenis houdt niet in, dat het morfeem, los van het semanteem waarmee het gecombineerd is of kan worden, helemaal geen betekenis zou hebben. Het feit, dat wij de betekenis van een morfeem slechts via het gelede semanteem kunnen leren kennen, impliceert niet, dat het morfeem eerst in het gelede semanteem betekenis *krijgt*. Wij hebben de indruk, dat Schultink, althans in de eerste paragraaf van zijn dissertatie¹⁷⁸, deze opvatting huldigt, wanneer hij zegt, dat de betekenis van een morfeem (Schultink spreekt van affix) „geheel afhankelijk is van het woord waarin het voorkomt”¹⁷⁹. Hij licht deze visie toe aan het morfeem *-er*, dat component kan zijn in *witter* (comparatief van *wit*) en en *witter* (*hij die wit*). Deze „twee homofonen *witter* demonstreren”, aldus Schultink, „dat het woordvormmoment *-er* in verschillende woorden met verschillende woordbetekenismomenten kan corresponderen”¹⁸⁰. Voor hem bestaat er blijkbaar maar één morfeem *-er*¹⁸¹. Indien men van oordeel is, dat de betekenis van een morfeem *geheel afhankelijk* is van het gelede semanteem waarin het component is, dan kan men natuurlijk onmogelijk homofone morfemen onderscheiden. Twee morfemen kunnen immers eerst dan homofonen zijn, wanneer zij naast gelijkheid van vorm een essentieel verschil in betekenis vertonen. Voor ons zijn *-er* in *witter* (comparatief van *wit*) en *-er* in *witter* (*hij die wit*) niet één en hetzelfde morfeem, maar twee homofone morfemen, omdat zij op zichzelf, los van het gelede semanteem waarvan zij deel uitmaken, geen betekenisovereenkomst vertonen. Natuurlijk kan men deze betekenis alleen maar vaststellen door analyse van een reeks gelijksoortige gelede semantemen, omdat morfemen voor hun symbolisatie noodzakelijk afhankelijk zijn van een semanteem. Uit deze noodzakelijke afhankelijkheid kan men echter niet concluderen, dat hun betekenis geheel afhankelijk is van het gelede semanteem. Het semantische verschil tussen *-ig* in bijv. *groenig*, *buikig*, *bokkig* en *treurig* bewijst dit niet, maar toont slechts aan, dat de betekenis van *-ig* op verschillende manieren kan worden toegepast¹⁸².

Wanneer men *-er* in *groener* en *-er* in *bakker* als één en hetzelfde morfeem beschouwt, dan moet men – indien men tenminste consequent wil zijn – *te* in *warmte* en *werkte*, *-de* in *speelde* en *zevende*, *-e* in *goede*, *bomen* [bomə] en *typiste*, *-s* in *Amsterdams*, *tafels* en *moois* telkens als

één morfeem identificeren. Het directe gevolg van deze identificatie is echter, dat er onmogelijk een onderscheid gemaakt kan worden tussen flexie- en derivatiemorfemen. Schultink heeft geen behoefte aan een dergelijk onderscheid, omdat volgens hem in de feitelijke taalgegevens geen steun hiervoor wordt gevonden¹⁸³. Dit hangt natuurlijk in sterke mate af van de interpretatie van de taalgegevens. De Groot heeft in een van zijn laatste studies o.i. onweerlegbaar aangetoond, dat er tussen de derivatiemorfemen en de flexiemorfemen zodanige verschillen bestaan, dat een onderscheid op zijn minst mogelijk is¹⁸⁴. Een van de belangrijkste verschillen achten wij persoonlijk wat De Groot noemt het verschil: constante/variabele semantische functie¹⁸⁵. De betekenis van een flexiemorfeem kan slechts op één manier worden toegepast, terwijl de betekenis van een derivatiemorfeem verschillende toepassingen kent. Misschien heeft De Groot ook gelijk, wanneer hij zegt, dat een afgeleid woord wel vervoegd of verbogen kan worden, maar dat van een vervoegd of verbogen element nooit een afleiding kan worden gevormd¹⁸⁶. Een eerste uitzondering hierop lijkt ons het participium perfectum, dat algemeen tot de vervoegde woorden wordt gerekend. Toch zijn formaties als *onbegrensd* geen uitzonderingen. Men kan hier natuurlijk bij opmerken, dat transpositie naar de adjectiva een noodzakelijke voorwaarde is, om van *begrensd* een afleiding te vormen. Maar de *-d* in *begrensd* blijft uiteraard ook na de transpositie een flexiemorfeem. Opvallend is het, dat naast een participium praesens dat als adjectivum wordt gebruikt, gewoonlijk geen afgeleide woorden bestaan: wel *onbetaalde rekeningen*, maar niet *onbetalende mensen*. Een uitzondering hierop vormt *onroerende goederen*.

Eerst na een grondige studie zal blijken welke van de argumenten die De Groot aanvoert, steekhoudend zijn. Wel geloven we reeds nu te mogen concluderen, dat er meer argumenten voor een onderscheid tussen flexie- en derivatiemorfemen pleiten dan ertegen. Zo denken we behalve aan de hierboven door De Groot gesignaleerde verschillen ook aan het feit, dat een flexiemorfeem alleen verbonden kan worden met een semanteem dat als woord geactualiseerd tot dezelfde woordsoort behoort of kán behoren als het woord dat het flexiemorfeem bevat: bijv. *zing* (verbum): *ik zing; hij zingt. loop* (verbum-substantivum): *ik loop; hij loopt*. Ook hier neemt het participium perfectum een uitzonderingspositie in, de zgn. participia praeverbalia. Voor de verbinding met een derivatiemorfeem bestaat deze voorwaarde niet: bijv. *groen* (adjectivum): *een groen huis; een groenig huis*, maar ook *hoek*

(substantivum): *een hoekig huis*. Vgl. ook *ondiep, onguur, onmens, onvrede; koetje, speeltje, uitje, ommetje, zuurtje*.

2.6. SECUNDAIR SEMANTEEM

Ik heb een graaf ontmoet. (41)

Ik heb graven ontmoet. (42)

Op grond van vorm-betekenisovereenkomst tussen *graaf* in zin (41) en *grav-* in *graven* in zin (42), en op grond van vorm-betekenisovereenkomst tussen *-en* in *graven* en *-en* in bijv. *bomen*, kunnen we *graven* analyseren in *grav-* + *-en*. Het in *graven* aanwezige semanteem *grav-* verschilt echter wat slotconsonant betreft van het semanteem *graaf*, dat in zin (41) als woord is geactualiseerd. Is het in *graven* aanwezige semanteem *grav-* semantisch identiek met het semanteem *graaf*, of hebben we te maken met twee semantisch verschillende semantemen? We staan hier voor het probleem dat o.a. door Bloomfield en Harris is behandeld aan de hand van *duke* en *duchess*, resp. *knife* en *knives*. Ten Brinke bespreekt de oplossingen van beide linguïsten uitvoerig en geeft vervolgens zijn eigen visie op dit probleem¹⁸⁷. We zullen deze drie verschillende standpunten kort weergeven en tenslotte onze eigen opvatting uiteen zetten.

Volgens Bloomfield bestaat „the complex form *duchess* [ˈdʌtʃɪs] (. . .) of the immediate constituents *duke* [djuwk] and *-ess* [ɪs]”¹⁸⁸. De vorming van *duchess* geschiedt als volgt: „the suffix *-ess* with the meaning ‘female’, as in *count-ess*, is added also to *duke* [d(j)uwk], but in this combination the form *duke* is modified to *duch-* [dʌtʃ-], for the word is *duchess* [ˈdʌtʃɪs]”¹⁸⁹. De constituerende morfemen¹⁹⁰ van *duchess* zijn dus volgens Bloomfield *duke* en *-ess*. Nu moet hij ook zelf erkennen, dat *duke* eigenlijk niet de „underlying form” van *duchess* is, maar terwille van een eenvoudige beschrijving doet hij alsof dit wel het geval is¹⁹¹. Of het verkrijgen van een eenvoudige beschrijving de enige reden is, waarom Bloomfield *duke* als „underlying form” van *duchess* aanvaardt, valt echter te betwijfelen. Zijn theorie verhindert hem immers, om in *duke* het morfeem *duke* en in *duchess* het morfeem *duch-* als constituent te onderkennen. Een morfeem is voor hem een zuiver *lexicaal* element, een element dat uit op zichzelf betekenisloze fonemen bestaat. *Duke* is zo’n „lexical form”. De „complex form” *duchess* daarentegen bevat een „grammatical form”, een tagmeem, waarbinnen de vier verschillende soorten taxemen, d.w.z. op zichzelf betekenisloze „features of arrangement” onderscheiden kunnen worden¹⁹². Een van

deze vier taxemen is nu juist de „phonetic modification” die *duke* ondergaat, wanneer -ess ermee verbonden wordt: „in this combination the form *duke* is modified to *duch-* [dʌt f-]”. Dat wil zeggen, dat *duch-* reeds een *grammaticaal* element, nl. het taxem van „phonetic modification” bevat. Dat *duke* en *duch-* twee verschillende „phonetic forms” van hetzelfde morfeem zouden zijn, zoals Bloomfield elders in zijn *Language* stelt, is – Ten Brinke merkt dit zeer terecht op – in het kader van zijn eigen theorie volkomen onhoudbaar¹⁹³. Hij kan alleen *duke* als morfeem erkennen, omdat door de fonematische wijziging *duke* → *duch-* deze laatste vorm tevens een grammaticale grootheid bevat, en dus geen zuiver lexicaal element meer is. Het belangrijkste bezwaar dat Ten Brinke tegen Bloomfields beschrijving van *duchess* maakt, is, dat hier geen sprake is van „een werkelijke beschrijving van *duchess*”, maar van „een beschrijving van een imaginair proces, dat eventueel tot *duchess* zou kunnen leiden”¹⁹⁴. Een dergelijke „procesbeschrijving” heeft echter geen betrekking op „realiteiten maar op ficties, die gekozen zijn terwille van een eenvoudige descriptie”¹⁹⁵.

Harris heeft zijn visie op dit probleem uiteengezet in zijn publikatie *Morpheme alternants in linguistic analysis*. Een zestal typen van wisselende „complex forms” worden hierin beschreven in termen van „morpheme alternants”. Eén van deze typen is het Engelse *knife*: *knives*. Ten Brinke kiest dit type, vanwege zijn vergelijkbaarheid met *duke*: *duchess*, als uitgangspunt voor discussie. Wij volgen hem hierin, omdat bij dit type juist de oppositie singularis : pluralis ter sprake komt.

Harris beschouwt *knife* en *knife-* (in *knives*) als twee alternanten van hetzelfde morfeem. Het zijn „morpheme alternants”, omdat ze complementair ten opzichte van elkaar zijn, d.w.z. dat zij uitsluitend in verschillende posities kunnen voorkomen¹⁹⁶. Met het fonematische verschil tussen *knife* en *knife-* correleert volgens hem geen semantisch verschil. *Knife* en *knife-* hebben dezelfde ‘meaning’. Naar aanleiding van deze semantische identificatie van *knife* en *knife-* zegt hij in zijn *Methods in structural linguistics*: „It may be argued that some violence has been done to the meaning correlation of elements in thus grouping them into one morpheme. One could say that *knife* carries an implication of plural meaning, such as *knife* does not, and that this is lost when both are identified as a single morpheme {*knife*} which means „knife (singular)”. However, since the morpheme *s* „plural” appears whenever *knife* occurs (except in explicitly linguistic discussions where *knife* is the name of the segment /nayv/), it is possible to correlate all

the plural meaning with the *s*, leaving *knife* free to be grouped with *knife*. It is as between whole utterances, e.g. *Did you get my knife?* and *Did you get my knives?*, that we get the meaning difference of singular and plural. There is no reason to correlate this difference with more than one morphemic difference, and that morphemic difference would be most simply the presence of the *s* which correlates with „plural” in other utterances, and which could be assigned no other meaning correlation in this utterance. All this is not to say that when *knife* occurs it does not carry, for a person acquainted with the language structure, the implication of „plural”¹⁹⁷. Nu heeft volgens Ten Brinke Harris zich in deze passage niet erg duidelijk uitgedrukt. „Met name is moeilijk te begrijpen”, aldus Ten Brinke, „waarom het tezamen verschijnen van *s* en *knife* een reden is (er staat *since*) „to correlate all the plural meaning with the *s*” (. . .). Men zou eerder het tegendeel verwachten, dus juist dat dit tezamen verschijnen een reden is om aan te nemen, dat „knife carries an implication of plural meaning”¹⁹⁸. Ten Brinke interpreteert de zin „since the morpheme *s* „plural” appears whenever *knife* occurs (. . .), it is possible to correlate all the plural meaning with the *s*” onjuist. Harris bedoelt en zegt dit naar onze mening ook duidelijk: „Omdat het morfeem *s* „plural” steeds verschijnt, wanneer *knife* voorkomt, m.a.w. omdat *knife* alléén nooit „plural meaning” kan aanduiden, daarom „it is possible to correlate all the plural meaning with the *s*”. De noodzakelijke aanwezigheid van *s* „plural” is een reden om aan te nemen, dat *knife* „carries no implication of plural meaning”.

Ten Brinke tracht de door hem geconstateerde „tegenstrijdigheid” te elimineren door een foutieve interpretatie te geven van de uitdrukking „to carry an implication of”. „De kern van de moeilijkheden is gelegen in de betekenis van de term „to carry an implication of”. (. . .) Vatten we de betreffende zinsnede op als „*knife* is mede drager van de „plural meaning””, dan wordt het gehele betoog irreal. Het gedeelte *b* [te beginnen bij „However, since . . .”] levert dan geen enkel argument, dat het gedeelte *a* [wat aan „However, since . . .” voorafgaat] ontzenuwt. Met name zou het niet te begrijpen zijn, dat Harris, in de derde zin van *b*, eenvoudig kan stellen, dat er geen reden is „to correlate this difference with more than one morphemic difference”, want hij zou dan in *a* juist gezegd hebben, dat er wél reden voor was! Begrijpelijk wordt de zaak echter, als we „*knife* carries an implication of plural meaning” anders opvatten, nl. als „de aanwezigheid van *knife* houdt in, dat de „plural meaning” volgt”. Nu kan Harris wél rustig

stellen, dat er geen reden is „to correlate this difference with more than one morphemic difference”, want dat staat nu geheel los van het „to carry an implication of”. Hij zegt dit laatste ook zelf nog in de zin volgende op het geciteerde gedeelte: „All this is not to say that when *knife* occurs it does not carry, for a person acquainted with the language structure, the implication of „plural””¹⁹⁹. Tot zover Ten Brinke.

De interpretaties van „to carry an implication of” die Ten Brinke mogelijk acht, zijn beide onjuist. De enig juiste is volgens ons: [Men zou kunnen zeggen, dat *knife*] „plural meaning” in zich draagt. Op grond waarvan Ten Brinke in zijn eerste interpretatie meent te kunnen spreken van „mede drager van de „plural meaning””, is ons helemaal niet duidelijk. Er staat „*knife* carries an implication of plural meaning” en niet „*knife* carries too an implication of the plural meaning”. Door onze interpretatie van „to carry an implication of” wordt het gehele betoog niet irreëel, indien men de zinsnede „since the morpheme s „plural” appears whenever *knife* occurs . . .” opvat, zoals wij dat hierboven hebben gedaan: „omdat *knife* alléén nooit „plural meaning” kan aanduiden, daarom is er geen reden „[to] say that *knife* carries an implication of plural meaning”.

We vinden in de tekst van Harris geen enkele aanwijzing voor de andere interpretatie die Ten Brinke van „*knife* carries an implication of plural meaning” geeft, nl. „de aanwezigheid van *knife* houdt in, dat de „plural meaning” volgt”²⁰⁰. Ook niet in de zin: „All this is not to say that when *knife* occurs it does not carry, for a person acquainted with the language structure, the implication of „plural”.” Ten Brinke identificeert blijkbaar „implication of „plural”” met „implication of plural meaning”. Het komt ons voor, dat Harris deze twee *verschillende* uitdrukkingen bewust heeft gebruikt. Hij bedoelt: „Iemand die op de hoogte is van de taalstructuur, weet, dat *knife* alleen maar in een pluralis, *knives*, kan voorkomen. „The implication of „plural”” is voor de taalkundige een *formeel* kenmerk van *knife*. De taalkundige weet, dat *knife* alleen maar in combinatie met s „plural” [Harris zegt niet: s „plural meaning”] voorkomt, en daarom kan men stellen, dat „*knife* carries an implication of „plural””, zonder dat het echter „carries an implication of plural meaning”²⁰¹.

Onze slotconclusie verschilt uiteindelijk niet van die van Ten Brinke. Wij vonden het echter wel nodig te laten zien, dat Harris' betoog allerminst onduidelijk is. De kern van zijn betoog komt hierop neer: Het feit dat *knife* alléén nooit „plural meaning” kan aanduiden, maar daarvoor altijd de aanwezigheid van het morfeem s „plural” eist, mag

worden gezien als een argument voor de stelling dat er geen reden is om de „plural meaning” van *knives* met meer dan één morfematisch verschil tussen *knife* en *knives* te verbinden.

Met de fonematische oppositie /f/ : /v/ correleert in Harris' beschrijving dus geen semantische oppositie. *Knife* en *knife-* identificeert hij als een „single morpheme {*knife*} which means „knife (singular)”. Naar aanleiding van deze identificatie merkt Ten Brinke op: „Dit betekent, dat volgens hem de betekenis „knives” behalve de semantische grootheid „niet enkel maar één” de grootheid „knife singular” moet bevatten. Het is enigszins bezwaarlijk de eerstgenoemde grootheid met „pluralis” aan te duiden, omdat „pluralis” als zodanig in de gebruikelijke grammaticale terminologie staat tegenover „singularis”. In Harris' beschrijving staat „niet enkel maar één” echter niet zuiver tegenover „singularis”: bij hem is het meervoudige eigenlijk het meervoudige van iets enkelvoudigs”²⁰². Gesteld dat Ten Brinke de opvatting van Harris juist weergeeft, dan impliceert dit, dat de betekenissen van *knife* en *knives* zich bij Harris als volgt verhouden:

„knife”: „knives” = „knife sing.”: „knife sing.” + „niet enkel maar één”.

Ten Brinke stelt zich de vraag, of het juist kan zijn, dat *knives* naast het „niet enkel maar één”-aspect ook een „knife sing.”-aspect bevat. „Welk een nodeloos gecompliceerd semantisch geheel krijgen we immers, als we Harris' inzicht aanvaarden. In de betekenis „knives” zou dan op een of andere wijze sprake moeten zijn van twee verschillende getals-aspecten, die zelfs in velerlei opzicht elkaars tegengestelde zijn, terwijl het toch zonder meer duidelijk lijkt, dat wij aan één – en dat is dan natuurlijk het „niet enkel maar één”-aspect – voldoende hebben. Men zou op grond van deze redenering eerder geneigd zijn aan te nemen, dat in de semantische waarde „knife” in „knives” geen getals-aspect (d.i. dus geen singularis-aspect) vervat is, en dat wij hier eenvoudig te maken hebben met een semantische waarde „knife, zonder nadere getalsaanduiding”²⁰³. Ten Brinke noemt deze formule „knife zonder meer”, afgekort tot „knife z.m.”. De betekenis van *knives* zou dienovereenkomstig aldus beschreven moeten worden:

„knives” = „knife z.m.” + „niet enkel maar één”.

Bovendien kan nu „niet enkel maar één” zonder bezwaar vervangen worden door de meer gebruikelijke aanduiding „pluralis”, omdat de term „singularis” uit de beschrijving is verdwenen:

„knives” = „knife z.m.” + „pluralis”²⁰⁴.

Tot zover zijn we het met Ten Brinke eens. Wel vragen wij ons af, of de minder gelukkige en zeer summiere formulering „a single mor-

pheme {*knife*} which means „knife (singular)“” ons het recht geeft te concluderen, dat voor Harris „het meervoudige eigenlijk het meervoudige van iets enkelvoudigs” is. Kan men deze zin niet als volgt opvatten: het morfeem {*knife*} heeft de betekenis „knife”, d.w.z. de betekenis die de „morpheme alternant” *knife* in het woord *knife* heeft. Het WOORD *knife* is bij Harris singularis, maar dit hoeft naar onze mening niet te impliceren, dat het getalsaspect singularis volgens hem in het MORFEEF *knife* aanwezig is. Dit getalsaspect zou in het WOORD *knife* ook door een „zero morpheme” kunnen worden uitgedrukt. Wat bedoelt Harris precies met het tussen haakjes geplaatste (waarom tussen haakjes?) „singular”? Betekent dit woord noodzakelijk „singular meaning” of zou het ook „singular form” kunnen betekenen? We herinneren aan het hierboven gesignaleerde verschil tussen „plural” en „plural meaning”. Uiteraard kunnen we voor onze interpretatie van „knife (singular)” geen doorslaggevende argumenten aanvoeren, behalve misschien het intellect van Harris. We kunnen ons namelijk niet voorstellen, dat een man als Harris de toch min of meer absurde stelling zou willen verdedigen, dat „het meervoudige eigenlijk het meervoudige van iets enkelvoudigs” is. De door Ten Brinke voorgestelde correctie, nl. „knife sing.” te lezen als „knife z.m.” zou misschien door Harris niet als een correctie, maar als de enig juiste interpretatie worden aanvaard. Hoe dit ook zij, we moeten Ten Brinke dankbaar zijn voor deze correctie, c.q. corrigerende interpretatie. Bijzonder jammer vinden we het echter, dat Ten Brinke hieruit niet de o.i. voor de hand liggende conclusie trekt. Hij zegt: „[Wij hebben] de vraag gesteld, welke semantische grootheid de betekenissen „knife” en „knives” gemeen hebben. Deze vraag is thans eenvoudig te beantwoorden. Deze grootheid kan niet „knife sing.” zijn, omdat wij tot de conclusie zijn gekomen, dat de grootheid „singularis” niet in de betekenis „knives” vervat is. Wij moeten dus aannemen, dat „knife z.m.” de bedoelde gemeenschappelijke grootheid uitmaakt. We krijgen dan de volgende beschrijving van „knife” en „knives”: „knife” = „knife z.m.” + sing.”, en „knives” = „knife z.m.” + „plur.”. In die beschrijvingen komt tot uiting, dat niet alleen de betekenis van *knives* maar ook die van *knife* een meerledig karakter heeft: beide betekenissen bevatten meer dan één semantische grootheid”²⁰⁵. De vergissing die Ten Brinke maakt, is de volgende: Hij toont op overtuigende wijze aan, dat in de beschrijving van Harris „knife sing.” gelezen dient te worden als „knife z.m.”.

Deze correctie zou o.i. het volgende resultaat moeten opleveren wat betreft de beschrijving van de betekenissen van *knife* en *knives*: de aanvankelijke beschrijving „knife” : „knives” = „knife sing.” : „knife sing.” + „niet enkel maar één” moet vervangen worden door „knife” : „knives” = „knife z.m.” : „knife z.m.” + „pluralis”. Ten Brinke vervangt het eerste „knife sing.” niet door „knife z.m.”, maar door „knife z.m. + sing.”. Waarom doet hij dat? Omdat hij van het apriori uitgaat, dat er tussen *knife* en *knives* een oppositie singularis : pluralis bestaat. De vormverschillen tussen *knife* en *knives* beschouwt hij vervolgens als de formele dragers van het semantische verschil tussen beide elementen. Voor hem is er geen sprake van een „phonetic modification” /f/ → /v/, maar van een „fonematische oppositie” /f/ : /v/, een fonematische oppositie waarmee de semantische oppositie singularis : pluralis correleert²⁰⁶.

Het begrip oppositie speelt in de beschrijving van Ten Brinke een zeer belangrijke rol. Hij kan geen enkele „complex form” beschrijven, voordat hij weet tot welk ander element deze „complex form” in oppositie staat. Het ligt dan ook voor de hand, dat hij de opvatting huldigt, dat de taal een systeem is waarvan alle leden met elkaar in oppositie staan, en dat het semantische verschil gedragen wordt door de formele verschillen tussen de elementen. Hij maakt zelfs een vergelijking tussen de taal en een kunstmatig tekensysteem, een vergelijking die naar onze mening niet alleen mank gaat, maar zelfs volledig onjuist is. We herinneren aan de uitspraak van Gabka, die zegt, dat de taal zich van alle andere tekensystemen onderscheidt, doordat zij niet als „starres System geschaffen wurde, sondern sich in engem Zusammenhang zwischen Denken und objektiver Wirklichkeit ständig weiterentwickelt”. Bovendien, aldus Gabka, leidt een gelijkstelling van de taal met andere tekensystemen „zur Leugnung der historischen Entwicklung der Sprache”²⁰⁷. Zijn de formele verschillen die Ten Brinke met semantische verschillen laat correleren, niet (bijna altijd) het gevolg van historische ontwikkelingen of (soms) van louter toeval?

Dit alles neemt niet weg, dat de beschrijving van Ten Brinke op het eerste gezicht een zeer aanvaardbare en in elk geval geen ontwijkende beschrijving is zoals bijv. die van Bloomfield. Men vergeet hierbij echter niet, dat Ten Brinke zijn beschrijving heeft gedemonstreerd aan gevallen waartussen een oppositie zou kunnen bestaan: *knife*: *knives*; *duke*: *duchess* etc. Het bestaan van een oppositie is een noodzakelijke voorwaarde voor zijn beschrijving. De /v/ in *knives* kan alleen dan deel uitmaken van de vorm van het pluralis-element van *knives*, wanneer

men *knives* beschrijft in oppositie tot *knife*. De /f/ in *knife* kan alleen dan de vorm van het singularis-element zijn, wanneer men *knife* beschrijft in oppositie tot *knives*. Dat de /f/ in *strife* niet de vorm van het singularis-element is, geldt alleen wanneer men *strife* beschrijft in oppositie tot *strifes*. In dergelijke gevallen moet Ten Brinke een beroep doen op een zéro-element²⁰⁸. Onoplosbare problemen doen zich echter voor, wanneer men de beschrijving van Ten Brinke gaat toepassen op voorbeelden waartussen het bestaan van een oppositie onwaarschijnlijk is. Tussen *duke* en *duchess* kan men een oppositie mannelijk : vrouwelijk aanvaarden, ofschoon het voor ons niet zeker is, dat dit een zuiver *linguïstische* oppositie is²⁰⁹.

Laten we er hier van uitgaan, dat dit wel het geval is. Alleen door het aanvaarden van deze oppositie kan men in zijn beschrijving *duch-* laten correleren met meer dan alleen de semantische waarde „duke z.m.”²¹⁰, m.a.w. het vormverschil tussen *duch-* en *duke* kan men mede deel laten uitmaken van de vorm van het element „vrouwelijk”, het vormverschil tussen *duke* en *duch-* kan men mede deel laten uitmaken van de vorm van het element „mannelijk”. Een beschrijving van *duke* en *duchess* zou er volgens Ten Brinke als volgt uitzien.

- | | | | |
|----------------|-----------------------------------|------------------------------|----------------|
| <i>duke</i> | 1. het onafhankelijk tekensaspect | /dJUWK/ | ²¹¹ |
| | | „duke z.m.” | |
| | 2. het afhankelijk tekenaspect | /juwk/ : /Δt f1s/ | , bij*dJUWK- |
| | | „mannelijk van „duke z.m.”” | |
| <i>duchess</i> | 1. het onafhankelijk tekenaspect | /dJUWK/ | |
| | | „duke z.m.” | |
| | 2. het afhankelijk tekenaspect | /Δt f1s/ : /juwk/ | , bij*dJUWK- |
| | | „vrouwelijk van „duke z.m.”” | |

Deze beschrijving van *duke* en *duchess*, ofschoon toch wel bijzonder gecompliceerd, lijkt aanvaardbaar. Laten we nu echter ook eens een beschrijving van het element *duchy* [ˈdʌt f1] proberen te geven. Natuurlijk moeten we eerst te weten zien te komen met welk element *duchy* in oppositie staat. Bestaat er een oppositie tussen *duchy* en *duke*, tussen *duchy* en *duchess*, of tussen *duchy* en *duke* en *duchess*? Laten we veronderstellen tussen *duchy* en *duke*. In dat geval zou het vormverschil tussen *duch-* (in *duchy*) en *duke* mede deel uitmaken van de vorm van het element „grondgebied van”. Nemen we echter aan tussen *duchy* en *duchess*, dan zou de vorm van het element „grondgebied van” alleen -y zijn. Bij de derde mogelijkheid krijgen we een soort „driehoeks-verhouding”, waarin de bestaande relaties meestal zo ingewikkeld en

verward zijn, dat het onmogelijk is, er een juist inzicht in te krijgen en een nauwkeurige beschrijving van te geven. Bevrijdt men zich echter van de „Oppositionslogik”²¹², dan komt men naar onze mening tot geen andere conclusie dan dat *duchy* een element is, dat van geen van de bovengenoemde opposities deel uitmaakt. Hoe kan men dan echter / $\Delta t f$ / in *duchy* mede deel laten uitmaken van de vorm van het element „grondgebied van”? Alleen wanneer men een oppositie tussen *duchy* en *duke* aanvaardt, is dit mogelijk. Maar hoe kan men enerzijds bewijzen, dat de semantische waarde van / $\Delta t f$ / afhankelijk is van een dergelijke irreële oppositie, en hoe kan men dan anderzijds aannemelijk maken, dat deze semantische waarde volledig afhankelijk is van het element dat met *duch-* wordt verbonden. / $\Delta t f$ / in *duch-* maakt *op zichzelf* immers geen deel uit van de vorm van het element „vrouwelijk” of van de vorm van het element „grondgebied van”, maar eerst wanneer *duch-* verbonden is met het element *-ess* („vrouwelijk”) tot *duchess*, zou / $\Delta t f$ / deel kunnen uitmaken van de vorm van het element „vrouwelijk”; en eerst wanneer *duch-* verbonden is met het element *-y* („grondgebied van”) tot *duchy*, zou / $\Delta t f$ / deel kunnen uitmaken van de vorm van het element „grondgebied van”. Men zou dit probleem kunnen oplossen door te stellen, dat / $\Delta t f$ / in *duch-* indifferent is aan de oppositie (?) „vrouwelijk” : „grondgebied van”, m.a.w. dat / $\Delta t f$ / de mogelijkheid kent, om èn als deel van de vorm van het element „vrouwelijk” èn als deel van de vorm van het element „grondgebied van” te worden gebruikt. Voor een dergelijke (schijn)oplossing voelen wij niets, omdat / $\Delta t f$ / nooit zonder *-ess*, resp. *-y* het aspect „vrouwelijk”, resp. het aspect „grondgebied van” kan uitdrukken. Voor ons bestaat er daarom geen enkele reden het aspect „vrouwelijk” in *duchess* met meer dan *-ess* te verbinden en het aspect „grondgebied van” in *duchy* met meer dan *-y* te verbinden.

Bij de beschrijving van Ten Brinke doen zich nog andere problemen voor. Het is namelijk bijzonder moeilijk, zoniet onmogelijk om in bijv. *duke* en *duchess* een formele grootheid te onderscheiden, die exclusief verbonden is met „duke z.m.”. Ten Brinke heeft geen behoefte aan een dergelijke grootheid, omdat hij zich baseert op een niet-segmenteel morpheme-concept²¹³. Het gemeenschappelijk morfeem [in onze terminologie: semanteem] van *duke* en *duchess* hoeft niet per se beschrijfbaar te zijn in termen van fonemen. Ter adstructie wijst hij o.a. op het Engelse paar *take: took*. Het is onmogelijk „in dit paar een fonematisch deel aan te wijzen, dat exclusief correleert met de semantische waarde „nemen”²¹⁴.” Dat dit bij het paar *take: took* het geval is, zal

waarschijnlijk niemand ontkennen. Maar mag men *duke: duchess* en *take: took* in deze zonder meer op één lijn stellen? Is het niet noodzakelijk een duidelijk onderscheid te maken tussen paren waarvan het eerste lid formeel ongeleed is, maar waarvan het tweede lid naast het gemeenschappelijk element een ander formeel element bevat: *-ess* in *duchess*, en paren waarvan beide leden vanuit synchronisch standpunt formeel even ongeleed moeten worden genoemd: *take: took*²¹⁵. Bij deze laatste paren is er altijd sprake van een duidelijke oppositie, tegenwoordige tijd : verleden tijd bijv. zoals bij *take: took*. Het bestaan van deze twee verschillende groepen wordt o.i. ook bewezen door overgangsgevallen. Neem bijv. (*ik*) *kan*, (*jij*) *kunt*, (*hij*) *kan*, (*wij*, *jullie*, *zij*) *kunnen* en (*ik*, *jij*, *hij*) *kon*, (*wij*, *jullie*, *zij*) *konden*. *Kan* (in *kan*), *kun* (in *kunt*) en *kun-* (in *kunnen*) kunnen semantisch geïdentificeerd worden. De /a/ in *kan* maakt geen deel uit van de vorm van het element „1e of 3e persoon enkelvoud”, de /u/ in *kunt* maakt geen deel uit van de vorm van het element „2e persoon enkelvoud”, de /u/ in *kunnen* maakt geen deel uit van de vorm van het element „1e, 2e of 3e persoon meervoud”²¹⁶. Met het vormverschil (*k*)a(n) : (*k*)u(n) correleert geen semantisch verschil. Met het vormverschil (*k*)a(n)/(*k*)u(n) : (*k*)o(n) correleert echter wel een semantisch verschil, nl. tegenwoordige tijd : verleden tijd. De vorm *konden* nu lijkt ons een duidelijk overgangsgeval te zijn, waarin de vorm van het element „verleden tijd” zowel door *kon* in oppositie tot *kan/kun* als door *-de* wordt uitgedrukt²¹⁷. Een dergelijk overgangsgeval doet ons toch inzien, dat hier geen plaats is voor radicale standpunten als steeds segmentele analyse of steeds niet-segmentele analyse. De aard van de te beschrijven elementen bepaalt welke analyse in een bepaald geval moet worden gekozen. Men verwaarloost essentiële verschillen, wanneer men bijv. (*ik*) *wou* en (*ik*) *wilde* op identieke wijze beschrijft²¹⁸.

Tot slot van deze paragraaf keren we terug naar ons voorbeeld *graaf : graven*. Dit voorbeeld demonstreert nogmaals, wat we hierboven reeds zeiden, nl. dat de beschrijving van Ten Brinke volledig afhankelijk is van de oppositie die men aanvaardt of creëert. Vergelijken we de volgende opposities: *graaf : graven*; *graaf : gravin*; *graven : gravinnen*. In de eerste oppositie is de /f/ in *graaf* in oppositie tot /vʝ/ in *graven* de vorm van het singulariselement bij **graF-*²¹⁹. /vʝ/ in *graven* in oppositie tot /f/ in *graaf* is de vorm van het pluraliselement bij **graF-*. De /v/ in *graven* maakt dus deel uit van de vorm van het pluraliselement. In de tweede oppositie is de /f/ in *graaf* in oppositie tot /vin/ in *gravin* de vorm van het element „mannelijk” bij **graF-*. /vin/

in *gravin* in oppositie tot */f/* in *graaf* is de vorm van het element „vrouwelijk” bij **graF-*. De */v/* in *gravin* maakt dus deel uit van de vorm van het element „vrouwelijk”. In de derde oppositie bestaat er geen verschil */f/* : */v/*. De */v/* in *gravinnen* kan bijgevolg geen deel uitmaken van de vorm van het element „vrouwelijk”. Nu maakt men misschien bezwaar tegen het aanvaarden van de oppositie *graven* : *gravinnen*. Maar waarom zou er wel een oppositie bestaan tussen *graaf* en *gravin* en niet tussen *graven* en *gravinnen*? Een beschrijving waarbij de */v/* in *graven* deel zou uitmaken van de vorm van het pluraliselement, maar de */v/* in *gravinnen* van de vorm van het element „vrouwelijk”, achten wij onjuist, ten eerste omdat */v/* nooit zonder *-en*, resp. *-in* pluralis, resp. vrouwelijk kan uitdrukken, en ten tweede omdat men dan met evenveel recht zou kunnen beweren, dat *av*, *rav* of *grav* in *graven* deel zou uitmaken van de vorm van het pluraliselement en in *gravinnen* deel zou uitmaken van de vorm van het element „vrouwelijk”.

De door Ten Brinke voorgestelde beschrijving, „waarbinnen in principe alle, maar tenminste zoveel mogelijk, vormverschijnselen semantisch zijn, d.w.z. correleren met semantische verschijnselen”²²⁰, moge dan bij de door hem gekozen voorbeelden op het eerste gezicht aanvaardbare resultaten opleveren, een toepassing ervan op andere taalfeiten leert ons toch, dat men door deze methode vaak een beschrijving verkrijgt die niet beantwoordt aan de taalrealiteit. De taalrealiteit zelf verschaft ons geen argument, om het vormverschil tussen *graaf* en *grav-* semantisch te belasten. Juist daarom zouden zij door Harris alternanten van een en hetzelfde morfeem worden genoemd. Nu vinden wij de Harriaanse term alternant minder juist. Alternanten zijn in Harris’ theorie complementair ten opzichte van elkaar, d.w.z. dat ze uitsluitend in verschillende posities voorkomen. Dit geldt wel voor het paar *graaf* : *grav-*, maar niet voor *bout* : *boud-* (*boute* : *boude*) en ook niet voor *aarde* : *aard-* (*aardewind* : *aardwind*), *dag* : *daag* (*dagjes* : *daagjes*) etc., paren die naar onze mening te vergelijken zijn met *graaf* : *grav-*. Bovendien wordt in de alternantentheorie geen aandacht geschonken aan het verschil in gebruiksmogelijkheden. *Graaf* bijv. kan component zijn van een geleed element (*graaflijk*) en kan als woord worden geactualiseerd (*de graaf wordt oud*). *Grav-* daarentegen kan alleen als component van een geleed semanteem worden gebruikt (*graven*; *gravin*). Eén van beide leden van een paar als *graaf* : *grav-* is altijd extensief²²¹ in vergelijking met het andere, of om het met de woorden van Bloomfield te zeggen: een van beide „has a much wider

range than the other"²²². Dit verschil zouden we terminologisch tot uitdrukking kunnen brengen door *graaf* een primair semanteem te noemen, dat een secundaire verschijningsvorm heeft, nl. *grav*-. Deze secundaire verschijningsvorm noemen we in het vervolg kortweg *secundair semanteem*.

Definitie: Een secundair semanteem is een in de taalvoorraad aanwezig semanteem dat semantisch geïdentificeerd dient te worden met een primair semanteem, en dat naast een grote vormovereenkomst een gering vormverschil vertoont ten opzichte van dit primaire semanteem en juist door dit geringe vormverschil intensief is, minder gebruiks-mogelijkheden bezit in vergelijking met het primair semanteem²²³.

2.6.1. *Schip* ... *schepen*

Naast de zgn.²²⁴ singularis *schip* treffen we als pluralis *schepen* aan, en niet **schippen*. In een beschrijving volgens de opvatting van Ten Brinke wordt het semantische verschil tussen beide elementen formeel tot uitdrukking gebracht niet alleen door de afwezigheid, resp. aanwezigheid van het meervoudsmorfeem */ə/*, maar ook door het vormverschil */ɪ/* : */e/*. */ɪ/* in *schip* in oppositie tot */e/* ... */ə/* in *schepen* is de vorm van het singulariselement bij **schIp*²²⁵; */e/* ... */ə/* in *schepen* in oppositie tot */ɪ/* in *schip* is de vorm van het pluraliselement bij **schIp*. Het vormverschil */ɪ/* : */e/* wordt op deze manier mede-indicator van het semantische verschil tussen *schip* en *schepen*. Een dergelijke beschrijving, waarbij de semantische verschillen eigenlijk gewoon gecombineerd worden met de formele verschillen, lijkt ons alleen dan aanvaardbaar, wanneer men kan bewijzen, dat met het vormverschil */ɪ/* : */e/* altijd een semantisch verschil correleert. De */e/* in *schepen* zou o.i. alleen dan terecht als mededragers van het pluraliselement van *schepen* kunnen worden beschouwd, wanneer men kan aantonen, dat *scheep* in alle posities waarin het voorkomt, semantisch verschilt van *schip*. Dat dit niet het geval is, blijkt uit het volgende feitenmateriaal.

a) schip	schepen
b) schip	scheepje ²²⁶
c) schip; schipper	schepeling ²²⁷
d) schipbreuk	scheep gaan, scheep komen,
schipdeur	die scheep is, moet varen,
schipsluis	scheepsramp, scheepsluit, ²²⁸
schipvloer	scheepsruim, scheepslicht,

schippond
schipbrug

scheepsvorm, scheepvormig,
inschepen, afschepen, opscheppen.

In het paar *schip* : *schepen* maakt de /e/ in een beschrijving volgens de opvatting van Ten Brinke mede deel uit van de vorm van het element pluralis. In het paar *schip* : *scheepje* maakt de /e/ mede deel uit van de vorm van het element „verkleining”. In *scheepeling* zou men de /e/ op grond van de oppositie (?) *schip* : *scheepeling* mede kunnen laten uitmaken van het element „persoon behorend bij”. Formaties als *schipbreuk* : *scheepsramp*, *schipuloer* : *scheepsruim* plaatsen ons voor grote moeilijkheden. Een beschrijving waarbij – uitgaande van de oppositie (?) *schipbreuk* : *scheepsramp* – de /ɪ/ in *schipbreuk* mede deel zou uitmaken van het element „breuk” en de /e/ in *scheepsramp* mede deel zou uitmaken van het element „ramp”, lijkt ons vanwege zijn irreële en zeer gezochte karakter zonder meer buiten beschouwing te kunnen worden gelaten. Ook voor een verschil in numerus tussen *schip*(breuk) en *scheeps*(ramp) zijn geen argumenten te vinden. De enige mogelijkheid om de gerezen problemen op te lossen, of liever uit de weg te gaan, is te veronderstellen, dat het semantische verschil tussen *schip* en *scheep*(s) in *schipbreuk* : *scheepsramp* geneutraliseerd is. Maar welk semantisch verschil is er dan precies geneutraliseerd? De /e/ in *scheep* drukt op zichzelf immers geen semantisch verschil uit ten opzichte van de /ɪ/ in *schip*, maar kan dit slechts doen in combinatie met een ander element, bijv. -en, -je, -eling. In die gevallen is het semantisch verschil bovendien volledig afhankelijk van de oppositie die men aanvaardt: *schip* : *schepen*; *schip* : *scheepje*; *schip* : *scheepeling*. Eenvoudige observatie leert verder, dat het lang niet altijd mogelijk is voor iedere *scheep*(s)-formatie een opponerende *schip*-formatie te vinden. Waarmee opponeert bijv. *scheep* in *scheep gaan*; *scheep komen*; *die scheep is, moet varen*? Men kan ons tegenwerpen, dat dit min of meer archaïstische formaties zijn. Akkoord, maar dit kan toch moeilijk gezegd worden van bijv. *inschepen* (*Vele reizigers naar Indië scheepten zich in Genua in*), *afschepen* (*Er is de laatste tijd weinig turf afgescheept*), *opscheppen* (*met iets opgescheept zitten*). Met welke *schip*-formatie opponeert *schepen* in *inschepen*, *afschepen*, *opscheppen*? Men zou een oppositie *schip* : *schepen* (verbum) kunnen aanvaarden, waardoor men in zijn beschrijving van beide elementen de /ɪ/ in *schip* in oppositie tot /e/ . . . /ə/ in *schepen* als de vorm van het element „substantief” kan laten fungeren, en /e/ . . . /ə/ in *schepen* in oppositie tot de /ɪ/ in *schip* als de vorm van het element „verbum infinitief”. Een beschrijving die afhankelijk is van een dergelijke, gecreëerde, en naar onze mening in

werkelijkheid niet bestaande oppositie, lijkt ons geen aanspraak te kunnen maken op het predikaat „werkelijke beschrijving”. Gezien het feit, dat er slechts enkele formaties overblijven, waarin de /e/ in *scheep(s)* semantisch zou kunnen verschillen van de /ɪ/ in *schip* en gezien het feit, dat in die gevallen de /e/ bovendien nooit zelfstandig dit semantisch verschil kan uitdrukken, maar daarvoor altijd noodzakelijk vergezeld moet gaan van een element als *-en* („pluralis”); *-je* („verkleining”); *-eling* („persoon behorend bij”), elementen, die in andere formaties alleen, zonder de „hulp” van een vocaalverschil als in *schip* : *schepen*; *schip* : *scheepje*; *schip* : *schepeling* de semantische waarde „pluralis”, „verkleining” en „persoon behorend bij” kunnen uitdrukken, vgl. bijv. *dorp* : *dorpen*; *dorp* : *dorpje*; *dorp* : *dorpeling*, prefereren wij een beschrijving waarin in alle gevallen het vormverschil /ɪ/ : /e/ als tussen *schip* : *schepen* als non-semantisch wordt opgevat. De semantemen *schip* en *scheep(s)* moeten naar onze mening dan ook semantisch geïdentificeerd worden. Op grond van zijn intensieve karakter ten opzichte van het extensieve *schip* noemen wij *scheep(s)* een secundair semanteem.

Vergelijkbaar met *schip* : *scheep* zijn:

1. dag /x/ : daag /x/ : daag- /ɣ/²²⁹.
vb. *dag*, *dagen* (znw), *dagje(s)*, *daagje(s)*²³⁰, *vandaag*, *dagelijks*, *dagen* (ww), *daags na* . . .
2. pad : paad- /d/ : paad- /t/.
vb. *pad*, *paden*, *padje(s)*, *paadje(s)*.
3. gat : gaat-.
vb. *gat*, *gaten*, *gatje(s)*, *gaatje(s)*²³¹; vgl. *getal*, *getallen*, *in groten getale*²³².
4. vat : vaat(-).
vb. *vat*, *vaten*, *vaat*, *vaatje(s)*.
5. glas : glaas : glaaz-.
vb. *glas*, *glazen* (znw), *glaasje(s)*, *glazig*, *glazen* (bvnw), *verglazen*²³³.
6. stad : steed- /d/ : steed- /t/²³⁴.
vb. *stad*, *steden*, *stadje(s)*, *stads*, *steeds* (*stadse of steedse manieren*), *stedeling*, *stedelijk*²³⁵.
7. hof : hoof- : hoov-.
vb. *hof*, *hoven*, *hofje(s)*, *hoofs*, *hoveling*.
8. god : god- /d/ : good- /d/ : good- /t/.
vb. *god*, *goden*, *godje(s)*, *goodje(s)*, *goddeloos*, *godin*.
9. vlo : vlooi(-)²³⁶.
vb. *vlo*, *vlooiën* (znw), *vlooiën* (ww).

10. individu : individuw-.

vb. *individu*, *individu(w)en*. Hiertoe zou men ook kunnen rekenen *vouw*, *vouwen*, *touw*, *touwen*. *Vouw* en *touw* lijken ons nl. meestal zonder *w* te worden uitgesproken. De diminutiva *touwtje* en *zoutje* worden op de beginconsonant na gelijkkluidend uitgesproken.

De semantemen *dag*, *pad*, *gat*, *vat*, *glas*, *stad*, *hof*, *god*, *vlo* en *individu* zijn primaire semantemen. Alle overige zijn op grond van hun intensieve karakter, op grond van hun geringere gebruiksmogelijkheden ten opzichte van de corresponderende primaire semantemen steeds secundaire semantemen. Dat sommige formaties waarin een secundair semanteem geactualiseerd is, betekenisverschil (kunnen) vertonen in vergelijking met formaties waarin een primair semanteem aanwezig is, bijv. *gatje* : *gaatje*, impliceert niet, dat er tussen het primaire en secundaire semanteem, i.c. *gat* en *gaat-*, per definitie een dergelijk betekenisverschil bestaat. In 2.7. komen we op deze kwestie terug.

2.6.2. Kind . . . kinderen

Bij dit paar moeten eerst enkele vragen gesteld worden.

1. Moet, zoals te doen gebruikelijk, *kinderen* geanalyseerd worden in *kind-* + *-eren*? Is */ərə/* een meervoudsmorfeem? Is */t/* in *kind*, in oppositie tot */dərə/* de vorm van het singulariselement bij **kinT*²³⁷? Is */dərə/* in *kinderen* in oppositie tot */t/* in *kind* de vorm van het pluraliselement bij **kinT*?
2. Moet *kinderen* geanalyseerd worden in *kinder-* + *-en*? Is in *kinderen* alleen */ə/* de vorm van het pluraliselement? Correleert met het vormverschil */t/* : */dərə/* geen semantisch verschil en is bijgevolg *kind* een secundair semanteem naast het primaire *kind*?

Voor zover ons bekend wordt het bestaan van een meervoudsmorfeem */ere/* over het algemeen niet in twijfel getrokken²³⁸. Zich basierend op het standpunt, dat het meervoud gevormd wordt van het enkelvoud door middel van een morfeem, eventueel gepaard gaande met vocaal- of consonantverandering, komt men haast vanzelfsprekend tot de conclusie dat */ərə/* het morfeem is, waardoor bijv. van *volk* het meervoud *volkeren* en waardoor, met consonantverandering, bijv. van *kind* het meervoud *kinderen* wordt gevormd, etc. Maar kan men de beschrijving *volkeren* = *volk* + *-eren* een beschrijving van de structuur van *volkeren* noemen? Is *volkeren* inderdaad opgebouwd uit *volk* + *-eren*? Ook taalhistorisch is een dergelijke opvatting niet juist. Zoals men weet is *-er-* ontstaan uit een stamsuffix, dat na het klankwettig

afvallen van het oorspronkelijke meervoudsmorfeem de functie van dit morfeem is gaan vervullen, (ook in woorden die niet tot de idg. neutrale *ēs/ōs*-stammen behoorden²³⁹.) Dit werd mogelijk, doordat in het enkelvoud het stamsuffix volledig klankwettig verdween. Het bijv. aldus ontstane *kalver* werd vervolgens opnieuw gepluraliseerd door het morfeem */ə/*²⁴⁰ tot *kalveren*. Nu kan men zich afvragen, waarom het MEERVOUD *kalver* gepluraliseerd moest worden. Een kwestie van analogie naar de gewone meervoudsvormen, luidt het antwoord gewoonlijk²⁴¹. Een zwak argument, wanneer men bedenkt, dat het Duits helemaal geen behoefte blijkt te hebben gehad aan een dergelijke her-pluralisering. Een meer aanvaardbare verklaring voor deze (her)pluralisering lijkt ons de volgende: De vormen op *-er* (aanvankelijk misschien vooral in composita en misschien onder de invloed van formaties als *ouderloos*, *kleuterlijkje* etc.²⁴²), werden niet meer als meervouden opgevat, maar semantisch en in elk geval numeriek geïdentificeerd met de niet-*er*-vormen. Deze opvatting doet ons twijfelen aan de juistheid van de (synchronische) analyse *volkeren* = *volk* + *-eren*. Naar ons oordeel is het ook synchronisch onjuist te spreken van pluralisering van *volk* door middel van een dubbel meervoudsmorfeem²⁴³ */ərə/*. Juister lijkt ons de stelling, dat we te maken hebben met pluralisering van het met *volk* numeriek identieke *volker-* door middel van het meervoudsmorfeem *-en*.

Het aanvaarden van het bestaan van het meervoudsmorfeem */ərə/* heeft consequenties voor de beschrijving van formaties als *eierdooier*, *kinderlijkje* etc. Indien men namelijk *eieren* beschrijft als een samenstel van *ei* + *-eren*, dan ontnemt men zichzelf de mogelijkheid, om *eierdooier* te beschrijven als een samenstel van *eier* + *dooier*. Daarom wordt *eierdooier* meestal geanalyseerd in *ei* + *-er-* + *dooier*, m.a.w. *-er-* wordt gepromoveerd tot bindingsklank²⁴⁴, tussenklank²⁴⁵ of overgangsklank²⁴⁶. Blijkbaar kan niet iedereen genoeg nemen met deze toch bijzonder ontwijkende beschrijving, gezien het feit, dat sommige linguïsten een andere beschrijving niet a priori uitsluiten. Laten we enkele van deze andere beschrijvingen bespreken.

De Vooyts maakt in zijn *Nederlandse Spraakkunst* in de paragraaf *Meervoudsvorming in hedendaags Nederlands* de volgende opmerking: „In de Oostelijke streken van ons land bestaat nog het oude meervoud op *-er* (*eier*; *kinder*), dat ook bewaard is in *eiersaus*, *kinderschoen*”²⁴⁷. Ofschoon De Vooyts elders²⁴⁸ *-er-* een bindingsklank noemt, menen wij uit deze opmerking toch te mogen concluderen, dat *eiersaus*, *kinderschoen* volgens hem (ook) als een combinatie van *eier*(meervoud) +

saus, *kinder* (meervoud) + *schoen* kunnen worden opgevat en dat bijgevolg deze formaties niet alleen als *ei* + *-er-* + *saus*, *kind* + *-er-* + *schoen*, maar ook als *eier* + *saus*, *kinder* + *schoen* kunnen worden beschreven.

In de *Nederlandse Spraakkunst* van Rijpma /Schuringa/Van Bakel vindt men enkele tegenstrijdige opvattingen in deze. In paragraaf 56 wordt *runderpest* beschreven „als opgebouwd uit twee elementen die zelf ook als woord voorkomen met daartussen een (. . .) klankgroep die niet als woord voorkomt”²⁴⁹. In paragraaf 60 wordt deze opvatting herhaald, met daaraan toegevoegd de opmerking: „historisch gezien is *-er-* een meervoudsuitgang of een stamsuffix. Zo is te begrijpen dat *-er-* ook voorkomt waar gedachte aan een meervoud uitgesloten is: *kinderhoofd*, *kinderlijk* (reeds bij Vondel: *lijk van een kind*)”²⁵⁰. In paragraaf 88 wordt gehandeld over de pluralia tantum. Daar wordt opgemerkt, dat *pokachtig*, *fratserig*, *zemelig*, *zenuwachtig*, *Baleaars*, *Pyrenees* afleidingen zijn van het singulare. „Hieruit blijkt dat in het eerste lid van *kinderachtig*, *hoenderachtig*, *kalverachtig*, *eierdooier*, enz. het oude enkelvoud is bewaard”²⁵¹. Ofschoon ons helemaal niet duidelijk is, waaruit dit nu precies *bleekt*, menen wij uit deze passage te moeten concluderen, dat *kinder*, *hoender*, *kalver*, *eier* in bovengenoemde formaties beschouwd worden als „het oude enkelvoud” bij *kinderen*, *hoenderen*, *kalveren*, *eieren*. Men vraagt zich dan wel af, waarom in de grammatica van Rijpma/Schuringa/Van Bakel *kinderen*, *hoenderen*, *kalveren*, *eieren* niet beschreven worden als een samenstel van *kinder* + *-en*, *hoender* + *-en*, *kalver* + *-en*, *eier* + *-en*. Een dergelijke beschrijving zou toch voor de hand liggen, als *kinder*, *hoender*, *kalver*, *eier* „oud enkelvoud” zijn. En waarom dan niet eenvoudig *kinderhoofd* beschreven als *kinder* („oud enkelvoud”) + *hoofd*.

In zijn *Buigingsverschijnselen in het Nederlands*, deel I, besteedt Royen uitvoerig aandacht aan „het meervoudstype met *-er*”²⁵². Formaties als *kinderlijkje* e.d. komen daarbij slechts terloops ter sprake. In een – bijzonder belangrijke – voetnoot lezen we: „In samenstellingen: *kinderlijkje*, *eierschaal*, *hoenderei*, *runderhaas* enz. kan de vorm op *er* enkelvoudige betekenis hebben – zou men vanwege „kinderlijkjes, eierschalen” enz. niet liever spreken van indifferent zijn ten aanzien van het numerus”²⁵³? Royen lijkt ons hier te bedoelen: omdat *kinder*, *eier* enz. zowel als eerste lid van *kinderlijkje*, *eierschaal* als van *kinderlijkjes*, *eierschalen* kan worden gebruikt, zonder dat *kinder*, *eier* een numeriek verschil aanduidt, kan men *kinder*, *eier* in beide formaties misschien het beste numeriek identificeren als indifferent ten aanzien

van het numerus, als indifferent ten aanzien van de oppositie singularis : pluralis. Royen beschouwt *-er-* in deze formaties niet als een bindingsklank, maar als een inherent deel van het eerste lid.

Zetten we tenslotte de vier hier besproken opvattingen naast elkaar, dan blijkt dat er bepaald geen eensgezindheid bestaat over de analyse van deze formaties.

1. *kinderlijkje* = *kind* + *-er-* + *lijkje*.
2. *kinderlijkje* = *kinder* + *lijkje* (*kinder* is „oud meervoud”, De Voofs)
3. *kinderlijkje* = *kinder* + *lijkje* (*kinder* is „oud enkelvoud”, Rijpma/Schuringa/Van Bakel)
4. *kinderlijkje* = *kinder* + *lijkje* (*kinder* is indifferent ten aanzien van het numerus, Royen).

De derde mogelijkheid moet als taalhistorisch onjuist worden afgewezen. Ook de opvatting van De Voofs lijkt ons minder juist. Het is evident, dat de taalgebruiker *kinder* in *kinderlijkje* of in *kinderschoen*, om een voorbeeld van De Voofs te nemen, niet als meervoud interpreteert. Men zou hoogstens kunnen zeggen, dat *kinder* een vorm is, die vroeger (en thans nog in bepaalde dialecten) als meervoud werd (wordt) gebruikt. Maar men ontkent de historische ontwikkeling, wanneer men *kinder* in *kinderschoen* in het huidige ABN de functie van een meervoud toekent op grond van het feit, dat *kinder* vroeger deze functie heeft gehad. Het innemen van een dergelijk standpunt zou tot gevolg (moeten) hebben, dat bijv. *schoen* in *schoenfabriek* eveneens als „oud meervoud” wordt opgevat, terwijl het toch zonder meer duidelijk is dat in het huidige ABN *schoen*, dat in sommige dialecten ook nog als meervoud wordt gebruikt²⁵⁴, niet meer als zodanig wordt geïnterpreteerd. De eerste beschrijving, met bindingsklank, lijkt acceptabel, maar is in werkelijkheid de meest ontwijkende beschrijving die men zich kan voorstellen. *-er-* is geen bindingsklank zoals bijv. *-s-* in *scheepsramp*. De aanwezigheid van *-er-* is in tegenstelling tot de aanwezigheid van *-s-* volledig historisch geconditioneerd. De bindingsklank *-er-* komt namelijk alleen maar voor in formaties waarvan het eerste lid hoort tot de beperkte groep substantiva waarvan *kind* : *kinderen* deel uitmaakt²⁵⁵. Bovendien heeft het aanvaarden van een bindingsklank *-er-* tot gevolg, dat men voor onoplosbare problemen komt te staan bij de analyse van andere formaties waarin de vorm op *-er-* voorkomt. Hoe analyseert men bijv. *volkerenbond*? Moeten we in deze formatie twee bindingsklanken onderscheiden *-er-* + *-e(n)-* of één nieuwe *-ere(n)-*?²⁵⁶ Hoe analyseert men een formatie als *gebladerte*,

bladerloos etc.? En de verba *bladeren* en *lammeren*? Men kan deze toch moeilijk frequentatieven noemen. Anderzijds kan *-er-* in bijv. *ik blader* en *het schaap lammert* toch onmogelijk een bindingsklank zijn. Al deze moeilijkheden doen zich niet voor, wanneer we de opvatting van Royen onderschrijven en *kinder* in *kinderlijkje*, *eier* in *eierschaal* etc. indifferent noemen ten aanzien van het numerus. Nu heeft Royen zich niet uitgesproken over de verhouding in numerus tussen *kind* en *kinder*, *ei* en *eier* etc., m.a.w. hij heeft – zover we weten tenminste – nergens gesteld, dat voor hem *ei* en *eier* in *eidooier*, resp. *eierdooier* numeriek identiek zijn, d.w.z. beide indifferent ten aanzien van het numerus. Voor hem zijn *kind*, *ei* etc. waarschijnlijk enkelvoud, zij het soms evenwel met meervoudige of generaliserende betekenis²⁵⁷. In hoofdstuk III zullen we aantonen, dat *kind*, *ei* etc. niet per definitie singularis zijn, maar indifferentialis. Het semanteem *ei* is even indifferent ten aanzien van het numerus als het semanteem *eier*. Ook wanneer het semanteem *ei* als woord wordt gebruikt kan het dit indifferent-zijn behouden: vgl. bijv. *Jan Rogier beschrijft hem [Hans van Mierlo] in het Handelsblad als de jongen die altijd ei op z'n das had* met 's Morgens eet ik altijd een ei. *Ei* in *eidooier* is numeriek identiek met *ei* op de das van Van Mierlo en niet met (*een*) *ei*. Onderstaande voorbeelden bewijzen o.i. dat de semantemen *kind* : *kinder*, *ei* : *eier* etc. niet alleen numeriek, maar ook semantisch identiek zijn.

kindje(s) : *kindertjes*; *blaadje(s)* : *bladertjes*; *eitje(s)* : *eiertjes*; *kalfje(s)* : *kalvertjes*; *hoentje(s)* : *hoendertjes*; *lammetje(s)* : *lammertjes*²⁵⁸; *radje(s)* : *raadje(s)* : *radertje(s)*; *rundje(s)* : *rundertjes*. Verder : *radas* : *raderas*; *bladdeeg* : *bladerdeeg*; *liedboek* : *liederboek*; *beenaarde* : *beenderaarde*; *eidooier* : *eierdooier*; *eidopje* : *eierdopje*; *rundvet* : *rundervet*; *rundvlees* : *runderlapje*. (Over eventueel betekenisverschil als tussen *kindjes* en *kindertjes*; *benen* en *beenderen* spreken we in 2.7.).

Op grond van de semantische identiteit tussen de semantemen *kind* : *kinder*; *ei* : *eier* etc. en op grond van hun intensieve karakter in vergelijking met de primaire semantemen *kind*, *ei* etc. moeten *kinder*, *eier* etc. beschouwd worden als secundaire semantemen. Deze secundaire semantemen zijn niet alleen geactualiseerd in composita als *kinderlijkje*, *eierschaal*, in derivata als *gebladerte*, *bladerloos*, in de verba *bladeren*, *lammeren*, maar ook in de pluralia *kinderen*, *eieren* etc. Voor ons bestaat er dus geen meervoudsmorfeem [əɾə]. *Kinderen* moet beschreven worden als een samenstel van *kinder* + *-en*.

Zover ons bekend huldigt alleen Kruisinga een gelijkkluidende opvatting. In *Het Nederlands van Nu* zegt hij naar aanleiding van *kinder-*

stoel, eierschaal, runderhaas e.d.: „in al deze woorden is de stam van het meervoud kinderen, enz. als eerste lid genomen, want de eigelijke meervoudsuitgang van die woorden is *-en*, daar *-er-* het verzamelbegrip uitdrukt, zoals duidelijk blijkt in *blaren*, *kleren*, naast de individuele meervoudsvorm *bladen* en *kleden*”²⁵⁹. Dat er tussen de elementen *blaren* en *bladen*, *kleren* en *kleden* een verschil collectiviteit : individualiteit bestaat, impliceert niet, dat dit verschil ook bestaat tussen de SEMANTEMEN *blaar-* (*blader-*) en *blaad-*, *kleer-* en *kleed-*. Bovendien is het zeker niet waar, dat *-er-* altijd collectieve betekenis heeft. In *kinderstoel* is *kinder* o.i. niet meer of niet minder collectief dan *kleuter* in *kleuterstoel*. In zijn studie over de diminutieve en affectieve suffixen wordt van *-er-* in *kinder* niet meer gesteld, dat het „het verzamelbegrip” uitdrukt. Daar lezen we o.m.: „Afleidingen als eiertjes en kindertjes zijn weer van andere aard, want ze bestaan alleen in het meervoud [vgl. echter *radertje*, w.m.], al wijst de vorm van het eerste lid daar op zichzelf niet op, want feitelijk (niet alleen histories) is *kinder-* zogoed stamvorm als *kind*, zoals de samenstelling *kinderstoel* bewijst, en trouwens ook het meervoud *kinderen* of *kinders*, waar alleen *-en* of *-s* het meervoud-suffix is”²⁶⁰.

2.6.3. *Lang . . . lengte*

Het is niet onze bedoeling alle bestaande secundaire semantemen te bespreken. We beogen slechts het begrip secundair semanteem te introduceren en de bruikbaarheid ervan aan beperkt materiaal te demonstren. In deze paragraaf willen we het secundaire semanteem *leng-* aan de orde stellen.

Volgens Schultink mag een woord eerst dan geled worden genoemd, wanneer „een bepaald vormmoment vast correspondeert met een bepaald betekenismoment in het woordgeheel. Dit nu kan men slechts constateren op basis van vergelijken – meestal het gemakkelijkst op basis van vergelijken met een minder geled woord – en dan nog alleen voor zover er één of meer overeenkomstige paren optreden, voor zover er zich dus reeksvorming voordoet”²⁶¹. Dit standpunt noodzaakt hem *lengte* een ongeled element te noemen, want „in tegenstelling tot de gevallen *groenig* en *diepte* zijn de twee termen van het eerste lid *lengte* : *lang* van de ter herkenning van geledheid noodzakelijkerwijze op te stellen vergelijking niet met adequate – dat wil zeggen zich formeel (en

semantisch) op dezelfde manier verhoudende – termen in het tweede lid te suppleren:

lengte : *lang* = . . . : . . .

In geen enkel ander geval wordt immers bij vergelijkbaar semantisch verschil de formele verhouding van de eerste term tot de tweede behalve door het al dan niet aanwezig zijn van het achtervoegsel [tū] ook door de klinker-wisseling [ɛ]/[a] bepaald. Evenmin bepalen fonologische of woordstructurele regels van het Nederlands deze wisseling. Kortom er is hier geen sprake van enige synchronische systematiek”²⁶². *Lengte* mag dus volgens Schultink niet geleed worden genoemd, omdat er toevallig geen enkel ander vergelijkbaar paar bestaat, waarbij een klinkerwisseling als tussen *lengte* en *lang* voorkomt. De interne formele én semantische structuur van *lengte* zelf is dus blijkbaar niet doorslaggevend bij het bepalen, of we te maken hebben met een geleed of een ongeleed element. Bij de behandeling van de formatie *verlengen*, waarvan gezegd wordt, dat het wel niet categoriaal met *lang* verbonden is, maar toch synchronisch nauw ermee gerelateerd²⁶³, blijkt dat *lengte* voor Schultink toch weer niet zo ongeleed is, als hierboven wordt beweerd. Daar wordt namelijk gesteld, dat het woorddeel *leng-*, dat in *verlengen* wordt aangetroffen, ook in *lengte* aanwezig is²⁶⁴. Dit impliceert toch, dat ook voor Schultink *lengte* bestaat uit de woordDELEN *leng-* en *-te*. Kan men een formatie die uit woordDELEN bestaat, ongeleed noemen?

Voor ons is *lengte* op grond van zijn interne formele én semantische structuur even geleed als *diepte*, *donkerte* etc. Tussen *lengte* en *lang* bestaat een zelfde semantische verschil als tussen *diepte* en *diep*; *donkerte* en *donker* etc. Dit semantische verschil wordt in alle drie gevallen alleen bepaald door de aanwezigheid, resp. afwezigheid van het morfeem *-te*. Het vormverschil tussen *leng-* en *lang* is o.i. geen mededragers van dit semantische verschil, en wel omdat dit vormverschil nooit het betreffende semantische verschil kan uitdrukken zonder de aanwezigheid, resp. afwezigheid van het morfeem *-te*, en bovendien omdat een zelfde vormverschil (dat overigens niets anders is dan een historisch verklaarbaar, zuiver formeel verschil²⁶⁵. Waarom zou men een dergelijk zuiver formeel verschil in een synchronische beschrijving semantisch moeten belasten?) ook tussen de leden van andere paren bestaat, waartussen de semantische verhouding geheel anders ligt dan bij *lengte* : *lang*. Bijvoorbeeld *land* : *belendend*; *hand* : *behendig*; *hangen* : *hengsel*; *stang* : *stengel*; *machtig* : *amechtig*; *hals* : *behelzen*. Vgl. ook *De dagen lengen* : *De dagen lang*. Met het vorm-

verschil tussen *lengen* en *langen* correleert geen enkel semantisch verschil. Men kan ons tegenwerpen, dat *De dagen langen* geen ABN is, omdat het alleen in het Nederlandstalig gebied van België wordt gebruikt. Akkoord, maar vormt het toevallig in het ABN niet voorkomen van *De dagen langen* een argument om het semantische verschil tussen *lengen* : *lang*, twee elementen die voor ons synchronisch op dezelfde wijze gerelateerd zijn als bijv. *korten* : *kort* (vgl. *de dagen lengen* : *de dagen zijn lang*; *de dagen korten* : *de dagen zijn kort*) mede bepaald te laten worden door het vormverschil tussen *leng-* en *lang*? De mogelijkheid van zowel *lengen* als *langen* zonder semantisch verschil bewijst in elk geval, dat de aanwezigheid van /ε/ in *lengen* niet geconditioneerd is door de aanwezigheid van het infinitiefmorfeem /ə/. M.m. geldt hetzelfde voor *lengte*. De /ε/ in *lengte* is niet geconditioneerd door het morfeem *-te*. Er bestaat geen enkele structuurregel in het Nederlands, die **langte* onmogelijk maakt. Dat de Nederlandse taalgemeenschap „gekozen” heeft en blijft „kiezen” voor *lengte* i.p.v. **langte* heeft tot gevolg, dat er tussen de leden van het paar *lengte* : *lang* in vergelijking met de leden van paren als *diepte* : *diep*; *donkerte* : *donker* etc. een extra formeel verschil bestaat. Maar van dit extra formeel verschil, dat toevallig alleen tussen *lengte* en *lang* optreedt, mag men niet het antwoord op de vraag of *lengte* een gelede of een ongelede structuur vertoont, afhankelijk stellen. Wanneer wij op dit moment zouden afspreken, dat wij van nu af niet meer *strakte*²⁶⁶, maar **strekte* gebruiken, hetgeen door geen enkele structuurregel van het Nederlands zou worden verhinderd²⁶⁷, vgl. *lengen* : *lang*; *strekken* : *strak*, dan zou deze afspraak van de *taalgemeenschap* plotseling gevolgen hebben voor de structuur van *lengte*. Er ontstaat dan immers de volgende reeks:

lengte : *lang* = *strekte* : *strak*.

Niet het handelen van de taalgemeenschap, maar de interne structuur van *lengte* is voor ons doorslaggevend bij het beantwoorden van de vraag of *lengte* geleed of ongeleed is. *Lengte* bestaat evenals *diepte*, *donkerte* etc. formeel én semantisch uit twee componenten. In *lengte* is in tegenstelling tot in *diepte*, *donkerte* etc. geen primair semanteem aanwezig, maar een semanteem, i.c. *leng-*, dat een gering vormverschil, maar geen semantisch verschil vertoont ten opzichte van *lang*. Op grond van zijn intensieve karakter noemen we *leng-* een secundair semanteem. Het verschil tussen *lengte* en *diepte* kunnen we op de volgende manier in de beschrijving tot uiting laten komen:

lengte = *leng-* (secundair semanteem bij *lang*) + *-te* (morfeem).

diepte = *diep* (primair semanteem) + *-te* (morfeem).

Op analoge wijze kan bijv. ook *hitte*²⁶⁸ beschreven worden:
hitte = *hit-* (secundair semanteem bij *heet*) + *-te* (morfeem).
Het secundaire semanteem *hit-* treffen we ook aan in *verhitten*.

2.7. SECUNDAIR SEMANTEEM EN BETEKENISVERSCHIL

Een secundair semanteem vertoont geen betekenisverschil ten opzichte van het corresponderende primaire semanteem. Deze stelling lijkt te worden tegengesproken door formaties die slechts hierin van elkaar verschillen, dat in de ene een primair en in de andere een secundair semanteem aanwezig is, terwijl zij toch niet dezelfde betekenis blijken te hebben. Bijv. *gatje* : *gaatje*. In 2.6.1. hebben we *gaat-* een secundair semanteem naast het primaire *gat* genoemd, evenals bijv. *paad-/t/* naast *pad*. Bij *pad* treffen we als diminutiva zowel *padje* als *paadje* aan. Deze twee diminutiva verschillen misschien wel in frequentie, persoonlijk gebruiken we bij voorkeur *paadje*, maar niet in betekenis. Behalve *pad* en *paad-/t/* kunnen dus ook *padje* en *paadje* semantisch geïdentificeerd worden. Bekijken we nu het paar *gatje* : *gaatje*, dan blijkt er tussen beide diminutiva wel een betekenisverschil te bestaan. *Gatje* wordt alleen gebruikt in zinnen als *De kleine viel op zijn gatje; hij gaf zijn vriendje een gatje*²⁶⁹. *Gaatje* kent veel ruimere gebruiksmogelijkheden, maar komt niet voor in de betekenis *gatje*. Op grond van dit verschil zou men beide diminutiva in oppositie tot elkaar kunnen beschrijven, m.a.w. het formele verschil zou men kunnen interpreteren als drager van het semantische verschil. Een eenvoudige „deling” van beide diminutiva door het gemeenschappelijke element *-je*, zou de „taalrekenaar” doen besluiten, dat de semantemen *gat* en *gaat-* semantisch niet geïdentificeerd mogen worden. Taalkunde is echter geen wiskunde. In de wiskunde geldt: als $ac \neq bc$, dan is $a \neq b$. Maar de taalkundige mag zich niet beperken tot het maken van het sommetje $gatje \neq gaatje$, dus $gat \neq gaat-$. Het semanteem *gat* blijkt nl. zelfstandig veel meer toepassingsmogelijkheden te hebben dan de combinatie *gatje*. De actualisatie van *gat* als component van *gatje* heeft tot gevolg, dat de lexicale valentie van *gat* „verandert” in een zeer concrete betekenis. Eenvoudiger gezegd: met *gat* kan naar zeer veel „zaken” verwezen worden, met *gat* in *gatje* wordt slechts naar één „zaak” verwezen. Maar waarom bestaat er wel een betekenisdifferentiatie bij *gatje* : *gaatje* en bijv. niet bij *padje* : *paadje*, kan men zich afvragen. Hierop lijkt ons geen zuiver taalkundig antwoord te kunnen worden gegeven. Misschien moet men denken aan een tendentie om een formeel

verschil functioneel te belasten ter beperking van de veelzinnigheid. Men denke bijv. aan *zus* en *zuster*, *broer* en *broeder*²⁷⁰. Een dergelijk betekenisverschil kan echter ook zuiver toevallig zijn ontstaan²⁷¹. Iemand die op een bepaald moment *gat* in de betekenis die het heeft in *gatje*, niet identificeert met *gat* in de andere betekenissen, kan – geheel onbewust – gebruik makend van de meest produktieve wijze van diminuering *gatje* vormen. Op deze wijze moet o.i. ook het meervoud *gatten* bij Timmermans worden verklaard: „De kaars in den pastoor zijn zachtbevende hand, verlicht links en rechts de bestofte gatten der flesschen”²⁷². Betekenisdifferentiëring van *gatten* tegenover *gaten* lijkt ons niet de vooropgezette bedoeling van Timmermans te zijn geweest, maar louter een logisch gevolg. Ook niet onmogelijk lijkt ons, dat de formatie *gatje* ontstaan zou zijn in de taal van die leden van onze taalgemeenschap, die nog geen weet hebben van „onregelmatigheden” als *gat* : *gaten* e.d. Ieder kind zal aanvankelijk wel *glasje*, *driede* en *schippen* zeggen²⁷³. Dat de „grote mensen” *glaasje*, *derde* en *schepen* zeggen, komt het pas te weten, wanneer het dit geleerd wordt. Corrigeren is een bijzonder belangrijke factor bij het aanleren van een taal. *Gatje* nu zal wel niet gecorrigeerd worden tot *gaatje*, maar tot *zitvlak* bijv. Daardoor kan *gatje* gemakkelijker een plaats in de taalvoorraad van een kind en zodoende in de taalvoorraad verwerven dan bijv. *glasje*, dat wel gecorrigeerd wordt tot *glaasje*.

Deze speculatieve beschouwingen zouden slechts een verklaring kunnen zijn voor het huidige betekenisverschil tussen *gatje* en *gaatje*. Zij bewijzen echter niet, dat ook de SEMANTEMEN *gat* en *gaat*- in betekenis verschillen. Indien men het betekenisverschil tussen *gatje* en *gaatje* ook op het niveau van het ongelede semanteem wil uitgedrukt zien, dan moet men o.i. twee verschillende, homonieme semantemen erkennen: *gat* (1), met als secundair semanteem *gaat*-; *gat* (2) zonder secundair semanteem.

Vergelijkbaar met *gatje* : *gaatje*, maar gecompliceerder is het geval *spel* : *spelen*; *spel* : *spellen*. Dit voorbeeld is o.a. door Reichling²⁷⁴ en De Groot²⁷⁵ gebruikt, om te demonstrenen, dat een woord vele betekenisaspecten kan hebben. Wanneer *spel* „ontspanningsvermaak enz.” aanduidt, dan heeft het als meervoud naast zich *spelen*, duidt het echter „stel spelbenodigdheden”²⁷⁶ aan, dan is het meervoud *spellen*. Wat dit voorbeeld gecompliceerder maakt dan het hierboven besprokene, is, dat zowel bij *spel* : *spelen* als bij *spel* : *spellen* het diminutief *spelletje* : *spelletjes* luidt. *Speeltje* : *speeltjes* komt niet voor, althans niet als diminutief bij *spel* : *spelen*²⁷⁷. De betekenisdifferentiëring

tussen *spellen* : *spelen* wordt dus niet doorgevoerd bij diminuering. *Kaartspelletjes* kan zowel diminutief zijn bij *kaartspelen* als bij *kaartspellen*. Hierdoor wordt het moeilijker op het niveau van het ongelede semanteem twee verschillende, homonieme semantemen te aanvaarden: *spel* (1), met als secundair semanteem *speel-*; *spel* (2) zonder secundair semanteem. Dit zou nl. tot gevolg hebben, dat men ook twee verschillende elementen *spelletje* en twee verschillende elementen *spelletjes* moet aanvaarden. Dit lijkt ons minder juist. Daarom erkennen wij maar één semanteem *spel*, waarnaast een secundair semanteem *speel-* voorkomt. *Speel-* is intensief ten opzichte van *spel*, niet alleen doordat het niet als woord kan worden gebruikt, maar ook doordat het geen deel kan uitmaken van formaties waarmee verwezen wordt naar „spelbenodigdheden”. Misschien concludeert men uit deze formulering, dat wij toch een semantisch verschil tussen *spel* en *speel-* aanvaarden. De betekenis van *spel* en de betekenis van *speel-* zijn identiek, zijn één en dezelfde betekenis. Maar met deze betekenis kan men door middel van de vorm *spel* naar meer en andere „zaken” verwijzen dan door middel van de vorm *speel-*.

Als laatste voorbeeld bespreken we het verschil dat kan bestaan tussen formaties die slechts hierin van elkaar verschillen, dat in de ene een primair semanteem aanwezig is en in de andere een secundair semanteem op *-er*, bijv. *benen* : *beenderen*. Het verschil tussen deze formaties wordt gewoonlijk omschreven als een verschil individualiteit : collectiviteit²⁷⁸. Voor dit verschil in betekenis wordt het element *-(d)er* verantwoordelijk gesteld²⁷⁹. De conclusie: Een semanteem op *-er* is collectief, een semanteem zonder *-er* is individualiserend, ligt dan voor de hand. Toch is deze conclusie onjuist. De formaties waarin een semanteem op *-er* als eerste lid voorkomt, zonder dat er sprake is van collectiviteit zijn legio: *kinderlijkje*, *kinderwagen*, *kinderstoel*, *eierschaal*, *eierdooier*, *eierdopje*, *runderlapje*, *rundervet*, *runderhaas*, *kalveroog*, *kalverstaart*, *kalverpoot*, *hoenderkop*, *hoenderpoot*, *hoendermaag* etc. etc. Formaties waarin een vorm zonder *-er* als eerste lid voorkomt, terwijl er toch sprake zou kunnen zijn van collectiviteit, komen ook voor: *liedboek* (naast *liederboek*), *bladdeeg* (naast *bladerdeeg*), *beenaarde* (naast *beenderaarde*), *beenhouwer* etc. etc. Verder treffen we zonder betekenisverschil aan *volken* en *volkeren* en volgens De Vooys ook *kalven* en *kalveren*²⁸⁰. Indien het semanteem op *-er* per definitie collectief en het semanteem zonder *-er* per definitie individualiserend zou zijn, hoe verklaart men dan het naast elkaar voorkomen van *gebeente* en *gebladerie*²⁸¹?

Dit beperkte materiaal toont toch aan, dat er tussen de semantemen

op *-er* en de semantemen zonder *-er* geen verschil collectiviteit : individualiteit bestaat. Dit betekent uiteraard niet, dat volgens ons een dergelijk verschil nu ook niet tussen de formaties *beenderen* en *benen* zou bestaan. Maar dit betekenisverschil moet verklaard worden vanuit een differentiatie tussen de formaties *beenderen* en *benen* en niet vanuit een differentiatie tussen de semantemen *beender-* en *been*, m.a.w. het formele verschil tussen *beenderen* en *benen* (in tegenstelling tot bijv. *volkeren* : *volken*) is semantisch belast en niet het formele verschil tussen de semantemen *beender-* en *been*. Het semanteem *beender-* kan semantisch met *been* geïdentificeerd worden.

Blijkens volgend citaat bestaat er voor Royen een verschil in betekenis tussen de formaties *kindertjes* en *kindjes*: „Zelf zou ik bijv. een klas met kleintjes met „(lieve) kindertjes” toespreken: kollektief, maar in andere omstandigheden bijv. gerust vragen: „hoe heten die twee kindjes?”: individualiserend.” Voor hem is verder „„blaadjes” niet identiek met „bladertjes”, en „raadjes” niet gans hetzelfde als „radertjes”²⁸²”. Over de subtiële verschillen in betekenis, die bij dergelijke doubletten kunnen voorkomen, kan eerst na een zeer uitvoerig onderzoek iets met zekerheid worden gezegd. Men zal daarbij rekening moeten houden met de mogelijkheid, dat niet iedere taalgebruiker een formeel verschil op dezelfde wijze semantisch belast. Zo bestaat er voor ons tussen *kindertjes* en *kindjes* geen verschil collectief : individualiserend, maar eerder een verschil afkeuring : liefkozing. *Kindertjes* zouden wij alleen maar gebruiken in een zin als: *Wat zijn jullie toch nog echte kindertjes!*, maar *kindjes* in bijv. *Jullie zijn hele lieve kindjes*. Andere taalgebruikers belasten het formele verschil misschien weer op een andere wijze, bijv. niet-eigen kinderen (*kindertjes*): eigen kinderen (*kindjes*) en ongetwijfeld zal voor velen met het formele verschil geen enkel semantisch verschil correleren. Het is bovendien ten eerste de vraag, of beide formaties tot de actieve taalvoorraad van *iedere* taalgebruiker behoren, d.w.z. tot dat gedeelte van de taalvoorraad, waarvan hij zich bij het spreken en schrijven bedient²⁸³.

Tot onze eigen actieve taalvoorraad hoort bijv. niet het element *bladertjes*. Zowel een schrift als een boom heeft voor ons *blaadjes*. Blijkbaar hebben wij er dus geen behoefte aan, om het verschil tussen *bladeren* en *bladen* ook bij diminuering door middel van formeel niet geheel identieke formaties tot uitdrukking te laten komen. Het lijkt ons anderzijds zeer goed mogelijk, dat sommige taalgebruikers *blaadjes* alleen als diminutief bij *bladen* en *bladertjes* alleen als diminutief bij *bladeren* gebruiken. Taalgebruikers die vanuit hun dialect het dimi-

nutief *bladje*, dat o.a. in sommige Brabantse dialecten voorkomt, aan hun „algemeen” bruikbare taalvoorraad toevoegen, kunnen in principe betekenisdifferentiatie doorvoeren tussen *bladje(s)* : *blaadje(s)* : *blader-tjes*. Iedere taalgebruiker kan dit doen bij *radje(s)* : *raadje(s)* : *rader-tje(s)*. Volgens Van Dale komen alle drie deze vormen voor. Daardoor ontstaat de toch enigszins merkwaardige situatie, dat naast *rad* maar één pluralis²⁸⁴, nl. *raderen*, maar drie diminutiva bestaan. Van deze drie diminutiva behoort overigens alleen *rader-tje(s)* tot onze actieve taalvoorraad. *Radje(s)* en *raadje(s)* zijn voor ons niets anders dan minder frequente varianten van *rader-tje(s)*, die alleen tot onze passieve taalvoorraad behoren²⁸⁵. Voor de taalgebruiker die deze drie diminutiva semantisch niet identificeert, correleert er met het formele verschil wel een semantisch verschil, maar dit verschil is evenals bij *gatje* : *gaatje* etc. een betekenisverschil tussen de formaties *radje(s)* : *raadje(s)* : *rader-tje(s)*, en niet tussen de semantemen *rad*/t/ : *raad*/t/ : *rader-*. *Raad*/t/, *rader-* en ook *raad*-/d/ (*raden*) kunnen (evenals *blaad*/t/, *blaad*/d/ en *blader-* naast *blad*/t/) secundaire semantemen naast *rad*/t/ genoemd worden. M.m. geldt hetzelfde voor de overige doubletten²⁸⁶.

2.8. HET MEERVOUD IN HET NEDERLANDS

Het introduceren van het begrip secundair semanteem heeft uiteraard gevolgen voor de structuurbeschrijving van de pluralis. Tot nu toe is het meestal zo, dat men zich bij de beschrijving van de pluralis beperkt tot het opsommen van de formele verschillen tussen de pluralis en de zgn. singularis. Die opsomming kan er als volgt uitzien:

<i>zgn. singularis</i>	/	<i>pluralis</i>
1. —	/	s : <i>tafel</i> : <i>tafels</i> ;
2. —	/	e(n) : <i>lat</i> : <i>latten</i> ;
3. —	/	(n) : <i>gave</i> : <i>gaven</i> ;
4. —	/	vocaalverandering + e(n) : <i>schip</i> : <i>schepen</i> ;
5. —	/	slotconsonantverandering + (e)n : <i>wand</i> : <i>wanden</i> ;
6. —	/	vocaal + slotconsonantverandering + e(n) : <i>blad</i> : <i>bladen</i> ;
7. —	/	i + e(n) : <i>vlo</i> : <i>vlooien</i> ;
8. —	/	w + e(n) : <i>individu</i> : <i>individu(w)en</i> ;
9. —	/	ere(n) : <i>volk</i> : <i>volkeren</i> ²⁸⁷ ;
10. —	/	slotconsonantverandering + ere(n) : <i>kalf</i> : <i>kalveren</i> ;

11. – / vocaal + slotconsonantverandering +
ere(n) : blad : bladeren;
12. – / d + ere(n) : been : beenderen;
13. – / (e)ne(n) : lende : lendenen.

Bij een dergelijke inventarisering van de formele verschillen laat men het meestal²⁸⁸. De conclusie, dat de formele verschillen van de pluralis ten opzichte van de zgn. singularis als relevante kenmerken van de pluralis kunnen worden beschouwd, wordt vaak niet getrokken, maar door de inventarisatie zelf toch min of meer gesuggereerd. Bij een dergelijke inventarisering gaat men uit van het standpunt, dat de pluralis geen zelfstandig element is, maar een bepaalde *vorm* van de zgn. singularis. De pluralis wordt dan ook beschreven vanuit de zgn. singularis, als gevormd *uit* de zgn. singularis. Maar een zodanige beschrijving kan moeilijk als een *structuur*beschrijving van de pluralis worden beschouwd. De synchronische taalonderzoeker, voor wie zowel *schip* als *schepen* een zelfstandig element is, moet uitgaan van het standpunt, dat er *naast* de zgn. singularis een pluralis *bestaat*²⁸⁹. Of in de pluralis hetzelfde semanteem geactualiseerd is als in de singularis²⁹⁰, kan eerst blijken, wanneer zowel pluralis als singularis afzonderlijk beschreven zijn. Bij de beschrijving van *kinderen* bijv. heeft men²⁹¹ tot nu toe geen rekening gehouden met het feit, dat er van *kind*, dat o.a. in de singularis aanwezig is, ook nog een secundaire verschijningsvorm *kinder-* bestaat, een vorm, die in de pluralis aanwezig is. Verliest men dit uit het oog, dan spreekt het haast vanzelf, dat men in *kinderen* niet alleen *-en*, maar ook *-er-* als vorm van het pluraliselement opvat.

Naar onze mening is in de volgende formaties telkens maar één relevant pluraliskenmerk aanwezig, nl. het morfeem *-en* of het morfeem *-s*:

<i>groeten</i>	= <i>groet</i> + <i>en</i> ;	<i>tafels</i>	= <i>tafel</i> + <i>s</i> ;
<i>zakken</i>	= <i>zak</i> + <i>en</i> ;	<i>lepels</i>	= <i>lepel</i> + <i>s</i> ;
<i>volken</i>	= <i>volk</i> + <i>en</i> ;	<i>banden</i>	= <i>band</i> - + <i>en</i> ;
<i>schepen</i>	= <i>schep</i> + <i>en</i> ;	<i>daken</i>	= <i>daak</i> - + <i>en</i> ;
<i>bladen</i>	= <i>blaad</i> - + <i>en</i> ;	<i>bladeren</i>	= <i>blader</i> - + <i>en</i> ;
<i>kinderen</i>	= <i>kinder</i> - + <i>en</i> ;	<i>hersens</i>	= <i>hers</i> - + <i>s</i> ;
<i>volkeren</i>	= <i>volker</i> - + <i>en</i> ;	<i>beenderen</i>	= <i>beender</i> - + <i>en</i> ;
<i>blaren</i>	= <i>blaar</i> - + <i>en</i> ;	<i>kleren</i>	= <i>kleer</i> - + <i>en</i> .

In *groeten, tafels, zakken, lepels, volken* is een primair semanteem geactualiseerd; in *banden, schepen, daken, bladen, bladeren, kinderen, hersens, volkeren, beenderen, blaren, kleren* is een secundair semanteem

geactualiseerd. Waarom in de ene pluralis een primair, maar in de andere een secundair semanteem wordt aangetroffen, is een vraag waarop de synchronie niet altijd een bevredigend antwoord kan geven. „Een taal is een geordend geheel, dat vanuit het verleden door het heden op weg is naar de toekomst”²⁹². Ook de pluralia zijn vanuit het verleden door het heden op weg naar de toekomst. Een synchronische beschrijving moet laten zien, hoe de structuur van de pluralia in het heden is. Om te achterhalen, waarom deze structuur zo is, moet men de pluralia op hun tocht vanuit het verleden naar het heden vergezellen²⁹³. De synchronicus moet volstaan met de conclusie, dat de pluralia in het ABN gevormd zijn en worden door toevoeging van het meervoudsmorfeem *-en* of het meervoudsmorfeem *-s* aan een primair of secundair semanteem.

2.9. SECUNDAIR SEMANTEEM EN BINDINGSKLANK

De voorschriften die de spellingscommissie Van Haeringen/Blancquaert heeft opgesteld met betrekking tot de bindingsklanken, of hoe men ze ook wenst te noemen, zijn vrij ingewikkeld. Ofschoon zij in vergelijking met de onhanteerbare regels van De Vries en Te Winkel een wezenlijke vereenvoudiging betekenen, voldoen ook zij in de praktijk niet. De commissie Wesselings/Pée heeft zich dit terdege gerealiseerd en stelt daarom een zeer eenvoudige oplossing voor²⁹⁴. Tegen deze oplossing is echter o.a. door Van den Berg²⁹⁵ terecht het bezwaar gemaakt, dat zij in bepaalde gevallen, bijv. *meisjeschool* i.p.v. *meisjes-school*, in strijd is met de morfologie van het Nederlands. Een dergelijk taalwetenschappelijk bezwaar, dat door de commissie in haar *Commentaar op spellingcommentaren*²⁹⁶ niet is weerlegd, maakt het voor de linguïst in het algemeen en voor de morfoloog in het bijzonder zeer moeilijk de voorgestelde regels integraal te aanvaarden. Men kan hierbij opmerken, dat aan de eis dat de spelling in overeenstemming dient te zijn met de morfologie, onmogelijk kan worden voldaan, gezien het verschil in oorsprong tussen de verschillende bindingsklanken. Zolang men alle klanken die op de grens van de beide leden van een samenstelling voorkomen, tot bindingsklanken promoveert, zonder zich af te vragen, wat de *huidige* functie van deze klanken is, lijkt het ons inderdaad onmogelijk, een wetenschappelijk verantwoord uitgangspunt te vinden, een uitgangspunt, dat als richtsnoer kan dienen bij het formuleren van regels voor de schrijfwijze van deze bindingsklanken.

In deze paragraaf willen we trachten een dergelijk wetenschappelijk verantwoord uitgangspunt te vinden.

Men onderscheidt bij samenstellingen²⁹⁷ de volgende bindingsklanken:

1. *-e(n)-* : *paardestaart, paardendief, hogeschool, spelevaren.*
2. *-s-* : *dorpsplein, meisjesafdeling, scheidsrechter, stervensuur.*
3. *-er-* : *kinderlijkje.*

-er- laten we verder buiten beschouwing, omdat we in 2.6.2. menen te hebben aangetoond, dat *-er-* deel uitmaakt van het eerste lid van de samenstelling.

Vooraf stellen we de voor de morfoloog bijzonder belangrijke vraag: Hoe moeten de bindingsklanken van samenstellingen opgevat worden, m.a.w. maken *-e(n)-* en *-s-* deel uit van het eerste lid, of zijn het echte bindingsklanken, echte tussenklanken (commissie Van Haeringen/Blancquaert) of echte tussenletters (commissie Wesselings/Pée)? De commissie Van Haeringen/Blancquaert verstaat onder tussenklanken „de klanken die op de grens van de leden ener samenstelling worden gehoord en evenmin eindklank van het enkelvoud van het eerste lid zijn als beginklank van het tweede (*paardehaar, boerenwoning, (. . .) Koningsplein*)”²⁹⁸. Zowel *-e-* in *paardehaar* als *-en-* in *boerenwoning* als *-s-* in *Koningsplein* worden dus als bindingsklanken beschouwd. De commissie Wesselings/Pée huldigt in deze een enigszins afwijkend standpunt. Zonder toe te lichten, waarom zij hier met de commissie Van Haeringen/Blancquaert van mening verschilt, vermeldt zij als tussenletters *-n-* en *-s-*, en niet *-e(n)-*. De letter *-n-* wordt bovendien ten onrechte een *tussenletter* genoemd, omdat hij blijkbaar tot het eerste lid van de samenstelling wordt gerekend: „De commissie stelt voor in samenstellingen met een zelfstandig naamwoord als eerste lid, waarvan de laatste lettergreep als *e* of *en* wordt uitgesproken, steeds *e* te schrijven, tenzij het eerste lid in onverbogen vorm uitgaat op *n*; dus: *bijekorf, boekekast, boeredochter* etc. etc.”²⁹⁹. Alleen de *-s-* wordt als een *echte* tussenletter opgevat, gezien het voorstel om deze letter te schrijven: „*a.* In samenstellingen waarin deze *s* wordt gehoord; dus: *ambtsjubileum, beroepsofficier, gewetensgeld* etc. etc.”³⁰⁰. Deze formulering geeft geen antwoord op de vraag of *-s-* een tussenletter is of de laatste letter van het eerste lid. „*b.* In samenstellingen waarvan het eerste lid niet eindigt op een scherp uitgesproken medeklinker en het tweede lid begint met een *z*, respectievelijk *g* of *j*, die in de samenstelling worden uitgesproken als *s*, respectievelijk *sj*; dus: *bestuurszaken, gevoelszaak, koningszoon* etc.”³⁰¹. *Bestuurszaken* bijv. bestaat dus volgens de commissie uit een eerste lid dat eindigt op *r*, een tweede lid

dat begint met *z*, met daartussen een tussenletter *-s-*. Aangezien de commissie bij regel *a* niet expliciet vermeldt, dat zij de *s* in dat geval als laatste klank van het eerste lid beschouwt, concluderen wij, dat zij ook bij regel *a* de *s* een *tussenletter* wenst te zien.

Waar de commissie van Haeringen/Blancquaert dus *-e-*, *-en-* en *-s-* alle drie als tussenklanken aanvaardde, erkent de jongste spellingscommissie in werkelijkheid maar één tussenletter, nl. *-s-*. Hierdoor ontstaat een voor de morfoloog toch moeilijk aanvaardbaar verschil tussen bijv. *boekafdeling* en *meisjesafdeling*. De *e* in *boekafdeling* maakt deel uit van de laatste lettergreep van het eerste lid *boeke*, de *s* in *meisjesafdeling* is een tussenletter tussen het eerste lid *meisje* en het tweede lid *afdeling*.

De commissie heeft uiteraard alleen maar voorstellen inzake spelling willen doen, en geen uitspraken over de morfologische structuur van de samenstellingen. Wij durven te veronderstellen, dat de commissie zelf het door haar voorstellen gesuggereerde verschil in morfologische structuur niet zonder meer als wetenschappelijk verantwoord kan aanvaarden. Maar had zij zich niet moeten realiseren, dat men geen spellingsregels kan voorstellen voor de bindingsklanken in samenstellingen zonder rekening te houden met de morfologische structuur van deze samenstellingen?

Alvorens wij zelf bepaalde suggesties doen inzake de spelling van de bindingsklanken, zullen we eerst nagaan, hoe de structuur van de samenstellingen is of zou kunnen zijn.

De bindingsklanken *-e-* en *-en-* treffen we aan:

a. in formaties als:

hogepriester, hogeschool, mallepraat, rijkelui(skind), (ver)halvezol(en) etc. De vet gedrukte letter is de laatste klank van een adjectief. Deze formaties moeten o.i. ondanks het feit, dat de semantische verhouding der delen vaak anders is dan in een vrije woordgroep adj. + subst., formeel toch beschreven worden als bestaande uit adj. + subst. De *e* in *hoge* mag niet geïdentificeerd worden met de *e* in bijv. *paardestaart*. De spelling van deze formaties levert geen moeilijkheden op. Men kan de volgende regel opstellen: Van samenstellingen die formeel bestaan uit adj. op *-e* + subst., maar op grond van hun verschil in semantische verhouding der delen in vergelijking met de vrije woordgroep adj. op *-e* + subst. vaak aaneengeschreven worden, wordt de laatste klank van het eerste lid altijd als *e* geschreven.

b. in formaties als:

hoesteproesten, knarsetanden, spelevaren, jokkebrok, knorrepot etc.

De vet gedrukte letter is het infinitiefmorfeem. Deze formaties moeten beschreven worden als bestaande uit inf. + inf., resp. inf. + subst. Spellingsregel: In samenstellingen die formeel bestaan uit inf. + inf. of uit inf. + subst., en waarvan het eerste lid een infinitief is, die gevormd is door het infinitiefmorfeem *-en*, wordt dit morfeem altijd als *e* geschreven; dus ook: *blijvezitter*. (*Staangeld*, *staanplaats* e.d. zijn gevormd met het infinitiefmorfeem *-n*).

c. in formaties als:

ommezijde, *ommekeer* (ook *omkeer*), *verrekijker*, *verreweg* etc. *Omme* en *verre* zijn varianten van *om* en *ver*. Een spellingsregel is overbodig.

d. in formaties als:

bakkebaard, *ebbehout*, *doddegras*, *echtelieden*, *horlepijp*, *taptemelk* etc. De aanwezigheid van de *e* is alleen historisch verklaarbaar; bijv. *ebbe(hout)* <Eng. *ebon* of uit Hgd. *eben*-³⁰²; *tapte(melk)* <*getapte melk*. Het is onmogelijk voor deze overigens zeer kleine groep een spellingsregel te geven.

e. in formaties als:

kissebissen, *rikketikken*, *tierelieren*, *harrewarren* etc.

Deze formaties vertonen enige overeenkomst met groep b. Zij verschillen er echter van, doordat het eerste lid geen infinitief is. Het zijn alle rijmende klanknabootsingen. Een spellingsregel is overbodig. Indien het eerste lid een zuiver klanknabootsende functie heeft, wordt het vanzelfsprekend geschreven zoals het wordt uitgesproken. Misschien kan tot deze groep ook gerekend worden *viezevazen* en *honneponnig*, twee woorden die niet tot onze taalvoorraad horen en waarvan ons de structuur niet duidelijk is.

f. in formaties als:

paardestaart, *boerenzoon*, *speldeknoop*, *woordenlijst*, *herehoed*, *hondeleer* etc. Deze formaties bestaan uit subst. + subst. Bij deze groep doen zich juist problemen voor, omdat het eerste lid oorspronkelijk niet altijd dezelfde functie heeft gehad. Voor de synchronische taalbeschrijver is deze oorspronkelijke functie echter van geen belang, omdat de taalgemeenschap de verschillen in deze volledig genivelleerd heeft. Dat *paarde* in *paardestaart* oorspronkelijk een meervoud is, *heren* in *herenhoed* een genitief en *honde* in *hondeleer* een adjectief, impliceert absoluut niet, dat de huidige taalgemeenschap nog enig verschil maakt tussen *paarde(staart)*, *heren(hoed)* en *honde(leer)*. Het is van deze huidige taaltoestand, dat de morfoloog dient uit te gaan. Wij stellen ons nu de vraag: Welke samenstellingen, die bestaan uit een subst. + subst., kunnen een eerste lid hebben, dat eindigt op *-e* of *-en*? Als materiaal

nemen wij de in de *Woordenlijst* voorkomende samenstellingen. Daaruit blijkt, dat het eerste lid van een samenstelling die bestaat uit subst. + subst., kan eindigen op *-e* of *-en*:

α. als het eerste lid een op *-e* of *-en* eindigend zgn. enkelvoud is. De samenstelling bestaat dan uit subst. op *-e/-en* + subst., bijv. *vredebreuk*, *horlogeveer*³⁰³, *havenmeester*, *wapenhandel*.

β. als de samenstelling bestaat uit [subst. + *-e(n)*] + subst. Als eerste element³⁰⁴ kan, op enkele hieronder te bespreken uitzonderingen na, alleen een substantief optreden, dat een meervoud heeft op *-e(n)*. Een substantief dat een meervoud heeft op *-s*, kan nooit eerste lid zijn van een samenstelling die bestaat uit [subst. + *-e(n)*] + subst. Een zgn. bindingsklank *-e(n)* kan, op enkele uitzonderingen na, dus alleen voorkomen, wanneer het eerste substantief een meervoud heeft op *-e(n)*. Een dergelijke wetmatigheid rechtvaardigt naar onze mening een *formele* beschrijving, waarin *-e(n)* wordt opgevat als meervoudsmorfeem, en dus behorend tot het eerste lid van de samenstelling. *Paarde-staart*, *boerenzoon*, *speldeknop*, *woordenlijst*, *herenhoed*, *hondeleer* etc. kunnen alle formeel beschreven worden als subst. (plur.) + subst. Wij stellen met nadruk „*formeel* beschreven worden als subst.(plur.) + subst.“, omdat het betekenisaspect „meer dan één” voor een pluralis die eerste lid is van een samenstelling niet of niet noodzakelijk in dezelfde mate relevant is, of hoeft te zijn, als wanneer een pluralis als woord wordt gebruikt. Vgl. bijv. *woordenlijst* en *Ik heb vandaag een paar nieuwe woorden geleerd*. In *woordenlijst* duidt *woorden* vooral (niet alleen) het begrip ‘woord’ aan, zoals bijv. *lepel* in *lepelrek*. In *Ik heb vandaag een paar nieuwe woorden geleerd* is voor *woorden* het betekenisaspect „meer dan één” zeer duidelijk relevant³⁰⁵. Dat men in vergelijkbare samenstellingen afwisselend het zgn. enkelvoud en het meervoud aantreft wordt waarschijnlijk mede bepaald door het syllabeaantal van beide leden en door de melodie van het geheel; vgl. *appelboom* en *pereboom*. Juist omdat er tussen *appel(boom)* en *pere(boom)* geen numerusverschil singularis (één exemplaar): pluralis (meer dan één exemplaar) bestaat, maar een verschil indifferentialis (*begripsaanduiding* door het anumerieke *appel*) : pluralis (*begripsaanduiding* door het noemen van meer dan één exemplaar), kunnen beide elementen zo gemakkelijk naast elkaar voorkomen. Vgl. bijv. ook *fietsshok* : *fietsenhok*; *fietsrek* : *fietsenrek*. In hoofdstuk III gaan we op deze kwestie uitvoerig in.

De bedoelde uitzonderingen zijn alle elementen waarnaast niet, of slechts sporadisch een pluralis voorkomt.

rijste- : *rijstebrij*, *rijstemeel* (ook *rijstmeel*) etc.

gerste- : *gerstekorrel* (ook *gerstkorrel*), *gerstemeel* etc.

gorte- : *gortepap* (ook *gortpap*).

weite- : *weitemeel*, *weitebrood*.

De aanwezigheid van *-e* is op verschillende manieren te verklaren: uit een oud adjectief: *rijsten*, *gersten*, *gorten*, *weiten*, of als voortzetting van de mnl. vorm van het substantief *gerste*, *gorte*, *weite*. Een dergelijke verklaring is o.i. synchronisch van weinig waarde. Misschien moet men daarom eerder denken aan analogie naar *roggemeel*, *tarwemeel* e.d. *Rogge* als eerste lid van een samenstelling wordt in het ABN geïnterpreteerd als een substantief, ook al vindt men in bepaalde dialecten nog wel het adjectief *roggen*: bijv. *een roggene mik*. Het substantief *rogge* kan in tegenstelling tot *rijste-*, *gerste-*, *gorte-* en *weite-* wel als woord worden gebruikt. *Roggemeel* kan daarom beschreven worden als subst. (zgn. sing.) + subst. De *-e* maakt deel uit van het zgn. enkelvoud *rogge*. Omdat *rijste-*, *gerste-*, *gorte-*, *weite-* enerzijds niet als pluralis kunnen worden opgevat en anderzijds niet als woord voorkomen en dus geen zgn. enkelvoud zijn, kunnen zij o.i. op grond van het feit dat met het vormverschil tussen *rijstmeel* en *rijstemeel*, *gerstkorrel* en *gerstekorrel*, *gortpap* en *gortepap* geen semantisch verschil correleert, het beste als secundaire semantemen naast de primaire *rijst*, *gerst*, *gort* en *weit* worden opgevat.

helle- : *hellevaart*, *hellepijn*, *helleveeg*.

mane- : *maneschijn* (het enige compositum met *mane* i.p.v. *maan* als eerste lid).

zonne- : *zonneschijn*, *zonnestraal*.

Helle-, *mane-* en *zonne-* kunnen waarschijnlijk ook het beste als secundaire semantemen naast *hel*, *maan* en *zon* worden beschouwd, omdat de pluralia *hellen*, *manen* en *zonnen* ons slechts sporadisch voor lijken te komen.

ere : *ereambt*, *ereblijk*, *ereboog* etc. *Ere* kan of als een secundair semantem naast *eer* of als een (gelijkwaardige) variant worden beschouwd vanwege *met ere*, *ter ere*, *ere zij God*, *ere wie(n) ere toekomt* etc. Meer dan deze acht uitzonderingen zijn ons niet bekend. Zij vormen een uitzondering op de regel, dat een substantief alleen dan als eerste element deel kan uitmaken van een samenstelling die bestaat uit [subst. + *-e(n)*] + subst., als het een meervoud heeft op *-e(n)*. Zij zijn geen uitzondering op de regel, dat een substantief dat een meervoud heeft op *-s*, nooit als eerste element van een dergelijke samenstelling kan fungeren. Indien deze acht elementen een meervoud hebben, dan

wordt dit gevormd door middel van het meervoudsmorfeem *-en*, of beter gezegd door de secundaire verschijningsvorm van dit morfeem, *-n*, of door – (nul) voor diegenen die de *-n* in *hellen* niet uitspreken. Dit aantal vinden wij te beperkt, om de juistheid van de hierboven geconstateerde wetmatigheid en van de daarop gebaseerde formele beschrijving discutabel te kunnen stellen.

De morfologische structuur van de samenstellingen die tot groep f behoren, moet o.i. als uitgangspunt worden gebruikt voor het opstellen van regels inzake de spelling van deze samenstellingen. Indien deze samenstellingen op enkele na mogen worden beschouwd als bestaande uit subst. (plur.) + subst., dan is het wetenschappelijk verantwoord het subst. (plur.) *steeds* op dezelfde wijze te spellen. Wij geven evenals de commissie Wesselings/Pée de voorkeur aan de spelling met *-e*.

Regel: In samenstellingen met een substantief als eerste lid, waarvan de laatste klank(en) als *e* of *en* wordt (worden) uitgesproken, schrijft men steeds *e*, behalve wanneer het eerste lid een zgn. enkelvoud op *-en* is.

Het aanvaarden van deze spelling heeft wel tot gevolg, dat men tevens moet bepalen, wanneer we met een samenstelling en wanneer we met een woordgroep te maken hebben; bijv. *urenlang* of *urelang*; *vierendelen* of *vieredelen*. En hebben we naast *glazewasser* *glazewassen* of *glazenwassen*? Is dit een samenstelling of (nog) een syntactische verbinding³⁰⁶?

Aanvaarden van deze regel betekent ook aanvaarden van een verschil in spelling tussen een pluralis als eerste lid van een samenstelling en als woord. Leidt dit, zoals Kruyskamp zich afvraagt, niet onvermijdelijk tot „kast met boeke”, „lijst met woorden”, „belasting op inkomste”, m.a.w. komt de hele meervouds-*n*, en daarmee de *n* van de infinitieven en de verleden deelwoorden niet op losse schroeven te staan³⁰⁷? Dit gevaar lijkt ons niet al te groot. Overigens hebben we persoonlijk geen enkel bezwaar tegen „kast met boeke” e.d. Maar waarschijnlijk vinden velen³⁰⁸ een dergelijke spelling te progressief. Een voor iedereen aanvaardbaar compromis, dat bovendien zonder al te grote moeilijkheden te realiseren is, lijkt ons daarom: de *n* in samenstellingen wordt niet geschreven, ook niet door diegenen die haar uitspreken, de *n* (meervoudsmorfeem) als laatste letter van een woord wordt wel geschreven, ook door diegenen die haar niet uitspreken. Van den Berg vindt, dat iedereen vrij moet zijn, om *boekekast* of *boekenkast* te schrijven³⁰⁹. Akkoord, maar dan lijkt het ons redelijk, dat men iedereen ook vrij laat in het schrijven van „kast met boeke”

of „kast met boeken”. Als verdediging van het verschil in spelling tussen *woordelijst* en *lijst met woorden* kan men bovendien aanvoeren, dat dit verschil in overeenstemming is met de uitspraakgewoonten in bepaalde streken van ons taalgebied³¹⁰.

In de voorstellen van de commissie Wesselings/Pée wordt de *s* in alle gevallen (behalve uiteraard, wanneer het eerste lid een woord is als *kans*, *wens* etc.) als een echte tussenletter behandeld. Nu echter gebleken is, dat het eerste lid van een samenstelling die bestaat uit [subst. + *-e*] + subst. formeel kan worden beschouwd als een subst. pluralis, spreekt het voor ons vanzelf, dat het eerste lid van een samenstelling die bestaat uit [subst. + *-s*] + subst. daar, waar mogelijk, eveneens formeel als subst. pluralis wordt opgevat, bijv. *jongensboek*, *jongensnaam*, *meisjeshand*, *meisjesnaam* etc. etc., m.a.w. indien het eerste element van een samenstelling [subst. + *-s*] + subst. een meervoud heeft op *s*, dan kan deze samenstelling beschreven worden als subst. (plur.) + subst. Het is zeer eenvoudig een spellingsregel voor te stellen, die in overeenstemming is met deze morfologische structuur, nl. de *s* in samenstellingen wordt altijd geschreven, wanneer zij het meervoudsmorfeem *s* is, dus ook wanneer zij door inwendige sandhi niet wordt gehoord. Dat in *jongensschool*, *meisjesschool* e.d. het eerste lid als een subst. pluralis mag worden beschouwd, blijkt uit *jongensboek*, *jongensnaam*, *meisjeshand*, *meisjesnaam* etc. etc. Is het eerste lid een diminutief, dan moet het trouwens altijd meervoud zijn. [Zie hiervoor 3.3.1.]. De toepassing van deze spellingsregel zou moeilijkheden kunnen opleveren. Wanneer nl. een element dat een meervoud heeft op *s*, in ongeveer evenveel gevallen met én zonder *s* als eerste lid van een samenstelling kan optreden, is het onmogelijk uit te maken, of in een samenstelling waarvan de eerste klank van het tweede lid als *s* of *sj* wordt uitgesproken, het eerste lid een zgn. enkelvoud of een meervoud is. We denken bijv. aan *reigerbeen*, *reiger(s)bek*, *reigerbos*, *reigerei*, *reigerkolonie*, *reiger(s)nest*, *reiger(s)valk*, *reiger(s)veer*, *reiger(s)vet*, *reiger(s)vogel* etc. Moet men nu *reigerssterfte* of *reigersterfte* schrijven? We beschikken niet over voldoende materiaal, om te kunnen beoordelen, hoe talrijk deze gevallen zijn. In de praktijk hoeven deze samenstellingen echter geen grote moeilijkheden op te leveren. Wanneer zowel *reigerbek* als *reigersbek*, *reignest* als *reigersnest*, *reigervalk* als *reigersvalk*, *reigerveer* als *reigersveer*, *reigervet* als *reigersvet*, *reigervogel* als *reigersvogel* etc. blijken te bestaan, lijken ons ook *reigersterfte* en *reigerssterfte* beide mogelijk en moeten dus beide spellingen worden toegelaten.

Van een samenstelling die bestaat uit [x + -s] + subst. is het eerste element lang niet altijd een substantief en bovendien, wanneer het een substantief is, dan heeft dit niet altijd een meervoud op s, bijv. *scheidsrechter*, *stervensuur*, *dorpsplein*. De morfoloog moet deze formaties daarom op een andere wijze beschrijven dan bijv. *jongensnaam*, *meisjesschool* etc. Wij menen dat hier het begrip secundair semanteem goede diensten kan bewijzen. Wat is de functie van de s in formaties als *scheidsrechter*, *stervensuur*, *dorpsplein*? Dat in samenstellingen als *dorpsplein* het eerste lid oorspronkelijk een genitief is geweest, impliceert natuurlijk niet, dat *dorpsplein* synchronisch beschreven zou kunnen worden als subst. (gen. sing.) + subst. Het naamvalsbegrip „genitief” past alleen als zelfstandig woordkenmerk (bijv. *vaders jas*, *Van Eycks poëzie* etc.³¹¹), niet (meer) als kenmerk van het eerste lid van een samenstelling³¹². De s in *dorpsplein* en evenmin in *scheidsrechter*, *stervensuur* kan synchronisch geen eigen semantisch aspect worden toegekend. In een detailstudie zou moeten worden nagegaan, wanneer deze s kan voorkomen en wanneer zij moet voorkomen. Waarom treffen wij bijv. naast *inkoopprijs* ook *inkoopsprijs* aan, maar naast *koopprijs* niet **koopsprijs*? Waarom bestaat zowel *tijdverschil* als *tijdsverschil*, maar komt naast *tijdsverloop* niet **tijdverloop* voor? Het lijkt ons niet onwaarschijnlijk, dat het zeer moeilijk, zo niet onmogelijk zal blijken te zijn, het optreden van deze s in duidelijke regels te formuleren, vooral omdat er in deze zeer persoonlijke verschillen kunnen bestaan. Omdat een samenstelling met én zonder s (bijv. *tijdsverschil* en *tijdverschil*) semantisch geïdentificeerd worden, kunnen beide naast elkaar optreden. Eerst bij toeval ontdekt men soms, dat men persoonlijk een formatie gebruikt, die niet tot het ABN gerekend mag worden. Zo is ons bij het doornemen van de *Woordenlijst* gebleken, dat *godsvruchtig*, wat wij waarschijnlijk naar analogie van *godsvrucht* gebruiken, eigenlijk niet algemeen is. De ABN-formatie is *godvruchtig*. Toch heeft niemand ons er ooit op geattendeerd, dat *godsvruchtig* ongebruikelijk is. Anderzijds is ons zelf nooit opgevallen, dat het overgrote deel van de taalgemeenschap *godvruchtig* zegt i.p.v. *godsvruchtig*. Dit bewijst toch wel, dat met het vormverschil tussen *godvruchtig* en *godsvruchtig* geen enkel semantisch verschil correleert. Op grond hiervan, en op grond van zijn intensieve karakter kan *godse* secundair semanteem worden genoemd. De s is voor ons dus geen echte tussenklank, maar de laatste klank van het eerste lid van een samenstelling. We gaan daarbij uit van de volgende veronderstelling. Eerste lid van een samenstelling bestaande uit subst. + subst. kan

zijn: zgn. enkelvoud bijv. *kaakbeen*, meervoud bijv. *kakebeen*, *ezels-wagen*. In bepaalde gevallen echter blijkt het zgn. enkelvoud eerst dan als eerste lid te kunnen worden gebruikt, wanneer het vooraf een geringe vormverandering ondergaat door toevoeging van „een der meest »sonore« klanken”³¹³, -s: *dorpsplein*, *staatsvorm* etc. etc. Hetzelfde geldt voor sommige verbale stammen en infinitieven, bijv. *scheids-rechter*, *stervensuur*. Wanneer deze vormverandering noodzakelijk is, en waarom zij soms door de ene taalgebruiker wel, maar door de andere niet nodig geacht wordt, getuige het naast elkaar voorkomen van *kaakbeen* én *kaaksbeen*, *geluidversterker* én *geluidsversterker*, *carnavalpret* én *carnavalspret*, *uitvalpoort* én *uitvalspoort* etc., kan eerst – wij herhalen het – na een grondig onderzoek worden vastgesteld. Het komt ons voor, dat melodie, accent, intonatie, ritme hierbij een belangrijke rol spelen. Vgl. bijv. *schéépsvorm* en *scheepvórmig*. Van belang is ook te weten, of samenstellingen die slechts hierin van elkaar verschillen, dat in de ene het zgn. enkelvoud + -s en in de andere alleen het zgn. enkelvoud als eerste lid voorkomt, in de spreek- en schrijftaal van een en dezelfde taalgebruiker ongeveer even vaak worden aangetroffen, of dat er taalgebruikers, eventueel groepen van taalgebruikers zijn, die bij voorkeur het zgn. enkelvoud + -s als eerste lid gebruiken, terwijl anderen het zgn. enkelvoud verkiezen. Zolang over dit alles geen concrete gegevens bekend zijn, kan men slechts constateren, dat in bepaalde gevallen het zgn. enkelvoud van een substantief, de verbale stam of de infinitief moet, resp. kan worden aangepast door toevoeging van -s, voordat de verbinding met een tweede lid tot stand kan worden gebracht. Juist door de toevoeging van -s ontstaat er een semanteem dat ten opzichte van het semanteem zonder -s intensief is, omdat het alleen voorkomt als eerste lid van een samenstelling en niet als woord kan worden gebruikt³¹⁴.

De aanpassing door toevoeging van -s is echter nooit noodzakelijk, ja zelfs fonologisch onmogelijk, wanneer het tweede lid begint met *s* of *ch*, bijv. *dorpstraat*, *bedrijfschef* en wanneer het eerste lid eindigt op een scherp uitgesproken medeklinker en het tweede lid begint met *z*, resp. *g* of *j*, die in de samenstelling als *s*, resp. *sj* worden uitgesproken, bijv. *beroepziekte*, *scheepjournaal*. In deze laatste gevallen kan geen secundair semanteem op *s* als eerste lid worden gebruikt. Het tweede lid is hier juist in een secundaire verschijningsvorm aanwezig, bijv. *siekte*, secundair semanteem bij *ziekte*.

Uit het voorafgaande kunnen de volgende spellingsregels, die morfologisch verantwoord zijn en geen praktische moeilijkheden opleveren,

worden afgeleid. Het eerste lid van een samenstelling moet in de schrijftaal op s eindigen, wanneer deze s wordt gehoord³¹⁵, dus: *jongensboek*, *scheidsrechter*, *stervensuur*. Wordt deze s niet gehoord, dan wordt zij niet geschreven, behalve

- a. als het eerste lid een subst. (zgn. enkelvoud) of een verbale stam is, die op s eindigt, dus: *kansspel*, *aanwijdstok*.
- b. als het eerste lid een subst. is, dat een meervoud heeft op s, en in vergelijkbare samenstellingen deze s wel wordt gehoord, dus: *jongensschool*, vanwege *jongensboek* etc., *meisjesschool* vanwege *meisjesafdeling*; maar *dorpstraat*, *staatschuld*.
- c. als het tweede lid begint met een z, resp. g of j, die in de samenstelling als s, resp. sj worden gehoord, en aan deze s of sj in de uitspraak een niet scherp uitgesproken medeklinker voorafgaat, dus: *bestuurszaken*, *koningszoon*, *staatsmansgenie*. (Vgl. het verschil in uitspraak tussen *zielzorg*, *zielszorg*).

Onze spellingssuggesties verschillen uiteindelijk alleen van de voorstellen van de commissie Wesselings/Pée wat betreft de spelling van samenstellingen als *meisjesschool*, *jongensschool* e.d. Misschien vraagt de lezer zich daarom af, waarom wij zoveel pagina's aan het probleem van de spelling van het eerste lid van een samenstelling hebben gewijd. Wij hadden kunnen volstaan met de opmerking, dat de spelling *meisjeschool* ons niet aanvaardbaar lijkt, omdat het eerste lid een subst. pluralis is. Het doel van deze paragraaf was echter vooral het vinden van een wetenschappelijk verantwoord uitgangspunt, dat als richtsnoer kan dienen bij het formuleren van spellingsregels³¹⁶.

2.10. SECUNDAIR MORFEEM

Een morfeem is een per definitie onzelfstandig element van vorm en betekenis. Het kent alleen de mogelijkheid om gecombineerd te worden met een semanteem. Daarom kan een bepaald morfeem niet extensief zijn ten opzichte van een ander morfeem op dezelfde wijze als een bepaald semanteem extensief is ten opzichte van een ander semanteem. Het intensieve semanteem kan in vergelijking met een extensief semanteem niet of slechts onder zeer bepaalde voorwaarden als woord worden gebruikt. Een morfeem kan echter nooit zelfstandig deel uitmaken van een woordgroep of zin. Het extensief, resp. intensief karakter van een morfeem kan daarom niet mede bepaald worden op grond van het al dan niet als woord voorkomen. Toch treffen we vele morfemen aan, die naast een gelijkheid in betekenis een zodanige vormovereenkomst

vertonen, dat een behandeling van deze elementen als afzonderlijke, volledig verschillende morfemen niet gewenst lijkt. Als voorbeeld nemen we het diminutiefmorfeem in *koetje*, *loopje*, *bloempje* en *stationnetje*.

Hebben we hier te maken met vier verschillende morfemen?

Hebben we hier te maken met vier verschillende vormen, met vier alternanten van één en hetzelfde morfeem?

Hebben we hier te maken met één primair morfeem en drie secundaire morfemen? Met het formele verschil tussen het diminutiefmorfeem in *koetje*, *loopje*, *bloempje* en *stationnetje* correspondeert geen semantisch verschil. De vorm van het diminutiefmorfeem wordt „volledig bepaald door de foneemstructuur [van het semanteem] en doet niets toe of af aan de betekenis”³¹⁷. Dit rechtvaardigt de semantische identificatie van *-tje*, *-je*, *-pje*, *-etje*. Bovendien vertonen deze vier elementen overeenkomst in vorm, een voor ons noodzakelijke voorwaarde, om ze eventueel in termen van primair en secundair morfeem te kunnen beschrijven. De gelijkheid in betekenis en de overeenkomst in vorm sluiten de mogelijkheid uit, dat wij met vier verschillende morfemen te maken hebben.

Een beschrijving in termen van alternanten wordt nagestreefd door Cohen in zijn artikel *Het Nederlands diminutiefsuffix; een morfonologische proeve*. Wij zeggen doelbewust „nagestreefd” en niet „gegeven”, omdat Cohen bij nader inzien geen beschrijving in termen van alternanten geeft, maar zich tegelijk baseert op twee verschillende theorieën, nl. die van Bloomfield³¹⁸ en die van Harris³¹⁹. Zoals reeds uit de titel blijkt, wil Cohen het diminutiefmorfeem morfonologisch beschrijven. „De morfo(fo)nologie behandelt de fonologische structuur van de morfeemvarianten, ook wel alternanten genoemd”³²⁰. Als eerste voorbeeld noemt hij het meervoudsmorfeem, „dat als alternanten o.m. de volgende vormen telt *-s*, *-ə*, *-jə*, *-wə*”³²¹. Hier aanvaardt hij dus een abstract morfeem, dat door een bepaald symbool, bijv. /E/ zou kunnen worden weergegeven, en dat o.m. de zojuist genoemde vormen, alternanten heeft. Deze alternanten zijn geen nevenvormen van één bepaalde basisvorm, maar vormen samen het abstracte morfeem „pluralis”. Zij zijn gelijkwaardige, formele concretisaties van dit abstracte morfeem. Dit is geheel in overeenstemming met de alternantentheorie zoals die bijv. door Harris wordt uiteengezet in zijn *Morpheme alternants in linguistic analysis*. De alternanten die in een bepaalde morfologische categorie, bijv. „pluralis”, „diminutief” etc., optreden, kunnen, zo vervolgt Cohen, a. zuiver fonologisch, b. gram-

maticaal bepaald zijn of c. onregelmatig zijn. Bij "zuiver fonologisch" bespreekt hij o.a. het morfeem *on-*: /ɔn/ in *ondankbaar*, /ɔm/ in *onbeleefd*, /ɔŋ/ in *onklaar*. „Wij kunnen deze alternanten samenvatten door uitgaande van de basisvorm /ɔn/ vast te stellen dat /n/ 'verandert' in /m/ voor labialen /p,b/, wegvalt voor /m,n/ en in /ŋ/ verandert voor velaren /k,x/. (De term 'verandering' moet daarbij uitsluitend synchronisch gezien worden; er wordt hiermee niet gedoeld op een historisch proces. Misschien verdient het dan ook aanbeveling, ter voorkoming van misverstanden, de term 'modificatie' te gebruiken, die niet onmiddellijk diachronische associaties oproept)"³²². De term „verandering" of „modificatie" is de Nederlandse pendant van Bloomfields „(phonetic) modification"³²³. De modificatie van /ɔn/ tot /ɔm/, /ɔ/, en /ɔŋ/ impliceert echter, althans in Bloomfields opvatting, dat /ɔm/, /ɔ/ en /ɔŋ/ een grammaticaal element bevatten en dus moeilijk nog zuiver fonologische varianten genoemd kunnen worden van /ɔn/. Men kan tegenwerpen, dat Bloomfield zelf van mening is, dat een beschrijving „in terms of phonetic modification" niet in strijd is met de alternantentheorie³²⁴. Maar deze mening is in het kader van zijn eigen theorie volkomen onhoudbaar. „Het gehele alternantconcept past (...) eigenlijk niet in Bloomfields theorie"³²⁵, omdat door de modificatie een vorm ontstaat, die niet meer gelijkwaardig is aan de vorm van waaruit gemodificeerd is. Men kan zelfs betwijfelen, of het begrip modificatie, met welke inhoud dan ook, in een alternantentheorie past. Dit begrip veronderstelt immers altijd een basisvorm, van waaruit gemodificeerd wordt, terwijl in het alternantenconcept voor een basisvorm geen plaats is. In de alternantentheorie opereert men met vormen die alterneren, en niet met één basisvorm plus enkele door modificatie van deze basisvorm ontstane nevenvormen. In Cohens artikel zijn de vormen van het meervoudsmorfeem *alternerende* vormen, maar de vormen van het morfeem „ontkenning van het door het semanteem genoemde"³²⁶ worden onderscheiden in *basisvorm* en door modificatie ontstane *nevenvormen*. Door de beschrijving in termen van alternanten kan Cohen bijv. *s* en *e(n)*, twee morfemen die geen enkele vormovereenkomst vertonen, vormen van een en hetzelfde morfeem noemen. Door zijn beschrijving in termen van basisvorm en nevenvormen van het morfeem „ontkenning van het door het semanteem genoemde" kan hij *a* in *asociaal* geen vorm van dit morfeem noemen. Wij zien immers niet, hoe *a* kan worden beschreven als een door modificatie ontstane nevenvorm van *on*.

Persoonlijk geven wij de voorkeur aan een beschrijving in termen

van basisvorm en nevenvorm, of in onze terminologie in termen van primair en secundair morfeem, omdat aan een van de voorwaarden, om alternanten genoemd te kunnen worden, nl. „never occur in identical environments”³²⁷ niet altijd wordt voldaan, bijv. *asociaal* naast *onsociaal*. Bij diminuering treft men zelfs vele doubletten aan: *bloempje* : *bloemetje*; *riempje* : *riemetje*; *kipje* : *kippetje*; *popje* : *poppetje*; *radje* : *raderijje*; *brugje* : *bruggetje*; *vlagje* : *vlaggetje* etc. etc. Bovendien kleeft aan de alternantentheorie het bezwaar, dat in deze theorie geen aandacht wordt geschonken aan het verschil in gebruiksmogelijkheden. Op grond van dit verschil hebben wij het ene semanteem primair en het andere secundair genoemd. En het is ook juist op grond van dit verschil, dat Cohen een bepaalde vorm basisvorm noemt. Hij vraagt zich nl. af, welke van de vier vormen /ɔn/, ɔm/, /ɔ/ of /ɔɪ/ als basisvorm mag worden beschouwd. Hij kiest /ɔn/, omdat deze vorm het „meest frequent en aan de minste beperkingen onderhevig”³²⁸ is, omdat m.a.w. /ɔn/ extensief is ten opzichte van /ɔm/, /ɔ/ en /ɔɪ/. Op grond van dit extensief karakter zouden wij /ɔn/ een primair morfeem en /ɔm/, /ɔ/ en /ɔɪ/ secundaire morfemen noemen.

Bij de beschrijving van het diminutiefmorfeem kiest Cohen voor een beschrijving in termen van basisvorm en nevenvormen, ook al suggereert zijn terminologie een beschrijving in termen van alternanten³²⁹. Hij gaat na, welke vorm het meest frequent en aan de minste beperkingen onderhevig is. Dit blijkt /-tjə/ te zijn. Daarom wordt /-tjə/ als basisvorm aanvaard, die gemodificeerd wordt tot /-pjə/ na /m/, tot /-jə/ na /p,t,k,f,s,x/ en na cons. comb., en tot /-ətjə/ na /m,n,ŋ,l,r/ (na gedekte klinker)³³⁰. We zijn het in grote lijnen met deze beschrijving eens. In onze terminologie is /-tjə/ een primair morfeem en zijn /-pjə/, /-jə/ en /-ətjə/ secundaire morfemen. De term „modificatie” of „verandering” wordt door ons vermeden, niet alleen omdat deze term bij Bloomfield een speciale inhoud heeft, maar ook omdat deze term zou kunnen suggereren, dat er sprake is van een bepaald „proces” bij het vormen van een diminutief. Cohens formulering: „Er treedt modificatie van /-tjə/ op → /-pjə/ na /m/”³³¹ zou als volgt geïnterpreteerd kunnen worden. Aan het element /bloem/ bijv. wordt het element /-tjə/ toegevoegd, maar aangezien /bloem/ eindigt op /m/, wordt /-tjə/ gemodificeerd tot /-pjə/. Dat de vorming van *bloempje* op een dergelijke wijze tot stand komt, valt bij de huidige stand van wetenschap niet te bewijzen³³². De enige verantwoorde beschrijving is daarom *bloempje* = *bloem* + *pje* = primair semanteem + secundair morfeem bij /-tjə/.

Niet voor iedereen blijkt /-tjə/ de basisvorm of, in onze terminologie,

het primaire diminutiefmorfeem te zijn. Van Bakel bijv., de bewerker van de laatste druk van Rijpma en Schuringa *Nederlandse Spraakkunst* huldigt de volgende opvatting: „Het verkleiningssuffix luidt -jə; het wordt gevarieerd als -tjə, -ətjə, -pjə, -kjə. De distributie van deze vijf alternanten (verschijningsvormen van hetzelfde achtervoegsel) is als volgt: . . . etc.”³³³. We treffen hier dezelfde „verwarring” aan als bij Cohen, nl. één basisvorm, -jə, met vier varianten, -tjə, -ətjə, -pjə, -kjə, maar toch vijf alternanten. Van Bakel heeft zich overigens bij het schrijven van deze paragraaf laten inspireren door het artikel van Cohen, wat o.a. ook blijkt uit het feit, dat bijna alle voorbeelden aan dit artikel zijn ontleend. Des te verwonderlijker is het daarom, dat – zonder enige toelichting – door Van Bakel niet -tjə als basisvorm wordt aanvaard, maar -jə. Cohens keuze van -tjə is gebaseerd op het feit, dat -tjə het meest frequent en aan de minste beperkingen onderhevig is. Een gefundeerde keuze dus. Welke wetenschappelijke argumenten Van Bakel zou kunnen aanvoeren voor zijn keuze van -jə als basisvorm is ons niet duidelijk. In elk geval geen diachronische³³⁴, geen distributionele en geen semantische. Het enige argument lijkt ons, dat -jə in alle vormen aanwezig is, m.a.w. dat -jə de „grootste gemene deler” is. Maar een dergelijk argument kan men toch moeilijk een taalwetenschappelijk argument noemen³³⁵.

In deze paragraaf is het element -kjə niet ter sprake gekomen, en wel omdat naar onze mening -kjə niet zonder meer op één lijn gesteld mag worden met -pjə, -jə, en -ətjə. Vergelijken we nl. *koninkje* met *koninklijk* en *koninkrijk*, dan lijkt ons de analyse *koninkje* = *konink-* + *-jə* niet apriori onmogelijk. Men zou in *koninkje*, evenals in *koninklijk* en *koninkrijk* een secundair semanteem *konink-* aanwezig kunnen achten. We beschikken over te weinig materiaal, om te kunnen bepalen, welk van beide analyses, *koninkje* = *konin* + *-kjə* en *koninkje* = *konink-* + *-jə*, synchronisch het meest acceptabel is. De tweede analyse willen wij echter niet bij voorbaat uitsluiten³³⁶.

2.11. SECUNDAIR MORFEEM EN BETEKENISVERSCHIL

Het secundair morfeem vertoont geen betekenisverschil ten opzichte van het corresponderende primaire morfeem. Semantisch zijn zij identiek. Toch treffen we formaties aan, die verschil in betekenis vertonen, ondanks het feit, dat zij slechts hierin van elkaar verschillen, dat in de ene formatie een primair morfeem en in de andere een secundair of in beide een verschillend secundair morfeem aanwezig is.

vb. *duntje* : *dunnetje*; *popje* : *poppetje*; *wegje* : *weggetje*; *brugje* : *bruggetje*; *bloempje* : *bloemetje*; *wieltje* : *wieletje* etc. etc.³³⁷. Welk van beide diminutiva telkens onregelmatig genoemd zou kunnen worden, is voor ons hier eigenlijk van weinig belang. Volgens de door Cohen opgestelde regels zouden *duntje*, *poppetje*, *weggetje*, *bruggetje*, *bloemetje* en *wieletje* onregelmatig zijn. Nu kan men eraan twijfelen, of de term „onregelmatig” hier terecht gebruikt wordt. In plaats van te constateren, dat het grootste deel der diminutiva regelmatig wordt gevormd en een bepaald aantal, dat misschien toch groter is dan men op het eerste gezicht vermoedt, onregelmatig, zou men kunnen stellen, dat de distributie van het primaire en de secundaire diminutiefmorfemen slechts gedeeltelijk in regels te formuleren valt, omdat de vorming van een bepaald aantal diminutiva zich niet in regels laat vastleggen. Daardoor is deze laatste groep voor de onderzoeker onregelmatig, maar voor de taal zelf is hun vorming natuurlijk niet meer of niet minder regelmatig dan die der diminutiva waarvan de vorming wel in regels te formuleren is. Wij denken in dit verband aan wat Kruisinga opmerkt naar aanleiding van het Engelse suffix -y: „ook hier is weer geen uitzonderingsgeval, zoals natuurlijk ook overigens in taal nooit voorkomt, want uitzonderingen zijn alleen gevallen waar de taalkundige, of schijntaalkundige, geen raad mee weet”³³⁸.

Het verschil van mening over de onregelmatigheid van het ene diminutief ten opzichte van het andere, verandert niets aan het feit, dat er tussen de leden van bovengenoemde paren diminutiva soms een verschil in betekenis bestaat. Het diminutief op *-etje* blijkt voor sommige taalgebruikers *meer affectief* te zijn dan het diminutief op *-tje*, *-je* of *-pje*. Voor Kruisinga is dit het geval bij *poppetje* (naast *popje*), *weggetje* (naast *wegje*) e.a.³³⁹. Dit verschil in betekenis of gevoelswaarde, zoals men gewoonlijk zegt, kan van taalgebruiker tot taalgebruiker variëren. Voor iemand in wiens actieve taalvoorraad bijv. alleen *poppetje* aanwezig is, hoeft dit diminutief niet per se meer affectief te zijn dan het diminutief *popje*. Het meer of minder affectief zijn is o.i. in sterke mate afhankelijk van de aanwezigheid van een alternatief in de actieve taalvoorraad. Dit wil uiteraard niet zeggen, dat een formatie „an sich”, zonder alternatief, geen bepaalde graad van affectiviteit kan hebben. Kruisinga stelt, „dat daagje meer affectief is dan dagje, zo ook scheepje voor mijn gevoel, al is er geen alternatief”³⁴⁰. Dat *scheepje* een formatie is, die voor sommige taalgebruikers een bepaalde graad van affectiviteit heeft, valt niet te loochenen. Het veelvuldig voorkomen in de kindertaal van deze formatie is daar

waarschijnlijk mede verantwoordelijk voor. De kindertaal is in het algemeen immers affectiever dan de taal der volwassenen. Maar het is misschien toch minder juist, om *scheepje* meer affectief te noemen, omdat dit zou kunnen doen veronderstellen, dat het niet bestaande alternatief **schipje* per definitie minder affectief zou zijn, indien het bestond. Ieder kind zal aanvankelijk wel **schipje* i.p.v. *scheepje* zeggen. Maar wij betwijfelen ten eerste, of het „corrigeren” van **schipje* in *scheepje* gepaard gaat met een verandering, i.c. verhoging van affectiviteit. Een gedetailleerd onderzoek zou misschien kunnen uitwijzen, of voor een kind dat *popje* en *poppetje* naast elkaar gebruikt, het diminutief op *-etje* meer affectief is dan het diminutief op *-je*. Dit lijkt ons momenteel zeer onwaarschijnlijk.

Het eventuele verschil in betekenis tussen de leden van diminutiefparen als *popje* : *poppetje* is niet altijd een verschil minder affectief : meer affectief. Volgens Kruisinga bestaat er tussen *bloemetje* en *bloempje* een tegenstelling collectiviteit : individualiteit. Dit vloeit voort uit het feit, „dat de stamvorm in het eerste geval bloeme is met het meervoudsuffix, dat hier kollektieve zin heeft, wat verklaart dat bloemetje geen meervoud heeft, terwijl daagje en scheepje geabstraheerd zijn uit het meervoud, dus zonder het meervoudsuffix in hun eerste lid, maar daarom ook in het meervoud gebruikt worden: daagjes, scheepjes”³⁴¹. De opmerking, dat *bloemetje* geen meervoud heeft, is, zoals Cohen terecht opmerkt³⁴², onjuist: *de bloemetjes buiten zetten*. Bovendien is het zeer onwaarschijnlijk, dat in *bloemetje* het meervoud *bloeme* aanwezig is. Kruisinga meent, dat zijn opvatting bewezen wordt door het niet voorkomen van „bloemetje in de streken waar men het meervoud bloemen gebruikt, dus met de -n”³⁴³. Maar zou het eventueel³⁴⁴ niet voorkomen van *bloemetje* in wat we hier globaal aanduiden als de oostelijke streken van ons taalgebied niet het gevolg kunnen zijn van het feit, dat in de oostelijke dialecten het diminutief *bloemke(n)* of *bloempie(n)* is, terwijl in de centrale en westelijke dialecten *bloemetje* en *bloemeke* het meest voorkomen?³⁴⁵ Dit „Hollandse” diminutief met *-e-* is echter niet gevormd van het meervoud *bloeme*. *Bloemetje* is door palatalisering ontstaan uit *blommeke* en in *blommeke* hebben „wij met een ouden stam bloeme of blomme te doen”³⁴⁶. Een ander argument voor de onjuistheid van de analyse *bloemetje* = *bloeme(mv)* + *-tje* vormt het beginsel, dat „les dérivatifs sont toujours d'un degré plus bas que les flexifs: un mot dérivé peut être décliné, mais un mot qui a déjà subi la flexion ne saurait être dérivé”³⁴⁷. De vorming *bloeme(mv)* + *-tje* is in strijd met dit beginsel. Vervolgens

ontstaat er door de analyse *bloemetje* = *bloeme*(mv) + *-tje* een voor ons niet aanvaardbaar verschil tussen bijv. *kammetje*, *balletje* etc. enerzijds en *bloemetje*, *bruggetje* etc. anderzijds. Cohen beschrijft de eerste twee formaties als *kam*, resp. *bal* + *-etje*. *Bloemetje*, *bruggetje* daarentegen zouden volgens hem gevormd kunnen zijn uit *bloeme*(mv), resp. *brugge*(mv) + *-tje*. Hij verwerpt deze laatste beschrijving tenslotte wel op grond van het bestaan van *weggetje* i.p.v. **wegetje*, maar hij spreekt er zich niet over uit, of de *-e* in *bloemetje*, *bruggetje* etc. volgens hem deel uitmaakt van het semanteem of van het diminutiefmorfeem. Hij geeft er de voorkeur aan „ze eenvoudig als onregelmatig te classificeren”³⁴⁸, wat eigenlijk wil zeggen, ze helemaal niet te classificeren. Naar onze mening moeten *bloemetje*, *bruggetje* etc. op dezelfde wijze beschreven worden als *kammetje*, *balletje* etc. De *-e* in *bloemetje* mag niet als een meervoudsmorfeem worden opgevat. De eventuele collectieve betekenis van *bloemetje* kan bijgevolg niet daaraan worden toegeschreven. Overigens blijkt *bloemetje* niet voor alle „Hollanders” collectieve betekenis te hebben. In Hoorn bijv. wordt *bloemetje* alleen maar „als minder plat naast *bloempje*”³⁴⁹ beschouwd. Ook in het ABN is er van een tegenstelling collectiviteit: individualiteit lang niet altijd sprake. Tussen *bloemetjes*(*behang*) en *bloempjes*(*behang*) bestaat een dergelijke tegenstelling niet. Het is ook zeer onwaarschijnlijk, dat *bloemetjes* in *bloemetjesjurk*, waarnaast – zover wij weten – *bloempjesjurk* niet voorkomt, collectieve betekenis heeft. Een *bloemetjesjurk* is toch meestal een jurk met vele, *afzonderlijke* bloempjes. Hoe zou men bovendien kunnen aantonen, dat *bloemetjes* in *bloemetjesbehang* en *bloemetjesjurk* collectiever is dan *bolletjes* en *streepjes* in *bolletjesbehang*, *bolletjesjurk*, *streepjesbehang*, *streepjesjurk*. Hieruit concluderen, dat er tussen *bloemetje* en *bloempje* nooit een semantisch verschil bestaat, zou betekenen de ogen sluiten voor de taalrealiteit. Inderdaad blijkt het formele verschil tussen beide diminutiva soms semantisch belast te worden, in die zin, dat *bloemetje* meer collectief, *bloempje* meer individueel is. Maar het bestaan van dit verschil tussen *bloemetje* en *bloempje* impliceert niet, dat er tussen de morfemen *-etje* en *-pje* ook een dergelijk verschil bestaat. Indien dit het geval was, dan zou dit verschil ook tussen bijv. *bolletje* en *bloempje* moeten bestaan. Evenmin geeft het eventuele betekenisverschil tussen *poppetje* en *popje*, meer affectief : minder affectief, ons het recht, om het morfeem *-etje* meer affectief en het morfeem *-je* minder affectief te noemen. Dergelijke betekenisverschillen bestaan altijd tussen de formaties waarvan het diminutief-

morfeem deel uitmaakt en niet tussen de morfemen zelf. Daarom kunnen de diminutiefmorfemen semantisch geïdentificeerd worden en al naar gelang hun distributiemogelijkheden primair en secundair morfeem worden genoemd³⁵⁰.

SINGULARIS - PLURALIS - INDIFFERENTIALIS

„If my theory neatly fits what seems to be the facts then I am inclined to accept what seem to be the facts as in fact the facts about the matter. I do not see any other way to proceed. (*Miraculasine doctrina nihilvalent*)”¹.

„Die Artikellosigkeit setzt nichts weiter voraus als das Vorhandensein des Begriffs (dabei hat der Begriff die Potenz zum Sein)”².

3.0. PROBLEEMSTELLING

In 2.6. hebben we ons in navolging van Ten Brinke afgevraagd, welke semantische grootheid de betekenissen „knife” en „knives” gemeen hebben. Deze grootheid bleek „knife zonder meer”, „knife zonder nadere getalsaanduiding” te zijn. Naast deze gemeenschappelijke grootheid bevat – volgens Ten Brinke – „knives” de grootheid „pluralis” en „knife” de grootheid „singularis”. Deze laatste grootheid, dit laatste betekenisaspect wordt volgens hem formeel geïndiceerd door */f/* in oppositie tot */vz/*. Onze bezwaren hiertegen hebben we in het vorige hoofdstuk uiteengezet. We menen daar te hebben aangetoond, dat de */f/* in *knife* niet als indicator van het betekenisaspect „singularis” mag worden beschouwd. Met het formele verschil */f/* : */v/* tussen *knife* en *knives* correleert naar onze mening geen semantisch verschil.

Stelt men zich op dit standpunt, dan moet men of aan *knife* het betekenisaspect „singularis” ontzeggen, of – zo men *knife* wenst op te vatten als „knife singularis” – een beroep doen op een nulteken als indicator van het betekenisaspect „singularis”, zoals Ten Brinke bijv. ook moet doen bij een paar als *cat* : *cats*, waartussen geen ander formeel verschil bestaat dan de afwezigheid, resp. aanwezigheid van het meervoudsmorfeem³.

Het nulteken heeft ons voor vele problemen een oplossing gebracht. Het is een element dat in de structurele grammatica een belangrijke plaats inneemt. Het vervult bij de beschrijving vaak een rol die ons doet denken aan de *deus ex machina* uit het klassieke treurspel. Dit gefingeerde taalelement wordt te hulp geroepen, om een min of meer aanvaardbare beschrijving te krijgen van taalfeiten waarvan zonder de hulp van het nulteken geen bevredigende beschrijving schijnt te kunnen worden opgegeven. Nu moet men zich echter terdege realiseren, „dat het nulteken alleen bestaat bij de gratie van een oppositie”⁴, en vaak bij de gratie van een oppositie waarvan het bestaan niet wordt aangetoond, maar zonder meer wordt aanvaard. Dit is naar onze mening bijv. het geval bij *knife* : *knives*. Vrij algemeen wordt aangenomen, dat tussen deze twee elementen een polaire oppositie bestaat, een oppositie singularis : pluralis, m.a.w. dat *knives* „knife pluralis” betekent en *knife* „knife singularis”. Maar is een beschrijving van „*knife*” als „knife singularis” in overeenstemming met de taalfeiten? Betekent *knife* in zichzelf, als semanteem, reeds „knife singularis”? Men zou – met Sassen – van mening kunnen zijn, dat „singularis” noodzakelijkerwijs een betekenisaspect van *knife* is, ook al wordt dat dat dan formeel niet geïndiceerd, om de eenvoudige reden, dat *knife* niet anders dan in de singularis wordt gebruikt⁵. Is dit in werkelijkheid ook zo? Kan *knife* nooit gebruikt worden in een functie waarin zijn betekenis „juist door de afwezigheid van enige numerieke specificatie wordt gekenmerkt”?⁶ Men denke slechts aan *knife* in *knife-box*, *knife-cleaner*, *knife-cloth*, *knife-grinder*.

In dit hoofdstuk gaan we uit van de hypothese, dat *knife* en *knives* de semantische grootheid „knife zonder meer” gemeen hebben, dat *knives* naast deze grootheid het betekenisaspect „pluralis” bezit, formeel geïndiceerd door het meervoudsmorfeem, maar dat in *knife* geen andere semantische grootheid aanwezig is dan „knife zonder meer”. Voor de grootheid „substantief zonder meer” stellen wij de naam *indifferentialis* voor. Onder een *substantief indifferentialis* verstaan we dus een substantief zonder getalsaspect, zonder enige numerieke specificatie. *Knife* betekent in onze opvatting „knife indifferentialis”. Deze indifferentialis kan (in secundaire verschijningsvorm: *knife*-) gepluraliseerd worden door een meervoudsmorfeem: *knives* betekent „knife pluralis”. Deze indifferentialis kan ook gesingulariseerd worden, bijv. door de singularisator *a*: *a knife* betekent „knife singularis”. Het anumerieke semanteem *knife* kan dus op twee verschillende manieren numeriek gemaakt worden, genumerificeerd worden⁷. Daarnaast kan

het echter ook gebruikt worden, zonder dat het genumerificeerd wordt, met behoud van zijn anumerieke karakter, bijv. in *knife-box*, *knife-cleaner* etc.

In de volgende paragrafen wordt nagegaan, op welke manieren een semanteem substantief indifferentialis gesingulariseerd kan worden, gepluraliseerd kan worden, en in welke functies het substantief onge-numerificeerd, d.w.z. met het betekenisaspect „indifferentialis” wordt gebruikt. Binnen het bestek van deze studie is het ons niet mogelijk hierbij volledigheid na te streven. Wij moeten ons – bij gebrek aan voorstudies – beperken tot het bespreken van enkele gevallen.

Traditioneel worden de substantieven onderverdeeld in concrete en abstracte substantieven. De concrete worden verder onderverdeeld in voorwerpsnamen, stofnamen en verzamelnamen. Bij de voorwerpsnamen wordt weer onderscheiden tussen soortnamen en eigennamen⁸. Een moderne variant hierop is de verdeling in stofnamen, eigennamen en soortnamen, waarbij de stofnamen soms weer onderverdeeld worden in natuurlijke stofnamen, abstracta en collectiva⁹. Tegen deze indeling hebben we twee bezwaren. Ten eerste: De substantiva worden niet altijd ingedeeld op grond van zuiver linguïstische kenmerken, maar vaak op grond van de aard van de „zaak” waarnaar door middel van het substantief wordt verwezen. Een substantief is bijv. nooit een abstractum, de „zaak” waarnaar een substantief verwijst, kan een abstractum zijn¹⁰. Ten tweede: Het verschil tussen semanteem, element van de taalvoorraad, en woord, element van het taalgebruik wordt niet in acht genomen. Semantemen hebben een potentie, woorden een functie. Semantemen moeten worden ingedeeld op grond van de functies die zij kunnen vervullen, woorden op grond van de functies die zij vervullen. Het semanteem *vis* bijv. hoort tot de groep semantemen die als woord zowel stofnaam als soortnaam kunnen zijn. Deze semantemegroep zou men kunnen aanduiden als stofnaam-soortnaam. Het woord *vis* is òf stofnaam (*Ik heb vis gegeten*) òf soortnaam (*Ik heb een vis gegeten*), en nooit een als stofnaam gebruikte soortnaam of een als soortnaam gebruikte stofnaam^{10a}.

De termen eigennaam, soortnaam, stofnaam zijn zo ingeburgerd, dat zij moeilijk uit de linguïstische terminologie geschrapt kunnen worden. Aan de handhaving ervan moet echter wel de voorwaarde verbonden worden, dat zij zuiver linguïstisch gedefinieerd worden. Een substantief mag alleen op grond van *linguïstische* kenmerken het predikaat eigen-naam, soortnaam of stofnaam worden toegekend.

Eigennaam kunnen o.i. die woorden, die substantiva genoemd wor-

den, die het betekenisaspect singularis hebben, maar niet voorafgegaan worden door de singularisator *een* of equivalent daarvan, uitgezonderd eventueel *geen*, en subject kunnen zijn. Alle andere genummerificeerde substantiva, dus zowel gesingulariseerde als gepluraliseerde, zou men *soortnaam* kunnen noemen. Alle substantiva die het betekenisaspect indifferentialis hebben kunnen o.i. als *stofnaam* worden aangeduid.

Voorbeelden:

eigennaam: *Jan* komt morgen. *Oom* is gestorven. Ik heet geen *Jan*.

soortnaam: Daar ligt *een vis*. *Vissen* zwemmen. Bij ons in de klas zit maar *één Jan*.

stofnaam: *Vis* zwemt. Centrum speelt *Bredero*. Een stuk *sigaar*. Ik houd hem voor *leugenaar*. Ik houd van *verandering*. Zij gaan naar *bed*.

Als woord onderscheiden we de substantiva dus in drie groepen: eigennaam – soortnaam – stofnaam. Als semanteem kunnen zij theoretisch onderverdeeld worden in de volgende groepen: 1. eigennaam – soortnaam – stofnaam. 2. eigennaam – soortnaam 3. eigennaam – stofnaam 4. soortnaam – stofnaam 5. eigennaam 6. soortnaam 7. stofnaam. Een detailstudie zal moeten uitwijzen welke groepen er in werkelijkheid bestaan.

Het onderscheid telbaar/niet-telbaar substantief achten wij niet juist, omdat dit onderscheid geen zuiver linguïstisch onderscheid is. De „zaken” uit de buitentalige werkelijkheid kan men onderscheiden in telbare en niet-telbare „zaken”, in „zaken” waarvan meer dan één exemplaar bestaat of kan bestaan, „zaken” die dus geteld kunnen worden, en „zaken” die niet telbaar zijn. De „zaak” *stoel* bijv. hoort tot de eerste groep, de „zaak” *melk* tot de tweede groep. Door de taalelementen *stoel* en *melk* een telbaar, resp. niet-telbaar substantief te noemen, worden deze substantiva onderscheiden op grond van de verschillen die er tussen de „zaken” *stoel* en *melk* bestaan. Daarbij wordt dan uit het oog verloren, dat een telbare „zaak” in de taal niet noodzakelijk als telbaar moet worden genoemd, m.a.w. het taalelement *stoel* hoeft de „zaak” *stoel* niet noodzakelijk onder het aspect „telbaarheid” te noemen. In het taalelement *stoel* indifferentialis wordt de „zaak” *stoel* los van iedere concretisatie en dus ook van het aspect „telbaarheid”, als ‘*begrip*’, of zoals Reichling het uitdrukt, als soort, als categorie present gesteld¹¹. Alleen in het genummerificeerde taalelement, bijv. *een stoel*, *stoelen*, wordt de „zaak” onder het aspect „telbaarheid” genoemd. *Een stoel* verwijst naar één exemplaar van de „zaak” *stoel*, *stoelen* naar meer dan één exemplaar. In de volgende

paragrafen geven we een beschrijving van *taalelementen* en niet van „zaken” uit de buitentalige werkelijkheid.

3.1. SINGULARISERING

Singularisering en pluralisering zijn de twee wijzen van numerificatie, die het Nederlands kent. Pluralisering van een semanteem indifferentialis geschiedt bijna altijd¹² door een meervoudsmorfeem. Deze wijze van numerificatie voltrekt zich dus in de taalvoorraad. Singularisering van een semanteem indifferentialis komt echter niet in de taalvoorraad tot stand, maar in het taalgebruik. De volgende manieren van singularisering zullen we bespreken:

- a) singularisering door gebruik in zelfnoemfunctie, b) singularisering door gebruik als aanspreking, c) singularisering door gebruik als eigenaam, d) singularisering door de singularisator *een* of equivalent daarvan, e) singularisering door het voorzetsel *per*, f) singularisering door gebruik in de constructie *van ... tot ... , ... na ... , ... voor ... etc.*, g) singularisering door gebruik in de constructie *... (no) 5*.

3.1.1. Singularisering door gebruik in zelfnoemfunctie

Aan de zelfnoemfunctie of suppositio materialis wordt in moderne grammaticale studies weinig of geen aandacht besteed. Terecht, dachten wij, omdat we hier te maken hebben met een functie waarin de taalelementen niet overeenkomstig hun eigen aard functioneren¹³, maar waarin zij „sont traités pour soi, c.à.d. en tant que sujets de considération”¹⁴.

Wat men in publikaties van de laatste decennia over deze functie aantreft, is dat ieder taalelement, dus ook een foneem, een semanteem-zonder-de-mogelijkheid-van-woordfunctie en een morfeem, in zelfnoemfunctie als woord kan worden gebruikt, en dat het dan een substantief is¹⁵. Dat dit substantief altijd een substantief singularis is, hebben we nergens vermeld gevonden. De Groot blijkt deze opvatting niet te delen, getuige de door hem gegeven voorbeelden van zelfnoemfunctie:

Huis is een substantief. (1)

Huizen zijn woningen. (2)

Huis en *huizen* verschillen volgens hem slechts hierin van elkaar, dat *huis* zichzelf noemt en *huizen* zijn betekenis¹⁶. Ofschoon De Groot het

doet voorkomen, alsof zijn term zelfnoemfunctie dezelfde inhoud heeft als *suppositio materialis* bij de scholastici, blijkt juist uit zin (2), dat dit zeker niet het geval is. Een van de kenmerken van de *suppositio materialis* is immers, dat het substantief niet voorafgegaan wordt door *een*¹⁷. De singulare pendant van het plurale *huizen* in zin (2) is echter niet *huis*, maar *een huis*:

Een huis is een woning. (3)

De scholastici zouden hier dan ook niet van *suppositio materialis* hebben gesproken, en uiteraard ook bij *huizen* in zin (2) niet. Nu is er natuurlijk niets op tegen, om het begrip zelfnoemfunctie ruimer te interpreteren dan men in de scholastiek deed, wanneer de taalfeiten daar aanleiding toe geven. Wij zijn van mening, dat dit echter niet het geval is. Beschouwt men namelijk *huizen* in zin (2) en (*een*) *huis* in zin (3) als gevallen van zelfnoemfunctie, dan rijst toch de vraag, of het onderscheid tussen *suppositio materialis* en *suppositio formalis* nog wel zin heeft. Waarom zou men dan ook (*een*) *huis* en *huizen* in de volgende zinnen niet als gevallen van zelfnoemfunctie opvatten?

Ieder huis is een woning. (4)

Alle huizen zijn woningen. (5)

Dat huis daar is een woning. (6)

Die huizen daar zijn woningen. (7)

Een huis is bewoonbaar. (8)

Huizen zijn bewoonbaar. (9)

Men kan ons tegenwerpen, dat in deze zinnen (*een*) *huis* en *huizen* niet hun betekenis noemen, maar een „zaak” uit de (buitentalige) werkelijkheid. Maar geldt dit ook niet voor *huizen* in zin (2)? Noemt *huizen* in zin (2) niet bouwwerken of bouwsels die tot woning voor mensen dienen of geschikt zijn? In deze bestaat er naar onze mening geen verschil tussen *huizen* in zin (2) en *huizen* en (*een*) *huis* in de zinnen (3)-(9).

Van *suppositio materialis* of zelfnoemfunctie mag o.i. alleen gesproken worden, wanneer het taalelement „materialiter” wordt gebruikt. Dit impliceert niet, dat er altijd geabstraheerd wordt van de betekenis¹⁸, maar dit houdt in, dat het taalelement of alleen zijn vorm, of zijn vorm én zijn betekenis noemt.

Alleen zijn vorm in bijv.:

Uit hoeveel fonemen bestaat *huizen*? (10)

Zijn vorm én betekenis in bijv.:

Wat is het verschil tussen huizen en woningen? (11)

Deze laatste zin opgevat als een vraag van een leerling die wil weten, of er tussen beide woorden een verschil in betekenis bestaat, en niet als een vraag die men zou kunnen stellen bij het lezen van een advertentie waarin de volgende zin voorkomt: *Huizen en woningen te koop!* Een element in zelfnoemfunctie kan dus o.i. wel zijn vorm zonder zijn betekenis noemen, maar nooit zijn betekenis zonder zijn vorm.

Wanneer we hier zeggen, dat een element in zelfnoemfunctie zijn vorm of zijn vorm én zijn betekenis *noemt*, dan is dit wel in overeenstemming met de gebruikelijke formulering in deze, maar eigenlijk toch niet helemaal juist. Noemen veronderstelt altijd, dat er twee eenheden zijn, de eenheid die noemt en de eenheid die genoemd wordt. In de noemende eenheid, de naam, wordt de andere eenheid genoemd. In de naam *man* bijv. wordt dat bekende levende wezen van het mannelijk geslacht genoemd. Nu zou men kunnen stellen, dat *huis* in zin (1) de naam is voor het taalelement *huis*, dat *huis* in zin (1) het taalelement *huis* noemt. Dit is een onjuiste voorstelling van zaken. *Huis* in zin (1) *noemt* niet het taalelement *huis*, maar *is* het taalelement *huis*. In *huis* in zin (1) hebben we te maken met een „zaak”, niet uit de buitentalige, maar uit de talige werkelijkheid, een „zaak” die niet door middel van een naam wordt genoemd, maar die zelf aanwezig is. Deze „zaak” *huis* kan als woord worden gebruikt, omdat het een taal-element is. Een „zaak” uit de buitentalige werkelijkheid kan dit niet, maar moet eerst in taal omgezet worden, moet via een taalteken worden genoemd.

Het verschil tussen de naam voor een taalelement en het taalelement zelf lichten we toe met de volgende voorbeelden.

Staat daar nu een a of een o? (12)

Staat daar nu a of o? (13)

In zin (12) hebben we te maken met de namen voor de klanken (letters) *a* en *o*, in zin (13) met de klanken (letters) *a* en *o* zelf. Een naam kan gepluraliseerd worden, een klank (letter) niet:

Staan daar nu a's of o's? (14)

Staat daar nu meerdere malen a of o? (15)

In de zinnen

Daar staat een a op het bord. (16)
Daar staat een paard in de stal. (17)

is *a* in zin (16) op dezelfde wijze de naam voor een „zaak” als *paard* in zin (17). De „zaak” die genoemd wordt, is in zin (16) een taalelement, in zin (17) een element uit de buitentalige werkelijkheid. De „zaken” behoren dus tot verschillende werkelijkheden, tot de talige, resp. buitentalige werkelijkheid, maar de woorden waarin deze „zaken” worden genoemd, zijn volledig gelijkwaardig¹⁹.

De woorden *a* en *o* in zin (12) zijn de namen voor de klanken (letters) *a* en *o*. Omdat de naam en de klank fonologisch identiek zijn, zou men kunnen zeggen, dat *a* en *o* in zin (12) zichzelf noemen. Toch mag men o.i. hier niet van gevallen van suppositio materialis of zelfnoemfunctie spreken, omdat het taalelement niet *zelf* aanwezig is, maar door middel van een naam genoemd wordt. Anderzijds kan men *a* en *o* in zin (12) niet volledig op één lijn stellen met bijv. *paard* in zin (17), omdat de „zaken” die worden genoemd tot verschillende werkelijkheden behoren. Het lijkt ons daarom zinvol, twee verschillende suppositiones formales te onderscheiden, nl. een waarbij het taalelement de naam is voor een „zaak” uit de buitentalige werkelijkheid, en een waarbij het taalelement de naam is voor een „zaak” uit de talige werkelijkheid. Een taalelement kan dus op drie verschillende manieren gebruikt worden. Het kan zijn:

a. de naam voor een „zaak” uit de buitentalige werkelijkheid:

Dat is zeker het *paard* dat gisteren gewonnen heeft. (18)

b. de naam voor een „zaak” uit de talige werkelijkheid, de naam voor zichzelf²⁰:

Behoren de twee *dat*'s in zin (18) tot dezelfde woordsoort? (19)

c. zichzelf:

Dat (aanwijzend voornaamwoord) moet je goed onderscheiden van *dat* (betrekkelijk voornaamwoord). (20)

Alleen in die gevallen waarin het taalelement zichzelf is, zelf als „zaak” aanwezig is, mag men o.i. spreken van suppositio materialis of zelfnoemfunctie.

Het heeft dan onder meer de volgende kenmerken:

a. als subject vereist het altijd een persoonsvorm in het enkelvoud:

Huis is synoniem met woning. (21)

Huizen is synoniem met woningen. (22)

- b. het kan nooit worden voorafgegaan door de singularisator *een* of het telwoord *één*.
- c. het is altijd onzijdig²¹.
- d. het kan altijd voorafgegaan worden door een taalkundige term als het foneem, de klank, de letter, het woord, de woordgroep, de zin etc.

Het woord huis is synoniem met het woord woning. (23)

Het woord huizen is synoniem met het woord woningen. (24)

Staat daar nu de klank(letter) a of de klank(letter) o? (25)

Een element in zelfnoemfunctie is een substantief singularis, zeiden we hierboven. Het singulare karakter vloeit onmiddellijk voort uit het feit, dat een element in zelfnoemfunctie niet naar iets verwijst, niet iets noemt, maar zichzelf is, als concrete, telbare „zaak” aanwezig is. Een concrete, telbare „zaak” is altijd *énig*, is altijd „*enkelvoud*”²². Wanneer een concrete, telbare „zaak” zelf als woord aanwezig is, dan is haar numerieke, i.c. singulare karakter impliciet gegeven. Ter verduidelijking het volgende voorbeeld:

Ik heb een stoel. (26)

Ik heb stoelen. (27)

Ik heb twee stoelen. (28)

Ik heb \aleph . (29)

Ik heb $\aleph \aleph$. (30)

In zin (26) wordt het getalsaspect van het woord *stoel*, nl. singularis, uitgedrukt door *een*. In zin (29) hoeft dit getalsaspect niet afzonderlijk uitgedrukt te worden, omdat dit door de aanwezigheid van de „zaak” zelf zonder meer gegeven is²³. In zin (27) wordt het getalsaspect pluralis uitgedrukt door het meervoudsmorfeem, evenals in zin (28), waarin het nog nader gespecificeerd wordt door het telwoord *twee*. Naast zin (27) kan men geen zin vormen, die zich op dezelfde wijze verhoudt tot zin (27) als zin (29) tot zin (26) en zin (30) tot zin (28), omdat het niet mogelijk is de „zaak” zelf te actueren als een pluralis. Men kan *één* en dezelfde concrete, telbare „zaak”, *één* en dezelfde *één*heid meerdere keren afzonderlijk actueren. Alleen wanneer we in taal over „zaken” praten, is het mogelijk door middel van *één* woord naar een onbepaald aantal dezelfde concrete, telbare „zaken” te verwijzen. Een taalelement kan genumerificeerd worden, kan numeriek *gemaakt* worden, een

concrete, telbare „zaak” is uit zichzelf numeriek gespecificeerd. Wanneer een taalelement in zelfnoemfunctie wordt gebruikt, dan heeft het de eigenschappen van een concrete, telbare „zaak”, dan is het een concrete, telbare „zaak” en heeft het bijgevolg uit zichzelf het betekenisaspect singularis. Door een taalelement in zelfnoemfunctie te gebruiken, wordt het een substantief met het betekenisaspect singularis. Daarom kan men het gebruiken in zelfnoemfunctie een vorm van singularisering noemen.

3.1.2. Singularisering door gebruik als aanspreking

O vis, wat ben je toch vies. (31)

O vis, wat ben je toch vies. (32)

O vissen, wat zijn jullie toch vies. (33)

Het semanteem *vis* is in zin (31) geactueerd als een woord met het betekenisaspect indifferentialis. *Vis* betekent hier „vis zonder meer”. *Vis* in zin (32) betekent „vis singularis”. In *vis* wordt één bepaalde vis aangesproken. *Vissen* in zin (33) betekent „vis pluralis”.

Vergelijken we zin (31) en zin (32), dan constateren we een betekenisverschil tussen *vis* in zin (31) en *vis* in zin (32). *Vis* in zin (31) is niet genumerificeerd, heeft het betekenisaspect indifferentialis, *vis* in zin (32) is wel genumerificeerd, heeft het betekenisaspect singularis. Dit betekenisaspect singularis is echter niet formeel geïndiceerd. Hiervoor zijn volgens Roose twee „verklaringen” mogelijk. Ten eerste: *Vis* in zin (32) is een eigennaam, en heeft op grond daarvan het betekenisaspect singularis. Ten tweede: De identiteit van de genoemde „zaak” is bekend, omdat de „zaak” als ‘hoorder’ wordt gedacht. „Bij een zo volledige bekendheid van het genoemde ‘iets’ aan spreker en ‘hoorder’ is stellig de kennis of het een telbaar ‘iets’ is of niet, ingesloten, zodat expliciete betekening der telbaarheid onnodig is”²⁴. Wij achten alleen de tweede „verklaring” juist, omdat *vis* in zin (31) bewijst, dat een taalelement als aanspreking gebruikt niet noodzakelijk het betekenisaspect singularis hoeft te hebben²⁵, maar ook indifferentialis kan zijn, en omdat uit zin (33) blijkt, dat ook een substantief pluralis als aanspreking kan voorkomen. De betekenis van de aanspreking impliceert wel altijd identiteit, maar niet altijd individualiteit. De betekenis van de eigennaam daarentegen impliceert steeds identiteit én individualiteit. Vergelijking van de volgende zinnen

O vis, wat ben je toch vies. (32)

O Jan, wat ben je toch vies. (34)

leert ons, dat zowel de betekenis van *vis* in zin (32) als de betekenis van *Jan* in zin (34) identiteit en individualiteit omvatten. De betekenis van *Jan* heeft echter het aspect identiteit en het aspect individualiteit, omdat *Jan* een eigennaam is, terwijl de betekenis van *vis* deze aspecten heeft, juist omdat *vis* als aanspreking wordt gebruikt. Anders geformuleerd: Jan dankt deze aspecten aan zichzelf, *vis* aan zijn functie in de zin. Alleen in deze functie kan *vis* naar één bepaalde vis verwijzen, alleen in deze functie kan *vis* „bepaalde vis singularis” betekenen. Vergelijk:

O vis, wat ben je toch vies. (31)

Vis is vies. (35)

O vis, wat ben je toch vies. (32)

*Vis is vies. (36)

O Jan, wat ben je toch vies. (34)

Jan is vies. (37)

Het betekenisaspect indifferentials van *vis* in zin (31) is geen specifiek kenmerk van *vis* als aanspreking, omdat *vis* dit aspect ook heeft, wanneer het niet als aanspreking wordt gebruikt, bijv. in zin (35). Ook het betekenisaspect singularis van *Jan* in zin (34) is geen specifiek kenmerk van *Jan* als aanspreking, omdat *Jan* dit aspect ook heeft, wanneer het niet als aanspreking wordt gebruikt, bijv. in zin (37). Het betekenisaspect singularis van *vis* in zin (32) daarentegen is wel een specifiek kenmerk van *vis* als aanspreking, omdat *vis* dit aspect niet kan hebben, althans niet zonder dat het formeel geïndiceerd wordt, wanneer het een andere functie, bijv. subject, vervult. Alleen die substantiva mogen o.i. tot de eigennamen worden gerekend, die het betekenisaspect singularis in alle functies hebben. Daarom stelden wij in onze omschrijving van de eigennaam, dat hij subject kan zijn. Omdat *vis* in zin (32) het betekenisaspect singularis niet kan hebben in een andere functie dan als aanspreking, is het geen eigennaam, maar evenals zijn gepluraliseerde pendant *vissen* in zin (33) een soortnaam. Een soortnaam is altijd een genumerificeerd substantief. De numerificatie, i.c. singularisatie van *vis* in zin (32) wordt niet formeel geïndiceerd, maar ligt in de functie van aanspreking opgesloten, m.a.w. doordat *vis* gebruikt wordt als aanspreking voor één bepaalde vis, is het betekenisaspect singularis impliciet gegeven en hoeft het niet meer af-

zonderlijk te worden uitgedrukt. Door een semanteem indifferentialis te gebruiken als een woord dat de functie heeft van aanspreking voor één exemplaar van een bepaalde „zaak”, wordt het gesingulariseerd. Voor gevallen als:

O, beker melk, hoe verafschuw ik je. (38)

gevallen dus, waarin de aanspreking uit een woordgroep substantief + substantief bestaat, verwijzen we naar 3.3.2., waar deze woordgroep uitvoerig wordt behandeld.

3.1.3. Singularisering door gebruik als eigennaam

Het toekennen van het predikaat eigennaam aan het taalelement *Jan*, los van ieder zinsverband, aan het semanteem *Jan* dus, stelt de taalbeschrijver voor problemen bij zinnen als

Bij mij in de klas zitten twee Jannen. (39)

Bij mijn collega in de klas zit maar één Jan. (40)

In deze zinnen hebben we immers niet te maken met de eigennaam *Jan*, maar met de soortnaam *Jan*. Nu is het gebruikelijk in dergelijke gevallen te spreken van een „verhuizing” van eigennaam naar soortnaam. De eigennaam *Jan* is hier als soortnaam gebruikt, heet het dan²⁶.

Voor zo’n „verhuizings”-opvatting kan geen plaats zijn in een beschrijving waarin een zelfstandig naamwoord alleen op grond van de functie die het in een bepaalde concrete zin vervult, tot een der drie subklassen van de zelfstandige naamwoorden: soortnaam, stofnaam, eigennaam, wordt gerekend. Wij kiezen voor een dergelijke beschrijving en achten het bijgevolg onjuist, om zich bij het bepalen van de subklasse waartoe een substantief in een bepaalde concrete zin behoort, mede te laten leiden door de (andere) functies die dit substantief in andere concrete zinnen vervult. De functie van *Jannen* en (één) *Jan* in zin (39), resp. zin (40) verschilt o.i. in geen enkel opzicht van de functie van *jongens* en (één) *jongen* in zin (41), resp. zin (42)

Bij mij in de klas zitten twee jongens. (41)

Bij mijn collega in de klas zit maar één jongen. (42)²⁷

De formulering „*Jannen* en (één) *Jan* zijn als soortnaam gebruikte eigennamen” suggereert toch op zijn minst, dat *Jannen* en (één) *Jan* in zin (39), resp. zin (40) in wezen eigennamen zijn, die in deze zinnen een enigszins afwijkende functie vervullen, suggereert toch, dat deze

elementen nog bepaalde wezenlijke kenmerken van de eigennaam bezitten. Deze formulering roept bij de lezer onwillekeurig de vraag op: „Wat zijn *Jannen* en (*één*) *Jan* nu *eigenlijk*?” Een vraag waarop men eerder „eigennaam” dan „soortnaam” zal antwoorden, lijkt ons. Een zakdoek wordt immers ook geen handdoek, omdat men er zijn handen mee afdroogt, en een nijptang wordt geen hamer, omdat men hem als zodanig gebruikt, zou men ter motivering van zijn antwoord kunnen aanvoeren.

Een ander bezwaar tegen dergelijke „verhuizings”-formuleringen is, dat men soms alleen kan vaststellen, waarheen „verhuisd” werd, niet vanwaar. Vergelijk bijv.

Martini is de naam van een Italiaanse vermouth. (43)

Ik drink graag een glaasje martini. (44)

Ik drink graag een martini. (45)

Welk criterium heeft de synchrone taalbeschrijver tot zijn beschikking, om vast te stellen, dat bijv. *martini* in zin (45) een als soortnaam gebruikte eigennaam en niet een als soortnaam gebruikte stofnaam is? De bewerker van de laatste druk van Rijpma/Schuringa, *Spraakkunst*, is van mening, dat men in dergelijke gevallen dient te kiezen „voor het een of het ander op basis van het meest frekwente”²⁸. Dit impliceert echter, dat men eerst een grote hoeveelheid taalmateriaal zou moeten verzamelen en bestuderen, alvorens te kunnen bepalen, of

- Martini* in zin (43) a. een (echte) eigennaam is;
b. een als eigennaam gebruikte stofnaam is;
c. een als eigennaam gebruikte soortnaam is;
- martini* in zin (44) a. een (echte) stofnaam is;
b. een als stofnaam gebruikte eigennaam is;
c. een als stofnaam gebruikte soortnaam is;
- martini* in zin (45) a. een (echte) soortnaam is;
b. een als soortnaam gebruikte eigennaam is;
c. een als soortnaam gebruikte stofnaam is.

Eenvoudiger en juister lijkt het ons te zeggen, dat *Martini* in zin (43) een eigennaam, *martini* in zin (44) een stofnaam, en *martini* in zin (45) een soortnaam is. Het semanteem *martini* daarentegen moet op grond van deze drie verschillende gebruiksmogelijkheden gerekend worden tot de semanteemgroep eigennaam-soortnaam-stofnaam, m.a.w. tot de semanteemgroep waarvan de leden de mogelijkheid kennen, om als eigennaam, als soortnaam, en als stofnaam te worden gebruikt. Laten we eens veronderstellen, dat een frequentie-onderzoek zou uitwijzen,

dat het semanteem *martini* voor 20% als eigennaam, voor 50% als stofnaam en voor 30% als soortnaam wordt gebruikt. Deze uitslag leert ons alleen iets over het SEMANTEEM *martini*, over de verhouding tussen de verschillende gebruiksmogelijkheden van dit semanteem. Hij zegt ons niets over de subklasse waartoe het WOORD *martini* in de zinnen (43), (44) en (45) moet worden gerekend. Het enige – synchronisch verantwoorde – criterium daarvoor is de functie die het woord *martini* in elk dezer zinnen vervult.

Een frequentie-onderzoek naar de verschillende gebruiksmogelijkheden van het semanteem *Jan* zou waarschijnlijk uitwijzen, dat dit semanteem in de meeste gevallen als eigennaam wordt gebruikt, en dat het gebruik als soortnaam zoals in zin (39) slechts enkele procenten vertegenwoordigt, terwijl een onderzoek naar de gebruiksmogelijkheden van het semanteem *oom* waarschijnlijk zou uitwijzen, dat *oom* veel vaker als soortnaam dan als eigennaam wordt gebruikt. Door vergelijking van deze resultaten kan men de SEMANTEMEN *Jan* en *oom* ten opzichte van elkaar onderscheiden, niet de WOORDEN *Jan* en *oom*. *Oom* in de zin

Daar komt oom. (46)

is een – echte – eigennaam, evenals *Jan* in de zin

Daar komt Jan (47)

(*Eén*) *Jan* in zin (40) is een – echte – soortnaam, evenals (*één*) *oom* in de zin

Ik heb maar één oom. (48)

Ons standpunt met betrekking tot de eigennamen wordt goed weergegeven in het volgende citaat van Peter Hartmann: „Es gibt nicht grundsätzliche Eigennamen gegenüber ebenso grundsätzlichen nur appellativ möglichen Nennungen, sondern „Eigename“ ist das (jedes) nicht klassenhaft bestimmend gemeinte bzw. verwendete Wort”.²⁹

Een ander probleem, dat we in deze paragraaf aan de orde willen stellen, is het numerieke aspect van de eigennaam. De meningen hierover blijken verdeeld te zijn. Volgens Hartmann bijv. zijn eigennamen per definitie singularis, omdat zij „Individualbezeichnungen”³⁰ zijn, omdat zij „auf ein Individuum festgelegt sind”³¹. Juist omdat een eigennaam reeds in zichzelf singularis is³², kan hij – aldus Hartmann – nooit voorafgegaan worden door de „Singularisator”³³, door de Singularitätsanzeiger”³⁴ *een*.

Volgens Sørensen daarentegen is de eigennaam „number-neutral”³⁵. De eigennaam is geen enkelvoud en geen meervoud. Hij kan – aldus Sørensen – tot „the Uncountables” gerekend worden³⁶. Sørensen komt tot deze conclusie, omdat hij van de stelling uitgaat, dat een woord eerst singularis kan zijn, wanneer het „in number contrast” staat met een pluralis³⁷. Het woord *John* bijv. „is not the singular of „Johns””, want „the entities with which „(two) Johns” are in number contrast are entities like „a John”³⁸.” Omdat er dus geen plurale pendant van het woord *John* bestaat, kan *John* geen singularis zijn. Anderzijds is volgens Sørensen een woord eerst pluralis, wanneer het „in number contrast” staat met een singularis. *The Andes, the Hebrides* zijn volgens hem geen „plural place-names”, „since there are no singular entities of which „the Andes” etc. are plurals. „The Andes” is not in number contrast with „the Ande”, or „an Ande”. Such entities do not exist”³⁹. Sørensen blijkt hier naar onze mening toch het slachtoffer te zijn van een – linguïstisch onaanvaardbare – „Oppositionslogik”. In zijn opvatting kunnen *hersen* en *lurven* geen pluralia zijn, omdat **een hersen* en **een lurf* niet bestaan⁴⁰.

Wij gaan uit van het standpunt, dat singularisering en pluralisering twee verschillende vormen van numerificatie zijn. Het grootste gedeelte der semantemen die gesingulariseerd kunnen worden, blijken ook gepluraliseerd te kunnen worden, en omgekeerd. Maar het voorkomen van een gepluraliseerde pendant is volgens ons geen voorwaarde voor een semanteem, om gesingulariseerd te kunnen worden, zoals het voorkomen van een gesingulariseerde pendant geen voorwaarde is voor een semanteem, om gepluraliseerd te kunnen worden. Het singulære karakter van bijv. *een dood* in

Mijn oom is een zachte dood gestorven. (49)

is het gevolg van singularisering, i.c. door de singularisator *een*, en is niet afhankelijk van het voorkomen van *doden* in bijv.

Jan Janssen was echt niet de enige die duizend doden stierf
tussen de Tourmalet en St. Gaudens. (50)

Een leven in de zin

Die man leidt een prettig leven. (51)

is singularis en zou dit ook zijn, wanneer de uitdrukking

Leef duizend levens. (52)

niet bestond. *Een genot* in

Vrijheid is een waar genot. (53)

is evengoed singularis als *een dood* en *een leven* in de zinnen (49), resp. (51), ook al spreekt men dan nooit van **genotten*.

Het plurale karakter van *paperassen* in

Ruim die stapel paperassen eens op. (54)

is het gevolg van pluralisering, i.c. door het morfeem *-en*, en is evenzeer pluralis als *papieren* in

Ruim die stapel papieren eens op. (55)

Het niet voorkomen van **een paperas* ontnemt volgens ons aan *paperassen* niet zijn plurale karakter. Anderzijds is het plurale karakter van *papieren* niet afhankelijk van het bestaan van *een papier*⁴¹.

Nu spreekt het vanzelf, dat een semanteem door middel waarvan verwezen wordt naar een „zaak” die éniġ is in zijn soort, naar een „zaak” dus, waarvan maar één exemplaar bestaat, zelden of nooit gepluraliseerd wordt. De taalgebruiker laat in zo’n geval de mogelijkheid tot pluralisering ongebruikt, om de eenvoudige reden dat er zich geen situatie voordoet, waarin hij van deze mogelijkheid gebruik kan of moet maken. Zo treft men bijv. van het semanteem *hel* wel de gesingulariseerde vorm *een hel* aan, maar zelden de gepluraliseerde *hellen*. Deze laatste is echter zeker niet onbestaanbaar. Men denke slechts aan de vraag van de pientere leerling aan de godsdienstleraar:

Waarom zijn er wel zeven hemels, maar geen zeven hellen? (56)⁴²

Het principe, dat het singulare karakter van een element niet afhankelijk is van het voorkomen van een gepluraliseerde pendant, geldt volgens ons niet alleen voor de soortnamen, maar evenzeer voor de eigennamen. Dat *Jan* in de zin

Daar komt Jan. (47)

niet in oppositie staat tot een woord dat het betekenisaspect pluralis heeft, vormt voor ons dus geen argument, om *Jan* in de zin (47) ieder numeriek aspect te ontzeggen, en „number-neutral” te noemen. Wij zijn met Hartmann van mening, dat een eigennaam in zichzelf singularis is, omdat hij een „*Individualbezeichnung*” is. Het betekenisaspect

singularis is in het eigennaam-zijn gegeven en hoeft dus niet afzonderlijk te worden geïndiceerd. Door het semanteem *Jan* als eigennaam te gebruiken, wordt het gesingulariseerd. Daarom noemen wij het gebruiken als eigennaam een vorm van singularisering⁴³.

Wij staan tenslotte nog even stil bij een kenmerk van de eigennaam waardoor hij zo zeer verschilt van „the Uncountables”, dat hij o.i. onmogelijk tot deze groep gerekend kan worden. We bedoelen de mogelijkheid van diminuering. Vooraf vermelden we een – naar ons oordeel tot nu toe te weinig bekende – eigenschap van het diminutief. Een diminutief semanteem kan – op enkele uitzonderingen na, die wij in 3.3.4. en in 3.3.6. nader zullen bespreken – alleen genumerificeerd worden gebruikt. We zeggen dus niet, dat een diminutief semanteem reeds in zichzelf numeriek gespecificeerd is, maar dat een diminutief semanteem eerst nádat het genumerificeerd is, kan worden gebruikt, hetzij als woord (*een huisje* – *huisjes*), hetzij als eerste component van een compositum (*huisjesslak*), hetzij als eerste component van een derivatum (*meisjesachtig*). Deze regel – we zeggen uitdrukkelijk *regel* – is, zover we weten althans, nooit duidelijk geformuleerd. Verderop zal blijken, hoe belangrijk deze regel is, o.a. bij het beantwoorden van de vraag waarom alleen een gepluraliseerd diminutief tweede lid kan zijn in een woordgroep als *een kist sigaartjes*, en waarom een diminutief alleen in zijn gepluraliseerde vorm eerste lid van een compositum of een derivatum kan zijn (*huisjesslak*; *meisjesachtig*). Deze regel geeft indirect ook een verklaring voor het feit, dat naast substantiva die alleen maar naar een niet-telbare „zaak” kunnen verwijzen, substantiva die altijd indifferentials zijn, die nooit genumerificeerd kunnen worden, geen diminutief bestaat. (*melk*; **melkje*) De mogelijkheid van numerificatie is een voorwaarde voor de mogelijkheid van diminuering⁴⁴.

Uhlenbeck heeft opgemerkt, dat de categoriale waarde die aan het diminutieve woord (we spreken van diminutief woord i.t.t. diminutief semanteem) inhaerent is, altijd concretisering en individualisering omvat of impliceert⁴⁵. Deze opmerking is volkomen juist, maar zou verkeerd geïnterpreteerd worden, wanneer men hieruit concludeerde, dat concretisering en individualisering specifieke kenmerken zijn van uitsluitend het diminutieve woord. Concretisering en individualisering zijn immers specifieke kenmerken van het *genumerificeerde* substantief: *een vis*; *vissen*; *een visje*; *visjes*. De categoriale waarde van een niet-genumerificeerd substantief, van een substantief indifferentials, wordt daarentegen juist gekenmerkt door de afwezigheid van de aspecten

concretisering en individualisering: *melk*; *vis*. De categoriale waarde van het diminutieve woord omvat dus wel concretisering en individualisering, maar niet op grond van zijn diminutief-zijn, maar op grond van het feit, dat het een genumerificeerd substantief is.

Een diminutief woord is een genumerificeerd woord. Passen we deze regel ook toe op de eigennamen – we zien niet in, waarom we dit niet zouden kunnen doen – dan moeten we concluderen, dat *Jantje* in de zin

Daar komt Jantje. (57)

het betekenisaspect singularis heeft. Op grond van zijn diminutief-zijn kan *Jantje* niet tot „the Uncountables” gerekend worden, omdat tot deze groep nu eenmaal geen diminutiva kunnen behoren. Wanneer *Jantje* op grond van zijn diminutief-zijn genumerificeerd, i.c. gesingulariseerd *moet* zijn, kan men dan aan *Jan* in zin (47) het betekenisaspect singularis ontzeggen? Welke linguïstische argumenten zou men kunnen aanvoeren ter verdediging van het standpunt, dat *Jan* in zin (47) „number-neutral” is, wanneer *Jantje* in zin (57) singularis blijkt te zijn? Wat numeriek aspect betreft verschillen *Jan* en *Jantje* o.i. in geen enkel opzicht. Beide zijn singularis.

3.1.4. Singularisering door een singularisator

Bij de in de voorgaande paragrafen behandelde gevallen van singularisering, hadden we te maken met woorden die het betekenisaspect singularis ontlenen aan hun functie. Het betekenisaspect singularis wordt niet formeel geïndiceerd.

In de volgende paragrafen worden voorbeelden besproken, waarbij het betekenisaspect singularis wel formeel wordt geïndiceerd. Behandeld worden:

Daar staat een stoel. (58)

Daar staat één stoel. (59)

Daar staat geen stoel. (60)

De stoel staat daar. (61)

(Die stoel staat daar. (62)

{ Mijn stoel staat daar. (63)

{ Jans stoel staat daar. (64)

{ Jan zijn stoel staat daar. (65)

{ Welke stoel staat daar. (66)

3.1.4.1. Singularisering door *een*.

De singulære pendant van *stoelen* in de zin

Daar staan stoelen. (67)

is niet *stoel*, maar *een stoel*⁴⁸. Een eenvoudige vervangingsproef bewijst dit. Vervangen we nl. de pluralia *stoelen*, *appels* en *eenden* in de zinnen

Daar staan stoelen. (67)

Ik heb appels gegeten. (68)

In de vijver zwemmen eenden. (69)

door singularia, dan krijgen we

Daar staat een stoel. (70)

Ik heb een appel gegeten. (71)

In de vijver zwemt een eend. (72)

en niet:

*Daar staat stoel. (73)

*Ik heb appel gegeten. (74)

*In de vijver zwemt eend. (75)

Het bestaan van zin (58) en zin (67) bewijst, dat het semanteem *stoel* zowel gesingulariseerd als gepluraliseerd kan worden. Tussen *een stoel* en *stoelen* bestaat een oppositie singularis : pluralis. We benadrukken nogmaals, dat o.i. *een stoel* geen singularis is, OMDAT het in oppositie staat tot *stoelen*, en dat *stoelen* geen pluralis is, OMDAT het in oppositie staat tot *een stoel*. De oppositie singularis : pluralis tussen de beide genummerificeerde vormen van het semanteem *stoel* is het gevolg van het feit, dat beide vormen voorkomen. Het eventueel ontbreken van een van beide vormen, om wat voor reden dan ook, ontnemt aan de wel bestaande vorm niet zijn specifieke numeriek aspect.

Het woord *een* in *een stoel* wordt traditioneel „lidwoord van onbepaaldheid” genoemd. Het is de formele indicator van het aspect onbepaaldheid, dat aan *een stoel* inhaerent is. De plurale pendant van *een stoel*, nl. *stoelen*, is eveneens onbepaald. Omdat het aspect onbepaaldheid in *stoelen* niet formeel geïndiceerd wordt, onderkent men in *stoelen* een nulteken als indicator van dit betekenisaspect. Een recent voorbeeld hiervan vindt men in de *Syntaxis* van Kraak en Klooster. De traditionele benaming „lidwoord van onbepaaldheid” suggereert, aldus Kraak en Klooster, dat de onbepaaldheid van *een stoel* tot uit-

drukking komt in de aanwezigheid van het lidwoord *een*. Zij achten het minder juist, om de onbepaaldheid van de plurale pendant van *een stoel*, nl. *stoelen*, aan dit element zelf toe te schrijven. „Een betere zienswijze lijkt ons, ook voor (. . .) [*stoelen*] een lidwoord aan te nemen en wel een dat geen uiterlijke vorm heeft, dat fonologisch ‘nul’ is”⁴⁷. Volgens hen heeft deze zienswijze het voordeel, dat het begrip „lidwoord” op deze wijze *systematischer* wordt gebruikt⁴⁸.

Welke bezwaren kunnen tegen deze zienswijze ingebracht worden. Allereerst het feit, dat een *suggestie* die door een traditionele benaming wordt ingegeven, overgenomen wordt, zonder dat de schrijvers zich afvragen, of de betekenis van *een* in de omschrijving „lidwoord van onbepaaldheid” wel juist en volledig wordt weergegeven. Een *suggestie* lijkt ons niet dan na een grondig onderzoek als basis voor beschrijving te mogen worden aanvaard. Een tweede bezwaar tegen deze zienswijze is, dat gebruik moet worden gemaakt van het gefingeerde taalelement „nul”. Naar onze mening mag alleen dan een beroep worden gedaan op dit taalelement, wanneer duidelijk valt aan te tonen, dat een in het betreffende woord aanwezig betekenisaspect dat in andere vergelijkbare woorden wel formeel wordt geïndiceerd, om een of andere reden niet formeel wordt uitgedrukt. We komen hier in 3.2.2. op terug.

Het eerste bezwaar lijkt velen misschien ongegrond, omdat men zou kunnen veronderstellen, dat nader onderzoek de juistheid van de traditionele omschrijving van *een* als „lidwoord van onbepaaldheid” zal bevestigen. De jongste tijd is de juistheid hiervan echter herhaaldelijk in twijfel getrokken. Niet alleen door Hartmann, die – zoals we in 3.1.3. zagen – *een* beschouwt als een singularisator, als een „Singularitätsanzeiger”, waardoor „aus einem Begriffsumfang (einer Klasse) ein Exemplar herausgehoben wird”⁴⁹, maar ook door Ziff, een van de belangrijkste semantici van het ogenblik. In zijn boek *Semantic Analysis* zegt hij onder meer: „It is said that ‘the’ is the „definite article” while ‘a’ is the „indefinite article”: this is something of a muddle. ‘The’ more clearly contrasts with ‘some’ than with ‘a’.

The contrast between ‘the’ and ‘a’ is not, despite the unfortunate customary labels, a simple binary contrast with respect to definite/indefinite. That is in fact roughly the contrast between ‘the’ and ‘some’. ‘The’ and ‘a’ have markedly different distributions in *E*: ‘The water was pleasant.’ but not ‘A water was pleasant.’ ‘The’ ranges over both mass nouns (‘water’, ‘rice’,) and count nouns (‘bean’, ‘nail’). ‘A’ does not. ‘A’ contrasts with the affix ‘-s’: ‘a bone’ as opposed to ‘bones’.

This is not to say that one might just as well refer to the suffix ‘-s’

as an „indefinite article”. The contrast between ‘the’ and ‘-s’ is not the same as that between ‘the’ and ‘a’. One can combine ‘the’ and ‘-s’ as in ‘the books’ but one cannot so combine ‘the’ and ‘a’: ‘the a book’ would be odd just as ‘a books’ would be odd. So one can characterize ‘the’ as definite, ‘a’ as indefinite singular, and ‘-s’ as plural.

Like ‘a’, ‘some’ contrasts with ‘the’ with respect to being indefinite, but unlike ‘a’, ‘some’ like ‘the’ ranges over both mass nouns (‘some water’) and count nouns (‘some bean’). Again, like ‘the’, ‘some’ ranges over both singular and plural. If ‘the’ is to be classed as the “definite article” then ‘some’ should be classed as the “indefinite article” for that is the only striking contrast between ‘the’ and ‘some’⁵⁰.

Ten onzent vindt men een in bepaalde opzichten gelijkkluidende opvatting bij Paardekooper. Tot het paradigma *die/dat* rekent hij ook het paar *een/* – (‘nulteken’). Hiervan zegt hij: „Het geval *een/* – (‘nulteken’) geeft alleen getal aan (ev. resp. mv.)”⁵¹.

Deze enkele citaten mogen bewijzen, dat de suggestie die door de traditionele benaming „lidwoord van onbepaaldheid” wordt ingegeven, zeker niet door iedereen wordt overgenomen. Ook wij doen dit niet. Volgens ons moet *een* worden beschouwd als een singularisator. We hoeven ons hiervoor niet te beroepen op het historisch argument, dat *een* niets anders is dan „an unemphatic form of the numeral one”⁵². Ook observatie van zuiver synchronische taalfeiten pleiten voor *een* als singularisator en tegen *een* als lidwoord van onbepaaldheid. Indien *een* namelijk het betekenisaspect onbepaaldheid zou indiceren, hoe verklaart men dan, dat dit taalelement alleen kan voorkomen in combinatie met een substantief dat gesingulariseerd kan worden. *Een* kan nooit gebruikt worden in combinatie met een substantief dat alleen als indifferentials kan voorkomen: bijv. *melk*: **een melk*. *Een* kan ook nooit gebruikt worden in combinatie met een gepluraliseerd substantief⁵³. Bedenkt men bovendien, dat de gesingulariseerde pendant van een gepluraliseerd substantief steeds voorafgaan moet worden door *een*, dan ligt het toch voor de hand, dat *een* en het meervoudsmorfeem elkaars pendanten zijn. Uitgaande van dit standpunt kunnen *een eend* en *eenden* als volgt beschreven worden:

een eend : *eenden* = *een* + *eend* : *eend-* + *-en* = „singularis” + „eend” : „eend” + „pluralis”⁵⁴.

Een is de indicator van het betekenisaspect singularis in *een eend*; *-en* is de indicator van het betekenisaspect pluralis in *eenden*. In deze beschrijving hoeft geen beroep te worden gedaan op een nulteken, noch ter aanduiding van het betekenisaspect singularis, noch ter aan-

duiding van het betekenisaspect pluralis. Ter vergelijking geven we enkele andere beschrijvingen. Volgens Paardekoopeer wordt de oppositie singularis : pluralis tussen *een eend* en *eenden* twee maal uitgedrukt. Hij is immers van mening, dat deze getalsoppositie zowel door 'nulteken' /-en⁵⁵ als door *een*/ 'nulteken'⁵⁶ wordt aangeduid:

een eend : eenden = een + eend + nulteken : nulteken + eend- + -en = „singularis” + „eend” + „singularis” : „pluralis” + „eend” + „pluralis”.

Waarom zou men twee nultekens veronderstellen ter aanduiding van het aspect singularis, resp. het aspect pluralis, wanneer beide betekenisaspecten reeds formeel geïndiceerd zijn in *een*, resp. in *-en*.

Volgens Ten Brinke bestaat er – zoals we in het vorige hoofdstuk hebben gezien – een oppositie singularis : pluralis tussen *eend* en *eenden*:

eend : eenden = nulteken + eend : eend- + -en = „singularis” + „eend” : „eend” + „pluralis”.

De taalfeiten tonen duidelijk aan, dat er tussen *eend* en *eenden* geen singularis : pluralis-oppositie bestaat. De singulare pendant van

In de vijver zwemmen eenden. (69)

is immers niet, zoals Ten Brinke ons wil doen geloven,

In de vijver zwemt eend. (75)

maar

In de vijver zwemt een eend. (72)

Tussen *een eend* en *eenden* bestaat er wel een oppositie singularis : pluralis. Het is dan ook van deze elementen, dat men uit moet gaan bij de beschrijving van de oppositie singularis : pluralis. Natuurlijk blijft ook dan de mogelijkheid, om voor het betekenisaspect singularis in *een eend* een nulteken te onderkennen, nl. wanneer men *een* als indicator van het aspect onbepaaldheid opvat. Nemen we aan, dat ook voor Kraak en Klooster tussen *een eend* en *eenden* een oppositie singularis : pluralis bestaat, dan zouden *een eend* en *eenden* volgens hun zienswijze als volgt beschreven moeten worden:

een eend : eenden = een + eend + nulteken : nulteken + eend- + -en = „onbepaaldheid” + „eend” + „singularis” : „onbepaaldheid” + „eend” + „pluralis”.

Bij geen van deze drie beschrijvingen kan het nulteken worden gemist. Bij Paardekoopeer vinden we het nulteken ter aanduiding van het betekenisaspect singularis, resp. het betekenisaspect pluralis; bij Ten

Brinke ter aanduiding van het betekenisaspect singularis; bij Kraak en Klooster ter aanduiding van het betekenisaspect singularis, resp. het betekenisaspect onbepaaldheid.

Nu kan men tegen onze beschrijving, en trouwens ook tegen die van Paardekooper en Ten Brinke inbrengen, dat het aspect onbepaaldheid geen formele indicatie heeft, en dat wij bijgevolg zowel in *een eend* als in *eenden* een nulteken moeten onderkennen ter aanduiding van dit aspect. Wij onderkennen geen nultekens ter aanduiding van het betekenisaspect onbepaaldheid, omdat naar onze mening ieder substantief in zichzelf onbepaald is tot het moment waarop het op een of andere manier bepaald wordt⁵⁷. Het semanteem *eend* bijv. is in zichzelf onbepaald. Dit semanteem kan gesingulariseerd worden door *een* (*een eend*), kan gepluraliseerd worden door *-en* (*eenden*) en kan ongenumerificeerd, als indifferentialis worden gebruikt (*Ik houd van eend*). In alle drie gevallen hebben we te maken met een element dat in zichzelf onbepaald is, m.a.w. in alle drie gevallen heeft *eend* zijn onbepaaldheid behouden. Deze zienswijze lijkt ons aanvaardbaarder dan de opvatting dat *eend* in *een eend*, *eenden* en *eend* door *een*, resp. „nul”, resp. „nul” onbepaald GEMAAKT is. Een element dat door een lidwoord van onbepaaldheid onbepaald GEMAAKT wordt, kan toch moeilijk IN ZICHZELF onbepaald zijn. Maar als *eend* IN ZICHZELF niet onbepaald is, wat is het dan wel? Bepaald misschien? In onze beschrijving kan dus het aspect onbepaaldheid als volgt worden opgenomen:

een eend : eenden = een + eend : eend- + -en = „singularis” + „eend onbepaald” : „eend onbepaald” + „pluralis”.

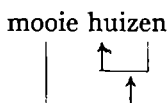
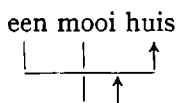
Eend in *Ik hou van eend* beschrijven we als volgt:

eend = eend = „eend onbepaald indifferentialis”.

Resumeren we tenslotte ons standpunt. *Een* wordt door ons beschouwd als een singularisator. *Een eend* betekent „eend onbepaald singularis”. Het lidwoord van onbepaaldheid wordt onder dankzegging voor de bewezen „diensten” voorgoed aan de traditionele grammatica teruggeschonken. Er hoeft noch ter aanduiding van de betekenisaspecten singularis en pluralis, noch ter aanduiding van het betekenisaspect onbepaaldheid een beroep te worden gedaan op de „deus ex machina” nulteken. Een taalelement dat niet voorafgegaan wordt door de singularisator *een* of equivalent daarvan en niet gevolgd wordt door een der meervoudsmorfemen, pluralisatoren *-en* of *-s*, is – behalve in de hieronder te bespreken gevallen – indifferentialis. Het betekenisaspect singularis is dus niet in bijv. *eend* aanwezig. *Eend* in *Hij houdt van eend* moet worden beschreven als een woord indifferentialis, als

een woord dat „juist door de afwezigheid van enige numerieke specificatie wordt gekenmerkt”⁵⁸.

De consequenties van de herinterpretatie van *een* voor de verschillende gebieden der taalbeschrijving kunnen we op dit moment niet geheel overzien. Dat deze herinterpretatie consequenties heeft, blijkt bijv. bij de beschrijving van de woordgroepen *een mooi huis* en *mooie huizen*. In de woordgroep *een mooi huis* wordt *huis* opgevat als kern, *mooi* als voorbepaling bij *huis*, *een* als voorbepaling bij *mooi huis*. In *mooie huizen* wordt *mooie* beschouwd als voorbepaling bij *huizen*⁵⁹. Deze lineaire beschrijving geeft ons geen juist beeld van de overeenkomst in semantische structuur van de betreffende woordgroepen. De gelijkheid in functie van *een* en *-en*, nl. numerificator, komt er niet in tot uitdrukking. Juister lijkt ons daarom de volgende beschrijving:



Wat wel voor andere woordgroepen geldt, nl. dat de innerlijke volgorde van de voorbepalingen de onmiddellijke uitdrukking is van de innerlijke hiërarchie⁶⁰, geldt dus naar onze mening niet voor de woordgroep *een mooi huis*.

3.1.4.2. Singularisering door het telwoord *één*.

Singularisering komt tot stand in het *taalgebruik*, pluralisering in de *taalvoorraad*, i.c. op het vlak van het gelede semanteem. Een element is meestal⁶¹ reeds gepluraliseerd, voordat het als „woord pluralis” in de woordgroep of zin wordt geactueerd. Het betekenisaspect pluralis is in het woord zelf geïndiceerd door een meervoudsmorfeem, door een pluralisator. Het semanteem *stoelen* bijv. bevat reeds het betekenisaspect pluralis, voordat het als woord wordt gebruikt in de zin

Daar staan twee stoelen. (76)

Het telwoord *twee* wordt met het *plurale* woord *stoelen* verbonden tot de woordgroep *twee stoelen*. Er bestaat bijgevolg geen enkele reden, om aan het telwoord *twee* behalve de functie van specificator van het aantal ook de functie van pluralisator toe te kennen.

Singularisering door de singularisator *een* voltrekt zich in het taalgebruik. De functie van het woord *een* kan daarom gemakkelijk over-

genomen worden door een ander woord. Dit gebeurt bijv. door het telwoord *één* in de zin

Daar staat één stoel. (77)

Het woord *één* heeft dus niet alleen de functie van specificator van het aantal, maar ook de functie van singularisator.

Vergelijken we ter adstructie hiervan de volgende zinnen:

Daar ligt vis. (78)

Daar ligt een vis. (79)

Daar ligt één vis. (80)

Daar liggen vissen. (81)

Daar liggen twee vissen. (82)

Vis in zin (78) betekent „vis onbepaald indifferentialis”. *Een vis* in zin (79) „vis onbepaald singularis”. *Eén vis* in zin (80) „vis onbepaald singularis, en wel één”. *Vissen* in zin (81) „vis onbepaald pluralis”. *Twee vissen* in zin (82) „vis onbepaald pluralis, en wel twee”. *Eén vis* in zin (80) is niet de in aantal gespecificeerde pendant van *vis* in zin (78), maar van *een vis* in zin (79), zoals *twee vissen* in zin (82) de in aantal gespecificeerde pendant van *vissen* in zin (81) is⁸². Het woord *vis* is niet in zichzelf singularis, zoals blijkt uit *vis* in zin (78). Het betekenisaspect singularis, dat aan *vis* in *één vis* inhaerent is, kan derhalve niet een aspect zijn, dat aan dit woord zelf eigen is. Het moet in de woordgroep *één vis* aan *vis* zijn toegekend, m.a.w. door de verbinding met het telwoord *één* wordt *vis* gesingulariseerd. De functie van *een* in zin (79) wordt in zin (80) overgenomen door het woord *één*⁸³. Het telwoord *één* heeft dus behalve de functie van specificator van het aantal ook de functie van singularisator.

3.1.4.3. Singularisering door *geen*.

Het woord *geen* wordt in ieder van de volgende zinnen

Hij koopt geen boek. (83)

Hij koopt geen boeken. (84)

Hij koopt geen melk. (85)

door Kraak en Klooster opgevat als een samensmelting van het lidwoord van onbepaaldheid en het negatie-element. Zij gaan uit van de veronderstelling, dat in de zinnen

Hij koopt een boek. (86)

Hij koopt boeken. (87)

Hij koopt melk. (88)

een lidwoord van onbepaaldheid aanwezig is: *een*, resp. „nul”, resp. „nul”, en dat de zinnen (83), (84) en (85) gekenmerkt worden door onbepaaldheid en negativiteit. „Het ligt voor de hand beide eigenschappen [onbepaaldheid en negativiteit, WM] in verband te brengen met de aanwezigheid van *geen*. In (83) kunnen we die vorm door vergelijking met (86) opvatten als een samensmelting van *een* en het negatie-element. Indien we voor (84) en (85) geen lidwoord van onbepaaldheid aannemen, hebben we geen factor die de onbepaaldheid verklaart en moeten we bovendien *geen* beschouwen als een vorm van het negatie-element, terwijl het dat in (83) niet is. Die vermeende vorm van het negatie-element komt echter nooit voor in aanwezigheid van een lidwoord van bepaaldheid. Door *geen* ook in (84) en (85) op te vatten als een samensmelting van het lidwoord van onbepaaldheid en het negatie-element krijgen we een systematisering van wat anders asymmetrische verschijnselen zijn”⁶⁴. In 2.1. hebben we reeds vermeld, dat het naar onze mening onjuist is, *geen* FORMEEL te beschrijven als een GELEDE vorm, omdat in de taalFEITEN, „dans la chaîne du discours” geen argumenten voor een dergelijke formele beschrijving worden gevonden⁶⁵. Ook in andere opzichten blijkt de opvatting van Kraak en Klooster in strijd te zijn met de taalfeiten, met de taalrealiteit. Zij wensen *geen* niet als een enkelvoudige, ongelede vorm van het negatie-element op te vatten, maar als een samensmelting van het negatie-element en het lidwoord van onbepaaldheid. Nu lijkt dit mogelijk voor de zinnen (83), (84) en (85), maar dit is toch bepaald onmogelijk bij de volgende zinnen:

Ik heet geen Jan, maar Wim. (89)

Het is nog geen Pinksteren, en toch zijn er al nieuwe aardappelen. (90)

Jan en *Pinksteren* zijn eigennamen. „Een definitie van de betekenis van eigennamen (. . .) zal onbepaaldheid uitsluiten”, aldus Kraak⁶⁶. Bijgevolg kan *geen* in zin (89) en zin (90) niet als een samensmelting van het negatie-element en het lidwoord van onbepaaldheid worden beschouwd. Kan *geen* in deze zinnen dan nog iets anders zijn dan een enkelvoudige, ongelede vorm van het negatie-element⁶⁷?

Ook in de volgende zin

kan *geen* – althans volgens de opvatting die Kraak en Klooster in hun *Syntaxis* huldigen, niet volgens het standpunt dat Kraak in zijn dissertatie inneemt: zie hiervoor 3.3.3. – niet worden beschouwd als een samensmelting van negatie-element en lidwoord van onbepaaldheid, omdat in de zin

Mijn broer is arts. (92)

waarvan zin (91) de genegativeerde pendant is, *arts* geen substantivische nominale constituent is, en dus geen lidwoord van onbepaaldheid kan bevatten. Als in *arts* in zin (92) geen lidwoord van onbepaaldheid aanwezig is, dan kan dit uiteraard ook niet aanwezig zijn in *geen arts* in zin (91). Ergo: *geen* in zin (91) is niets anders dan een enkelvoudige, ongelede vorm van het negatie-element.

Deze voorbeelden hebben we gegeven niet zozeer, om kritiek uit te oefenen op de beschrijving zelf – we hebben immers in 3.1.4.2. het lidwoord van onbepaaldheid reeds terug naar het rijk der traditionele grammatica verwezen –, maar om te demonstreren, dat de taal zelf geen volledige systematisering toestaat, om de eenvoudige reden, dat „la langue n'est pas faite systématiquement”⁶⁸. De voorstanders van „een expliciete grammatica die een gesystematiseerd geheel van regels vormt”⁶⁹ staat een zeer moeilijke taak te wachten. Wat zij voorstaan, „scheint mir etwas gleich schwierig, wie wenn ein Geograph oder Landesplaner ein Regelsystem aufbauen wollte, durch das ein Strassensystem nachgebildet würde, das genau dem heutigen, historisch-zufällig entstandenen und vielfach verwinkelten Strassensystem einer alten europäischen Stadt entspricht”⁷⁰. Zij lijken ons te willen verwezenlijken, wat De Saussure wenselijk achtte: „La langue est un système serré, et la théorie doit être un système aussi serré que la langue. Là est le point difficile, car ce n'est rien de poser à la suite l'une de l'autre des affirmations, des vues sur la langue; le tout est de les coordonner en un système”⁷¹. De mogelijkheid van een systematische classificatie van de taalfeiten was voor De Saussure echter niets anders dan een postulaat, een hypothese, „qu'il faut démontrer”. Hoe meer hij zich in dit probleem verdiepte, hoe meer hij tot het inzicht kwam, dat deze hypothese niet bewezen kan worden, omdat de taal geen volledige systematisering toestaat⁷².

Het betekenisaspect onbepaaldheid wordt door ons aan het substantief zelf toegekend, niet aan het woord *een*, ook niet aan het woord

geen. In onze opvatting is het semanteem *geen* een *ongeleed* element, dat als woord de volgende functies kan hebben:

a. negator;

b. negator + singularisator.

Vergelijken we de volgende zinnen:

Daar ligt vis. (93)

Daar ligt geen vis. (94)

Daar ligt een vis. (95)

Daar ligt geen vis. (96)

Daar liggen vissen. (97)

Daar liggen geen vissen. (98)

Vis in zin (93) betekent „vis onbepaald indifferentialis”. *Geen vis* in zin (94) „niet + vis onbepaald indifferentialis”. Het woord *geen* in zin (94) vervult alleen de functie van negator. Hetzelfde geldt voor *geen* in zin (98). *Een vis* in zin (95) betekent „vis onbepaald singularis”. *Geen vis* in zin (96) „niet + vis onbepaald singularis”. Het betekenis-aspect singularis van *geen vis* in zin (96) is geen aspect dat aan het woord *vis* zelf eigen is, zoals blijkt uit zin (93) en zin (94). Dit betekenis-aspect wordt in zin (96) aan *vis* toegekend door de verbinding met het woord *geen*. *Geen* vervult in zin (96) dus niet alleen de functie van negator, maar heeft ook de functie van *een* in zin (95) overgenomen en fungeert bijgevolg ook als singularisator.

Het negativeren van een substantief dat niet voorafgegaan wordt door een deiktisch woord als *de*, *die*, *mijn*, *welke* etc. kan in de volgende regels geformuleerd worden⁷³. Een substantief indifferentialis, singularis of pluralis dat niet voorafgegaan wordt door een deiktisch woord wordt genegativeerd door voorplaatsing van het woord *geen*, met dien verstande, dat de eventueel aanwezige singularisator *een* verdwijnt en de functie ervan wordt overgenomen door *geen*. Is een substantief gesingulariseerd door het telwoord *één*, dan komt de negativering tot stand door voorplaatsing van *geen* of *niet*. Een substantief dat de functie van eigennaam vervult, kan genegativeerd worden door voorplaatsing van *geen* of *niet*⁷⁴. Voorbeelden:

Ik koop geen melk. (99) (indifferentialis)

Ik koop geen boek. (100) (singularis)

Ik koop geen boeken. (101) (pluralis)

Ik koop geen één boek. (102) (singularis, en wel één)

Ik koop niet één boek. (103) (singularis, en wel één)

Ik heet geen Jan, maar Wim. (104) (singularis-eigenaam)

Ik heet niet Jan, maar Wim. (105) (singularis-eigenaam).

Los van iedere context of situatie is het onmogelijk uit te maken, of de zin *Daar ligt geen vis* de genegativeerde pendant is van

Daar ligt vis. (93)

of van

Daar ligt een vis. (95)

Zin (94) en zin (96) verschillen noch wat de fatische laag noch wat de musische laag betreft. Men zou hier dus kunnen spreken van twee homonieme zinnen⁷⁵. Het semantisch verschil tussen beide zinnen moet natuurlijk wel in de beschrijving ervan tot uitdrukking komen. Dit biedt ons een goede gelegenheid, om de beschrijving van Kraak en Klooster en die van onszelf op hun adequaatheid te toetsen. Vooraf zij vermeld, dat Kraak en Klooster wel een onderscheid maken tussen zelfstandige naamwoorden die een vorm hebben voor het enkelvoud (*boek*) en voor het meervoud (*boeken*), en zelfstandige naamwoorden die slechts één vorm hebben (*melk*). Zij maken echter geen onderscheid tussen de vorm van het enkelvoud van de eerste groep en de éne vorm van de tweede groep. Beide worden in het vervolg van hun betoog zonder meer enkelvoud genoemd, zodat wij mogen aannemen, dat zij zowel in *boek* als in *melk*, en dus ook in *vis* in zin (93), zin (94) en zin (96), het betekenisaspect singularis aanwezig achten⁷⁶. Een beschrijving van *geen vis* in zin (94) zou er volgens de opvatting van Kraak en Klooster als volgt uit kunnen zien:

geen vis = [niet + nul] + [vis + nul] = negator + lidwoord van onbepaaldheid + vis + singularis = „niet + vis onbepaald singularis”.

Volgens onze opvatting:

geen vis = geen + vis = negator + vis onbepaald indifferentialis = „niet + vis onbepaald indifferentialis”.

Een beschrijving van *geen vis* in zin (96) zou er volgens de opvatting van Kraak en Klooster als volgt uit kunnen zien:

geen vis = [niet + een] + [vis + nul] = negator + lidwoord van onbepaaldheid + vis + singularis = „niet + vis onbepaald singularis”.

Volgens onze opvatting:

geen vis = geen + vis = [negator + singularisator] + vis onbepaald = „niet + vis onbepaald singularis”.

Zelfs met behulp van het gefingeerde taalteken „nul” blijkt het semantische verschil tussen *geen vis* in zin (94) en *geen vis* in zin (96) in een beschrijving volgens de opvatting van Kraak en Klooster niet tot uitdrukking te komen, terwijl in onze beschrijving zonder de hulp van nultekens dit verschil wel duidelijk wordt uitgedrukt. Bovendien wordt in onze beschrijving impliciet een verklaring gegeven voor de agrammaticaliteit van zin (107) en de grammaticaliteit van zin (109).

Hebt u ook vis. (106)

*Nee, ik heb er geen. (107)

Hebt u ook een vis. (108)

Nee, ik heb er geen. (109)

Het in zin (107) en zin (109) aanwezig pronomen *er* kan alleen gebruikt worden, wanneer het in dit pronomen herhaalde substantief een *ge-numerificeerd* onbepaald substantief is⁷⁷. Vergelijk:

Hebt u ook een vis. (108)

Nee, ik heb er geen. (109)

Hebt u ook vissen. (110)

Nee, ik heb er geen. (111)

Een substantief indifferentials kan nooit in het pronomen *er* herhaald worden. Vergelijk:

Hebt u ook suiker. (112)

*Nee, ik heb er geen. (113)

Hebt u ook boter. (114)

*Nee, ik heb er geen. (115)

Deze laatste opmerking zal misschien vele Nederlandstalige Belgen verwonderen. In het „Belgische” Nederlands wordt dit pronomen *er* nl. ook gebruikt ter herhaling van een ongenumerificeerd substantief⁷⁸, waarschijnlijk onder invloed van het Franse *en*, hetgeen veel grotere gebruiksmogelijkheden heeft dan het pronomen *er*. Vergelijk bijv.:

Avez-vous encore du lait? (116)

Oui, j'en ai encore. (117)

Hebt u nog melk? (118)

*Ja, ik heb er nog. (119)

Ja, die heb ik nog. (120)

Ja, ik heb nog melk. (121)

Naar onze mening mogen de zinnen (107), (113), (115) en (119) niet tot het Algemeen Bruikbaar Nederlands worden gerekend.

Voor het hier bedoelde pronomen *er* zijn verschillende benamingen in gebruik. Sommigen⁷⁹ rekenen het tot de persoonlijke voornaamwoorden, anderen⁸⁰ spreken van een partitief pronomen. Bech, die een voortreffelijke studie heeft gewijd aan het pronomen *er*, of beter: aan de *verschillende* pronomina *er*, stelt voor „dieses *er* das quantitative *er* zu nennen, weil es in Verbindung mit Quantitätsbezeichnungen vorkommt”⁸¹. Nieuwborg spreekt van pronomen van onbepaaldheid⁸². In geen van deze benamingen wordt de betekenis van *er* volledig weergegeven. *Er* kan alleen gebruikt worden als herhaling van een *onbepaald* substantief. Het bevat dus het aspect onbepaaldheid. Het substantief moet bovendien altijd een genumerificeerd substantief zijn. Het numerieke aspect wordt in het pronomen *er* steeds als een *meervoudigheid* herhaald⁸³. Vergelijk:

Heb je nog een boek? (122)

Ja, ik heb er nog een. (123) [*er* = boeken]

Heb je nog boeken? (124)

Ja, ik heb er nog. (125) [*er* = boeken].

Men zou dit pronomen daarom misschien pronomen van onbepaalde meervoudigheid kunnen noemen. Ook wijzelf vinden dit een weinig gelukkige formulering, maar we kennen op dit moment geen andere waarin de betekenis van *er* volledig word weergegeven.

Zoals uit vergelijking van de zinnen (123) en (125) blijkt, wordt alleen het betekenisaspect singularis afzonderlijk formeel geïndiceerd, hetzij in *een*, hetzij in *geen*. Vergelijk:

Ik heb een boek. (126)

Ik heb er een. (127)

Ik heb geen boek. (128)

Ik heb er geen. (129)

Ik heb boeken. (130)

Ik heb er. (131)

Ik heb geen boeken. (132)

Ik heb er geen. (133)

Ofschoon *een* in zin (127) dezelfde fonologische vorm heeft als het telwoord *één*, moet het naar onze mening toch eerder als singularisator dan als telwoord worden opgevat, omdat er een duidelijk verschil bestaat wat de musische laag betreft tussen zin (127) en de zin

Ik heb er één. (134)

De negatieve pendant van zin (134) is niet zin (129), maar

Ik heb er geen één. (135)

of

Ik heb er niet één. (136)

Misschien zou men uit de fonologische vorm van *een* in zin (127) mogen concluderen, dat ook thans het telwoord *een* en de singularisator *een* fonologisch nog niet helemaal uiteen zijn gegaan⁸⁴. Nader onderzoek is hier echter zeker gewenst. *Geen* in zin (129) heeft evenals *geen* in zin (128) behalve de functie van negator ook de functie van singularisator, terwijl *geen* in zin (133) evenals *geen* in zin (132) alleen de functie van negator vervult. Het betekenisaspect pluralis in zin (131) en in zin (133) is o.i. inhaerent aan *er*⁸⁵.

Tenslotte attenderen wij er nog op, dat de zin

Daar ligt geen visje. (137)

alleen de diminutieve pendant van

Daar ligt geen vis. (96)

kan zijn, omdat een diminutief altijd genumerificeerd wordt gebruikt, zoals we in 3.1.3. hebben gezien. In onze beschrijving van *geen vis* in zin (96), nl. *geen vis* = „niet + vis onbepaald singularis”, wordt de mogelijkheid van een diminutieve pendant impliciet gegeven, terwijl uit onze beschrijving van *geen vis* in zin (94), nl. *geen vis* = „niet + vis onbepaald indifferentialis”, blijkt, dat naast zin (94) geen diminutieve pendant kan voorkomen.

3.1.4.4. Singularisering door de.

Daar ligt vis. (138)

Daar ligt de vis die Piet gisteren gevangen heeft. (139)

Daar ligt een vis. (140)

Daar ligt de vis die Piet gisteren gevangen heeft. (141)

Daar liggen vissen. (142)

Daar liggen de vissen die Piet gisteren gevangen heeft. (143)

Vis in zin (138) betekent „vis onbepaald indifferentialis”. *De vis* in zin (139) „vis bepaald indifferentialis”. *Een vis* in zin (140) „vis onbepaald singularis”. *De vis* in zin (141) „vis bepaald singularis”. *Vissen* in zin (142) „vis onbepaald pluralis”. *De vissen* in zin (143) „vis be-

paald pluralis". *De vis* in zin (139) is de bepaalde pendant van *vis* in zin (138), zoals *de vissen* in zin (143) de bepaalde pendant is van *vissen* in zin (142). Door de verbinding met *de* worden het onbepaalde *vis* en het onbepaalde *vissen* tot bepaalde woorden. In zin (139) en zin (143) vervult *de* derhalve de functie van „bepaler", van definitior. *De vis* in zin (141) is de bepaalde pendant van *een vis* in zin (140). Het betekenisaspect singularis, dat in *de vis* in zin (141) aanwezig is, is geen aspect dat aan *vis* zelf eigen is, zoals blijkt uit zin (138) en zin (139). Het wordt in zin (141) aan *vis* toegekend, en wel door de verbinding met *de*. Het woord *de* heeft in deze zin dus niet alleen de functie van definitior, maar heeft ook de functie van *een* in zin (140) overgenomen, en treedt daardoor tevens op als singularisator.

De vis in zin (139) moet o.i. beschreven worden als:

de vis = de + vis = definitior + vis onbepaald indifferentialis
= „vis bepaald indifferentialis"

terwijl *de vis* in zin (141) beschreven moet worden als:

de vis = de + vis = [definitior + singularisator] + vis onbepaald indifferentialis = „vis bepaald singularis".

Uit deze beschrijvingen blijkt impliciet, dat de zin

Daar ligt het visje dat Piet gisteren gevangen heeft. (144)

de diminutieve pendant van zin (141) moet zijn. Naast zin (139) kan geen diminutieve pendant voorkomen, omdat *de vis* in zin (139) een ongenumerificeerd substantief is.

De traditionele benaming voor *de* en *het* is lidwoord van bepaaldheid. Nu wij *een* singularisator hebben genoemd, en zodoende tot een afzonderlijke „woordsoort"⁸⁶ hebben gepromoveerd, kan men zich afvragen, of het nog nodig en zinvol is voor *de* en *het* de woordsoort lidwoord te handhaven. *De* en *het* vertonen zekere overeenkomsten met andere deiktische woorden als bijv. de aanwijzende voornaamwoorden⁸⁷. Misschien zou men ze daarom beter tot de voornaamwoorden kunnen rekenen. Ze zouden bijv. als *bepalende voornaamwoorden* kunnen worden aangeduid.

3.1.4.5. Singularisering door andere deiktische elementen

Evenals de woorden *de* en *het* kunnen de andere deiktische elementen naast hun specifieke functie ook de functie van singularisator vervullen. We menen na de voorafgaande paragrafen te kunnen volstaan met het geven van enkele voorbeelden.

Daar ligt vis. (145)
 Die vis heeft Piet gisteren gevangen. (146)
 Dat is mijn vis. (147)
 Wat voor vis is dat. (148)
 Welke vis zwemt het snelst. (149)
 Dat is Piets, Piet zijn vis. (150)
 Daar ligt een vis. (151)
 Die vis heeft Piet gisteren gevangen. (152)
 Dat is mijn vis. (153)
 Wat voor een vis is dat. (154)
 Welke vis zwemt het snelst. (155)
 Dat is Piets, Piet zijn vis. (156)

Opgemerkt zij tenslotte nog, dat alleen van de zinnen (151)-(156) een diminutieve pendant bestaat.

3.1.4.6. Individueel en collectief gebruik van „vis onbepaald”

Het verschil in betekenis tussen *een vis*, *vissen* en *vis* in de zinnen

Ik heb daar een vis gezien. (157)
 Ik heb daar vissen gezien. (158)
 Ik heb daar vis gezien. (159)

en *een vis*, *vissen* en *vis* in de zinnen

Een vis zwemt. (160)
 Vissen zwemmen. (161)
 Vis zwemt. (162)

wordt door Kraak en Klooster geïnterpreteerd als een verschil tussen onbepaaldheid en categorialiteit⁸⁸. Categorialiteit wordt evenals onbepaaldheid uitgedrukt in een lidwoord, i.c. het lidwoord van categorialiteit: *een*, resp. *nul*, resp. *nul*.

Het erkennen van een lidwoord van categorialiteit naast het lidwoord van onbepaaldheid lijkt op het eerste gezicht een goed middel, om het verschil tussen *een vis*, *vissen* en *vis* in de zinnen (157)-(159) en *een vis*, *vissen* en *vis* in de zinnen (160)-(162) in de beschrijving tot uiting te laten komen. Bij nadere beschouwing blijken hierbij toch bepaalde vragen te rijzen. We zouden bijv. graag toegelicht hebben gezien, waarom Kraak en Klooster voor het verschil tussen bijv. *een vis* in zin (157) en *een vis* in zin (160) alleen *een* aansprakelijk menen te

moeten stellen⁸⁹. Ook is ons niet duidelijk, waarom categorialiteit onbepaaldheid zou moeten uitsluiten en omgekeerd, zoals volgens Kraak en Klooster toch het geval is.

Het spreekt eigenlijk van zelf, dat in onze opvatting, waarin *een* beschouwd wordt als een singularisator, geen plaats is voor een lidwoord van categorialiteit. Wij zijn van mening, dat *een vis* in zin (157) evenals *een vis* in zin (160) niets anders betekent dan „vis onbepaald singularis”. In de eerstgenoemde zin wordt met *een vis* verwezen naar een niet nader aangeduide, maar wel identificeerbare vis. In de laatstgenoemde zin wordt met *een vis* verwezen naar een niet nader aangeduide, niet-identificeerbare, willekeurige vis. Anders geformuleerd: In *een vis* in zin (157) wordt een alleen zichzelf representerende vis genoemd, in *een vis* (160) wordt een willekeurige vis genoemd als representant van alle bestaande vissen. De identificeerbaarheid van *een vis* in zin (157) blijkt uit de mogelijkheid van de zinnen:

Welke vis heb je daar gezien? (163)

Ik heb daar mijn vis gezien. (164)

Bij zin (160) kan men niet de vraag stellen *Welke vis zwemt?*, juist omdat deze vraagzin de mogelijkheid van identificeerbaarheid veronderstelt⁹⁰. Voor *vissen* en *vis* in zin (158), (159), resp. (161), (162) geldt m.m. hetzelfde als voor *een vis* in zin (157), resp. (160).

Het verschil in betekenis tussen *een zin* in zin (157) en *een vis* in zin (160) is o.i. dus geen verschil tussen onbepaaldheid en categorialiteit. In beide gevallen hebben we te maken met een linguïstisch *onbepaald* element. Bovendien moet het verschil in betekenis tussen beide worden geïnterpreteerd als een verschil tussen de woordgroepen *een vis* in hun geheel. *Een vis* in zin (157) en *een vis* in zin (160) hebben niet dezelfde betekenis, omdat in beide woordgroepen niet hetzelfde wordt „gedacht”. In zin (157) wordt in *een vis* een niet nader aangeduide, maar wel identificeerbare vis gedacht. In *een vis* in zin (160) een niet nader aangeduide, niet-identificeerbare, willekeurige vis.

Het syntactische verschil dat met het verschil tussen *een vis* in zin (157) en *een vis* in zin (160) kan corresponderen⁹¹, moet o.i. niet worden toegeschreven aan een verschil onbepaaldheid/categorialiteit, maar aan het verschil identificeerbaarheid/niet-identificeerbaarheid. Ieder onbepaald substantief kan op deze twee verschillende manieren worden gebruikt. We stellen voor te spreken van individueel, resp. collectief gebruik.

een vis = „vis onbepaald singularis”

a) individueel: Ik heb daar een vis gezien. (157)

b) collectief: Een vis zwemt. (160)

vissen = „vis onbepaald pluralis”

a) individueel: Ik heb daar vissen gezien. (158)

b) collectief: Vissen zwemmen. (161)

vis = „vis onbepaald indifferentials”

a) individueel: Ik heb daar vis gezien. (159)

b) collectief: Vis zwemt. (162)

3.1.4.7. Individueel, collectief en generaliserend gebruik van „vis bepaald”

Kraak en Klooster stellen zich de vraag, of ook *de* en *het* onderscheiden kunnen worden in lidwoord van bepaaldheid en lidwoord van categorialiteit⁹². Zij menen deze vraag ontkennend te moeten beantwoorden, omdat die gevallen waarin sprake zou kunnen zijn van categoriaal gebruik toch beter kunnen worden gerekend tot wat algemeen de generaliserende functie van het lidwoord van bepaaldheid wordt genoemd. De door hen gegeven voorbeelden overtuigen de lezer ervan, dat het generaliserend gebruik niet steeds hetzelfde is als wat zij categoriaal gebruik noemen, maar zij bewijzen niet, dat de overige, niet-generaliserende functies van *de* en *het* niet onderscheiden zouden kunnen worden in lidwoord van bepaaldheid en lidwoord van categorialiteit. Bovendien is het toch ook niet apriori onmogelijk, dat *een aantal* gevallen van generaliserend gebruik bij nadere bestudering als gevallen van categoriaal gebruik beschouwd zouden kunnen worden. Kraak en Klooster schijnen als volgt te redeneren: Omdat het generaliserend gebruik van *de* en *het* niet steeds hetzelfde is als wat wij onder categoriaal gebruik verstaan, daarom kunnen *de* en *het* geen lidwoorden van categorialiteit zijn, maar alleen lidwoorden van bepaaldheid.

Zou het echter ook niet zo kunnen zijn, dat Kraak en Klooster *de* in bijv.

De mensen zijn sterfelijk, de engelen zijn onsterfelijk. (165)

(een zin waarin *mensen* en *engelen* niet als (wat Kraak en Klooster noemen) SOORTNAAM worden gebruikt, maar als concrete zelfstandige naamwoorden, een zin die bijgevolg niet als een geval van generaliserend gebruik kan worden beschouwd) geen lidwoord van categorialiteit (durven of kunnen) noemen, omdat zij de substantivische constituenten *de mensen* en *de engelen* moeilijk het betekenisaspect bepaaldheid zou-

den kunnen ontzeggen? Onbepaaldheid en categorialiteit sluiten elkaar – althans volgens Kraak en Klooster – uit. Men zou voor een asymmetrie komen te staan, wanneer bepaaldheid en categorialiteit elkaar niet zouden blijken uit te sluiten. Een asymmetrie die natuurlijk niet erg welkom is voor de linguïst, die een expliciete grammatica, bestaande uit een gesystematiseerd geheel van regels, wenst te schrijven.

In de vorige paragraaf hebben wij het lidwoord van categorialiteit verworpen en een onderscheid gemaakt tussen individueel en collectief gebruik. Niet alleen de *onbepaalde* substantieven kennen deze twee gebruiksmogelijkheden, maar ook de *bepaalde* substantieven. Vergelijk:

Ik heb een vis gezien. (166)

Ik heb vissen gezien. (167)

Ik heb vis gezien. (168)

Ik heb de vis gezien. (169)

Ik heb de vissen gezien. (170)

Ik heb de vis gezien. (171)

Een vis leeft tegenwoordig het liefst in zoetwater. (172)

Vissen leven tegenwoordig het liefst in zoetwater. (173)

Vis leeft tegenwoordig het liefst in zoetwater. (174)

De vis leeft tegenwoordig het liefst in zoetwater. (175)

De vissen leven tegenwoordig het liefst in zoetwater. (176)

De vis leeft tegenwoordig het liefst in zoetwater. (177)

In de zinnen (166)-(168) hebben we te maken met individueel gebruik van „vis onbepaald singularis”, resp. „vis onbepaald pluralis”, resp. „vis onbepaald indifferentialis”. De zinnen (169)-(171) vormen de bepaalde pendanten van de zinnen (166)-(168). Hier is sprake van individueel gebruik van „vis bepaald singularis”, resp. „vis bepaald pluralis”, resp. „vis bepaald indifferentialis”. Het semantisch verschil tussen zin (169) en zin (171) blijkt ook hieruit, dat

Ik heb het visje gezien. (178)

alleen de diminutieve pendant van zin (169) kan zijn. In de zinnen (172)-(174) hebben we te maken met collectief gebruik van „vis onbepaald singularis”, resp. „vis onbepaald pluralis”, resp. „vis onbepaald indifferentialis”. De zinnen (175)-(177) zijn de bepaalde pendanten van de zinnen (172)-(174). Hier is sprake van collectief gebruik van „vis bepaald singularis”, resp. „vis bepaald pluralis”, resp. „vis bepaald indifferentialis”. Het semantisch verschil tussen zin (175) en zin (177) blijkt ook hieruit, dat

Het visje leeft tegenwoordig het liefst in zoetwater. (179)

alleen de diminutieve pendant van zin (175) kan zijn⁹³. Niet overbodig is het hierbij op te merken, dat bepaaldheid niet noodzakelijk geïdentificeerdheid inhoudt. Met *de vis* in zin (175) wordt niet verwezen naar een bekend veronderstelde vis, maar naar een niet-identificeerbare, willekeurige vis.

Naast dit individuele en collectieve gebruik van „vis bepaald” kunnen we het generaliserende gebruik onderscheiden:

De vis wordt al meer dan 200.000 jaar als voedsel gebruikt. (180)

De mens is reeds meer dan 200.000 jaar oud. (181)

De hond is sedert 20.000 jaar gedomesticeerd. (182)⁹⁴

In deze zinnen wordt in *de vis*, *de mens*, *de hond* niet een concrete, niet-identificeerbare, willekeurige vis, resp. mens, resp. hond genoemd, maar worden deze „zaken” los van iedere concretisatie, als abstract wezen genoemd. Alleen wanneer dit het geval is, mag o.i. van generaliserend gebruik worden gesproken. Wij zijn ons ervan bewust, dat we hierdoor de gevallen van generaliserend gebruik wel drastisch reduceren. Bovendien realiseren we ons, dat het niet altijd even gemakkelijk is, om uit te maken, of we te doen hebben met collectief of generaliserend gebruik. Als bijzondere eigenschappen van het generaliserend gebruik moeten worden beschouwd

a) het niet kunnen voorkomen van een onbepaalde pendant:

*Een vis wordt al meer dan 200.000 jaar als voedsel gebruikt. (183)

*Een mens is reeds meer dan 200.000 jaar oud. (184)

*Een hond is sedert 20.000 jaar gedomesticeerd. (185)

b) het niet kunnen voorkomen van een gepluraliseerde pendant:

*De vissen worden al meer dan 200.000 jaar als voedsel gebruikt. (186)

*De mensen zijn reeds meer dan 200.000 jaar oud. (187)

*De honden zijn sedert 20.000 jaar gedomesticeerd. (188)

Met deze opmerkingen is zeker niet alles over de verschillende gebruiksmogelijkheden van een onbepaald en een bepaald substantief gezegd⁹⁵. Dat was ook niet onze bedoeling. Door *een* te beschouwen als een singularisator was er in onze opvatting geen plaats voor een lidwoord van categorialiteit. Het verwerpen van dit lidwoord ontnemt ons echter niet de mogelijkheid om het o.a. door Kraak en Klooster gesignaleerde verschil tussen bijv. zin (157) en zin (160) in onze beschrijving

tot uiting te laten komen. Dit hebben we in deze en vorige paragraaf trachten aan te tonen.

3.1.4.8. Singularisering door het voorzetsel *per*

Het Nederlandse voorzetsel *per*⁹⁶ kent de volgende gebruiksmogelijkheden:

1. *per* = „door middel van, met, via, bij”⁹⁷.
Ik stuur U dit boek *per* post. (189)
Ik stuur U dit boek *per* ijlode. (190)
Jan Jansen, *per* adres Zandstraat 17, Oss. (191)
Hij deed dat *per* abuis. (192)
Per slot van rekening heeft hij gelijk. (193)
2. *per* = „voor een, voor één, in een, in één”.
Suiker kost tegenwoordig fl. 1.25 *per* kilo. (194)
Hij verdient fl. 200,— *per* week. (195)
3. *per* = „met ingang van, op”.
De nieuwe posttarieven worden *per* 1 februari van kracht. (196)

In het laatste geval wordt *per* altijd gevolgd door een datum⁹⁸. We laten deze gebruiksmogelijkheid hier verder buiten beschouwing. In de andere gevallen gaat *per* steeds onmiddellijk vooraf aan het substantief en kan er ook niet van gescheiden worden door de singularisator *een* of equivalent daarvan. Ook niet ieder willekeurig substantief kan in de constructie *per* + substantief worden gebruikt:

- a) *Per* komt niet (of slechts zelden) voor in verbinding met een eigenaam.

*U ontvangt dit boek *per* Jan. (197)

Wel:

U ontvangt dit boek *per* Van Gend en Loos. (198)

In de laatstgenoemde zin mag *Van Gend en Loos* niet als een eigenaam, of juister als een woordgroep met de functie van een eigenaam worden beschouwd. Vergelijk:

U ontvangt dit boek *per* spoor. (199)

U ontvangt dit boek *per* post. (200)

Van Gend en Loos in zin (198) is niet de naam van een of andere vervoersmaatschappij, maar duidt de vorm van vervoer aan, evenals *spoor* in zin (199) en *post* in zin (200).

b) *Per* komt niet voor in verbinding met een niet-numerificeerbaar substantief.

*Ik zal U per geld betalen. (201)

Wel:

Ik zal U per chèque betalen. (202)

c) *Per* komt niet (of slechts zelden) voor in verbinding met een gepluraliseerd substantief⁹⁹. Het enige voorbeeld van *per* + substantief pluralis, dat wij in ons materiaal hebben aangetroffen, is:

De per mammoettankers aangevoerde ruwe olie uit het Midden-Oosten en Libië kan straks in kleinere zeetankers worden vervoerd naar raffinaderijen in Noord-Europa. (203)

Per is in deze zin semantisch identiek met het voorzetsel *met*. We hebben de indruk, dat we hier toch met een vrij uitzonderlijk geval te maken hebben. Persoonlijk hadden we in deze zin de voorkeur gegeven aan het voorzetsel *met*.

d) *Per* kan onmiddellijk, dus zonder de – in andere gevallen noodzakelijke – aanwezigheid van de singularisator *een* of equivalent daarvan, verbonden worden met een diminutief.

Ik moest daar twee gulden per wijntje betalen. (204)

Vergelijk:

Ik moest daar twee gulden voor een, één wijntje betalen. (205)

Zover we weten kent behalve *per* alleen *zonder* deze mogelijkheid.

Zonder borreltje kan ik niet in slaap komen. (206)

In tegenstelling tot *per* + *wijntje* kunnen *zonder* + *borrelltje* echter wel gescheiden worden door de singularisator *een* of equivalent daarvan:

Zonder een borreltje kan ik niet in slaap komen. (207)

Zonder mijn dagelijkse borreltje kan ik niet in slaap komen. (208)

Bovendien kan *zonder* gevolgd worden door een gepluraliseerd substantief.

Zonder mijn dagelijkse borreltjes kan ik niet in slaap komen. (209)

e) *Per* kan gevolgd worden door een woordgroep substantief + substantief, waarvan het eerste substantief geen pluralis is.

Ik moest daar twee gulden per glas wijn betalen. (210)

Ik moest daar twee gulden per glaasje wijn betalen. (211)

De door Uhlenbeck geconstateerde regel, „dat een enkelvoudig substantief niet als eerste lid kan optreden van een groep substantief + substantief”¹⁰⁰, geldt dus niet wanneer de groep substantief + substantief voorafgegaan wordt door *per*. Ook in deze komt *zonder* sterk met *per* overeen:

Mijn oom zal nooit vertrekken zonder doosje sigaren. (212)

Maar ook:

Mijn oom zal nooit vertrekken zonder een doosje sigaren. (213)

Mijn oom zal nooit vertrekken zonder (een paar) doosjes sigaren. (214)

Wat kan uit bovenstaande geconcludeerd worden wat betreft het numerieke aspect van het substantief in de constructie *per* + substantief, resp. het eerste substantief in de constructie *per* + substantief + substantief?

Het substantief mag niet door een singularisator, resp. pluralisator gesingulariseerd, resp. gepluraliseerd zijn, het mag ook niet op grond van zijn functie singularis zijn, en het moet genumerificeerd kunnen worden. Waarom deze restricties? Omdat *per* niet alleen de functie van voorzetsel vervult, maar tegelijkertijd de functie van singularisator en soms tevens van definitor of specificator van het aantal. Duidelijk blijkt dit uit de mogelijkheid van *per* + *wijntje*, m.a.w. uit de mogelijkheid, om een diminutief, dat steeds genumerificeerd moet zijn, met *per* te verbinden.

Laten we de in het begin van deze paragraaf gegeven voorbeelden wat nader bekijken, om de verschillende functies die *per* in elk dezer zinnen heeft, vast te stellen. *Per post* in zin (189) kan omschreven worden als „met de post”, „via de post”, „door middel van de post”. Het woord *post* verwijst hier naar een „zaak” die éinig is in zijn soort,

nl. de postdienst. Iedere taalgebruiker weet, dat met *post* hier bedoeld wordt die ene, algemeen bekende postdienst. *Per post* kan bijgevolg beschreven worden als:

per post = per + post = [aanduiders van middel + singularisator + definitors] + post onbepaald indifferentials = „door middel van de post”.

Per vervult in *per post* dus de volgende functies:

- a. aanduiders van middel;
- b. singularisator;
- c. definitors;

Per ijlode in zin (190) kan omschreven worden als „door middel van een (of andere) ijlode”. Het gaat hier niet om een bekend veronderstelde ijlode, maar om een niet nader aangeduide ijlode. *Per ijlode* kan daarom beschreven worden als:

per ijlode = per + ijlode + [aanduiders van middel + singularisator] + ijlode onbepaald indifferentials = „door middel van een ijlode”.

Per vervult in *per ijlode* dus de volgende functies:

- a. aanduiders van middel;
- b. singularisator.

Per adres, *per abuis*, *per slot van rekening* in zin (191), resp. (192), resp. (193) kunnen beschouwd worden als vaste uitdrukkingen, waarvan de betekenis zich niet of niet gemakkelijk in samenstellende constituenten laat analyseren. *Per adres* zou misschien omschreven kunnen worden als „bereikbaar via of op het adres”. Er is sprake van een bekend adres. Het wordt zelfs afzonderlijk vermeld. In *per adres* zou men *per* daarom dezelfde functies kunnen toekennen als *per* in *per post*. Van *per abuis* zou als omschrijving gegeven kunnen worden „door een abuis”. Hier heeft *per* dus dezelfde functies als in *per ijlode*. *Per slot van rekening*, ook wel verkort tot *per slot*, is wel de „meest vaste” uitdrukking van de drie. Indien men hiervan een semantische analyse zou willen geven, dan zouden aan *per* misschien dezelfde functies kunnen worden toegekend als aan *per* in *per post*. Men zou als omschrijving kunnen geven „aan/bij het slot van de rekening”. *Per kilo* in zin (194) en *per week* in zin (195) kunnen worden omschreven als „voor een kilo”, resp. „in een week”, maar ook als „voor één kilo”, resp. „in één week”. Bij de eerste interpretatie moet *per* naast de functie van voorzetsel ook de functie van singularisator worden toegekend. Bij de tweede interpretatie bovendien nog de functie van specificator van het aantal¹⁰¹.

Tot slot van deze paragraaf attenderen we nog even op gevallen als

Die aardappelen kosten drie gulden per tien kilo, zeven gulden per vijf en twintig kilo. (215)

Die sigaren kosten drie gulden per tien stuks, zeven gulden per vijf en twintig stuks. (216)

Deze zinnen schijnen uitzonderingen te vormen op de hierboven geformuleerde regels. Zij zijn dit echter niet, omdat *tien kilo, vijf en twintig kilo, tien stuks en vijf en twintig stuks* hier fungeren als „enkelvoudigheden”. *Per tien kilo* betekent per *eenheid* van tien kilo; *per vijf en twintig kilo* per *eenheid* van vijf en twintig kilo; *per tien stuks* per *eenheid* van tien stuks; *per vijf en twintig stuks* per *eenheid* van vijf en twintig stuks.

3.1.4.9. Singularisering door gebruik in de constructie substantief + voorzetsel + substantief

Met de constructie substantief + voorzetsel + substantief bedoelen we constructies waarin twee dezelfde substantieven door een voorzetsel worden verbonden¹⁰².

Labour lijdt nederlaag op nederlaag. (217)

Dat was een gevecht van man tegen man. (218)

Hij herhaalde zijn bevel woord voor woord. (219)

Zij collecteren huis aan huis. (220)

Zij stonden schouder aan schouder. (221)

Hij verliest keer op keer. (222)

Oog om oog, tand om tand. (223)

Om deel te kunnen uitmaken van deze constructie moet het substantief aan de volgende voorwaarden voldoen:

1. Het substantief moet genumerificeerd kunnen worden.

*Hij drinkt melk na melk. (224)

*Hij verliest geld na geld. (225)

2. Het substantief mag niet gesingulariseerd zijn door de singularisator *een* of equivalent daarvan.

*Labour lijdt een nederlaag op een nederlaag. (226)

Wel mogelijk is:

Labour lijdt de ene nederlaag op de andere (nederlaag). (227)

In deze zin, die synoniem genoemd kan worden met zin (217), moeten de substantiva echter noodzakelijk voorafgegaan worden door *ene*, resp. *andere*. We menen hier niet met eenzelfde *hechte* constructie te doen te hebben als in zin (217). Dit blijkt o.a. uit de mogelijkheid van uiteenplaatsing:

Labour heeft de ene nederlaag geleden op de andere (nederlaag).
(218)

De zin

Labour heeft nederlaag geleden op nederlaag. (229)

is volgens ons zo niet onmogelijk, dan toch veel minder gebruikelijk dan zin (228).

3. Het substantief kan geen eigennaam zijn, mag dus niet op grond van deze functie het betekenisaspect singularis hebben.

4. Het substantief mag niet gepluraliseerd zijn¹⁰³.

De zin

Jongens bij jongens, meisjes bij meisjes. (230)

als verkorting van

Jongens horen bij jongens, meisjes horen bij meisjes. (231)

mag o.i. niet tot de hier bedoelde constructie worden gerekend.

5. Het substantief kan een niet-gepluraliseerd diminutief zijn.

Beetje bij beetje. (232)¹⁰⁴

Voetje voor voetje. (233)

Mannetje naast mannetje. (234)

Het substantief mag dus niet gesingulariseerd of gepluraliseerd zijn, mag ook niet op grond van zijn functie het betekenisaspect singularis hebben, maar moet wel genumerificeerd kunnen worden¹⁰⁵. Wat kan men hieruit concluderen? Dat het substantief juist door het gebruik als constituent van de constructie substantief + voorzetsel + substantief gesingulariseerd wordt. Bij de constructie *per* + substantief meenden we de functie van singularisator te moeten toekennen aan het voorzetsel. Of deze functie in de constructie substantief + voorzetsel + substantief ook alleen aan het voorzetsel moet worden toegeschreven, is een vraag die wij niet zonder meer positief durven te beantwoorden. We hebben hier immers te maken met een constructie die een veel geringere produktiviteit¹⁰⁶ kent dan de constructie *per* + substantief. Op grond van deze geringere produktiviteit en op grond

van het hechte karakter van de constructie lijkt het ons beter de functie van singularisator aan de gehele constructie, of beter gezegd: aan het ordeningsprincipe dat aan deze constructie ten grondslag ligt, toe te kennen. *Nederlaag* in *nederlaag op nederlaag* is dan geen singularis door zijn progressieve, resp. regressieve verbinding met het voorzetsel *op*, maar heeft dit betekenisaspect, omdat het als constituent optreedt in de constructie substantief + voorzetsel + substantief.

Een interessante vraag, die we hier echter niet kunnen beantwoorden is, welke voorzetsels wel en welke voorzetsels niet in de constructie substantief + voorzetsel + substantief kunnen voorkomen¹⁰⁷. Misschien treft men ook in de hedendaagse literatuur nog een persoonlijke voorkeur aan voor een bepaald voorzetsel, zoals Potgieter het voorzetsel *bij* prefereerde, maar Schaepman het voorzetsel *op*¹⁰⁸.

3.1.4.10. Singularisering door gebruik in de constructie voorzetsel + substantief + voorzetsel + substantief

We bedoelen hier de constructie die bestaat uit twee voorzetsels, die beide gevolgd worden door hetzelfde substantief¹⁰⁹. Zover ons bekend kunnen in deze constructie alleen *van* en *tot*, en wel in de hier genoemde volgorde, voorkomen¹¹⁰.

Van dag tot dag; van tijd tot tijd; van geslacht tot geslacht;
van hand tot hand; van dorp tot dorp; van stad tot stad.

Om als constituent in deze constructie te kunnen worden gebruikt, moet het substantief aan dezelfde voorwaarden voldoen als bij de constructie substantief + voorzetsel + substantief. Ook hier menen we te maken te hebben met een singulariserend ordeningsprincipe, m.a.w. het substantief wordt gesingulariseerd, doordat het als constituent van deze constructie optreedt.

3.1.4.11. Singularisering door gebruik in de constructie substantief + voorzetsel + substantief + voorzetsel

Deze constructie bestaat uit twee voorzetsels, of zo men wil, twee achterzetsels¹¹¹, beide gevolgd door hetzelfde substantief. In deze constructie kunnen als voorzetsel (achterzetsel) o.a. voorkomen¹¹²:

... *op* ... *af*: berg op, berg af; trap op, trap af;

... *in* ... *uit*: deur in, deur uit; dag in, dag uit.

Ook bij deze constructie gelden dezelfde voorwaarden ten aanzien van het substantief als bij de constructies substantief + voorzetsel +

substantief en voorzetsel + substantief + voorzetsel + substantief. Ook hier zouden we van een singulariserend ordeningsprincipe willen spreken.

Opmerking: De constructies substantief + voorzetsel + substantief, voorzetsel + substantief + voorzetsel + substantief en substantief + voorzetsel + substantief + voorzetsel zijn hier uiteraard niet volledig beschreven. Ons ging het er slechts om te laten zien, dat een substantief gesingulariseerd wordt door als constituent van een dezer constructies te fungeren.

3.1.4.12. Singularisering door een bepaald hoofdtelwoord in postpositie

Vergelijken we de volgende zinnen:

Wilt U allemaal aan tafel gaan zitten. (235)

Wilt U allemaal aan tafel 3 gaan zitten. (236)

Tafel in zin (235) betekent „tafel onbepaald indifferentials”. In *tafel* wordt de „zaak” genoemd, zonder dat daarbij aan één zeker exemplaar, aan één zekere tafel gedacht wordt of hoeft te worden. Het kan gaan om één tafel, maar het is evengoed mogelijk, dat de in *U* bedoelde personen zich verdelen over tien of meer tafels. In *tafel* wordt de „zaak” niet als een concreetheid genoemd, maar wordt zij als het *begrip* ‘tafel’ voorgesteld. In zin (236) gaat het niet om het *begrip* ‘tafel’, maar om één concrete tafel. Hier hebben we te maken met een gesingulariseerd woord. De functie van singularisator moet worden toegekend aan het telwoord 3. Dit telwoord heeft behalve zijn specifieke functie, die we hier zouden kunnen omschrijven als „specificator van het nummer”, dus ook de functie van singularisator.

Vergelijkbaar met zin (236) zijn:

Wilt U allemaal aan tafel, nr. 3 gaan zitten. (237)

Wilt U allemaal aan tafel B gaan zitten. (238)

3.1.4.13. Terugblik

In de paragrafen 3.1.1. - 3.1.4.12. zijn een aantal gevallen van singularisering besproken. Ongetwijfeld kan singularisering nog op andere dan de door ons hier behandelde manieren tot stand komen. Volledigheid hebben we niet nagestreefd. Dit zouden we ook niet gekund hebben,

omdat detailstudies in deze tot nu toe ontbreken. Dit is begrijpelijk, wanneer men bedenkt, dat het probleem der singularisering – zover wij weten althans – nooit eerder gesteld is. Dit probleem bestond uiteraard niet voor de linguïst die ervan uitging, dat een niet-gepluraliseerd substantief *in zichzelf* singularis is. Men zal bij verdere studie dan ook rekening moeten houden met de mogelijkheid, dat in sommige gevallen de formele indicatie van het betekenisaspect singularis om een of andere, vaak niet zuiver linguïstische reden achterwege blijft. We denken in dit verband aan:
verkortingen:

Hij komt volgende week. (239)

Hij komt de volgende week. (240)

opsommingen:

Hij kocht gisteren jas, broek en vest. (241)¹¹³

Hij kocht gisteren een jas, een broek en een vest. (242)

krantekoppen, „die altijd min of meer pregnante, lapidaire zinnen zijn”¹¹⁴, opschriften en dergelijke:

Melkfabriek staakt levering supermarkt. (243)

Een melkfabriek staakt de levering van melk aan een supermarkt. (244)

Toilet hiernaast. (245)¹¹⁵

Het toilet is hiernaast. (246)

3.2. PLURALISERING

Paragraaf 2.8., *Het meervoud in het Nederlands*, eindigt met de opmerking, dat de pluralia in het ABN gevormd zijn en worden door toevoeging van het meervoudsmorfeem *-en* of *-s* aan een primair of secundair semanteem. Nu wij in dit hoofdstuk het begrip indifferentialis hebben geïntroduceerd, kan de formulering „primair of secundair semanteem” vervangen worden door „primair of secundair semanteem indifferentialis”. Een semanteem indifferentialis wordt dus door *-en* of *-s* gepluraliseerd. *-en* en *-s* zijn pluralisatoren. Deze wijze van pluralisering is wel de meest frequente, maar niet de enige. In de volgende paragrafen zullen we aandacht besteden aan twee andere manieren van pluralisering.

3.2.1. Pluralisering door een telwoord

Sommige substantiva, die een maat, gewicht, munt, tijdperk e.d. aanduiden, kunnen in het *taalgebruik* gepluraliseerd worden door de verbinding met een telwoord. Voorbeelden:

twee uur; twintig kilo; vijftig meter; tien gulden;
hoeveel uur; hoeveel kilo; hoeveel meter; hoeveel gulden;
zoveel uur; zoveel kilo; zoveel meter; zoveel gulden;
een paar uur; een paar kilo; een paar meter; een paar gulden.

Het ontbreken van een meervoudsmorfeem is bij sommige van deze substantiva, met name bij diegene die oorspronkelijk langstammige neutra of wortelstammen waren, klankwettig¹¹⁸. Historisch verklaarbaar is ook het geïsoleerde geval *man* in bijv. *70 man*¹¹⁷. Een andere – synchronische – verklaring voor de afwezigheid van het meervoudsmorfeem is, dat het betekenisaspect pluralis in deze constructie aan het substantief wordt toegekend door de verbinding met het telwoord¹¹⁹. Anders geformuleerd: in deze woordgroep fungeert het telwoord niet alleen als telwoord, maar tevens als pluralisator. Het substantief wordt door het telwoord gepluraliseerd.

Welke substantiva precies op deze wijze gepluraliseerd kunnen worden, en onder welke voorwaarden is, zover we weten, nooit uitvoerig bestudeerd¹¹⁹. Van de reeks *dag, week, maand, jaar, eeuw* bijv. kan alleen *jaar* zonder meervoudsmorfeem in combinatie met een telwoord het betekenisaspect pluralis hebben: *twee jaar, twintig jaar*, enz. Volgens sommigen misschien ook *maand*. Voor ons taalgevoel is „een kind van twee maand” echter vrij archaïstisch. Ook niet ieder telwoord kan de functie van pluralisator vervullen. Dit kunnen alleen: de bepaalde hoofdtelwoorden die groter of kleiner zijn dan *één*: *twee, drie, vier*, enz., resp. *nul*¹²⁰, de onbepaalde hoofdtelwoorden *hoeveel* en *zoveel* en de woordgroep die het karakter van een onbepaald hoofdtelwoord heeft, *een paar*. Bovendien kunnen deze telwoorden¹²¹ alleen de functie van pluralisator vervullen, wanneer zij onmiddellijk aan het substantief voorafgaan. Vergelijk: *twee gulden, *twee zilveren gulden*. Uitzonderingen op deze regel zijn *twee vierkante meter, drie kubieke meter* en, zo dit mocht bestaan, *twee halve liter*. Hier hebben we echter te maken met een woordgroep waarvan adjectief en substantief een hechte semantische eenheid vormen.

Naast *twee uur* komt ook *twee uren* voor. Tussen beide formaties bestaat soms een betekenisverschil, dat door Royen met de termen collectief : distributief wordt aangeduid¹²². De formatie telwoord +

substantief zonder meervoudsmorfeem drukt een bepaalde tijdsduur uit, terwijl de formatie telwoord + substantief met meervoudsmorfeem het *aantal* uren aangeeft. Royen, die voldoende feitenmateriaal bestudeerd heeft, om een gefundeerd oordeel te kunnen uitspreken, merkt naar aanleiding van dit betekenisverschil op, dat „men in de praktijk aan die onderscheiding niet al te grote waarde mag hechten. Vooreerst toch is zo'n tegenstelling o.a. bij *dubbeltjes*, *kwartjes* onmogelijk; en bovendien wordt het vormverschil lang niet altijd in acht genomen”¹²³.

3.2.2. *Pluralisering zonder de aanwezigheid van een pluralisator: nulteken*

Tot nu toe hebben we geen beroep gedaan op het nulteken bij de beschrijving van gesingulariseerde of gepluraliseerde substantiva, omdat we meenden een aanvaardbare beschrijving te kunnen geven zonder gebruik te maken van dit teken. In bepaalde gevallen kan het nulteken ons echter goede diensten bewijzen.

I see an aircraft. (247)

I see aircraft. (248)

I have a sheep. (249)

I have sheep. (250)

Ik heb een weduwe ontmoet. (251)

Ik heb weduwen ontmoet. (252)

Dat is een heerlijke groente. (253)

Dat zijn heerlijke groenten. (254)

(We gaan er hier van uit, dat de *n* in *weduwen* en de slot-*n* in *groenten* niet wordt uitgesproken.)

Tussen *an aircraft* en *aircraft*, *a sheep* en *sheep*, *een weduwe* en *weduwen*, *een groente* en *groenten* bestaat een oppositie singularis : pluralis. Het betekenisaspect pluralis in *aircraft*, *sheep*, *weduwen* en *groenten* is niet formeel geïndiceerd¹²⁴. Alleen bij de beschrijving van dergelijke gevallen wensen we gebruik te maken van een nulteken. Dit nulteken is dan echter geen gefingeerd taalelement, maar duidt een betekenisaspect aan, dat in andere, vergelijkbare substantiva wel formeel geïndiceerd is.

Het paar *een weduwe* : *weduwen* moet o.i. als volgt beschreven worden:
 een weduwe : weduwen = een + weduwe : weduwe + nulteken
 = singularisator + weduwe onbepaald indifferentialis : weduwe

onbepaald indifferentialis + pluralisator = „weduwe onbepaald singularis” : „weduwe onbepaald pluralis”.

In deze beschrijving komt maar één nulteken voor, nl. ter aanduiding van het betekenisaspect pluralis in *weduwen*. Misschien moet deze beschrijving alleen reeds omwille van zijn eenvoud¹²⁵ verkozen worden boven een beschrijving volgens de opvatting van Kraak en Klooster, waarin maar liefst drie nultekens voorkomen:

een weduwe : weduwen = een + weduwe + nulteken : nulteken
+ weduwe + nulteken = onbepaaldheid + weduwe + singularis : onbepaaldheid + weduwe + pluralis = „weduwe onbepaald singularis” : „weduwe onbepaald pluralis”.

Het lijkt misschien inconsequent *twee* in de zin

Hij is twee jaar. (255)

wel, maar *twee* in de zin

Ik heb twee weduwen ontmoet. (256)

niet de functie van pluralisator toe te kennen. Waarom *twee weduwen* niet op dezelfde wijze beschreven als *twee jaar*, kan men zich afvragen. Het betekenisaspect pluralis van *weduwen* in *twee weduwen* mag o.i. niet aan het telwoord worden toegeschreven, omdat *weduwen* ook alleen, zonder de aanwezigheid van een telwoord als *twee*, *hoeveel*, enz. het betekenisaspect pluralis kan hebben¹²⁶, bijv.:

Ik heb weduwen ontmoet. (252)

Jaar daarentegen moet noodzakelijk onmiddellijk vooraf gegaan worden door een telwoord als *twee*, *hoeveel*, enz., om zonder de aanwezigheid van een meervoudsmorfeem het betekenisaspect pluralis te kunnen bezitten.

Ik ben daar twee jaar geweest. (257)

*Ik ben daar jaar geweest. (258)

3.3. INDIFFERENTIALIS

Na de singularisering en de pluralisering besteden we aandacht aan het ongenumerificeerde gebruik van een substantief, m.a.w. aan de mogelijkheid, om met behoud van zijn anumerieke karakter te worden geactueerd. In de volgende paragrafen worden enkele gevallen hiervan besproken. Volledigheid wordt niet nagestreefd.

3.3.1. *Eerste component van een nominaal compositum: indifferentialis of pluralis*

In de tweede, herziene druk van zijn *Inleiding* heeft De Groot aan het hoofdstuk *Het Woord* een paragraaf toegevoegd onder de titel *Betekenisstructuur*¹²⁷. In deze paragraaf vraagt hij zich ook af, welk numeriek aspect de eerste component, specificans, van een compositum kan hebben. We lezen daar onder meer: „Substantivische specificantia zijn niet erg vaak meervoud, ofschoon dit allerm minst ongewoon is: *jongelieden-vereniging, meisjes-koor, de Schepenwet*, e.d. Schijnbaar meervoud of twijfelgevallen zijn niet zeldzaam: *een kinderhoofdje, een eierdooier, een eende-ei*. Een schijnbaar enkelvoud heeft men bij stofnaammorfemen (*melk-boer, lijn-pot* e.d.), maar ook bij soortnaammorfemen. Schijnbaar enkelvoud of twijfelgeval heeft men bij *boekverkoper, boekhandel, schaapherder, schipbrug* e.d. Natuurlijk gaat het hier om meer dan één boek, schaap of schip. Toch zien wij geen kans met zekerheid uit te maken dat we hier niet met het enkelvoud van soortnamen te doen hebben. Immers de flectie-oppositie van het zelfstandig naamwoord enkelvoud/meervoud is ‘privatief’, d.w.z. niet: één exemplaar/meer dan één exemplaar, maar: met afwezigheid van het betekenis-moment ‘meer dan één’/met aanwezigheid van ‘meer dan één’. Zoiets dus als (in het lexicale vlak) *kat/kater*, d.i. met afwezigheid van ‘mannelijk’/met aanwezigheid van ‘mannelijk’. Daarom kan de enkelvoudsvorm van een soortnaam wel in het midden laten of één of meer exemplaren bedoeld zijn, of duidelijk op meer dan één slaan: *De burger was tevreden, de soldaat ontevreden. De kat hoort in Afrika thuis. Hij is soldaat. Ze waren beide soldaat. Ze gingen van tafel tot tafel*. Een meervoudsvorm daarentegen slaat alléén in zeer bijzondere gevallen op één exemplaar van de soort, b.v. (bij het voornaamwoord) bij de pluralis majestatis of modestiae: *Wij, Juliana . . . , koningin der Nederlanden, . . .* Zo kan met *kat* zowel een vrouwelijke kat als een kater bedoeld zijn, maar met *kater* nooit een vrouwelijk kat. Mogelijk is: *Het is geen kater, maar een kat*; dat hier met *kat* een vrouwelijk dier bedoeld is, blijkt alléén uit de context, de tegenstelling.

Wij zien daarom geen kans uit te maken of *boek-* in *boekhandel* het verbogen morfeem van het enkelvoud, of het onverbogen morfeem is, dus geen enkelvoud en ook geen meervoud”¹²⁸.

Uit deze – overigens niet steeds helder geformuleerde – passage blijkt één ding overduidelijk, nl. hoe De Groot met het numerusprobleem van de eerste component van een compositum heeft geworsteld,

zonder echter als eindresultaat een aanvaardbare oplossing te kunnen voorstellen. Men kan immers vage formuleringen als „schijnbaar enkelvoud”, „schijnbaar meervoud” en „twijfelgeval” moeilijk als een oplossing van het probleem beschouwen. Ook door de oppositie enkelvoud/meervoud een privatieve oppositie te noemen, wordt het probleem niet nader tot een oplossing gebracht. Naar onze mening is het zelfs bepaald onjuist, om de oppositie enkelvoud/meervoud als een privatieve oppositie te bestempelen. De vergelijking die De Groot ter adstructie van zijn standpunt maakt, nl. een vergelijking tussen enkelvoud/meervoud en *kat/kater*, gaat niet op. De oppositie singularis : pluralis kan o.i. niet vergeleken worden met de oppositie *paard : hengst* of *paard : merrie*¹²⁹, maar is slechts vergelijkbaar met de oppositie *merrie : hengst*. Met de opposities *paard : hengst* en *paard : merrie* kunnen alleen de opposities indifferentialis : singularis en indifferentialis : pluralis vergeleken worden:

singularis : pluralis = één exemplaar : meer dan één exemplaar. (polair)

merrie : hengst = vrouwelijk : mannelijk. (polair)

indifferentialis : singularis = indifferent t.a.v. de oppositie één exemplaar/meer dan één exemplaar : één exemplaar. (privatief)

indifferentialis : pluralis = indifferent t.a.v. de oppositie één exemplaar/meer dan één exemplaar : meer dan één exemplaar. (privatief)

paard : hengst = indifferent t.a.v. de oppositie vrouwelijk/mannelijk : mannelijk. (privatief)

paard : merrie = indifferent t.a.v. de oppositie vrouwelijk/mannelijk : vrouwelijk. (privatief)

Uit de laatste alinea van bovenstaand citaat blijkt echter wel, dat De Groot naast de categorieën singularis en pluralis een derde categorie, overeenkomend met wat wij indifferentialis hebben genoemd, erkent. Hij onderscheidt daar nl. „verbogen morfeem van het enkelvoud” [De Groot bedoelt hier: het verbogen morfeem dat het betekenisaspect singularis heeft. Daarnaast aanvaardt hij ook een verbogen morfeem dat het betekenisaspect pluralis heeft¹³⁰.] en „onverbogen morfeem, dus geen enkelvoud en geen meervoud”¹³¹. Een keuze tussen beide wat betreft *boek-* in *boekhandel* kan De Groot hier echter niet maken. In zijn nagelaten studie *Betekenisstructuur van het compositum*¹³² heeft hij blijkbaar wel kans gezien om uit te maken of *boek-* in *boekhandel* en *boekverkoper* een verbogen morfeem, i.c. enkelvoud, of een onverbogen morfeem is. Daarin kiest hij – zonder argumentatie overigens – voor het onverbogen morfeem¹³³. Als we De Groot goed begrijpen, schijnt deze keus alleen door de linguïst te kunnen worden gemaakt en

niet door de taalbeschouwende taalgebruiker. Hij stelt immers: „In het specificans zijn (. . .) de semantische opposities tussen enkelvoud en meervoud (. . .) opgeheven, er is ‘neutralisering van deze opposities’. Wel kan door de taalbeschouwer, ook als hij gewoon taalgebruiker is, een specificans als enkelvoud of meervoud, zelfs wel als genitief van een soortnaam gewaardeerd worden, bijv. in *boekband*, *boekenmarkt*, *varkensoor*, maar deze waardering is voor de woordbetekenis irrelevant, behoort dus niet tot de gegeven taal, maar is een bijprodukt van taalgebruik of taalbeschouwing. Zo kan een taalgebruiker bij nadenken, dus als taalbeschouwer, geneigd zijn *boek-* in *een boekband* als enkelvoud en in *boekverkoper* als ‘eigenlijk meervoud’ te waarderen, en *varkens-* in *varkensoor* als genitief enkelvoud, maar in *varkensoren* en *varkensmarkt* als meervoud”¹³⁴. Waarom zou de taalbeschouwende taalgebruiker niet in staat zijn een specificans als een „onverbogen morfeem”, als een indifferentialis te waarderen? Waarom moet hij geneigd zijn *boek-* in *boekband* als enkelvoud, *boek-* in *boekverkoper* als ‘eigenlijk meervoud’ te waarderen, en *varkens-* in *varkensoor* als genitief enkelvoud, wanneer „een soortnaam-specificans in een compositum (. . .) als regel geen getalcategorie en geen naamval [heeft, maar] (. . .) meestal een onverbogen morfeem [is]”¹³⁵.

De oplossing van het numerusprobleem van de eerste component van een compositum is eigenlijk heel eenvoudig, wanneer men eenmaal het probleem der singularisering heeft onderkend. Singularisering komt tot stand in het taalgebruik. Het vormen van een compositum speelt zich af in de taalvoorraad, in een stadium dat aan het taalgebruik voorafgaat. Ergo: de eerste component van een compositum kan geen singularis zijn. Pluralisering door toevoeging van een meervoudsmorfeem voltrekt zich daarentegen in de taalvoorraad. Ergo: een eerste component van een compositum kan wel pluralis zijn. Daarnaast kan de eerste component uiteraard ook ongenumerificeerd zijn, indifferentialis dus.

Een voorbeeld ter illustratie:

Men spreekt thans van scholen(meervoud)-gemeenschappen: het bijeenbrengen van verschillende scholen. „De Werkplaats” is echter een school(enkelvoud)-gemeenschap: één school. (259)

Laat men van dit citaat uit een artikel over de onderwijsactiviteiten van Kees en Betty Boeke de tussen haakjes geplaatste toelichting, alsmede de verklarende uitleg weg, dan ontstaat er een erg onduidelijk geheel:

Men spreekt thans van scholengemeenschappen. „De Werkplaats” is echter een schoolgemeenschap. (260)

De schrijver van het artikel beoogde een polaire oppositie pluralis : singularis te vormen tussen *scholen(gemeenschappen)* en *school(gemeenschap)*. Omdat hem bleek, dat tussen beide eerste componenten van deze composita een dergelijke oppositie onmogelijk is, voegde hij de woorden meervoud, resp. enkelvoud aan *scholen-*, resp. *school-* toe, om zich er van te verzekeren, dat de lezers zijn tekst juist, d.w.z. zoals hij ze bedoelde, zouden interpreteren. Door deze toevoegingen is bovenstaand citaat overigens grammaticaal niet helemaal juist. Grammaticaal wel correct zou het geweest zijn, wanneer de schrijver i.p.v. *school-gemeenschap* de formatie *één-schoolgemeenschap* had gebruikt.

Men spreekt thans van scholengemeenschappen. „De Werkplaats” is echter een één-schoolgemeenschap. (261)

De woordgroep *één school* wordt hier gebruikt als component van een compositum. Vgl. *eendagsvlieg*, *eengezinswoning*. [Deze bijzondere gebruiksmogelijkheid van een *syntactische* constructie (ook een zin kent deze mogelijkheid: *Couperus schreef zijn Eline Vere in een het-kan-mieniet-bommen-stemming*) wordt in deze studie verder buiten beschouwing gelaten.]

In onze opvatting bestaat er tussen *scholen(gemeenschap)* en *school(gemeenschap)* slechts een privatieve oppositie pluralis : indifferentialis. Het semanteem *school* in *schoolgemeenschap*, evenals *boek* in *boekhandel* wordt gebruikt met behoud van zijn anumerieke karakter. Deze semantemen bezitten als eerste component van een compositum niet het betekenisaspect singularis, omdat zij niet gebruikt worden in een functie waardoor zij gesingulariseerd worden, en omdat zij niet verbonden zijn met een singularisator. Op de regel, dat de eerste component van een compositum geen singularis kan zijn, vormen *Mariakerk*, *Christusbeeld* e.d. uitzonderingen. Semantemen als *Maria*, *Christus* e.d. hebben we in 3.1.3. gerekend tot de semanteemsoort eigennaam-soortnaam, omdat zij én als eigennaam én als soortnaam kunnen worden gebruikt.

Maria is de moeder van God. (262)

De Paus is de opvolger van Christus. (263)

Bij mij in de klas zitten twee Maria's. (264)

Er heeft maar één Christus op aarde geleefd. (265)

De semantemen die tot de semanteemsoorten eigennaam, eigennaam-soortnaam, eigennaam-stofnaam, eigennaam-soortnaam-stofnaam behoren, kunnen niet alleen als woord, maar ook als eerste component van een compositum de functie van eigennaam vervullen. Dit is het geval bij *Maria-* in *Mariakerk* en *Christus-* in *Christusbeeld*. Op grond van hun eigennaamsfunctie zijn *Maria-* in *Mariakerk* en *Christus-* in *Christusbeeld* dus singularis.

Keren we terug naar onze voorbeelden *schoolgemeenschap* en *boekhandel*, om een antwoord te geven op de vraag: Wat wordt in *school-* in *schoolgemeenschap* en in *boek-* in *boekhandel* genoemd? In deze elementen worden niet één of meerdere scholen, resp. één of meerdere boeken genoemd, maar wordt het *begrip* 'school', resp. het *begrip* 'boek', los van iedere concretisatie, present gesteld. De betekenis van *school-* in *schoolgemeenschap* is: „school zonder meer, school zonder enige numerieke specificatie”. De betekenis van *boek-* in *boekhandel* is: „boek zonder meer, boek zonder enige numerieke specificatie”. Voor De Groot is, zoals we hierboven hebben gezien, *boek-* in *boekhandel* „schijnbaar enkelvoud”, „twijfelgeval”, of „eigenlijk meervoud”, omdat het hier om meer dan één boek gaat. Een boekhandel is inderdaad een winkel waar meerdere boeken voorhanden zijn. In de „zaak” in de werkelijkheid, waarnaar door middel van het taalelement *boekhandel* wordt verwezen, gaat het dus om meer dan één boek. Hieruit volgt echter niet, dat we ook in het TAALELEMENT *boekhandel* met meer dan één boek te maken hebben. In het TAALELEMENT *boekhandel* is er slechts sprake van het *begrip* 'boek'. Juist omdat *boek-* als eerste component van een compositum indifferentialis is, niet naar één boek of naar meer dan één boek verwijst, maar alleen het *begrip* 'boek' present stelt, daarom kan *boek-* voorkomen én als eerste component van een compositum door middel waarvan verwezen wordt naar een „zaak” waarbij het om één boek gaat: *boekband*, *boekbeslag*, *boekdeel*, *boekformaat*, *boektitel*, én als eerste component van een compositum door middel waarvan verwezen wordt naar een „zaak” waarbij het om meerdere boeken gaat: *boekverkoper*, *boekhandel*, *boekwinkel*. Wij benadrukken nogmaals, dat het bij de „zaken” waarnaar door middel van deze composita verwezen wordt, om één of meerdere boeken gaat, niet bij de taalelementen. *Boek-* als eerste component van een compositum kan nooit „boek singularis” of „boek pluralis” betekenen, om de eenvoudige reden, dat het semanteem *boek* in die functie niet gesingulariseerd of gepluraliseerd is. De gesingulariseerde vorm van *boek* treffen we aan in bijv. *één-boekswinkel* (een winkel waar maar één bepaald boek verkocht wordt).

Vgl. *éénmanszaak*, *éénpersoonskamer*. De gepluraliseerde vorm is aanwezig in bijv. *boekenverzameling*, *boekenbon*.

Met het laatste voorbeeld belanden we bij het probleem, dat een compositum waarvan de eerste component een gepluraliseerd semantem is, i.c. *boeken*, toch kan verwijzen naar een „zaak” waarbij het niet noodzakelijk om meer dan één exemplaar gaat. *Boekenbon* kan immers ook verwijzen naar een bon voor slechts één boek. Deze gebruiksmogelijkheid doet De Groot ertoe besluiten *boeken-* een twijfelgeval te noemen, een twijfelgeval tussen *boek* + *-en* (meervoudsmorfeem) en *boek* + *-en* (paramorfeem)¹³⁶. De jongste spellingscommissies hebben gemeend op grond daarvan een tussenklank in *boekenbon* te moeten aanvaarden¹³⁷. We menen in 2.9 te hebben aangetoond, dat dit paramorfeem, deze tussenklank, of hoe men deze /ə/ ook wenst te noemen, niets anders is dan het meervoudsmorfeem *-en*, omdat (op enkele uitzonderingen na) dit element alleen kan voorkomen bij composita waarvan de eerste component gepluraliseerd kan worden door het meervoudsmorfeem *-en*. Gaat men na, welke elementen de taalgebruiker tot zijn beschikking heeft bij het vormen van een compositum, dan komt men tot de volgende vaststelling:

a. ongelede semantemen: bijv. *boek*, *handel*, *bon* e.d.

b. gelede semantemen: bijv. *boeken*, *pennen*, *kolen* e.d.

Het ongelede semantem *boek* betekent „boek indifferentialis”; het gelede semantem *boeken* betekent „boek pluralis”. Alleen deze twee groepen semantemen: semantemen indifferentialis, in primaire of secundaire verschijningsvorm, bijv. *scheep*, *scheeps* e.d., en semantemen pluralis, staan de taalgebruiker ter beschikking. Hij kan derhalve o.a. vormen: *boekhandel*, *boekbon*, *boekenhandel*, *boekenbon*, m.a.w. composita met het ongenumerificeerde *boek* en composita met het gepluraliseerde *boeken* als eerste component. Onderzoekt men nu, welke van deze mogelijke composita in werkelijkheid gemaakt zijn en/of worden, dan blijkt, dat de taalgebruiker, of beter: de taalgemeenschap de voorkeur geeft aan *boekhandel* boven *boekenhandel* (vgl. echter: *kolenhandel*, *vrouwenhandel*), maar *boekenbon* preferiert boven *boekbon* (vgl. echter: *aardappelbon*). Waarom de ene formatie de voorkeur geniet boven de andere is een vraag waarop moeilijk een taalwetenschappelijk antwoord kan worden gegeven. Melodie, accent, intonatie en ritme zullen waarschijnlijk wel een belangrijke rol spelen, maar een verklaring voor het naast elkaar voorkomen van *boekhandel*, *kolenhandel*, *vrouwenhandel* kunnen zij o.i. niet geven. Het komt ons voor, dat ook een zekere mate van willekeur niet uitgesloten mag worden geacht. Als

gevallen van willekeur, van ongemotiveerde keuze kunnen vele van de doubletten beschouwd worden, waarvan de beide leden slechts hierin van elkaar verschillen, dat de eerste component van het ene compositum een semanteem indifferentials in primaire of secundaire verschijningsvorm is, terwijl de eerste component van het andere compositum een semanteem pluralis is. Ter illustratie geven we een kleine selectie uit de honderden voorbeelden die we in de afgelopen jaren hebben verzameld. Om geen ruimte te laten voor twijfel over het al dan niet voorkomen van een dezer composita nemen we in deze lijst alleen voorbeelden op, die men ook in de *Woordenlijst* aantreft.

addergebroed : adderengebroed, adreshjst : adressenhjst;
adresschrijver : adressenschrijver; afgodsdienst : afgodendienst;
afgodstempel : afgodentempel; bedsprei : beddesprei,
bedwarmer : beddewarmer; beulswerk : beulenwerk;
bloemmarkt : bloemenmarkt; boekverzameling : boekenverzameling;
bokspoot : bokkepoot; boonkruid : bonekruid;
boonzaaiër : bonezaaiër; boonrank : bonerank;
boonschil : boneschil; boonstaak : bonestaak;
boonstro : bonestro; boodschapjongen : boodschappenjongen;
boodschaploper : boodschappenloper; briefhoofd : brievehoofd;
briefweger : brieveweger; fietsshok : fietsenhok;
fietsrek : fietsenrek; haagdoorn : hagedoorn;
haakkruis : hakenkruis; heksluis : heksesluis;
hertsleer : herteleer; inlichtingsdienst : inlichtingendienst;
kaakbeen : kaaksbeen : kakebeen, karwiel : karrewiel;
karspoor : karrespoor; kerkzakje : kerkezakje;
koekbakker : koekebakker; koetong : koeietong;
koe-uier : koeie-uier; koolhandelaar : kolenhandelaar;
koolmijn : kolenmijn; molsgat : mollegat;
naaldwerk : naaldewerk; penhouder : pennehouder;
pijlbundel : pijlenbundel; rioolstelsel : riolenstelsel;
rugwervel : ruggewervel; schaapsvacht : schapevacht;
schoenfabriek : schoenenfabriek; snoekstaart : snoekestaart;
staalboek : stalenboek; steenkoolmijn : steenkolenmijn;
steenkoolgruis : steenkolengruis, wolfskuil : wolvekuil;
wolfsvel : wolfevel; zenuwoorlog : zenuwenoorlog;
zielzorg : zielszorg : zielenzorg; zwaluwnest : zwaluwennest.

Het zou onjuist zijn te beweren, dat er tussen de twee (drie) leden van bovenstaande doubletten (drietallen) nooit een betekenisverschil zou

kunnen bestaan. De mogelijkheid van een betekenisverschil vloeit onmiddellijk voort uit het feit, dat de eerste component van het ene compositum een semanteem indifferentialis is, terwijl de eerste component van het andere compositum een semanteem pluralis is. Men denke bijv. aan het hierboven gegeven citaat waarin de composita *scholengemeenschappen* en *schoolgemeenschap* voorkomen en verder bijv. aan het mogelijke verschil tussen *koekbakker* en *koekenbakker*. Vaak echter is het zeer moeilijk of zelfs geheel onmogelijk enig semantisch verschil tussen de leden aan te wijzen. Men denke bijv. aan *boonschil* naast *boneschil*, *steenkoolmijn* naast *steenkolenmijn*. Hieruit menen wij te kunnen concluderen, dat van een gepluraliseerd semanteem dat eerste component van een compositum is, het betekenisaspect pluralis niet altijd relevant hoeft te zijn, dit in tegenstelling tot die gevallen waarin een gepluraliseerd semanteem als woord wordt gebruikt. Als eerste component van een compositum kan een gepluraliseerd semanteem datgene waarnaar door middel van het semanteem wordt verwezen, i.c. meerdere exemplaren van een bepaalde „zaak”, ook slechts als *begrip* present stellen.

Deze gebruiksmogelijkheid van een gepluraliseerd semanteem rechtvaardigt naar onze mening echter niet de beschrijving van bijv. *boneschil* als een combinatie van *boon* (indifferentialis) + bindingsklank + *schil*. De betekenis *alleen* mag nooit het enige criterium zijn voor een *formele* analyse en beschrijving. *Boneschil* moet *formeel* beschreven worden als een combinatie van *bone*-(pluralis) + *schil*, omdat de laatste klank van *bone*- niets anders is dan het meervoudsmorfeem /ə/.

Soms is het niet mogelijk, om vast te stellen, of de eerste component van een compositum een semanteem indifferentialis of een semanteem pluralis is. Die gevallen kunnen derhalve én als een combinatie van semanteem indifferentialis + semanteem én als een combinatie van semanteem pluralis + semanteem worden beschreven. Voorbeelden:

klasseverschil; naasteliefde; novelleschrijver; novicemeester; secondewijzer; verdachtebankje; weduwepensioen; gazelle-oog; giraffehals; geboortecijfer; getuigeverhoor; gildewezen; groentesoep; groentewinkel.

Dat deze composita het veelvuldig voorkomen van doubletten als *boonschil* : *boneschil* mede hebben kunnen bevorderd, lijkt ons niet onmogelijk.

Het eerste lid van een compositum kan een semanteem indifferentialis of een semanteem pluralis zijn, hebben we gezien. In één geval *moet* het eerste lid echter altijd een semanteem pluralis zijn, nl. wanneer

het eerste lid een diminutief is. De verklaring hiervoor is heel simpel. Zoals we in 3.1.3. hebben geconstateerd, kan een diminutief alleen genumerificeerd, d.w.z. gesingulariseerd of gepluraliseerd, worden gebruikt. De eerste component van een compositum kan echter geen singularis zijn. Ergo: een diminutief kan alleen in gepluraliseerde vorm eerste component van een compositum zijn. Deze restrictie in vergelijking met een niet-gediminueerd semanteem, dat én als indifferentials én als pluralis eerste component kan zijn, is er ongetwijfeld de oorzaak van, dat er zo weinig composita met een diminutief als eerste component bestaan. Mevr. Lessen heeft vastgesteld: „Het diminutiefsuffix vindt men in de gewone omgangstaal tamelijk veel aan het einde van een eerste compositielid”¹³⁸. In absolute cijfers komt men misschien tot een vrij groot aantal. In vergelijking met de composita zonder diminutief als eerste component is dit aantal echter zeer gering.

Bij vele composita met een diminutief als eerste lid is het vaak onmogelijk het gepluraliseerde diminutief semantisch te interpreteren als pluralis, bijv. *meisjeslijk*, *spruitjesschil*, *huisjesslak*, *vestjeszak*. Ook bij deze composita, evenals bij *boneschil*, is het betekenisaspect pluralis niet of minder relevant. Door het gepluraliseerde diminutief wordt vooral het begrip ‘meisje’, ‘spruitje’, ‘huisje’, ‘vestje’ present gesteld. Maar ook hier geldt, dat deze gebruiksmogelijkheid geen argument vormt, om bijv. *meisjesjurk* formeel te beschrijven als een combinatie van *meisje* (indifferentials) + bindingsklank + *jurk*, i.p.v. als een combinatie van *meisjes* (pluralis) + *jurk*.

De linguïstische regel, dat een diminutief alleen gepluraliseerd als eerste component van een compositum kan voorkomen, dient naar onze mening ook grafisch tot uitdrukking te komen. Vandaar dat de spelling *meisjeschool* voor ons onaanvaardbaar is.

Tot slot van deze paragraaf komen we nog even terug op de zgn. bindingsklank, niet omdat we ons standpunt, uiteengezet in 2.9. *Secundair semanteem en bindingsklank* gewijzigd zouden hebben, maar om enkele opmerkingen te maken bij een zo pas verschenen studie over het Afrikaanse compositum, opmerkingen die om technische redenen niet meer in de reeds voor het verschijnen van deze studie voltooide paragraaf 2.9. konden worden opgenomen. We bedoelen hier de dissertatie van R. P. Botha, *The function of the lexicon in transformational generative grammar*. De probleemstelling van Botha is de volgende. Op welke gronden – semantische, syntactische en fonologische – is het mogelijk om te voorspellen, dat een willekeurig compositum X een bindfoneem heeft, terwijl een dergelijk bindfoneem ontbreekt in een

ander willekeurig compositum Y, of optioneel voorkomt in een derde willekeurig compositum Z. Een en ander wordt uitvoerig nagegaan¹³⁹. Daarbij komt ook de vraag aan de orde of het bindfoneem /ə/ misschien een meervoudsmorfeem zou kunnen zijn. Deze vraag moet volgens Botha ontkennend beantwoord worden: „Firstly, although the link phoneme /ə/ is consistently absent in the phonological form of the specificantia of the compounds (10), the formatives constituting these specificantia can be or are concatenated with the grammatical category ‘plural’ in the deep structure:

- (10) *boekwinkel* (book-shop)
boekrak (bookcase)
hoenderhok (hen- or fowl house).

Secondly, although the link phoneme /ə/ occurs consistently in the phonological form of the specificantia of the compounds (11), the formatives constituting these specificantia can be or are marked ‘minus plural’ or ‘singular’ in the deep structure:

- (11) *pannekoek* (pancake)
boewegesig (gangster face)
perdestert (horse-tail)”¹⁴⁰.

De argumenten die Botha hier aanvoert, zijn bepaald niet nieuw en pleiten in elk geval niet tegen de mogelijke juistheid van onze hierboven gegeven beschrijving van gevallen als *boekhandel* en *boekenbon*. Botha meent echter op grond van deze argumenten de /ə/ steeds als een bindfoneem te moeten beschouwen. Hij besluit zijn onderzoek met o.a. de volgende conclusies:

- „1. The phonological form of coordinative, multiplicative and appositional Afrikaans nominal compounds is characterised by the absence of a link phoneme”¹⁴¹. Als voorbeelden hiervan kunnen worden gegeven: *dichter-componist* (coordinative), *voet-pond-seconde* (multiplicative), *Koos-uil* (appositional). [Deze gevallen mogen o.i. niet tot de composita worden gerekend, omdat zij in wezen *syntactische* constructies zijn. De delen van dergelijke „composita” zijn bijv. onder bepaalde voorwaarden omstelbaar: vgl. *hij is dichter-componist* en *hij is componist-dichter*. We kunnen hier niet verder op deze kwestie ingaan.]
- „2. It is impossible to predict, in terms of general rules, the circumstances under which the phonological form of the specificans of an attributive Afrikaans nominal compound will be characterised by the presence of the link phonemes /ə/ and /s/”¹⁴².

Wat de hier bedoelde predictie betreft kunnen de volgende opmerkingen worden gemaakt:

1. In het Nederlands is voorspelbaar, wanneer de eerste component *moet* eindigen op -s, nl. wanneer de eerste component een diminutief is. (*meisjesjurk*)
2. In het Nederlands is voorspelbaar, wanneer de eerste component *kan* eindigen op -e(n), nl. wanneer de eerste component een substantief is, dat gepluraliseerd kan worden door het meervoudsmorfeem -en. (*boekenkast*). De eerste component kan niet eindigen op -e(n), wanneer hij een substantief is, dat alleen kan gepluraliseerd worden door het meervoudsmorfeem -s (**jongenebroek*), en wanneer hij een substantief is, dat niet gepluraliseerd kan worden (**melkefabriek*), acht gevallen uitgezonderd: zie hiervoor 2.9.
3. Niet voorspelbaar in het Nederlands is de fonologische vorm van de eerste component, wanneer deze theoretisch een semantem indifferentialis, in primaire (*dorp*) of secundaire verschijningsvorm (*dorps*, *scheeps*), of een gepluraliseerd semantem, gepluraliseerd door het meervoudsmorfeem -en (*boekenkast*) of het meervoudsmorfeem -s (*reigersnest*) kan zijn.

Er blijkt dus t.a.v. de fonologische vorm van de eerste component van een compositum wel iets voorspeld te kunnen worden. Uiteraard kan men hier weinig mee beginnen in een generatieve grammatica, die een gesystematiseerd geheel van regels wil opstellen, regels door de toepassing waarvan men alleen die composita zou vormen, die ook in werkelijkheid voorkomen. Een dergelijk gesystematiseerd geheel van regels voor de vorming van de composita zal naar onze mening nooit kunnen worden opgesteld, niet in de eerste plaats omdat de taal dit niet toestaat, maar omdat de keuze van de taalgebruiker, van de taalgemeenschap uit de in de taal gegeven mogelijkheden tot vorming van composita volledig ongemotiveerd kan zijn. Alvorens zich bezig te houden met de vraag, of de vorming van onze taalprodukten tot een gesystematiseerd geheel van regels herleid kan worden, zou men moeten nagaan, of het „gedrag” van de taalgebruiker, van de taalgemeenschap zich tot een dergelijk geheel laat herleiden. De taal biedt ons een uitgebreid scala van mogelijkheden. Bij de vorming van onze taalprodukten maken we een keuze uit deze mogelijkheden. We hebben daarbij de vrijheid om bepaalde mogelijkheden volledig ongebruikt te laten. De taal staat immers in dienst van de mens. Haar fundamentele

doel is instrument te zijn, waardoor de menselijke geest zich kan uitdrukken.

3.3.1.1. Transformationele beschrijving van het compositum

In zijn studie *The grammar of English nominalizations* geeft Lees een transformationele beschrijving van het compositum. Hij gaat uit van de stelling, dat composita „incorporate the grammatical forms of many different sentence types, and of many different internal grammatical relationships within sentences”¹⁴³. Daarom meent hij composita niet te moeten beschouwen als eindreeksen die door middel van basisregels worden verkregen, maar als eindreeksen die door middel van transformatieregels afgeleid kunnen worden van andere eindreeksen, i.c. syntactische constructies: woordgroepen en zinnen. Nu is voor de betekenis van een bepaald taalelement alleen de informatie uit de dieptestructuur relevant. Transformaties hebben op deze betekenis geen effect¹⁴⁴. Dit betekent, dat een compositum precies dezelfde betekenis moet hebben als de syntactische constructie waaruit het door middel van transformaties wordt afgeleid. Omdat deze studie geen transformationeel-generatieve studie is, gaan we op deze kwestie niet uitvoerig in. We beperken ons tot het bespreken van enkele, in het voorafgaande behandelde composita, die moeilijk of onmogelijk beschouwd kunnen worden als eindreeksen, afgeleid uit dieptestructuren die aan syntactische constructies ten grondslag liggen.

1. *kerkhof*: Waarvan zou dit compositum een derivatie kunnen zijn? Van *het (de) hof van de kerk, bij de kerk, rondom de kerk*? Door *kerkhof* te beschrijven als een derivatie van een van deze woordgroepen komt men nooit tot de betekenis „begraafplaats”. Hetzelfde geldt voor *aardappel*: *appel van de aarde, uit de aarde, die in de aarde groeit*¹⁴⁵. Vgl. ook het betekenisverschil tussen *werelddeel* en *deel van de wereld*.
2. *Vermaakcentrum*: De eerste component van dit compositum is indifferent t.a.v. de oppositie verbum : substantivum. (zie 2.4.). Aan *vermaak*- kan dus noch het categoriaal betekenisaspect van het substantief noch dat van het verbum worden toegekend. Er bestaat echter geen enkele syntactische constructie waarin *vermaak* zonder hetzij het categoriaal betekenisaspect van het substantief, hetzij het categoriaal betekenisaspect van het verbum kan voorkomen. Een woord is immers altijd categoriaal bepaald. Het categoriale aspect van een woord moet relevant geacht worden voor de betekenis

van een woordgroep of zin en moet derhalve beschouwd worden als informatie uit de dieptestructuur. *Vermaakcentrum*, *centrum tot (voor) vermaak* en *centrum om zich te vermaken* hebben dus niet dezelfde dieptestructuur. *Vermaakcentrum* kan bijgevolg niet beschreven worden als een derivatie van een van deze woordgroepen.

3. *Boekhandel*: De eerste component van dit compositum is ongenumericeerd, betekent „boek indifferentialis”. De woordgroep *een handel van(met) boek* bestaat niet, wel *een handel van (met) boeken*. Het numerieke, resp. anumerieke aspect van een substantief moet relevant geacht worden voor de betekenis van een bepaalde constructie: vgl. *ik heb een vis*, *ik heb vissen*, *ik heb vis*, en moet derhalve beschouwd worden als informatie uit de dieptestructuur. *Boekhandel* en *een handel van(met) boeken* hebben dus niet dezelfde dieptestructuur. *Boekhandel* kan bijgevolg niet beschreven worden als een derivatie van *een handel van (met) boeken*.
4. *Meisjeslijk*: De eerste component van dit compositum is een gepluraliseerd semanteem. Dit semanteem duidt hier echter vooral het begrip ‘meisje’ aan. Nu kan men *meisjeslijk* onmogelijk als een derivatie van *het lijk van meisjes* beschrijven. De enige mogelijkheid zou zijn *meisjeslijk* op te vatten als een derivatie van *een lijk van een meisje*. Voor de betekenis van deze laatste woordgroep kan echter het betekenisaspect singularis in *een meisje* relevant worden geacht en derhalve als informatie uit de dieptestructuur worden beschouwd. Aangezien *meisjes-* in *meisjeslijk* niet het betekenisaspect singularis kan worden toegekend, kan *meisjeslijk* niet beschreven worden als een derivatie van *een lijk van een meisje*.

Deze voorbeelden kunnen met tientallen uitgebreid worden. Er zijn bovendien ook ongelede semantemen die slechts informatieve valentie hebben voor het gelede semanteem, bijv. *hersenen*, *bruik*, *hazel*, en dus niet (tenzij in zelfnoemfunctie) als woord kunnen worden gebruikt. Hoe kan men een compositum als een derivatie van een syntactische constructie beschrijven, wanneer een van de componenten van dit compositum geen syntactische functie kan vervullen? Voor ons is zelfs het principe van een transformationele beschrijving van het compositum onaanvaardbaar, omdat het in strijd is met de hiërarchie binnen het geheel van de informatielagen. (Zie 2.2.) Het compositum behoort tot een informatielaag van lagere orde dan de syntactische constructie, tot een informatielaag waarin sommige aspecten niet of of een andere wijze relevant zijn dan in de woordgroep en de zin. Men denke in dit verband bijv. aan *koopjurk* naast *jurk die men kan kopen* |

*gekochte kurk; braadworst: Haal eens een pond braadworst (worst om te braden)/Ik heb gisteren braadworst (gebraden worst) gegeten; trouwdag: 2 september 1969 wordt onze trouwdag (dag waarop we zullen trouwen)/16 augustus 1965 is onze trouwdag (dag waarop we getrouwd zijn). Men vergelijk ook het Nederlandse slagroom met de Franse woordgroepen *crème à fouetter* en *crème fouettée*. Zie tenslotte ook de kritiek van Dik op de transformationele beschrijving van *signer*¹⁴⁶.*

3.3.2. De woordgroep substantief + substantief

„De simpele methodologische eis”, „dat bijeen geplaatst wordt wat bijeen hoort en gescheiden wordt wat verschilt”¹⁴⁷, verlangt van de linguïst die een beschrijving wenst te geven van constructies als *bekers melk, rijen huizen*, dat hij tegelijkertijd de gesingulariseerde pendanten van deze constructies, nl. *een beker melk, een rij huizen*, bestudeert en beschrijft. Uhlenbeck beperkt zich in zijn studie *Substantief + substantief in Modern Algemeen Nederlands* tot de eerstgenoemde constructies, tot die groepen dus, waarin de twee substantiva direct met elkaar verbonden zijn. In de constructies *een beker melk, een rij huizen* „zijn de daarin voorkomende substantiva niet met elkaar verbonden; het tweede is in alle gevallen verbonden met de woordgroep, die door de eerste twee leden wordt gevormd”¹⁴⁸. Het komt ons voor, dat er methodologisch geen enkel bezwaar zou bestaan tegen het beperken van zijn studieobject tot constructies als *bekers melk, rijen huizen*, indien de formele en semantische aspecten ervan volledig beschreven én verklaard kunnen worden. Een dergelijke beperking van zijn studieobject is naar onze mening methodologisch echter niet verantwoord, wanneer blijkt, dat men zich tevreden moet stellen met het constateren van bepaalde feiten, zonder hiervoor een verklaring te kunnen geven. Zo komt Uhlenbeck bijv. niet verder dan de – naar onze mening overigens onjuiste – conclusie, „dat een enkelvoudig substantief niet als eerste lid kan optreden van een groep substantief + substantief”¹⁴⁹. Voor het toch merkwaardige feit, dat het eerste substantief, dat „de maat aanduidt waarmee datgene wat het tweede substantie[f] noemt, wordt gemeten”¹⁵⁰, volgens hem noodzakelijk pluralis is, kan hij geen verklaring geven. Hij probeert dit trouwens ook niet. Nu moet het toch zeer onwaarschijnlijk geacht worden, dat de taal ons niet in staat zou stellen te verwoorden, te ver-taal-en, dat de bedoelde maat slechts eenmaal aanwezig is. Wanneer de taal het ons mogelijk maakt mee te delen, dat we *bekers melk* (meer dan

een) hebben gedronken, dan ligt het toch eigenlijk voor de hand, dat zij ons ook de mogelijkheid biedt mee te delen, dat wij er niet meer dan één, doch slechts één hebben gedronken. Omdat beide mogelijkheden bestaan, en omdat zij – als elkaars pendanten – bijeenhoren, moeten zij ook bijeengeplaatst worden. Uiteraard krijgt de linguïst dan constructies te beschrijven en te verklaren, die syntactisch niet altijd geheel identiek zijn, omdat het eerste lid zelf reeds een syntactische verbinding kan zijn, nl. wanneer het singularis is. Vanuit syntactisch oogpunt verschillen de constructies *bekers melk* en *een beker melk* in een belangrijk opzicht, maar als de taal zich niet van syntactisch identieke constructies bedient, wanneer zij uitdrukt, dat de maat waarmee datgene wat het tweede substantief noemt, wordt gemeten, éénmaal of meer dan éénmaal aanwezig is, dan moet de linguïst zijn studieobject zodanig kiezen, dat hij de maat onder beide numerieke aspecten kan beschrijven en verklaren.

Daarom moeten naar onze mening ook *een beker melk* en *een rij huizen* in het onderzoek worden betrokken. De te behandelen woordgroep kan er dus als volgt uitzien:

- | | |
|-------------------|------------------|
| 1. een beker melk | 2. bekers melk |
| 3. een rij huizen | 4. rijen huizen. |

We hebben hier telkens te maken met een woordgroep die in eerste instantie bestaat uit twee leden: *een beker + melk*; *bekers + melk*; *een rij + huizen*; *rijen + huizen*. Het eerste lid is steeds genumerificeerd, heeft òf het betekenisaspect singularis òf het betekenisaspect pluralis.

Heeft het eerste lid het betekenisaspect singularis, dan kan het – afhankelijk van de wijze waarop de singularisering tot stand is gekomen – uit één woord of uit een woord, voorafgegaan door een singularisator bestaan. Als voorbeeld van de eerste mogelijkheid, één woord dus, nemen we de aanspreking.

O, beker melk, hoe verafschuw ik je. (266)

Dit voorbeeld, ontleend aan Uhlenbecks studie, is volgens Uhlenbeck zelf een interessant geval, dat de door hem opgestelde regel, dat een enkelvoudig substantief niet als eerste lid kan optreden van een groep substantief + substantief, lijkt te ontcrachten. In werkelijkheid wordt – aldus Uhlenbeck – de juistheid van deze regel niet materieel aangetaast, omdat *beker melk* zich zowel formeel als semantisch van de groep *bekers melk* lijkt te onderscheiden. In *beker melk* is er namelijk geen accent op het eerste lid, terwijl ook het eerste lid niet de maat aanduidt van hetgeen door het tweede substantief wordt genoemd¹⁵¹. Het door

Uhlenbeck signaleerde onderscheid bestaat naar onze mening in werkelijkheid niet. Eenvoudige observatie leert ons immers, dat *beker* wel degelijk accent draagt. Een van de kenmerken van een element dat als aanspreking wordt gebruikt, is trouwens, dat het *altijd* geaccentueerd is. Dat *beker* in zin (266) niet de maat aanduidt van hetgeen door het tweede substantief wordt genoemd, betwijfelen we ten zeerste. Naar onze mening duidt *bekers* zowel in de zin

Daar staan bekers melk. (267)

als in de zin

O, bekers melk, hoe verafschuw ik jullie. (268)

de maat aan van hetgeen door het tweede substantief wordt genoemd. *Beker* nu in de zin

O, beker melk, hoe verafschuw ik je. (266)

is niets anders dan de gesingulariseerde pendant van *bekers* in zin (268). *Bekers* in zin (267), *bekers* in zin (268) en *beker* in zin (266) duiden daarom o.i. alle de maat aan van hetgeen door het tweede substantief wordt genoemd, met dit verschil uiteraard, dat *bekers* aangeeft, dat deze maat meerdere malen aanwezig is, terwijl *beker* aangeeft, dat deze maat slechts eenmaal aanwezig is. *Beker* in zin (266) heeft het betekenisaspect singularis op grond van zijn functie, m.a.w. omdat het gebruikt wordt als aanspreking voor één exemplaar van een bepaalde zaak. (Zie 3.1.2.).

Heeft het eerste lid het betekenisaspect pluralis, dan bestaat het – afhankelijk van de wijze waarop de pluralisering tot stand is gekomen – uit één woord of uit een woord, voorafgegaan door een element dat *onder andere* de functie van pluralisator vervult: *bekers melk; twee kilo peren (*kilo peren)*.

Het tweede lid bestaat altijd uit één substantief. Dit woord kan óf indifferentialis óf pluralis zijn: *een beker melk; bekers melk; een rij huizen; rijen huizen*.

Volledigheidshalve wijzen we er nog op, dat in beide leden ook een of meerdere bepalingen aanwezig kunnen zijn:

een volle beker heerlijke koele melk. (269)

o, volle beker heerlijke koele melk. (270)

We beperken ons hier echter tot woordgroepen waarin geen bepalingen voorkomen.

Uit het voorafgaande laten zich de volgende regels afleiden. Ss staat voor substantief singularis, Sp voor substantief pluralis, Si voor substantief indifferentialis:

1. Ss + Si : *een beker melk; o, beker melk;*
2. Sp + Si : *bekers melk; twee kilo melk;*
3. Ss + Sp : *een rij huizen; o, rij huizen;*
4. Sp + Sp : *rijen huizen; twee kilo peren.*

Uit dit schema blijkt, dat het eerste lid geen substantief indifferentialis kan zijn en dat het tweede lid geen substantief singularis kan zijn. Kan de betekenis van beide leden ons hiervoor een verklaring verschaffen? Het eerste lid duidt de maat aan, waarmee datgene wat het tweede lid noemt, wordt gemeten, het duidt de eenheid aan, waarmee datgene wat het tweede lid noemt, quantitatief wordt behandeld, aldus Uhlenbeck¹⁵². Deze formulering is juist dan bijv. die van De Vooys of Van der Lubbe, waarin slechts wordt gesteld, dat het eerste lid hoeveelheid, maat, gewicht uitdrukt¹⁵³, omdat in de formulering van Uhlenbeck tot uitdrukking komt, dat het eerste lid niet alleen aangeeft met welke maat, met welke eenheid er moet worden gemeten, maar ook hoe vaak deze maat, deze eenheid aanwezig is. Het eerste lid duidt de eenheid aan, waarmee datgene wat het tweede lid noemt, wordt *gemeten, quantitatief wordt behandeld*. Terecht wijst Uhlenbeck op de sterke affiniteit met de telwoorden op dit punt: cf. *kisten boeken: honderd boeken*¹⁵⁴. Datgene wat het tweede lid noemt, kan alleen quantitatief worden behandeld door een eerste lid dat *kán* aanduiden, hoe vaak de eenheid aanwezig is, m.a.w. door een eerste lid dat genumerificeerd, dat *of* singularis *of* pluralis is. Een substantief indifferentialis mist iedere numerieke specificatie en kan juist daarom niet als eerste lid van deze woordgroep fungeren.

De betekenis van het tweede lid wordt door Uhlenbeck omschreven als „een onbepaalde meervoudigheid geteld in eenheden door het eerste lid genoemd” (*stapels papieren*) en als „een onbepaald quantum van een artikel of soort gemeten in eenheden door het eerste lid genoemd” (*stapels papier*)¹⁵⁵. Aangezien een meervoudigheid ook een onbepaald quantum aangeeft, zou men de betekenis van het tweede lid globaal kunnen omschrijven als een onbepaald quantum, dat of „in Einheiten gegliedert” of „ungegliedert” is¹⁵⁶. Een enkelvoudigheid, een substantief singularis, is geen onbepaald quantum dat geteld kan worden in eenheden door het eerste lid genoemd. Een enkelvoudigheid is immers geteld in zichzelf, betekent „één exemplaar”. De numerieke specificatie,

i.c. singularis, verhindert dus, dat een enkelvoudig substantief als tweede lid kan fungeren.

Wanneer Uhlenbeck *papier* in *stapels papier* een ENKELVOUDIG substantief noemt, dan doet hij dat waarschijnlijk eerder op grond van de traditie dan vanuit de overtuiging, dat *papier* hier inderdaad enkelvoud betekent, „één exemplaar” betekent. Van één exemplaar kan men immers toch moeilijk stapels maken. Het begrip enkelvoudig substantief heeft bij Uhlenbeck vaak dan ook geen andere inhoud dan „ongeleed substantief” of „niet-gepluraliseerd substantief”. De begrippen enkelvoudig en meervoudig worden op deze wijze echter niet gelijkwaardig geïnterpreteerd. Enkelvoudig geeft alleen een *formele* eigenschap aan en is niet de aanduiding voor het betekenisaspect singularis. Dit blijkt bijv. duidelijk uit het feit, dat Uhlenbeck zowel *beker* in *o, beker melk* als *papier* in *stapels papier* een enkelvoudig substantief noemt. Het begrip meervoudig daarentegen wordt geïnterpreteerd als „meer dan één exemplaar”, als aanduiding van het BETEKENISaspect pluralis. Wij hebben in onze beschrijving het begrip enkelvoudig semantisch geïnterpreteerd, d.w.z. als aanduiding van het betekenisaspect „één exemplaar”. Alleen die substantieven die dit betekenisaspect hebben, kunnen naar ons oordeel terecht enkelvoudige substantieven worden genoemd. Een substantief dat noch het betekenisaspect singularis, noch het betekenisaspect pluralis heeft, dat bijgevolg ongenumerificeerd is, betekent substantief indifferentialis, „substantief zonder getalsaanduiding”. Dit is niet alleen het geval bij *papier* in *stapels papier*, maar ook bij *auto* in *kilometers auto*:

Ik deed vanmiddag niet anders dan kilometers auto passeren. (271)¹⁵⁷

Auto kan hier toch moeilijk als *auto* singularis, als één *auto* worden opgevat. *Auto* wordt hier gebruikt zonder enige numerieke specificatie, het betekent „auto indifferentialis”. Van der Lubbe schijnt in de richting van onze opvatting te gaan, wanneer hij *beek* in *twintig meter beek* getalloos noemt¹⁵⁸.

In 3.1.3. hebben we vastgesteld, dat een gediminueerd semanteem normaliter niet de mogelijkheid kent, om ongenumerificeerd te worden gebruikt. Het heeft òf het betekenisaspect singularis òf het betekenisaspect pluralis. Het eerste lid van de hier behandelde woordgroep kan een substantief singularis òf een substantief pluralis zijn. Ergo: het eerste lid kan in alle gevallen een diminutief zijn: *een kistje sigaren; kistjes sigaren; o, kistje sigaren, waar heb ik je toch gezet*. Het tweede lid kan een substantief pluralis of een substantief indifferentialis zijn.

Ergo: een diminutief kan alleen in gepluraliseerde vorm als tweede lid van deze woordgroep worden gebruikt: *een kistje sigaartjes*; *kistjes sigaartjes*; **een kistje sigaartje*; **kistjes sigaartje*. Deze verklaring voor het niet kunnen voorkomen van de leden van het type *sigaartje* als tweede lid lijkt nogal simplistisch in vergelijking met de verklaring die Uhlenbeck hiervoor geeft. Hij is van mening, dat in een woordgroep als *bekers wijn* van de betekenis van het substantief *wijn* altijd de onderscheiding van soort (artikel) of collectiviteit wordt geactueerd. „Binnen [de betekenis van] geen enkel substantivum van het type *huisje* komt de betekenisonderscheiding van soort of collectiviteit echter voor en hierin is de reden gelegen waarom zij in déze substantief-groepen ook niet kunnen optreden”¹⁵⁹. Positief formuleert hij dit als volgt: „de categoriale waarde die aan het type *wijntje* inhaerent is, omvat of impliceert altijd concretisering en individualisering”¹⁶⁰. Zoals we reeds in 3.1.3. stelden zijn concretisering en individualisering geen specifieke aspecten van de categoriale waarde van het diminutief, maar van de categoriale waarde van het genumerificeerde substantief: *een wijntje*; *wijntjes*; *een boek*; *boeken*. Daarom lijkt ons de volgende formulering juister: De categoriale waarde die aan het type *wijntje* inhaerent is, omvat of impliceert genumerificeerd-zijn, i.c. gesingulariseerd-zijn. Het tweede lid van de hier behandelde woordgroep kan echter nooit een substantief singularis zijn. Bijgevolg kan *wijntje* in deze woordgroep niet als tweede lid optreden.

Is het, zo vragen we ons tenslotte af, mogelijk om de substantiva van het type *wijn* terminologisch te karakteriseren, m.a.w. hebben alle leden van dit type een bepaald aspect gemeen, dat we met een bepaalde term kunnen aanduiden? Het is gewoonte te beweren, dat als tweede lid in woordgroepen als *kruiken wijn* alleen stofnamen of een collectiviteit aanduidende substantiva kunnen voorkomen. Hiermee wordt, aldus Uhlenbeck, geen juist beeld gegeven van de semantische feiten. „*Wijn*, *vlees*, *brood* en andere substantiva die men gewoonlijk tot de soortnamen rekent, duiden niet in alle gevallen van gebruik een bepaalde stof of soort aan. Juister lijkt het daarom vast te stellen dat binnen het geheel van hun betekenis één onderscheiding aanwezig is die men kan omschrijven met de woorden: soort- of artikelaanduiding. Het is nu karakteristiek voor de substantief-groepen van het type (. . .) [*kruiken wijn*], dat van de betekenis van het substantief dat in de tweede positie staat altijd *deze* ‘soort’-onderscheiding wordt geactueerd”¹⁶¹. Nu betwijfelen we echter, of er wel een juist beeld van de semantische feiten wordt gegeven door de benaming soort- of

artikelaanduiding, soort- of collectiviteitsaanduiding zoals Uhlenbeck ook wel zegt, ten eerste, omdat deze onderscheidingen ook geactueerd kunnen zijn binnen de betekenis van de andere typen substantiva, de gesingulariseerde en de gepluraliseerde: *een steen/stenen* (soort/artikel); *een volk/volken-volkeren* (collectiviteit), en ten tweede, omdat binnen de betekenis van lang niet alle leden van het type *wijn* een van deze onderscheidingen geactueerd is. Het lijkt ons bepaald moeilijk en in bepaalde gevallen zelfs onmogelijk te bewijzen, dat binnen de betekenis van de substantiva die in de volgende woordgroepen als tweede lid, resp. als kern van het tweede lid fungeren, *steeds* een van deze onderscheidingen geactueerd is, zelfs wanneer men de termen soort, artikel en collectiviteit zo ruim mogelijk interpreteert:

dagen verveling; meters tuin; kilometers auto; een laag pigment; een laagje slijm; een plek bruin; twintig meter beek; een greintje hekel; een grote dosis praktische intelligentie; een uurtje zon; een tikkeltje nonchalance; een vleugje lente; twee jaar cel (Hij heeft twee jaar cel gekregen); een pak slaag; een sneufje romantiek; een partijtje moord; een avondje gezelschap; 36 dagen ruimte (U hebt 36 dagen ruimte achter de rug); een avondje militair welzijn; een avond toneel; geen tel rust (Real zal de Italianen geen tel rust gunnen); een enorme klap reclame (Ik heb door deze affaire een enorme klap reclame gekregen)¹⁶².

De substantiva die hier als tweede lid, resp. als kern van het tweede lid fungeren, hebben naar onze mening alle slechts dit gemeen, dat zij niet numeriek gespecificeerd zijn, dat zij „substantief zonder getalsaanduiding” betekenen. Dit kenmerk hebben zij gemeen met die substantiva die we gewoon zijn tot de stofnamen of de verzamelnamen te rekenen: *een liter wijn; een stuk steen; een vierkante meter bos; een massa volk*. Door de leden van het type *wijn* substantiva indifferentialia te noemen, karakteriseert men ze voldoende ten opzichte van de leden van dat type substantief dat ook als tweede lid kan optreden, nl. het gepluraliseerde substantief: *een hoop stenen; een kist sigaartjes*. Het is niet gebruikelijk het tweede lid te etiketteren met termen als soortnaam (*een massa mensen*) of verzamelnaam (*een aantal bossen*), wanneer dit tweede lid een substantief pluralis is¹⁶³. Onnodig lijkt ons dit ook, wanneer het tweede lid een substantief indifferentialis is.

3.3.3. Substantivisch predikaatsnomen en indifferentialis

De gebruiksgevallen van het lidwoord *een* kunnen volgens Roose als volgt worden samengevat: het wordt slechts gebruikt in combinatie

met een soortnaam in het enkelvoud. Een volgende redelijke veronderstelling is dan, aldus Roose, dat de betekenis van het lidwoord *een* in verband staat met het categoriale betekenisaspect van de subcategorie der soortnamen. Het categoriale betekenisaspect van een substantief in het algemeen wordt door hem beschreven als een 'iets'. Dit 'iets' is bij de stofnamen een 'iets' zonder geordende begrenzing en bij de soortnamen een 'iets' met geordende begrenzing. Een 'iets' met geordende begrenzing is een telbaar 'iets'. Daarom noemt Roose het categoriale betekenisaspect der soortnamen 'telbaarheid'¹⁶⁴. Dit aspect 'telbaarheid', dat in de opvatting van Roose inhaerent is aan het substantief zelf, wordt volgens hem nogmaals afzonderlijk formeel geïndiceerd o.a. in het woord *een*: „*een* in combinatie met een substantief betekent dat het door het substantief genoemde 'iets' een telbaar 'iets' zonder identiteit is”¹⁶⁵ of, „*een* betekent de individualiteit of telbaarheid van het met een substantief genoemde 'iets’”¹⁶⁶.

De opvatting van Roose vertoont op het eerste gezicht sterke gelijkenis met onze opvatting. Bij nader inzien blijkt er echter een principiële verschil te bestaan. In onze opvatting is het betekenisaspect individualiteit of telbaarheid niet inhaerent aan het substantief, maar aan de combinatie *een* + substantief. Roose gaat uit van de veronderstelling, dat het categoriale betekenisaspect van een soortnaam individualiteit of telbaarheid *is*, en dat een soortnaam in het enkelvoud juist daarom de aanwezigheid van *een* eist. Voor hem is een substantief per definitie soortnaam en op grond daarvan per definitie telbaar. Wij zijn van mening, dat een substantief als semanteem, als element van de taalvoorraad, niet per definitie individualiteit of telbaarheid omvat, maar dat aan een substantief, als *woord* gebruikt, het aspect individualiteit of telbaarheid (beter misschien: geteldheid) kan zijn toegevoegd, bijv. door de verbinding met de singularisator *een*, m.a.w. een substantief is volgens ons niet in zichzelf soortnaam, maar kan als soortnaam zijn (worden) gebruikt, nl. wanneer het genumerificeerd is (wordt).

De *traditionele* onderscheiding in stofnaam en soortnaam en het categoriale betekenisaspect dat aan elk van beide groepen volgens Roose inhaerent is, levert hem grote moeilijkheden op bij de beschrijving van gebruiksgevallen als

Hij is kapitein. (272)

Hij is Christen. (273)

Volgens Roose zijn de substantiva *kapitein* en *Christen* per definitie

soortnaam. Op grond hiervan moeten zij eigenlijk vergezeld gaan van het woord *een*. Nu blijkt uit de zinnen (272)-(273), dat deze „soortnamen” ook zonder *een* gebruikt kunnen worden. Houdt dit geen weerlegging in van de juistheid van zijn stelling, dat het categoriale betekenisaspect van een soortnaam individualiteit of telbaarheid is, en dat een soortnaam juist op grond van dit betekenisaspect de aanwezigheid van *een* of equivalent eist? Dit is niet het geval, aldus Roose, want „in de hier bedoelde constructies hebben we te maken met substantieven die een ‘iets’ (meestal of altijd ‘iemand’) met een of andere eigenschap betekenen. Het betekenisaspect ‘iets’ (c.q. ‘iemand’) is in deze constructies niet geactueerd, zoals o.a. blijkt uit de onmogelijkheid van **Het is kapitein* naast *Hij is kapitein*, terwijl naast b.v. *Hij is een sufferd* wel *Het is een sufferd* mogelijk is. Verder vergelijk men *Zij zijn sufferds* met *Zij zijn kapitein* (niet **kapiteins*, althans niet met dezelfde bedoeling). Geactueerd is in deze constructie alleen het eigenschapsaspect; het substantief is dus niet gebruikt om er een ‘iets’ mee te noemen, zodat er ook geen lidwoord gebruikt wordt”¹⁶⁷. Wanneer in de zinnen (272)-(273) het substantief niet gebruikt wordt om er een ‘iets’ mee te noemen en dus niet een ‘iets’ betekent, dan moet men wel tot de conclusie komen, dat we hier eigenlijk helemaal niet met een substantief te maken hebben, omdat het *categoriale* betekenisaspect van het substantief niet geactueerd is. In deze constructies is volgens Roose alleen het eigenschapsaspect geactueerd en dit eigenschapsaspect is volgens hem het categoriale betekenisaspect van het adjectief¹⁶⁸. Voor de afwezigheid van *een* zou dus een verklaring kunnen worden gevonden in het feit, dat *kapitein* en *Christen* in bovengenoemde zinnen niet in een valentie van een substantief, i.c. soortnaam, maar in een valentie van een adjectief worden gebruikt¹⁶⁹. Volledigheidshalve zij hieraan toegevoegd, dat Roose nergens expliciet stelt, dat *kapitein* en *Christen* in de zinnen (272)-(273) geen substantiva, maar adjectiva zijn. We menen echter, dat zijn betoog deze conclusie wel impliceert. Men kan een bepaald woord toch moeilijk tot de categorie der substantiva rekenen, wanneer dit woord het categoriale betekenisaspect van deze groep mist. Wil men *kapitein* en *Christen* in bovengenoemde zinnen tot de substantiva (blijven) rekenen, dan moet men de omschrijving van het categoriale betekenisaspect der substantiva herzien. Een herziening, die voor de hand ligt, wanneer men – met De Groot – van mening is, dat „het znw de meest onbepaalde betekenis heeft. Een znw kan om zo te zeggen alles betekenen, ook wat tot de speciale betekenis van een andere woordsoortcategorie schijnt te behoren”¹⁷⁰.

Voor De Groot houdt dit, als we hem goed begrijpen, echter niet in, dat een znw op grond daarvan tot de desbetreffende woordsoort moet worden gerekend¹⁷¹.

Naast een betekenisovereenkomst met de adjectiva vertonen *kapitein* en *Christen* in de zinnen (272)-(273) een syntactisch verschil ten opzichte hiervan, waardoor zij o.i. onmogelijk tot de categorie der adjectiva kunnen worden gerekend. We bedoelen hier de wijze van negatie. Vergelijk:

Hij is geen kapitein. (274)

Hij is geen Christen. (275)

Hij is niet ziek. (276)¹⁷²

De fonologische vorm van de negatie wordt in deze zinnen bepaald door het woordsoortkarakter van het predikaatsnomen. Een adjectivisch predikaatsnomen kan niet genegativeerd worden door het woord *geen*. De negator *geen* kan alleen verbonden worden met een substantivisch predikaatsnomen. Uitgaande van deze wetmatigheid moet men tot de conclusie komen, dat *kapitein* en *Christen* in de zinnen (274)-(275) substantiva zijn, en derhalve het categoriale betekenisaspect (beter misschien: een der mogelijke categoriale betekenisaspecten) van het substantief bezitten. Aangezien de zinnen (274)-(275) de genegativeerde pendanten zijn van de zinnen (272)-(273), kan de afwezigheid van *een* in laatstgenoemde zinnen niet worden toegeschreven aan het feit, dat in *kapitein* en *Christen* in deze zinnen het categoriale betekenisaspect of een der mogelijke categoriale betekenisaspecten van het substantief niet geactueerd is.

Zoals verderop zal blijken, kan de afwezigheid van *een* binnen onze theorie gemakkelijk verklaard worden. Eerst staan we echter nog even stil bij de opvatting van Kraak en Klooster t.a.v. het predikaatsnomen. Zij komen in hun *Syntaxis* tot een ongeveer gelijklopende conclusie als Roose, zij het langs een enigszins andere weg. Zij gaan uit van de hypothese, dat het lidwoord een essentieel bestanddeel is van iedere substantivische nominale constituent. Voor een telbaar substantief als *kapitein* betekent dit, dat het in een nominale constituent in het enkelvoud met *de* of *een* moet voorkomen. In de zin *Hij is kapitein* treedt in het predikaatsnomen echter geen lidwoord op. „De vraag is dan ook of dit predikaatsnomen wel een nominale constituent is. Als het antwoord hierop bevestigend is, moet onze analyse van substantivische nominale constituenten, die immers een lidwoord als essentieel bestanddeel daarvan aanwees, worden herzien. Om allerlei redenen

blijkt een ontkennend antwoord de voorkeur te verdienen"¹⁷³. Er volgt dan een opsomming van functies waarin een substantief als *kapitein* zonder lidwoord niet kan voorkomen. Min of meer een herhaling, maar zonder verwijzing daarnaar¹⁷⁴, van wat Roose, Boone, Paardekooper e.a. in deze reeds hebben geconstateerd¹⁷⁵. Er wordt ook gewezen op het verschil tussen

Hij deed het als een Christen. (277)

en

Hij deed het als Christen. (278)

een verschil dat ons reeds bekend is uit de studies van Paardekooper en De Rooy¹⁷⁶. Uit de opgesomde verschillen in bruikbaarheid tussen een substantief, voorafgegaan door *een*, en een substantief zonder *een* wordt geconcludeerd, dat *kapitein* in zin (272) geen substantivische nominale constituent is. Wat is het dan wel? „De overeenkomst met het adjectivisch predikaatsnomen (. . .) in zinnen als *Zijn vader is optimistisch* dringt zich op. Voor beide soorten naamwoordelijke delen heeft de opvatting dat deze constituenten een eigenschap van het subject noemen, ongetwijfeld geldigheid"¹⁷⁷.

Nu is het uiteraard niet prettig tot de conclusie te moeten komen, dat de juistheid van zijn analyse van substantivische nominale constituenten, een analyse die gebaseerd is op de hypothese, dat een lidwoord een essentieel bestanddeel uitmaakt van substantivische nominale constituenten, in twijfel wordt getrokken door gebruiksgevallen als *Hij is kapitein*. Het ligt in zo'n geval voor de hand, dat men voor de afwezigheid van *een* een zodanige verklaring tracht te vinden, dat de analyse van de substantivische nominale constituenten kan worden gehandhaafd. Kraak en Klooster menen die, evenals Roose, te hebben gevonden, door het substantivisch karakter van een substantief als predikaatsnomen gebruikt, te ontkennen.

Kraak en Klooster weten echter ongetwijfeld, dat hun „oplossing” voor gevallen als *Hij is kapitein* hen noodzaakt hun opvatting inzake het woord *geen* grondig te herzien. *Geen* wordt door hen opgevat als een samensmelting van het negatie-element en het lidwoord van onbepaaldheid¹⁷⁸. In zijn dissertatie is Kraak nog van oordeel, dat een substantief dat tot de telbare substantieven moet worden gerekend, in het enkelvoud ook onbepaald kan zijn zonder dat *een* aanwezig is. Zo wordt *dokter* in *Hij wordt dokter* een onbepaald predikaatsnomen genoemd. Deze opvatting maakt het hem mogelijk *geen* in *Hij wordt geen dokter* te beschrijven als een samensmelting van het negatie-

element en de onbepaalde constituent¹⁷⁹. In hun *Syntaxis* zijn Kraak en Klooster van mening, dat *dokter* in *Hij wordt dokter* geen onbepaalde constituent, geen lidwoord van onbepaaldheid bevat, omdat het geen substantivische nominale constituent is.

Nu is het op zijn minst merkwaardig, dat bij zinnen als *Hij is dokter* geen beroep wordt gedaan op de corresponderende genegativeerde zin ter adstructie van hun standpunt inzake de positieve zin, terwijl dit bijv. bij zinnen als *Heb je al melk gekocht*, *Heb je al watten besteld* wel wordt gedaan¹⁸⁰. De corresponderende genegativeerde zin van *Hij is dokter* wordt zelfs in het geheel niet ter sprake gebracht. Een bespreking daarvan lag toch in de lijn der verwachtingen, omdat de verandering in opvatting inzake *dokter*, *kapitein* etc. als predikaatsnomen, die zich blijkt te hebben voltrokken, wanneer men Kraaks dissertatie en *Syntaxis* vergelijkt, ook consequenties moet hebben voor de beschrijving van negatieve zinnen als *Hij is geen dokter*, *Hij is geen kapitein*. In laatstgenoemde zinnen kan *geen* niet (langer) worden opgevat als een samensmelting van het negatie-element en het lidwoord van onbepaaldheid, omdat in *Hij is dokter*, *Hij is kapitein* geen lidwoord aanwezig is. Het zou interessant zijn te vernemen, welke verklaring Kraak en Klooster menen te kunnen geven voor het feit, dat het negatie-element bij een niet-nominale constituent de vorm *geen* kan aannemen.

Stelt men zich op het standpunt, dat het woordsoortkarakter van een element bepalend is voor de fonologische vorm van het negatie-element, m.a.w. aanvaardt men, dat alleen een substantief of een naar de substantiva getransponeerd element als bijv. *zieke*, genegativeerd kan worden door het woord *geen*, dan kan men *dokter* in *Hij is geen dokter* het predikaat substantief niet ontzeggen, en moet men ook de niet-genegativeerde pendant *dokter* in *Hij is dokter* als een substantivische nominale constituent beschouwen. Voor de afwezigheid van het woord *een* in laatstgenoemde zin dient dan een andere verklaring te worden gegeven.

In onze theorie kan hiervoor een aanvaardbare verklaring worden gevonden. Het semanteem *christen* betekent „christen indifferentialis”, „christen zonder enige numerieke specificatie”. Dit semanteem kan gesingulariseerd worden, bijv.

Ik heb gisteren in Moskou een Christen ontmoet. (279)

Hij is een Christen. (280)

Het kan gepluraliseerd worden, bijv.

Ik heb gisteren in Moskou Christenen ontmoet. (281)

Zij zijn Christenen. (282)

Het kan ook ongenumerificeerd, met behoud van zijn anumerieke karakter worden gebruikt, bijv.

a. als component van een compositum: *christendeugd*, *christenplicht*, *christenmens*.

b. als woord:

Hij is Christen. (283)

Zij zijn Christen. (284)

Christen in de zinnen (283)-(284) is niet gesingulariseerd en niet gepluraliseerd. Het betekent, evenals *christen-* in bijv. *christendeugd* „christen indifferentialis”. *Christen* verwijst hier niet naar één persoon, zoals het gesingulariseerde *een Christen*, of naar meerdere personen, zoals het gepluraliseerde *Christenen*. In *Christen* wordt de betekenis „christen” geactueerd zonder enige numerieke specificatie, of – zoals Brinkmann het uitdrukt – in Christen „ist der mit dem Substantiv gemeinte Begriff als solcher gesetzt, ohne dass dabei an bestimmte Realisierungen gedacht wird”¹⁸¹. De afwezigheid van een numeriek aspect, waardoor er geen getalscongruentie kan bestaan tussen onderwerp en predikaatsnomen, maakt zowel *Mijn vader is Christen* als *Mijn ouders zijn Christen* mogelijk. Ook de mogelijkheid, resp. onmogelijkheid van een betrekkelijke bijzin bij een substantivisch predikaatsnomen als antecedent hangt samen met het numerieke, resp. anumerieke karakter van het predikaatsnomen. We hebben hier echter te maken met een zeer gecompliceerd probleem, dat een uitvoerige detailstudie vergt¹⁸². We kunnen hier dan ook slechts wijzen op enkele bijzonderheden.

Een betrekkelijke bijzin is mogelijk, wanneer het antecedent numeriek gespecificeerd is. Er bestaat dan congruentie tussen het betrekkelijk voornaamwoord, het antecedent en de persoonsvorm van de hoofdzin. Het onderwerp van de hoofdzin kan, maar hoeft in dit geval niet in getal te congrueren met de persoonsvorm van de hoofdzin en met het predikaatsnomen. Vergelijk:

Zij is een meisje dat je nooit zal bedriegen. (285)

Zij zijn meisjes die je nooit zullen bedriegen. (286)

Dat is een meisje dat je nooit zal bedriegen. (287)

Dat zijn meisjes die je nooit zullen bedriegen. (288)

In zin (285) bestaat er getalscongruentie tussen
zij, is, een meisje en dat.

In zin (286) bestaat er getalscongruentie tussen
zij, zijn, meisjes en die.

In zin (287) bestaat er getalscongruentie tussen
is, een meisje en dat (betr. vnw.).

In zin (288) bestaat er getalscongruentie tussen
zijn, meisjes en die.

Het onderwerp¹⁸³ van de hoofdzin in (287) en (288) mist iedere numerieke specificatie. Daarom kan het gevolgd worden zowel door een persoonsvorm en een predikaatsnomen in het enkelvoud als door een persoonsvorm en een predikaatsnomen in het meervoud.

Een betrekkelijke bijzin is ook mogelijk, wanneer het antecedent numeriek niet gespecificeerd is, op voorwaarde echter, dat het onderwerp van de hoofdzin eveneens numeriek niet gespecificeerd is. Voorbeeld:

Dat is vis die lang in het zout heeft gelegen. (289)

Verdere studie zal moeten uitwijzen, in hoeverre de semantische relaties binnen het type *Hij is Christen* verschillen van de semantische relaties binnen de types *Hij is een Christen*, *Dat is een Christen*, *Dat is vis*. In het type *Hij is Christen* is een voorbepaling als *overtuigd, derde enz. uitgesloten*¹⁸⁴:

*Hij is overtuigde Christen. (290)

Een bepaling bij het gezegde is mogelijk:

Hij is allang Christen. (291)

Hij is overtuigd Christen. (292)

Bij de types *Hij is een Christen*, *Dat is een Christen* en *Dat is vis* zijn zowel een voorbepaling bij het predikaatsnomen als een bepaling bij het gezegde mogelijk:

Hij is allang, in hart en nieren, een overtuigde Christen. (293)

Dat is allang, in hart en nieren, een overtuigde Christen. (294)

Dat is sinds kort veel gevraagd vis. (295)

De constructie met een adjectivisch predikaatsnomen komt in deze het meeste overeen met de types *Hij is een Christen*, *Dat is een Christen*, *Dat is vis*¹⁸⁵:

Hij is allang erg ziek. (295)

Uit deze verschillen mag men misschien afleiden, dat er tussen pv en predikaatsnomen in de constructie *Hij is Christen* een sterkere semantische band bestaat dan tussen pv en predikaatsnomen in de andere constructies en dat juist deze sterke semantische band een voorbepaling bij het predikaatsnomen normaliter onmogelijk maakt. Voor een definitieve uitspraak in deze moeten we wachten tot er meer feitelijke gegevens over deze verschillende constructies bekend zijn.

Zoals in 3.1.3. is vastgesteld, kan een diminutief gewoonlijk slechts genummerificeerd worden gebruikt. Dit verklaart de onmogelijkheid van zinnen als

*Hij is kapiteintje. (296)

*Hij wordt doktertje. (297)

Een uitzondering hierop vormt een zin als

Lydia is dienstmeisje bij de familie Van der Meeren. (298)

Een mogelijke verklaring hiervoor is, dat in deze zin binnen de betekenis van het gediminueerde substantief *dienstmeisje* het meest specifieke betekenisaspect van het diminutief, nl. „kleinheid”, niet geactueerd is, en dat het diminutief daarom ongenummerificeerd als woord kan worden gebruikt. *Dienstmeisje* kan hier misschien *formeel* een gediminueerd, maar *semantisch* een niet-gediminueerd substantief worden genoemd.

3.3.4. *Als* (voegwoord van hoedanigheid) + *indifferentialis*

Onze dokter bezoekt ons vaak als vriend. (299)

Onze dokter bezoekt ons vaak als een vriend. (300)

Zin (299) kan geparafraseerd worden als „Onze dokter bezoekt ons vaak in de hoedanigheid van vriend”. Zin (300) als „Onze dokter bezoekt ons vaak op de manier waarop een vriend ons bezoekt”¹⁸⁶. In zin (299) kan *als* niet worden vervangen door *zoals* of *net als*. In zin (300) wel¹⁸⁷. In de laatstgenoemde zin hebben we te maken met een vergelijking, in de eerstgenoemde niet. Voor een vergelijking zijn twee gelijkwaardige termen nodig¹⁸⁸. *Onze dokter* en *vriend* in zin (299) zijn niet gelijkwaardig, evenmin als *hij* en *Christen* in het voorbeeld van Kraak en Klooster¹⁸⁹

Hij deed het als Christen. (301)

Nu is voor Kraak en Klooster het feit, dat zin (301) geen vergelijking is, „een aanwijzing dat in die zin *hij* en *Christen* geen gelijkwaardige constituenten zijn, met andere woorden, dat ook hier *Christen* geen nominale constituent is”¹⁹⁰. Deze conclusie gaat o.i. veel te ver. Voor een vergelijking hebben we twee *in getal* gelijkwaardige termen nodig. Omdat *hij* en *Christen* in zin (301) en *onze dokter* en *vriend* in zin (299) niet gelijkwaardig in getal zijn – *hij* en *onze dokter* zijn singularis, *Christen* en *vriend* indifferentials – daarom kunnen de zinnen (299) en (301) geen vergelijkingen zijn. Maar hieruit vloeit niet voort, dat *Christen* in zin (301) en *vriend* in zin (299) op grond daarvan geen substantivische nominale constituenten zouden zijn. Het substantivisch karakter van deze elementen wordt o.i. duidelijk aangetoond door de mogelijkheid van een adjectivische voorbepaling:

Onze dokter bezoekt ons vaak als intieme vriend. (302)

Hij deed het als overtuigd(e) Christen. (303)

Vergelijken we vervolgens de zinnen

Die man drinkt bier als water. (304)

Die man drinkt bier als aperitief. (305)

Zin (304) kan geparafraseerd worden als „Die man drinkt bier zoals hij water drinkt, bijv. een vol glas in één teug.” Zin (305) als „Die man drinkt bier met de hoedanigheid van aperitief”. Zin (304) is een vergelijking. *Als* kan vervangen worden door *zoals*, *net als*. Beide termen, *bier* en *water* zijn gelijkwaardig, i.c. indifferentials. Ook in zin (305) hebben we te maken met twee gelijkwaardige termen. Toch is deze zin geen vergelijking. Hieruit blijkt, dat de stelling, dat voor een vergelijking twee gelijkwaardige termen nodig zijn, niet omkeerbaar is, m.a.w. twee gelijkwaardige termen vormen niet noodzakelijk een vergelijking.

In geen van de volgende zinnen

Zij huldigden hem als een weldoener van hun stad. (306)

Zij huldigden hen als weldoeners van hun stad. (307)

Zij huldigden hem als weldoener van hun stad. (308)

Zij huldigden hen als weldoener van hun stad. (309)

kan *als* vervangen worden door *zoals* of *net als*, zonder dat er betekenisverandering optreedt. *Als* heeft in elk der zinnen dezelfde functie, nl. voegwoord van hoedanigheid. Op *als*, voegwoord van hoedanigheid, kan dus zowel een genummerificeerd als een ongenummerificeerd substantief

volgen. Is het substantief genumerificeerd, dan moet het in getal congrueren met het woord, i.c. persoonlijk voornaamwoord, waarbij de constructie *als* + substantief bepaling van gesteldheid is.

*Zij huldigden hem als weldoeners van hun stad. (310)

*Zij huldigden hen als een weldoener van hun stad. (311)

Is het substantief ongenumerificeerd, dan is congruentie niet noodzakelijk, zoals blijkt uit de zinnen (308)-(309).

Een adjectivische voorbepaling is in alle gevallen mogelijk:

Zij huldigden hem als een trouwe weldoener van hun stad. (312)

Zij huldigden hen als trouwe weldoeners van hun stad. (313)

Zij huldigden hem als trouwe weldoener van hun stad. (314)

Zij huldigden hen als trouwe weldoener van hun stad. (315)

In 3.3.2. is gesteld, dat het eerste lid van de zgn. constructie substantief + substantief genumerificeerd is, m.a.w. gesingulariseerd of gepluraliseerd is. De enige ons bekende functie waarin het eerste lid ongenumerificeerd kan zijn, is na het voegwoord van hoedanigheid *als*.

Als beker melk kan een glas whisky toch wel moeilijk dienst doen. (316)

Dit gebruiksgeval heeft wel als bijzonder kenmerk, dat het eerste substantief, i.c. *beker*, geen accent draagt, zoals Uhlenbeck, aan wie we dit voorbeeld ontleen, terecht opmerkt¹⁹¹. Op grond hiervan kan het als een uitzondering worden beschouwd, die de regel, dat het eerste substantief in bedoelde constructie steeds genumerificeerd moet zijn, niet wezenlijk aantast. Misschien komt de constructie als *beker melk* vrij weinig voor en geven de meeste taalgebruikers – met Uhlenbeck – de voorkeur aan

Als een beker melk kan een glas whisky toch wel moeilijk dienst doen. (317)

Deze eventuele voorkeur houdt echter niet in, dat zin (317) en zin (316) precies dezelfde betekenis hebben¹⁹². In *als beker melk* heeft het substantief *beker* het betekenisaspect indifferentialis. Daarom kan *als beker melk* zowel bepaling van gesteldheid zijn bij een enkelvoudig als bij een meervoudig onderwerp:

Als beker melk kan een glas whisky toch wel moeilijk dienst doen (316)

Als beker melk kunnen glazen whisky toch wel moeilijk dienst doen. (318)

In *als een beker melk* heeft *een beker* het betekenisaspect singularis en kan daardoor alleen bepaling van gesteldheid zijn bij een enkelvoudig onderwerp:

Als een beker melk kan een glas whisky toch wel moeilijk dienst doen. (317)

*Als een beker melk kunnen glazen whisky toch wel moeilijk dienst doen. (319)

Deze laatste zin is wel mogelijk, wanneer hij zo wordt geïnterpreteerd, dat meerdere glazen whisky toch moeilijk als één beker melk dienst kunnen doen. Vergelijk:

Een vader en tien zonen kunnen samen als een voetbalelftal optreden. (320)

Bij een meervoudig onderwerp kan het eerste substantief in de bepaling van gesteldheid indifferentialis of pluralis zijn:

Als beker melk kunnen glazen whisky toch wel moeilijk dienst doen. (318)

Als bekere melk kunnen glazen whisky toch wel moeilijk dienst doen. (321)

Bestudering van veel feitenmateriaal zal ons moeten leren in welke concrete gevallen na *als*, voegwoord van hoedanigheid, zowel een genumerificeerd als een ongenumerificeerd substantief kan volgen. Ons is bijv. gebleken, dat bij bepaalde werkwoorden of werkwoordelijke uitdrukkingen het substantief, c.q. het eerste substantief van de bepaling van gesteldheid nooit singularis kan zijn. Vergelijk:

*Als een rij huizen heeft deze straat na het bombardement afgedaan. (322)

Als rij huizen heeft deze straat na het bombardement afgedaan.
(323)¹⁹³

*Ik kan U Nijmegen ten zeerste als een woonplaats aanbevelen.
(324)

Ik kan U Nijmegen ten zeerste als woonplaats aanbevelen. (325)

*Hij gebruikt een lucifer als een tandestoker. (326)

Hij gebruikt een lucifer als tandestoker. (327)

Zin (326) is natuurlijk wel juist, wanneer *als* een voegwoord van vergelijking is.

Een diminutief wordt gewoonlijk slechts genumerificeerd gebruikt. Na *als*, voegwoord van hoedanigheid, blijkt het echter soms ook ongenumerificeerd te kunnen voorkomen. Vergelijk:

Dat pand kun je niet als zomerhuisje gebruiken. (328)

Die panden kun je niet als zomerhuisje gebruiken. (329)

Als rommelkamertje is zo'n vertrek onmisbaar. (330)

Als rommelkamertje zijn zulke vertrekken onmisbaar. (331)

We beschikken over te weinig materiaal, om dit gebruiksgeval van het diminutief voldoende te kunnen beoordelen.

Overzien we de in deze paragraaf besproken gevallen, dan stellen we vast, dat *vriend* in zin (299), *Christen* in zin (301), *aperitief* in zin (305), *weldoener* in de zinnen (308)-(309), *beker (melk)* in zin (316) en (318), *rij (huizen)* in zin (323), *woonplaats* in zin (325), *tandestoker* in zin (326), *zomerhuisje* in de zinnen (328)-(329) en *rommelkamertje* in de zinnen (330)-(331) alle dit gemeen hebben, dat binnen hun betekenis geen getalsaspect geactueerd is. Het in het substantief genoemde wordt als *begrip* present gesteld. Er wordt geabstraheerd van iedere concretisatie. Door het woord *vriend* bijv. in zin (299) wordt niet verwezen naar een of meerdere personen die de in het substantief genoemde eigenschap bezitten, maar wordt alleen de eigenschap genoemd, die alle personen die vriend zijn, gemeen hebben, nl. het vriend-zijn. In het gesingulariseerde *een vriend* in zin (300) wordt deze eigenschap niet als een begrip present gesteld, maar als geconcretiseerd in een persoon.

3.3.5. Voorzetsel + substantief *indifferentialis*

3.3.5.1. Voorzetsel + substantief *indifferentialis* als bepaling van gesteldheid.

Een bepaling van gesteldheid kan niet alleen bestaan uit het voegwoord van hoedanigheid *als* + substantief, maar ook uit een voorzetsel, i.c. *tot* en *voor*, + substantief. Voorbeelden:

Hij is benoemd tot voorzitter. (332)

Zij zijn benoemd tot voorzitter. (333)

*Hij is benoemd tot een voorzitter. (334)

*Zij zijn benoemd tot voorzitters. (335)

Hij is gekozen tot burgemeester. (366)
 Zij zijn gekozen tot burgemeester. (337)
 *Hij is gekozen tot een burgemeester. (338)
 *Zij zijn gekozen tot burgemeesters. (339)
 *Ik houd hem voor leugenaar. (340)
 *Ik houd hen voor leugenaar. (341)
 Ik houd hem voor een leugenaar. (342)
 Ik houd hen voor leugenaars. (343)
 Hij maakte mij uit voor leugenaar. (344)
 Hij maakte hen uit voor leugenaar. (345)
 Hij maakte mij uit voor een leugenaar. (346)
 Hij maakte hen uit voor leugenaars. (347)
 Hij gaf zich uit voor dokter. (348)
 Zij gaven zich uit voor dokter. (349)
 Hij gaf zich uit voor een dokter. (350)
 Zij gaven zich uit voor dokters. (351)

De constructie werkwoord + *tot* lijkt meestal (altijd?) gevolgd te moeten worden door een substantief indifferentials. De constructie werkwoord + *voor* lijkt soms gevolgd te moeten worden door een genumerificeerd substantief, soms gevolgd te kunnen worden door òf een substantief indifferentials òf een genumerificeerd substantief. Of deze noodzakelijkheid, resp. mogelijkheid mede afhankelijk is of kan zijn van de specifieke betekenis van het werkwoord, kunnen wij – bij gebrek aan voorstudies – niet uitmaken. Bovenstaande zinnen zijn slechts willekeurige voorbeelden. Zij kunnen niet representatief geacht worden voor alle mogelijke zinnen met een werkwoord plus voorzetsel + substantief als bepaling van gesteldheid. Zij illustreren echter wel duidelijk het verschil tussen een bepaling van gesteldheid, bestaande uit een voorzetsel + substantief indifferentials en een bepaling van gesteldheid, bestaande uit een voorzetsel + een genumerificeerd substantief. Een verschil dat we na de voorafgaande paragraaf niet meer menen te moeten beschrijven.

3.3.5.2. Voorzetsel + substantief indifferentials als voorzetselvoorwerp.

Die man wordt beschuldigd van moord. (352)
 Die man wordt beschuldigd van een moord op een minderjarig meisje. (353)

In de zomer hunkeren velen naar vakantie in Italië. (354)

In de zomer hunkeren velen naar een vakantie in Italië. (355)

De achterhoede moet voor verdediging zorgen. (356)

De achterhoede moet voor een afdoende verdediging zorgen. (357)

De directeur rekent op behoorlijke winst. (358)

De directeur rekent op een behoorlijke winst. (359)

Dit ongeluk heeft hij te wijten aan grove onvoorzichtigheid. (360)

Dit ongeluk heeft hij te wijten aan een grote onvoorzichtigheid.
(361)

Reizigers voor Namen moeten rekening houden met vertraging.
(362)

Reizigers voor Namen moeten rekening houden met een kleine
vertraging. (363)

Die bevelhebber voelt niets voor oorlog. (364)

Die bevelhebber voelt niets voor een oorlog. (365)

Het verschil in betekenis tussen het voorzetselvoorwerp in de even zinnen en het voorzetselvoorwerp in de oneven zinnen is een gevolg van het feit, dat in de even zinnen een substantief indifferentials, in de oneven zinnen een substantief singularis aanwezig is. In de even zinnen wordt het door het substantief genoemde als begrip present gesteld, in de oneven zinnen hebben we te maken met een verwijzing naar een concreet exemplaar¹⁹⁴ van de bedoelde „zaak”.

3.3.5.3. Voorzetsel + substantief indifferentials als bijwoordelijke bepaling.

Hij werkt op kantoor. (366)

Hij werkt op een kantoor. (367)

Hij zit op school. (368)

Hij zit op een moderne school. (369)

Zij zijn in huis. (370)

Zij zijn in een huis. (371)

Zij zitten aan tafel. (372)

Zij zitten aan een tafel. (373)

Het substantief in de even zinnen is indifferentials, het substantief in de oneven zinnen singularis. Een blik in het woordenboek leert ons, dat de constructie voorzetsel + substantief indifferentials, eventueel deel uitmakend van een groter geheel, bijv. een werkwoordelijke uitdrukking, bijzonder vaak voorkomt.

aan zee; aan wal (gaan); bij kennis; bij dag; bij nacht; bij toeval; bij uitzondering; met opzet; om strijd; op zee; op voorwaarde; op zak; op wacht; op straat; op weg; op tijd; op reis; op hol; op bed; naar bed; op slag; op slot; op afbetaling; onder zeil (gaan); onder dak (zijn); onder invloed (zijn); over weg (kunnen met iemand); overdag; met opzet; met open mond; in uniform; in middeleeuwse kledij; in vrijheid (stellen); van plan (zijn); op verlof; met verlof; op staande voet; op gelijke voet (behandelen); op bevel; uit ergernis; voor anker(liggen); over land.

Vele van deze voorbeelden doen zich aan ons voor als enigszins geïsoleerde gevallen¹⁸⁵. Deze mogelijkheid tot isolering lijkt ons juist bij een substantief indifferentialis veel groter te zijn dan bij een substantief singularis of een substantief pluralis, ten eerste, omdat door middel van het substantief indifferentialis niet verwezen wordt naar een concrete „zaak”, maar het in het substantief genoemde slechts als begrip present wordt gesteld, en ten tweede, omdat een substantief indifferentialis niet polair opponeert met een substantief singularis of een substantief pluralis. *Een bed* bijv. in *Hij ligt op een bed* verwijst naar een concrete „zaak”, en staat polair in oppositie tot *bedden* in *Zij liggen op bedden*. Deze twee factoren, verwijzen naar een concrete „zaak” en deel hebben aan een polaire oppositie, lijken ons isolering zoniet te verhinderen dan toch vaak ten zeerste te bemoeilijken. *Bed* indifferentialis daarentegen in *Hij ligt op bed*, *Zij liggen op bed* verwijst niet naar een concrete „zaak”, maar noemt slechts het begrip ‘bed’. Bovendien opponeert *bed* niet polair met *een bed* of *bedden*. Juist hierdoor lijkt ons eventuele isolering vergemakkelijkt te worden. Anders geformuleerd: De betekenis van *Hij ligt op een bed* zal niet zo gemakkelijk als „*Hij is ziek*” kunnen worden geïnterpreteerd, omdat *een bed* hier verwijst naar dat bekende slaapkamermeubel en omdat *een bed* polair opponeert met *bedden* in *Zij liggen op bedden*. M.m. geldt hetzelfde voor *bedden*. De betekenis van *Hij ligt op bed* kan daarentegen gemakkelijker geïnterpreteerd worden als „*Hij is ziek*”, omdat door *bed* hier niet verwezen wordt naar dat bekende slaapkamermeubel, en omdat er geen opponerende pendant bestaat, die een dergelijke interpretatie, met als gevolg isolering, verhindert of bemoeilijkt. Tot goed begrip voegen wij hier nog dit aan toe. Wanneer de taalbeschouwer, de linguïst gaat nadenken, gaat redeneren over de zin *Hij ligt op bed*, dan zal hij of moet hij zich waarschijnlijk een bed voor de geest halen. Maar hieruit kan o.i. niet geconcludeerd worden, dat *bed* in *Hij ligt op bed* naar een dergelijke concrete „zaak” verwijst. Het in het

substantief *bed* genoemde wordt in deze zin als abstract begrip opgeroepen, zonder dat daarbij aan een bepaald concreet bed gedacht wordt. Juist omdat er bij *op bed* geabstraheerd wordt van iedere concretisatie, is een zin als

In 1957, ten tijde van de A-griep, lag de helft van de Nederlandse bevolking op bed. (374)

heel goed mogelijk.

Het verschil tussen een voorzetsel + substantief indifferentials en een voorzetsel + een genumerificeerd substantief wordt misschien nog duidelijker, wanneer we de volgende zinnen vergelijken.

Na de voetbalwedstrijd gaat iedereen naar huis. (375)

Na de voetbalwedstrijd gaat iedereen naar zijn huis. (376)

Huis in zin (375) verwijst niet naar een concrete „zaak”, maar stelt slechts het begrip ‘huis’ present, evenals *huis* in bijv.

huiswaarts; huiselijk; huiseigenaar; huisarbeid; huisbewoner;

Ik gebruik dat pand als huis. (377)

Hij is van huis. (378)

Zij is er als kind in huis. (379)

Van huis uit is hij katholiek. (380)

Zijn huis in zin (376), waarin *zijn* ONDER ANDERE de functie van singularisator vervult, verwijst daarentegen wel naar een concrete „zaak”, naar een concreet huis.

Verder onderzoek zal moeten uitwijzen, aan welke beperkingen de constructie voorzetsel + substantief indifferentials is gebonden. Het substantief lijkt in deze constructie niet te kunnen worden gevolgd door een betrekkelijke bijzin, door bepaalde andere nabepalingen, en niet te kunnen worden voorafgegaan door een adjectivische bepaling. Hierin vertoont het dus een zekere overeenkomst met het substantivische predikaatsnomen. Van het substantief als predikaatsnomen zegt Roose, dat het substantief niet ‘iets’ noemt, maar in een valentie van een adjectief wordt gebruikt, en dat het gebruik in déze valentie de afwezigheid van *een* verklaart. „Hier dringt zich de suggestie op dat in de constructie voorzetsel + substantief zonder lidwoord evenmin ‘iets’ genoemd wordt. In dat geval zou het ontbreken van een lidwoord ‘verklaarbaar’ zijn”¹⁹⁶, zo besluit Roose. Hij voegt hier echter wijselijk aan toe: „Er moet echter over constructies met een voorzetsel nog zoveel onderzocht worden, dat we het bovenstaande

zeker niet als onomstotelijke conclusie durven presenteren." Wat houdt deze suggestie eigenlijk in? Dat binnen de betekenis van het substantief *huis* in bijv. *naar huis* het categoriale betekenisaspect, resp. een der mogelijke categoriale betekenisaspecten van het substantief niet geactueerd is. Maar welk categoriaal betekenisaspect zou er in *huis* dan wel geactueerd kunnen zijn? Dat van het adjectief of dat van het adverbium? Dit lijkt ons bepaald onwaarschijnlijk. Zelfs wanneer we zouden aanvaarden, dat door de suggestie van Roose een bevredigende verklaring zou worden gegeven voor de afwezigheid van *een* in constructies als *naar huis*, dan blijft nog het probleem, hoe men de afwezigheid van *een* bij andere functies die een element dat *per definitie* soortnaam wordt genoemd, kan vervullen, moet verklaren. We denken hier vooral aan de composita en de derivata. Wanneer men *huis* per definitie soortnaam noemt, hoe verklaart men dan de afwezigheid van *een* in bijv. *huisarbeid* en *huiselijk*? De mogelijke veronderstelling, dat in *huisarbeid* de eerste component niet 'iets' noemt, en dus niet in de valentie van het substantief wordt gebruikt, maar bijv. in een valentie van een adjectief, heeft verregaande consequenties voor de beschrijving van het gelede element in het algemeen. *Fietsenrek* bijv. zou dan beschreven moeten worden als een combinatie van *fietsen* (pluralis) + *rek*. *Fietsrek* daarentegen als een combinatie van *fiets* (in een valentie van een adjectief) + *rek*. Voor een dergelijk principieel verschil in beschrijving tussen *fietsenrek* en *fietsrek* kunnen naar ons oordeel geen doorslaggevende argumenten worden gevonden. Juist de bestudering van het compositum heeft ons doen inzien, dat een substantief behalve genumerificeerd ook ongenumerificeerd, ook zonder enige numerieke specificatie kan worden gebruikt. Binnen de betekenis van *huis* als component van *huiswaarts*; *huiselijk*; *huiseigenaar*; *huisarbeid*; *huisbewoner* is hetzelfde betekenisaspect afwezig als binnen de betekenis van *huis* met woordfunctie in de zinnen (377)-(380), nl. het aspect „genumerificeerdheid". In al deze gevallen hebben we te maken met een volwaardig substantief, met een element dat wel 'iets' noemt, nl. het begrip 'huis', los van iedere concretisatie.

3.3.6. *Het diminutief als indifferentialis*

Behalve in de constructie *Dat pand kun je niet als zomerhuisje gebruiken* kan een diminutief ook ongenumerificeerd voorkomen, wanneer het de naam is voor een bepaald spelletje, meestal een kinderspelletje. Voorbeelden:

pootje baden; touwtje springen; schuitje varen; paardje rijden;
ruitje tikken; belletje trekken; truitje trekken (wielrijdersterm).

Aan ons materiaal ontleen we de volgende recente formaties:

Kleine kindertjes, die ziekenhuisje spelen. (381)

Nooit zal men een kind belastingconsulentje of gemeentesecretarisje zien spelen. (382)

Studenten spelen opstandje. (383)

Die speelt maar mannetje Gods op de naaimachine. (384)

Adeltje kijken is sinds enkele jaren de grote attractie in Engeland. (385)

Het nieuwste spelletje is agentje pesten. (386)

Mensen, die uit louter nieuwsgierigheid nozempje gingen kijken. (387)

Op enige meters afstand stond een begaafd stratenmaker tandartsje te spelen met een uitgelaten pneumatische boor. (388)

We zullen de kinderen niet aanzetten tot Rusje pesten. (389)

We moeten eerlijk bekennen, dat we geen afdoende verklaring kunnen geven voor dit ongenumerificeerd gebruik van het diminutief. Misschien kunnen deze gebruikgevallen vergeleken worden met *dienstmeisje* in de zin

Lydia is dienstmeisje bij de familie Van der Meeren. (298)

Met andere woorden, misschien kan het diminutief in deze functie ongenumerificeerd zijn, omdat het meest specifieke betekenisaspect van het diminutief, nl. „kleinheid”, niet of niet altijd volledig relevant is. De meeste diminutiva in bovenstaande zinnen hebben inderdaad vooral een affectieve waarde, soms zelfs een ironische, bijv. *adeltje kijken* en *Rusje pesten*¹⁰⁷.

3.7. SLOTBESCHOUWING

Het voornaamste doel van dit hoofdstuk was de indifferentials in de Nederlandse grammatica te introduceren. Dit was echter niet mogelijk zonder tegelijkertijd het probleem der singularisering te onderkennen. Vandaar dat dit hoofdstuk opent met een aantal paragrafen over de wijze waarop singularisering tot stand kan komen. Volledigheid kon hierbij niet worden nagestreefd, bij gebrek aan voorstudies, evenmin als bij de beschrijving van de – zover ons bekend – nog nimmer „ontdekte” categorie indifferentials. We hopen te hebben aangetoond, dat

door de erkenning van laatstgenoemde categorie vele problemen bij de beschrijving van het substantief kunnen worden opgelost, c.q. op een meer aanvaardbare wijze dan tot nu toe het geval was kunnen worden opgelost. Dit houdt echter niet in, dat er vooral ten aanzien van de indifferentialis geen vragen meer zouden bestaan. Het bestek van deze studie stond ons evenwel niet toe een uitgebreider onderzoek te verrichten.

RÉSUMÉ

Cette dissertation traite du substantif néerlandais et plus spécialement de son aspect numérique et anumerique. L'opinion communément admise qui ne connaît que deux formes du substantif, c.à.d. le singulier et le pluriel, fait l'objet d'un examen critique qui mène à la conclusion qu'à côté des formes numériquement spécifiées du substantif, à savoir le singulier et le pluriel, il faut également distinguer une forme numériquement non-spécifiée, une forme anumerique. Nous proposons pour cette forme anumerique le nom d'indifférentiel.

Le substantif indifférentiel ne se rencontre pas seulement dans la parole, mais également dans le lexique. Par conséquent le champ d'études de cette dissertation comporte aussi bien la parole que le lexique. En ce qui concerne la délimitation de ces deux domaines, les opinions sont partagées, notamment à savoir dans quel domaine il conviendrait de classer les noms composés et plus généralement tout élément composé. Le nom composé appartient-il au lexique ou à la parole? Ce problème est étudié en détail dans le premier chapitre consacré à une discussion du langage, où nous défendons le point de vue qu'il conviendrait mieux de remplacer la distinction saussurienne en deux termes de langue et parole par une distinction en trois termes, notamment: le système (*taalsysteem*), le lexique (*taalvoorraad*) et la parole (*taalgebruik*). Les noms composés rentreraient alors dans le lexique.

Le deuxième chapitre traite des critères qui devraient être appliqués à l'analyse formelle des éléments linguistiques composés. Nous optons pour une analyse formelle à base de forme *et* signification. Les éléments du lexique sont subdivisés en sémantèmes et morphèmes. Par sémantème on entend un élément formel et significatif indépendant, appartenant au lexique, qui seul ou en combinaison avec un autre sémantème ou avec un morphème peut être sélectionné afin de faire fonction dans le groupe de mots ou dans la phrase. Par morphème on

entend un élément formel et significatif dépendant, appartenant au lexique, qui ne peut être sélectionné qu'en combinaison avec un sémantème. Le terme *mot* est réservé à la plus petite unité signifiante de la parole.

A la différence formelle entre p. ex. *knife* et *knive-* (dans *knives*) ne correspond aucune différence sémantique. *Knife* et *knive-* doivent être identifiés sémantiquement. La différence des possibilités de distribution entre les deux s'exprime terminologiquement par les termes sémantème primaire et secondaire. On appelle *knive-* un sémantème secondaire, parce qu'il offre moins de possibilités de distribution que *knife*. De même la différence formelle entre p. ex. /z/ (*knives*) et /iz/ (*houses*) ne correspond pas à une différence sémantique. Les deux morphèmes s'identifient sémantiquement et se distinguent en morphèmes primaires et secondaires selon leur fréquence.

Finalement ce chapitre examine si la structure morphologique du mot composé peut fournir un critère pour l'orthographe du nommé „son de liaison” en néerlandais (*boerENDochter*, *paardEstaart*, *dorpSplein*, *jongenSboek*).

Le dernier chapitre traite en détail du substantif indifférentiel. L'étude part du point de vue qu'un substantif en soi est anumérique. Un substantif néerlandais peut être rendu numérique de deux façons, soit singularisé ou pluralisé. Un substantif indifférentiel peut obtenir l'aspect sémantique singulier en raison de sa fonction, p. ex. par l'usage en tant que nom propre, ou apostrophe, et par combinaison avec le singularisateur *een* ou un de ses équivalents. Avec tous nos remerciements pour les services rendus nous renvoyons l'article indéfini à la grammaire traditionnelle, car il n'y a pas de place pour lui dans la description structurelle moderne. Un substantif indifférentiel peut obtenir l'aspect sémantique pluriel par combinaison avec un des pluralisateurs *-s* ou *-en*. Certains substantifs peuvent être pluralisés par l'usage dans des constructions comme *twee liter*. A côté de sa singularisation et de sa pluralisation un substantif indifférentiel peut également se présenter sous son aspect anumérique. Comme exemples nous examinerons entre autres: le substantif indifférentiel comme première partie d'un mot composé (*boekhandel*), comme deuxième partie de la construction substantif + substantif (*stapels papier*), comme attribut du sujet (*Zij zijn dokter*) et après une préposition (*naar huis, op school*).

NOTEN

In deze notenafdeling wordt alleen de naam van de auteur en het eerste substantief van de titel vermeld. Bij recensies wordt de naam van de recensent en het eerste substantief van de titel van het gerecenseerde werk genoemd. Voor volledige titels raadplege men de bibliografie.

NOTEN BIJ HOOFDSTUK I

- ¹ Glinz, Syntax, p. 73
- ² Uhlenbeck, Studie, p. 80
- ³ Bos, Onderzoek, p. 492
- ⁴ Zie hiervoor bijv. Dik, Coördination, en de daar besproken literatuur, idem, Oppervlaktestructuur
- ⁵ Zie hiervoor bijv. Botha, Function
- ⁶ Uhlenbeck, Studie, p. 80
- ⁷ Van der Lubbe, Woordvolgorde, p. 11
- ⁸ Paardekooper, Syntaxis, p. 260
- ⁹ Paardekooper, Syntaxis, p. 260
- ¹⁰ Zie bijv. Emmermann, A B N -Malaise, en Geerts, A B N -Malaise
- ¹¹ Emmermann, A B N -Malaise, p. 131
- ¹² Er bestaat in België een tijdschrift „Taalbeheersing in de Administratie”, waarin een rubriek „Proeve van tekstverbetering” voorkomt. Dat er soms nauwelijks van verbetering kan worden gesproken, moge blijken uit de volgende voorbeelden, ontleend aan nr. 68, maart 1969.
Oorspronkelijke tekst We hebben een gans bijzondere inspanning gedaan en een kostelijke afficheslag geleverd.
Verbeterde tekst Wij hebben een heel bijzondere inspanning gedaan en een grote, kostbare afficheslag geleverd.
Oorspronkelijke tekst Het is mogelijk dat op het ogenblik dat deze lijnen verschijnen de uitbetaling al gedaan is.
Verbeterde tekst Het is mogelijk dat op het ogenblik dat deze regels verschijnen de uitbetaling al gedaan is.
- ¹³ Geerts, Gezag, p. 57
- ¹⁴ Geerts, Gezag, p. 57
- ¹⁵ Emmermann, A B N -Malaise, p. 131

- ¹⁶ Geerts, *Gezag*, p. 57.
- ¹⁷ Schultink, *Valentie*, p. 46.
- ¹⁸ Von der Gabelentz, *Sprachwissenschaft*, p. 481. Vgl. Reichling, *Studies*, p. 11. Deze paragraaf is een zeer korte samenvatting van een historische en kritische studie over de term systeem in de linguïstiek. Om niet te zeer van ons studieterrein, het Nederlands, af te dwalen, leek het beter deze studie, die toch in de eerste plaats op het gebied van de Algemene Taalwetenschap ligt, niet in dit boek op te nemen. Zij zal binnenkort afzonderlijk verschijnen onder de titel „Système en linguistique”.
- ¹⁹ Meier, *Zéro-Problem*, p. 56.
- ²⁰ Zie Mounin, *Saussure*, p. 61-62.
- ²¹ Godel, *Sources*, p. 189.
- ²² Godel, *Sources*, p. 247.
- ²³ Gleason, *Introduction*, p. 2. Vgl. Hymes, *Introduction*, p. 11: „The structure, or system, of speech”.
- ²⁴ Zie bijv. Kraak/Klooster, *Syntaxis*, p. 102.
- ²⁵ Van Wijk, *Phonologie*, p. 159. Cursief van mij.
- ²⁶ Weijnen, *Factoren*, p. 13.
- ²⁷ Zie Kraak, *Zinnen*, p. 107-110, p. 138-147.
- ²⁸ Royen, *Spraak*, p. 1.
- ²⁹ Royen, *Spraak*, p. 1. Een geheel nieuwe inhoud aan de termen taal en spraak is onlangs gegeven door Mevr. Daan. Zij verstaat onder „taal” de geschreven taal, onder „spraak” de gesproken taal. (Daan/Weijnen, „Taalsociologie”, p. 30, vgl. idem, p. 10).
- ³⁰ Royen, *Spraak*, p. 1, p. 2, p. 3 en p. 5.
- ³¹ Zie voor de opvatting van De Saussure, *Cours*, o.a. p. 23-32.
- ³² Royen, *Spraak*, p. 25.
- ³³ Reichling, *Woord*, p. 428.
- ³⁴ Reichling, *Woord*, p. 428.
- ³⁵ Reichling, *Woord*, p. 431.
- ³⁶ Zie bijv. Van Wijk, *Phonologie*, *passim*.
- ³⁷ Vgl. Uhlenbeck, *Beschouwingen*, p. 14; Kloeke, *Gezag*, p. 3; Nuijens, *Mens*, p. 9.
- ³⁸ Schultink, *Valentie*, p. 44. Zie ook idem, *Grondslagen*, p. 44.
- ³⁹ Droste, *Grondbeginselen*, resp. p. 10, p. 20 en p. 21.
- ⁴⁰ Balk, *Functie*, p. 81, noot 1.
- ⁴¹ De Groot, *Inleiding*, p. 273. Van der Lubbe, *Woordvolgorde*, p. 7. Voor de term *Systemoid* zie Glinz, *Form*, p. 21.
- ⁴² De Groot, *Inleiding*, p. 267.
- ⁴³ De Groot, *Inleiding*, p. 267.
- ⁴⁴ Glinz, *Form*, p. 450.
- ⁴⁵ Herdefiniering van bestaande termen prefereren wij boven invoering van nieuwe. Zie voor een gelijkkluidende opvatting Gardiner, *Theory*, p. 7, Bos, *Probleem*, p. 48.
- ⁴⁶ Reichling, *Studies*, p. 21.
- ⁴⁷ Reichling, *Studies*, p. 49.
- ⁴⁸ Reichling, *Studies*, p. 49.
- ⁴⁹ Reichling, *Studies*, p. 50.

- ⁵⁰ Reichling, Studies, p 51
- ⁵¹ Reichling, Studies, p 51
- ⁵² Reichling, Studies, p 51
- ⁵³ Reichling, Studies, p 50-51
- ⁵⁴ Reichling, Woord, p 36, noot 67
- ⁵⁵ Balk, Functie, p 81
- ⁵⁶ Balk, Functie, p 81, noot 1
- ⁵⁷ Balk, Functie, p 81
- ⁵⁸ Tot deze onduidelijkheid kan ook het gebruik van de term systeem in het volgende citaat bijdragen „Dat de Saussure de linguïstiek ziet als in haar verklaringsmogelijkheden afhankelijk van de „sémologie” die nog niet bestond, heeft ongetwijfeld ertoe bijgedragen, dat hij de plaats van „la parole” in zijn systeem niet wist te bepalen” (Reichling, Studies, p 12, noot 4)
- ⁵⁹ Reichling, Studies, p 50
- ⁶⁰ Volgens Droste is dit inderdaad het geval „Reichling () onderscheidt het systeem van de taalschat, voor hem vallen binnen de taalsystematiek alleen maar de bouwregels en hij definieert haar dus als 'het geheel van geordende principes dat de structuur van het taalgebruik en van de taalbouwsels beheerst' ” (Droste, Grondbeginselen, p 24) Volgens Droste mag men principes dus interpreteren als bouwregels Zelf schijnt hij weer een onderscheid te maken tussen beide termen (welk onderscheid is ons niet duidelijk), wanneer hij zegt, dat men uit het taalgebruik een aantal functionele gegevens kan zoeken „de woordvoorraad () en daarnaast de regels en principes, volgens welke die woorden zijn opgebouwd en volgens welke zij in taaluitingen geordend worden” (idem, p 21) Vgl ook idem, p 100, waar hij in navolging van Chomsky de taalgebruiker bij het spreken „regels en processen” laat volgen in plaats van „regels en principes” Op p 117 zijn „bouwregels” en „principes” weer synoniemen
- ⁶¹ Wij geven de voorkeur aan de term ordeningsprincipes boven „principes van ordening” (Reichling, Studies, p 49)
- ⁶² Zie o a Reichling, Aspect, Van den Berg, Foniek, p 102-113, Cohen, Fonologie, p 53-57 Stutterheim, Prominentieverhoudingen
- ⁶³ Zie voor deze term Droste, Grondbeginselen, p 21 en 27
- ⁶⁴ Droste, Homonymie (Handelingen), p 97
- ⁶⁵ Droste, Homonymie, p 280 Vgl Droste, Homonymie (Handelingen), p 97
- ⁶⁶ Droste, Homonymie, p 280
- ⁶⁷ Droste, Woord, p 264
- ⁶⁸ Droste, Woord, p 265
- ⁶⁹ Droste, Woord, p 266
- ⁷⁰ Droste, Woord, p 266 „Ten overvloede zij hier nog opgemerkt, dat het taalgeheugen een aantal (taal)verschijnselen vastlegt dat impliceert, dat de gegevens van het taalgeheugen uiteindelijk taalgebruikseenheden zijn ”
- ⁷¹ Droste, Woord, p 266 Waarom hij in zijn *Grondbeginselen*, p 27 geschreven teksten en gelede woorden (deze laatste met een ?) wel fixaties noemt, maar niet tot het taalgeheugen rekent, is ons niet duidelijk Vgl Stutterheim, Taalbeschouwing, p 84-85
- ⁷² De Saussure, Cours p 173 Cursief van mij

- ⁷³ Zie bijv. Droste, Grondbeginselen, p. 30
- ⁷⁴ Het typografisch in deze volgorde voorstellen betekent niet, dat wij van mening zijn, dat deze elementen ook in deze volgorde worden geselecteerd
- ⁷⁵ Jakobson/Halle, Fundamentals, p. 58
- ⁷⁶ Van der Lubbe, Woordvolgorde, p. 44 Wij rekenen alle gelede elementen, die volgens morfologische ordeningsprincipes zijn gevormd tot de taalvoorraad. Voor Droste zal *meisje*, dat hij ongeleed noemt, tot de taalvoorraad horen, maar zal *keek*, dat geleed wordt genoemd, een taalgebruikseenheid zijn (Droste, Grondbeginselen, p. 74). Dit zouden we toch graag bewezen zien
- ⁷⁷ Het vormen van een compositum en het vormen van een zin kunnen vaak samenvallen. Wanneer iemand de zin *Gisteren liep ik te wandelen met een rododendrontakje in mijn hand* maakt, dan heeft hij reeds een gedeelte van deze zin, van deze *syntactische* formatie gevormd op het moment, dat hij de *morfologische* formatie *rododendrontakje* vormt, zoals een aannemer al een gedeelte van het huis gebouwd heeft (of kan hebben) op het moment, dat hij de deuren maakt. Het combineren volgens syntactische ordeningsprincipes wordt een ogenblik onderbroken, om het compositum te maken. Het samenvallen van de vorming van een zin en de vorming van een compositum doet echter niets af aan het feit, dat een compositum reeds *formeel én semantisch* een eenheid vormt op het moment, dat het als woord in de zin wordt opgenomen
- ⁷⁸ De Groot, Syntactic laws, p. 2
- ⁷⁹ De Groot, Syntactic laws, p. 3
- ⁸⁰ Bos, Probleem, p. 13
- ⁸¹ Paardekooper noemt zinnen systeemvormen. Hij lijkt ons daardoor het bestaan van de abstracte zin te onderschrijven (Droste, Homonymie (Handelingen), discussieverslag, p. 98)
- ⁸² Vgl. Daan/Weijnen, „Taalsociologie“, p. 30
- ⁸³ Vgl. De Groot, Inleiding, p. 1, Reichling, Studies, p. 25, Uhlenbeck, Taalwetenschap, p. 11
- ⁸⁴ Zie De Saussure, Cours, p. 115. De Saussure was echter niet de eerste, die dit onderscheid maakte. Vóór hem en ook geheel onafhankelijk van hem had de Zweed Adolf Noreen „souligné fortement, non seulement la nécessité de distinguer l'aspect historique de la langue de l'aspect statique, mais ainsi et surtout l'importance de ce dernier“ (Malmberg, Système, p. 23). Vgl. Funke, System, p. 1-12
- ⁸⁵ Zoals bekend was voor Paul de linguïstiek een historische wetenschap. Hij ontkenne zelfs, „dass es noch eine andere wissenschaftliche Betrachtung der Sprache gäbe, als die geschichtliche“ (Paul, Prinzipien, p. 20)
- ⁸⁶ De Saussure, Cours, p. 128
- ⁸⁷ De Saussure, Cours, p. 119
- ⁸⁸ De Saussure, Cours, p. 117
- ⁸⁹ Zie Schultink, Statische Taalbeschrijving, p. 9-18, Uhlenbeck, Kanttekeningen, p. 50
- ⁹⁰ Schultink, Statische Taalbeschrijving, p. 11
- ⁹¹ Uhlenbeck, Taalwetenschap, p. 23. Vgl. Cohen, Fonologie, p. 86, Trubetzkoy, Grundzüge, p. 220-228

- ⁹² Paardekooper, *Syntaxis*, p 281
- ⁹³ Vgl Rosetti, *Mot*, p 26 „En général, les langues n'ont pas épuisé toutes les possibilités de combiner les phonèmes, pour donner un support phonique aux mots Il y a, dans chaque langue, des possibilités inemployées ”
- ⁹⁴ Persoonlijk gebruiken wij deze formaties ter onderscheiding van het bier dat wij drinken, als wij aan deze dissertatie werken (bier met vrij laag alcoholgehalte), van dat wat wij drinken, als wij naar de televisie kijken
- ⁹⁵ Zie Nuijens, *Taalgemeenschap*
- ⁹⁶ Vgl De Jong, *Poeziekritieken*, p 10 „Hier geldt het voorschrift van Goethe, dat degene die de dichter wil verstaan, de moeite moet opbrengen hem 'in het land van de dichter' op te zoeken”
- ⁹⁷ Dorfles, *Esthétique*, p 423
- ⁹⁸ De literatuurwetenschap begint steeds meer belangstelling te tonen voor de linguïstische methoden van onderzoek Misschien kan daardoor de onnatuurlijke kloof die tussen beide wetenschappen is ontstaan, overbrugd worden Dat de linguïstiek grote diensten kan bewijzen aan de literatuurwetenschap, blijkt uit het artikel *Taalkunde en literatuur* van Kooij en uit de daarin geciteerde werken Zie ook de voortreffelijke studie van Mary Frances Perry, *Linguistics as a Basis for Literary Criticism*, waarin wordt aangetoond, welke bevredigende resultaten „a more general use of linguistics as a critical tool by the student of literature and by the literary critic” kan opleveren
- ⁹⁹ Vgl Paardekooper, *Syntaxis*, p 132
- ¹⁰⁰ Vgl Reichling, *Grondbeginselen*, p 10
- ¹⁰¹ Bos, *Probleem, stelling XIII*
- ¹⁰² Reichling, *Studies*, p 49
- ¹⁰³ Zie voor een overzicht van het gebruik van de term structuur in vele wetenschappen Bastide, *Sens* Zie ook *Revue internationale de Philosophie*, no 73/74 (1965) Voor een bespreking van laatstgenoemde zie Berger, *Studies*
- ¹⁰⁴ Nuijens, *Mens*, p 7 Nuijens citeert Strasser, *Zielsbegrip*, p 121
- ¹⁰⁵ Benveniste, *Zeichen II*, p 95
- ¹⁰⁶ Reichling, *Studies*, p 48
- ¹⁰⁷ Meier, *Zéro-Problem*, p 170
- ¹⁰⁸ Vgl Martinet, *Structure*, p 292
- ¹⁰⁹ Reichling, *Grondbeginselen*, p 10
- ¹¹⁰ Zie de bijlagen bij Van den Berg, *Foniek*, p 122-132

NOTEN BIJ HOOFDSTUK II

- ¹ Glinz, *Ansatz*, p 7
- ² Stutterheim, *Prominentieverhoudingen*, p 26
- ³ Martinet, *View*, p 40 Vgl Cohen, *Fonologie*, p 7 en 10
- ⁴ Reichling, *Studies*, p 40 Zie echter ook De Groot, *Inleiding*, p 3 „Deze terminologie kan aanleiding geven tot begripsverwarring, b v omdat de betekenis van een woord iets geheel anders is dan de betekenis van een gegeven zin Ze heeft echter zo grote praktische voordelen, ze is zo kort en gemakkelijk, dat ook wij ons van haar herhaaldelijk zullen bedienen ”

- ⁶ Zie Reichling, Grondbeginselen, p 10-13, idem, Problem, passim, idem, Studies, p 40-47
- ⁷ Vergelijk voor een min of meer gelijkkluidende opvatting Gleason, Introduction, p 55 „Consider *to* in *I want to go* The elements *I*, *want*, and *go* are referable, through the intermediary of English content structure, to aspects of human experience But it is impossible to find a specific factor in the situation which can be considered as the „meaning” of *to* Nevertheless, *to* does have a function, since without it **I want go* means nothing () *To* merely fulfills a requirement of English structure, in that *want* cannot be followed by *go* without *to* Such a function cannot be included within the traditional meaning of „meaning”, but in the sense in which we are using it (the interrelationship between expression and content), „meaning” – with a little stretching, perhaps – can comprehend it ”
- ⁸ Bloomfield, Language, p 162
- ⁹ Fries, Meaning, passim, vooral p 60 Vgl Ten Brinke, Grootheden, p 10
- ¹⁰ Ten Brinke, Grootheden, p 10-14
- ¹¹ Ten Brinke, Grootheden, p 10
- ¹² Bloomfield, Language, p 161
- ¹³ In zijn artikel *Morpheme alternants* uit 1942 neemt de betekenis nog een belangrijke plaats in
- ¹⁴ Vgl Reichling, Studies, p 74, Ten Brinke, Grootheden, p 53
- ¹⁵ Harris, Methods, p 189, noot 67
- ¹⁶ Harris, Methods, p 189, noot 67
- ¹⁷ Harris, Methods, p 189
- ¹⁸ Harris, Methods, p 189
- ¹⁹ Ten Brinke, Grootheden, p 4
- ²⁰ Ten Brinke, Grootheden, p 42 Vgl Bierwisch, Zeichen III, p 32 „nur für *weggehen* ist es möglich, auch semantisch zwei Grundeneinheiten anzunehmen, während die Bedeutung von *aufhören* keinesfalls sinnvoll aus den Bedeutungen von *auf* und *hören* zusammengesetzt werden kann”
- ²¹ Sørensen, Word-Classes, p 150
- ²² Sørensen Word-Classes, p 151
- ²³ Zoals bekend is de mening van Chomsky c.s. over de rol van de betekenis voor de grammatica in de latere publikaties aanzienlijk gewijzigd Men vergelijkte bijv Chomsky, Structures, p 99-105 en idem, Issues, p 50-52 Zie ook Fodor/Katz, Structure en Chomsky, Linguistics
- ²⁴ Vgl Reifler, Analysis, p 371 „A modern descriptive linguist who claims that the analysis of linguistic structure is, in the first instance, undertaken without reference to meaning is deceiving himself The very definition of language by modern linguists makes implicit reference to meaning () Linguists, therefore, cannot, and actually never do, ignore meaning Only the quality and the extent of the consideration of meaning varies according to the specialization”
- ²⁵ Robins, Linguistics, p 189
- ²⁶ Harris, Methods, p 372
- ²⁷ Kraak, Zinnen, p 119
- ²⁸ Vgl wat Gleason, Introduction, p 105, opmerkt over de analyse van de persoonlijke voornaamwoorden „While it is, of course, possible to analyze

these into stems and affixes, the small number of items and the high degree of complexity makes such a procedure somewhat questionable as a practical device."

²⁸ Zie Godel, Sourees, p. 228. In ons binnenkort verschijnend artikel *Système en linguistique* gaan we uitvoerig op deze kwestie in.

²⁹ Chomsky, Structures, p. 58.

³⁰ Chomsky, Structures, p. 32.

³¹ Chomsky, Structures, p. 58.

³² Vgl. Dik, Remarks, p. 354: „Our conception of the morpheme is different from the one which has become generally accepted in American linguistics (post-Bloomfieldian and post-post-Bloomfieldian) in that we retain the direct relation between morphemes and morphs and therefore, indirectly, with formal manifestations, while in the American acceptation of the term the criterion of similar function or meaning had driven the criterion of similar form into the background."

³³ Er kan uiteraard verschil van mening bestaan over de vraag, of twee formeel niet geheel identieke elementen, die semantisch wel identiek geacht kunnen worden, als twee *verschillende* elementen of als verschillende verschijningsvormen van een en hetzelfde element moeten worden beschouwd. De beslissing over twijfelgevallen kan beter uitgesteld worden, totdat een grote vorm van eenstemmigheid is bereikt over de duidelijke gevallen. Men mag zich echter naar onze mening niet op een te radicaal synchronisch standpunt plaatsen. De taalonderzoeker mag in bepaalde gevallen ter verantwoording en verklaring van zijn synchronische analyse een beroep doen op de diachronie. Zo achten wij het niet onjuist, dat men bij de analyse van *bisdrom* rekening houdt met het feit, dat *bis-* een verkorting is van *bisschop*. (Zie Franck-Van Wijk-Van Haeringen, Woordenboek, p. 67 en De Vries, Woordenboek, p. 60) *Bis-* zou synchronisch een, alleen in *bisdrom* voorkomende, verkorte verschijningsvorm van *bisschop* kunnen worden genoemd.

³⁴ Reichling, Woord, p. 345-349. Reichling spreekt van affixen en uitgangen.

³⁵ Schultink, Valentie, p. 10-13. Schultink spreekt van affixen.

³⁶ Schultink, Valentie, p. 170-171. Verderop (p. 61-63) zullen we het voorbeeld *-tjes* [= *-tje-* + *-s*] van Reichling bespreken.

³⁷ Schultink, Valentie, p. 170.

³⁸ Reichling, Woord, p. 379.

³⁹ Reichling, Woord, p. 379.

⁴⁰ Reichling, Woord, p. 379.

⁴¹ Reichling, Woord, p. 379-380.

⁴² Schultink, Valentie, p. 170. Vgl. De Vooy, Spraakkunst, p. 218: „*kleinigheid, nieuwigheid, zwaarigheid, gauwigheid, malligheid* kunnen alleen ontstaan zijn met het uitgebreide suffix [-igheid]." In een noot merkt De Vooy op: „De redenerende taalkundigen van de achttiende eeuw, als Huydecoper, achtten *nieuwigheid* onbestaanbaar, aangezien een adjectief *nieuwig* niet bestond!"

⁴³ Vgl. Reichling, Grondbeginselen, p. 7.

⁴⁴ Zie Vendryes, Langage, p. 85-105. (Zie ook de kritiek van Reichling, Woord, p. 310-318). Balk, Functie, p. 35-36, p. 151-155. Bloomfield, Language, p. 161-168. De Witte en Wijngaards, Structuur, p. 75-77. Bij hen dekt de

term semanteem een zeer bonte lading „[uit het voorafgaande] blijkt voorlopig alleen maar () dat elke zin wemelt van semantemen, dat de zin als geheel een semanteem is met het onderwerp en gezegde als kernen, dat bepaalde groepen een semanteem vormen als *zal verkocht worden* en *die mooie wagen van mijn vader*, dat men in die groepen weer semantemen aantreft als *zal, worden, die, mooie, van mijn vader* (en daarin weer *van, mijn*), en dat men zelfs delen van woorden semanteem moet noemen als *ver* van *verkocht*, *ocht* van *verkocht* en *e* van *mooie*. De hele zin, die groepen in die zin, die woorden in die groepen, die woorddelen zijn alle taaltokens, uiterlijke taalvormen, uitdrukkingsvormen, die wijzen naar, waaraan beantwoordt een betekenis in ons binnenste” (p 77) Martinet, *Éléments*, p 20 Droste, *Grondbeginselen*, passim, vooral p 54 Het onderscheid, dat hij soms (*Grondbeginselen* o a p 55) maakt tussen model en morfeem, hebben we in zijn laatste studie *Taal en Betekenis*, die verderop uitvoerig ter sprake komt, niet meer aangetroffen. We hebben hier slechts een willekeurige greep gedaan. Voor het gebruik van deze en andere termen in het algemeen zie men de bekende terminologische woordenboeken, ofschoon die verre van volledig zijn. Zie ook *Zeichen* II, p 71-80

- ⁴⁵ Het onderscheid free form en bound form (Bloomfield, *Language*, p 160) is niet gebaseerd op verschil in betekenis. Onze semantemen-zonder-de-mogelijkheid-van-woordfunctie én onze morfemen worden door Bloomfield bound forms genoemd.

⁴⁶ *Zeichen* II, p 232

⁴⁷ Ullmann, *Semantics*, p 27

⁴⁸ Balk, *Functie*, p 151

⁴⁹ Balk, *Functie*, p 35. Vgl. Schultink, *Functie*, p 339

⁵⁰ In deze studie spreekt Droste behalve van systeem en systematiek ook van code. Zie echter de kritiek van Reichling, *Taal*, p 76-85 op de identificatie van de begrippen taalsysteem en code.

⁵¹ Droste, *Taal*, p 41-42. Droste citeert hier Balk, *Functie*, p 42. Zie voor de term „centraal woorddeel (morfeem)” idem, *Grondbeginselen*, p 73.

⁵² Droste, *Taal*, p 42

⁵³ Droste, *Taal*, p 42

⁵⁴ Droste, *Taal*, p 53. Zie voor onze kritiek op het begrip taalgeheugen p 16-17.

⁵⁵ Vgl. wat we daarover gezegd hebben op p 17-19.

⁵⁶ Droste, *Taal*, p 42

⁵⁷ Vgl. Balk, *Functie*, p 154

⁵⁸ Droste, *Grondbeginselen*, p 72

⁵⁹ Droste, *Taal*, vooral p 16-26

⁶⁰ Droste, *Taal*, p 25

⁶¹ Droste, *Taal*, p 43

⁶² Droste, *Taal*, p 47 en p 43

⁶³ Droste, *Taal*, p 43. Vgl. voor enkele ongeveer gelijkkluidende, recente opvattingen Dixon, *Language*, passim, vooral H III. Hij spreekt van de „potential external meaning of the feature” en van de „actual meaning in a particular occurrence”. Krámsky, *Word*, p 16. „When speaking about the word as a linguistic sign we must consider separately the word as lexical unit, i.e. in isolation, and the word in context. The word as lexical unit is

usually only a potential sign, whereas the word in context is an actual sign." Ammer/Meier, *Zeichen* III, p. 12: „Wir müssen (. .) zwischen der *potentiellen Bedeutung der langue* und der in einem bestimmten Kontext aktualisierten, also der *aktuellen Bedeutung* unterscheiden." Zij spreken van „Monosemierung polysemer Elemente". Vgl. ook Reichling, *Studies*, p. 40-47.

⁶⁴ Uhlenbeck, *Beginselen*, p. 21.

⁶⁵ Droste, *Taal*, p. 63. Wij merken hierbij op, dat alleen de interpretator, de hoorder of lezer, de context nodig kan hebben als hulpmiddel bij de interpretatie. Voor de spreker of schrijver bestaat er geen veelzinnigheid. Hij verbindt bepaalde elementen tot grotere, volledig éénzinnige gehelen. De hoorder of lezer moet interpreteren, d.w.z. moet de éénzinnigheid ervan achterhalen. Kan hij dit niet, dan ontstaat er kortsluiting in de communicatie. Wij zijn overigens niet blind voor het feit, dat in de literaire taal en de cabarettaal de veelzinnigheid, de „onvolledigheid in semantische bepaaldheid" (Uhlenbeck, *Beginselen*, p. 28) een speciale functie kan hebben. In deze taalgebruiksvormen is zij „une constante structurale esthétique" (Dorfles, *Esthétique*, p. 423). Deze „literaire" veelzinnigheid kan echter niet op een lijn gesteld worden met die, waarmee de hoorder of lezer in de alledaagse communicatietaal geconfronteerd kan worden. Deze esthetische veelzinnigheid lijkt ons zelden of nooit spontaan te ontstaan, maar lijkt ons eerder een, met een speciaal doel gecreëerde combinatie van „éénzinnigheden".

⁶⁶ Droste, *Taal*, p. 43.

⁶⁷ Vgl. Mars, *Concentratietendenties*, p. 100. Hij maakt aannemelijk, dat het substantivum *diepvries* eerder bestond dan het verbum *diep vriezen*.

⁶⁸ Schultink, *Valentie*, p. 90.

⁶⁹ Droste, *Taal*, p. 64.

⁷⁰ Droste, *Taal*, p. 42.

⁷¹ Droste, *Taal*, p. 55, resp. p. 54, noot 3, resp. p. 70, noot 2.

⁷² Droste, *Taal*, p. 67.

⁷³ Droste, *Taal*, p. 56.

⁷⁴ Droste, *Taal*, p. 28.

⁷⁵ Droste, *Taal*, p. 25, cursief van mij.

⁷⁶ Zie hiervoor vooral H. II, *Taalstructuur en informatielagen*, p. 16-26. Vgl. idem, *Denken*, p. 130-132.

⁷⁷ Droste, *Taal*, p. 25.

⁷⁸ Droste, *Taal*, p. 26. Droste oordeelt het hier blijkbaar niet nodig een verschil te maken tussen de morfemen onderling. Daardoor verwaarloost hij het feit, dat er een aantal morfemen zijn, die door hun onzelfstandigheid in betekenis (de elementen, die in onze terminologie morfeem heten) nooit woordvalentie kunnen hebben.

⁷⁹ Droste, *Taal*, p. 25.

⁸⁰ Op p. 63 schrijft Droste: „Nogmaals wijzen we hier op de parallel vorminhoud. In het gelede woord *hoofdonderwijzer* zijn niet alleen de woorddelen verstand in hun beweeglijkheid, maar ook de lexicale aspecten. De intentie tot specialisatie ligt hier zozeer vast, dat we weten welke disjuncte elementen in het algemene begrip relevant zijn geworden. Voor *hoofd*- b.v. is dat in dit woord voornaamste. Zo iets kunnen we niet zien aan *hoofd* als woord: tezamen

met een grote syntactische beweeglijkheid heeft dat ook zijn lexicale algemeenheid, totdat het syntactisch en lexicaal vastligt in een woordgroep of een andere gebruiksomgeving." Wij zien niet goed, hoe de laatste zin in overeenstemming kan zijn met de uitspraak „het woord bestaat niet buiten het taalgebruik" (p. 56). Is voor Droste het woord nu plotseling een element, dat ergens tussen taalvoorraad (systeem, code) en taalgebruik inhangt? Kan een element nu toch reeds *woord* zijn, vóórdat het in een woordgroep of een andere *gebruiksomgeving* syntactisch en lexicaal vastligt?

- ⁸¹ Reichling, Woord, p. 93-101.
- ⁸² Zie bijv. Hockett, Course, p. 148; Balk, Functie, p. 46 en 151; Droste, Homonymie, p. 284-285; idem, Grondbeginselen, p. 53-55; Seuren, Probleem, p. 262 en 286-287.
- ⁸³ Reichling, Woord, p. 379: „Het is niet geheel juist te zeggen, dat het compositum „uit simplicia bestaat", het wordt „uit simplicia gemaakt". Dit beschouwen we alseen „noodsprong", om gevallen als *kleermaker* te verklaren, dat volgens Reichling waarschijnlijk *gemaakt* zal zijn uit de simplicia *kleren* en *maker*. Maar uit welk simplex zou de eerste component van *bruikleen* gemaakt kunnen zijn?
- ⁸⁴ Seuren, Probleem, passim. Vgl. Abraham, Attempt, p. 5-6. Hij toont overtuigend aan, dat de recente formele woorddefinitie van Kuznetsov „remains only an unsuccessful attempt to give a formal definition of the word".
- ⁸⁵ Martinet, Mot, p. 88.
- ⁸⁶ Seuren, Probleem, p. 259.
- ⁸⁷ Seuren, Probleem, p. 291-292.
- ⁸⁸ Vgl. Sapir, Language, p. 128: „In an analytic language the sentence is always of prime importance, the word is of minor interest. In a synthetic language (Latin, Arabic, Finnish) the concepts cluster more thickly, the words are more richly chambered, but there is a tendency, on the whole, to keep the range of concrete significance in the single word down to a moderate compass. A polysynthetic language, as its name implies, is more than ordinarily synthetic. The elaboration of the word is extreme."
- ⁸⁹ Seuren, Probleem, p. 271-276.
- ⁹⁰ Togeby, Mot, passim. Zie ook idem, Structure, p. 130-131.
- ⁹¹ Reichling, Woord, p. 366-373.
- ⁹² Reichling, Studies, p. 35, cursief van mij.
- ⁹³ Reichling, Studies, p. 33.
- ⁹⁴ Reichling, Studies, p. 34. Het lijkt ons minder juist, om te zeggen, dat een individueel bouwswel *uiteengeplaatst* kan worden.
- ⁹⁵ Reichling, Studies, p. 34.
- ⁹⁶ Sapir, Language, p. 33-34.
- ⁹⁷ Reichling, Woord, p. 97.
- ⁹⁸ Reichling, Woord, p. 338, noot 32***.
- ⁹⁹ Balk, Functie, p. 44, noot 1.
- ¹⁰⁰ Seuren, Probleem, p. 260.
- ¹⁰¹ Seuren, Probleem, p. 284.
- ¹⁰² Seuren, Probleem, p. 284.
- ¹⁰³ Van Ginneken, Grondbeginselen II, p. 25.
- ¹⁰⁴ Van der Lubbe, Woordvolgorde, p. 43. Vgl. Bloomfield, Language, p. 178.

- 105 Paardekooper, ABN-syntaksis, p 5
- 106 Paardekooper, ABN-syntaksis, p 5
- 107 Vgl Van Dale, p 2430, onder *zelfde*
- 108 Wij baseren dit op de gegevens die enkele informanten ons verschaften
- 109 Seuren, Probleem, p 281
- 110 Seuren, Probleem, p 286
- 111 De Vooys, Spraakkunst, p 178, noot 1
- 112 Reichling, Woord, p 369, noot 7*
- 113 Seuren, Probleem, p 281-282
- 114 Reichling, Studies, p 34 Men zou zich hierbij af kunnen vragen, wat Reichling precies bedoelt met „categoriaal identiek”
- 115 Seuren, Probleem, p 282-283
- 116 Wij vinden het minder juist te spreken van veelledige samenstellingen Van Haeringen, Samenstellingen I en II Vgl idem, Ingekorte samenstellingen, p 20 „Het is bekend dat er een neiging bestaat om samenstellingen die uit meer dan twee leden bestaan, wat hanteerbaarder te maken door het tussenlid of een van de tussenleden te laten vervallen” Wij zouden liever zeggen, dat een van beide of beide woorddelen vervangen wordt (worden) door een minder geleed of ongeleed woorddeel
- 117 Bréal, Essai, p 171
- 118 Bloomfield, Language, p 161 Vgl Hockett, Course, p 150-156 Hockett zegt op p 154 „In all our diagrams so far, composite forms have been shown as consisting of just two ICs Bipartite composite forms are extremely common, but there is no universal restriction to two ICs English has a few cases of composite forms with three ICs, for example, *foot-pound-second* or *centimeter-gram-second*” Deze laatste voorbeelden zijn volgens ons geen composita, maar samen koppelingen Een samen koppeling bestaat o i niet uit woorddelen, maar uit woorden, hetgeen o m blijkt uit de verwisselbaarheid van de leden zonder dat er betekenisverschil ontstaat I p v *centimeter-gram-second* kán men ook zeggen *second-gram-centimeter* Uit oogpunt van efficiëntie wordt dit waarschijnlijk niet gedaan Van *keel-neus-oor(arts)* hebben we een concreet voorbeeld aangetroffen In Maastricht woont nl een *oor-neus-keel(arts)*
- 119 Bloomfield, Language, p 161 Vgl ibidem, p 210
- 120 Reichling, Studies, p 34
- 121 Reichling, Woord, p 347 Wij zijn het hier overigens niet helemaal eens met Reichling Zie daarvoor 2 5
- 122 Zie Royen, Buigingsverschijnselen II, p 50-55, Schultink, Valentie, p 129-133
- 123 Seuren, Probleem, p 283
- 124 Seuren, Probleem, p 284-285, geeft ook voorbeelden van uiteenplaatsbaarheid bij woordgroepen *Ik houd veel van fruit* naast *Ik houd veel |, of althans tamelijk veel, | van fruit* en *Hij zal voor die schade moeten opkomen* naast *Hij zal voor die schade | de volgende week | moeten opkomen* „Reichling heeft”, aldus Seuren, , nergens in zijn woorddefinitie een restrictie opgenomen die de uiteenplaatsbaarheid () beperkt tot woorden met uitsluiting van woordgroepen” (p 285) Dit lijkt ons helemaal niet nodig, omdat de uiteenplaatsing in bovenstaande voorbeelden niets anders bewijst dan het woord-

- karakter van *veel* en *van*, resp. *schade* en *moeten*. De tussengeplaatste woordgroepen kunnen bovendien gemakkelijk vervangen worden door één woord *Ik houd veel meer van fruit en Hij zal voor die schade morgen moeten opkomen*
- 125 De Groot, Inleiding, p 118
- 126 Bloomfield, Language, p 178, De Groot, Inleiding, p 118
- 127 Seuren, Probleem, p 266
- 128 Bloomfield, Language, p 170-183 De citaten op p 178
- 129 Uit de voorbeelden blijkt ook, dat hij het hier gestelde niet van toepassing acht op „compound words”, die overigens ook geheel zijn opgebouwd uit meerdere „free forms” (Language, p 209) Hij beperkt zich hier tot de zuiver „syntactic construction” (Language, p 184)
- 130 Seuren, Probleem, p 266
- 131 De Groot, Inleiding, p 118
- 132 Seuren, Probleem, p 266
- 133 Bloomfield, Language, p 179-180
- 134 Bloomfield, Language, p 180
- 135 Bloomfield, Language, p 181 Voor „absolute position” zie p 170
- 136 De Groot, Syntaxis, p 27 Bloomfield maakt geen onderscheid tussen de betekenis van een „free form” en de betekenis van een „bound form” Zie Language, p 138
- 137 De Groot, Syntaxis, p 27
- 138 De Groot, Inleiding, p 151
- 139 De Groot, Syntaxis, p 30
- 140 De Groot, Syntaxis, p 111
- 141 De Groot, Syntaxis, p 27 De Groot spreekt van de „onscheidbaarheid van het woord ” Dit lijkt ons een verschrijving Vgl Collinson, Account, p 176 Hij toont aan, dat Eng *too* „a full word” is, omdat „it can receive strong stress, e.g. *that's really, 'too bad'*” en omdat „it can be separated from its adjective or adverb, e.g. *too utterly ridiculous*” In het Nederlands wordt het woordkarakter van *te* naar onze mening bewezen door *Dat is een beetje té*, en *Dat is te verouderd* In laatstgenoemde zin kan o.i. aan *verouderd* het predikaat woord niet ontzegd worden Bijgevolg moet ook *te* als woord beschouwd worden, omdat er in deze zin geen ander woordmoment voorkomt, waarmee *te* één woord zou kunnen vormen
- 142 De Groot, Inleiding, p 150-153 Hij vermeldt hier wel het vijfde criterium van Bloomfield „de onscheidbaarheid van de fonemen en de lettergrepen door andere fonemen of lettergrepen of combinaties van deze zonder dat het woord als zodanig ophoudt te bestaan ” (p 151-152) Hij zegt hier niet expliciet, dat het tegendeel, dus scheidbaarheid, impliceert, dat we met woorden te doen hebben
- 143 De Groot, Inleiding, p 151
- 144 Seuren, Probleem, p 271, is van mening, dat op p 150-153 van de *Inleiding* „Bloomfield's grammatische criterium van de „minimum free form” () niet meer terug [keert], hoewel hij [De Groot] het op p 118 expliciet genoemd heeft ” De onjuistheid van deze opmerking wordt bewezen door de zin „Dat het criterium hier 'niet opgaat' blijkt o.a. daaruit dat men met eenheden als *bruin* en *lak* niet zelfstandig iets kan noemen of uitdrukken ”

(p. 151) Dit lijkt ons niets anders te betekenen, dan dat *bru* en *lak* geen „minimum free form” kunnen zijn

145 De Groot, Inleiding, p 152

146 Wij hebben hier slechts enkele voorbeelden gegeven Men zou hier nog aan toe kunnen voegen *handappel*, *stoofoappel*, *zomerappel*, *sinasappel*, *doornappel*, *galappel*, *oogappel* Vgl bijv ook *bloemhof*, *kruidhof*, *hoenderhof*, *vorstenhof*, *boerenhof*, *doolhof*, *kerkhof*

147 Vgl Van der Lubbe, Woordvolgorde, p 45-46

148 Droste, Taal, p 73

149 Van Haeringen, Synthese, p 58, noemt *composita* als *potlodendoos* zelfs „stilistische varianten van voorzetselconstructies” als *doos voor potloden* Het verschil in betekenisstructuur als door ons gesignaleerd bij *moesappel*, *denneappel*, *adamsappel* en *aardappel* lijkt ons ook te bestaan bij *pomme à cuire*, *pomme de pin*, *pomme d'Adam* en *pomme de terre* *Pommes* kan echter wel met de betekenis van *pommes de terre* worden gebruikt, zij het alleen in een zeer speciaal geval, nl op de menukaart

150 Nuytens, Mens, p 68-70

151 Nuytens, Mens, p 69

152 Nuytens, Mens, p 69 Het lijkt ons minder juist, *waar* een woordgestalte te noemen, indien men juist wil aantonen, dat *waar* *vandaan* één woordgestalte is

153 Vgl Ammer/Meier, Zeichen III, p 18 „Keinesfalls ist es so, dass erst Satz-schemata gebildet werden, dann die Ausfüllung derselben mit Wort-material erfolgt”

154 Uhlenbeck, Appraisal, p 13

155 Uhlenbeck, Appraisal, p 13 Hij verwijst hiervoor naar Stenzel, Philosophie en naar Reichling, Woord, p 424-425

156 Er bestaat, althans in België, een liedje over een olifant waarin de volgende regels voorkomen

Met zijn slurf neemt hij de koekjes aan,

Met zijn staart jaagt hij de vliegen vandaan

De laatste regel is grammaticaal niet helemaal juist

157 Nuytens, Mens, p 69

158 Terwille van de leesbaarheid laten we de vindplaatsen van de voorbeelden weg Ze zijn ontleend aan woordenboeken, kranten, tijdschriften, romans, e d

159 Vgl Ten Brinke, Grootheden, p 30, noot 1 Hij zegt, „dat het op zijn minst mogelijk moet zijn, dat er elementen bestaan die alleen maar daarom woord zijn, omdat ze inliggen tussen twee elementen die betekenis hebben Als in *Ik geloof, dat hij komt* de elementen *geloof* en *hij* woord zijn op grond van hun betekenis, dan is *dat* automatisch woord, zonder dat het dit te danken hoeft te hebben aan zijn betekenis” *Vandaan* en *dat* kunnen natuurlijk niet zonder meer op één lijn gesteld worden, omdat zij semantisch sterk verschillen

160 Nuytens, Mens, p 68-72

161 Vgl wat Meier, Zéro-Problem, p 44, opmerkt bij het nhd *dannen* „Formen, die nur in einer bestimmten Umgebung vorkommen, sind in ihrer Funktion d h in ihrem Kommunikativen Effekt, ausschliesslich von der Mitwirkung

der umgebenden Formen afhankelijk (Zum Beispiel nhd 'dannen' kommt nur in der engen Umgebung mit vorangestelltem 'von', die Gruppe 'von dannen' nur in der weiteren Umgebung mit den verschiedenen Formen des Verbums 'gehen', 'ziehen' vor "

¹⁶² Zie Reichling, *Studies*, p 33

¹⁶³ Paardekooper, *ABN-syntaksis*, p 115 Vgl Roose, *Probleem*, p 44 Hoogteyling, *Valentie*, p 86, noot 1, daarentegen beschouwt „voorbeelden met *zelfde* () als behorend tot de morfologische valentie" van *het, de* enz

¹⁶⁴ Porzig, *Einheit*, p 165

¹⁶⁵ Polivanov, *Frage*, p 79-80

¹⁶⁶ De Groot, *Inleiding*, p 271 Zie echter ook idem, *Betekenis*, p 31-32 „Echter betwijfelen we of het werkwoord *zijn* 'hetzelfde woord' is als zelfstandig werkwoord, als koppelwerkwoord, als hulpwerkwoord van het perfectum en als hulpwerkwoord van het passivum *God is De kaas is in de kast God is goed God is naar onze vijanden overgegaan God is verloochend* " De Groot wenst hen hier niet te identificeren als één en hetzelfde woord Hij vermeldt echter niet, of hij *zijn* altijd woord wenst te noemen, of in bepaalde gevallen een grensgeval tussen woord en morfeem Het erkennen van grensgevallen brengt nog andere problemen met zich mee Moet men ze in dezelfde categorieën onderverdelen als de woorden? Moet men hen tot de woordsoorten zelf rekenen, of bestaan er ook „grensgeval-tussen-woord-en-morfeemsoorten"?

¹⁶⁷ Hartmann, *Wort*, p 9

¹⁶⁸ De Groot, *Inleiding*, p 117

¹⁶⁹ Eerst na het voltooiën van deze paragraaf kregen we Bos, *Categorieën onder ogen* Ofschoon tegen deze studie, waarin een aantal grensgevallen uitvoerig worden behandeld, o i ernstige bezwaren kunnen worden ingebracht, moeten we hier volstaan met de opmerking, dat onze bezwaren tegen de opvatting van De Groot ook gelden voor de studie van Mevr Bos

¹⁷⁰ Zie bijv Droste, *Grondbeginselen*, p 154, Bloomfield, *Language*, p 196 „it is impossible to set up a fully consistent scheme of parts of speech, because the word-classes overlap and cross each other"

¹⁷¹ Wij gebruiken hier de termen substantivum, verbum enz niet uitsluitend voor *woorden*, maar ook voor *semantemen* Wij doen dit, om niet al te zeer af te wijken van de gebruikelijke terminologie Het is nl (nog steeds) gebruikelijk een compositum als bijv *stoelpoot* te beschouwen als een combinatie van twee zelfstandige naamwoorden of twee substantiva In werkelijkheid bestaat *stoelpoot* natuurlijk niet uit twee zelfstandige naamwoorden, maar uit twee zelfstandige naamsemantemen De termen „zelfstandig naamsemanteem", „werksemanteem" enz lijken ons moeilijk aanvaardbaar Door *stoelpoot* te beschrijven als een combinatie van twee substantiva sluiten wij aan bij de gebruikelijke terminologie, maar behouden we o i ook de mogelijkheid om substantiva te interpreteren als *semantema* substantiva i p v *nomina* substantiva

¹⁷² Robins, *Linguistics* p 229, aan wie we dit voorbeeld ontleen, zegt „The English word *round* belongs to five classes "

¹⁷³ De Groot, *Betekenis*, p 31

¹⁷⁴ Natuurlijk hebben we hier te maken met een improductieve groep (Vgl

- Schultink, Valentie, p 36-43) Misschien vergroot deze improductiviteit echter de mogelijkheid van identificatie. Indien zou kunnen worden aangetoond, dat hier inderdaad sprake kan zijn van identificatie, dan wordt het wel bijzonder moeilijk, om aannemelijk te maken, dat (*ik*) *griep* synchronisch een geleed element (Droste, Grondbeginselen, p 74) of een afleiding (Schultink, Valentie, p 10) is
- ¹⁷⁵ Zie Schultink, Valentie, p 34-36. De Groot, Inleiding, p 131-136, idem, Betekenis, p 39-40
- ¹⁷⁶ De Groot, Inleiding, p 135
- ¹⁷⁷ Schultink, Valentie, p 263-264, en stelling II. Vgl. Droste, Grondbeginselen, p 68, Seuren, Probleem, p 264-265
- ¹⁷⁸ In de eerste paragraaf, met name p 10-13 sluit Schultink zich aan bij de visie van Reichling, Woord, p 345-349. Op p 31 distantieert hij zich van Reichling, Studies, p 46-47. Wij zien echter geen essentieel verschil tussen de opvatting van Reichling, die in *Het Woord* uiteengezet wordt, en de opvatting, die in de *Verzamelde Studies* wordt verdedigd
- ¹⁷⁹ Schultink, Valentie, p 12
- ¹⁸⁰ Schultink, Valentie, p 13
- ¹⁸¹ Of Schultink ook *-er* in bijv. *Haarlemmer (koek)* als hetzelfde morfem beschouwt, is ons onbekend. Zijn opvatting noodzaakt hem hier wel toe
- ¹⁸² Zie voor dit verschil Schultink, Valentie, p 11-12
- ¹⁸³ Schultink, Valentie, stelling II
- ¹⁸⁴ *Structurele verschillen tussen flectie en derivatie* = De Groot, Betekenis, p 75-100
- ¹⁸⁵ De Groot, Betekenis, p 82-83
- ¹⁸⁶ De Groot, Betekenis, p 83-84. Vgl. Uhlenbeck, Betekenis, p 239. Zie echter ook Van den Toorn, Betekenis, p 272
- ¹⁸⁷ Ten Brinke, Grootheden, p 44-69. Het is niet onze bedoeling een opsomming te geven van alle verschillende beschrijvingen, die er bestaan. Wij beperken ons hier tot die van Bloomfield, Harris en Ten Brinke. Laatstgenoemde verwijst, vooral in voetnoten, naar enkele andere beschrijvingen
- ¹⁸⁸ Bloomfield, Language, p 167
- ¹⁸⁹ Bloomfield, Language, p 164. Waarom Bloomfield hier [d(j)uwk] en niet [djuwk] schrijft, is ons duidelijk
- ¹⁹⁰ De term morfem heeft hier uiteraard niet de inhoud die wij aan deze term hebben gegeven
- ¹⁹¹ Bloomfield, Language, p 213 en 218. Vgl. Ten Brinke, Grootheden, p 46
- ¹⁹² Zie Bloomfield, Language, p 167-168
- ¹⁹³ Bloomfield, Language, p 164, Ten Brinke, Grootheden, p 47-48
- ¹⁹⁴ Ten Brinke, Grootheden, p 44
- ¹⁹⁵ Ten Brinke, Grootheden, p 46
- ¹⁹⁶ Harris, Methods, p 200, Ten Brinke, Grootheden, p 53
- ¹⁹⁷ Harris, Methods, p 206, noot 18
- ¹⁹⁸ Ten Brinke, Grootheden, p 54
- ¹⁹⁹ Ten Brinke, Grootheden, p 54-55
- ²⁰⁰ De formulering „op *knive* volgt „plural meaning”” lijkt ons minder gelukkig. Ten Brinke bedoelt waarschijnlijk de aanwezigheid van *knive* houdt in, dat

- er het element *s* „plural” op volgt en dat door de verbinding van *knive* en *s* de „complex form” *knives* „plural meaning” heeft
- 201 Harris, Methods, p 206, noot 18, zegt tenslotte nog, maar Ten Brinke citeert deze zin niet „The occurrence of every restricted element may be said in this sense to imply the occurrence of any of the elements (in this case, the only element) with which it occurs”
- 202 Ten Brinke, Grootheden, p 50
- 203 Ten Brinke, Grootheden, p 50-51 Vgl ook *ibidem*, p 30
- 204 Ten Brinke, Grootheden, p 52
- 205 Ten Brinke, Grootheden, p 52-53
- 206 Ten Brinke, Grootheden, p 49 De semantische oppositie singularis pluralis wordt niet door /f/ /v/ alleen gedragen, maar door /f/ /vz/, zie *ibidem*, p 97 Wij ontkennen geenszins, dat er een singularis pluralisoppositie bestaat In H III zullen we echter aantonen, dat een dergelijke oppositie niet bestaat tussen *knife* en *knives*, maar tussen *a knife* en *knives*
- 207 Gabka, Zeichen I, p 57
- 208 Zie bijv Ten Brinke, Grootheden, p 96
- 209 De aanduidingen „mannelijk” en „vrouwelijk” zijn globale aanduidingen, die wij hier gemakshalve gebruiken
- 210 Op p 50, noot 1, zegt Ten Brinke, dat het voor hem niet vaststaat, dat *duchess* een samengesteld teken is Op p 56 beschrijft hij *duchess* echter op dezelfde wijze als *knives*, waaruit wij menen te mogen afleiden, dat hij *duchess* toch als een samengesteld teken beschouwt
- 211 /JUWK/ omvat zowel /juwk/ als /ʌtʃ/
- 212 Mcier, Zero-Problem, p 170
- 213 Ten Brinke, Grootheden, p 65
- 214 Ten Brinke, Grootheden, p 64
- 215 Vgl 2 1
- 216 De aanduidingen „1e persoon enkelvoud” en „1e persoon meervoud” zijn globale aanduidingen
- 217 Vgl bijv ook (*ik*) *zeg* /(*ik*) *zei* en (*wij*) *zeggen* / (*wij*) *zeiden*
- 218 Vgl 2 1
- 219 **graF-* omvat zowel *graaf* als *grav-*
- 220 Ten Brinke, Grootheden, p 56
- 221 Zie voor de begrippen „extensief” en „intensief” Tooby, Structure, passim en Paardekooper, Syntaxis, p 60
- 222 Bloomfield, Language, p 164
- 223 Ook *duch-* en *knive-* zijn dus in onze opvatting secundaire semantemen naast de primaire *duke* en *knife* Naast het primaire semantem *bisschop* bestaat een, overigens vrij sterk in vorm verschillend secundair semantem *bis-* dat we alleen in *bisdome* aantreffen *Bis-* is een „unique element” (Bloomfield, Language, p 160), het is – vanuit synchronisch standpunt – een alleen in *bisdome* voorkomende, verkorte, secundaire verschijningsvorm van *bisschop*
- 224 We spreken hier en in het vervolg van *zogenaaemde* singularis, omdat in H III zal blijken, dat een element als *schip* geen singularis is, maar indifferentials
- 225 **schIp* staat zowel voor *schip* als voor *scheep*
- 226 In sommige dialecten komt *scheep* ook in het enkelvoud voor *een scheep*, bijv in het Gents „Hier kan de stam van het dimin dus wel die van het enk

- zijn al zou men, ook voor het grondwoord, aan analogie met het meerv kunnen denken " (Pée, Dialectgeographie, p 31, noot 2)
- 227 *Schepeling* is o 1 niet gevormd uit *schepen*(mv) + *ling*, maar uit *scheep* + *eling*, gezien het beginsel, dat van een „verbogen" element geen afleiding kan worden gevormd Vgl p 81 en noot 186
- 228 Voor de „bindingsklank" -s- zie 2 9
- 229 Bij de opsomming is geen volledigheid nagestreefd We beperken ons tot representatieve voorbeelden Een streepje achter een semanteem wil zeggen, dat het semanteem behoort tot de groep „semanteem-zonder-de-mogelijkheid-van-woordfunctie" Van fonologische transcriptie wordt alleen gebruik gemaakt, wanneer verwarring zou kunnen ontstaan
- 230 Voor *dagje*(s) en *daagje*(s) zie Royen, Buigingsverschijnselen I, p 76-77 Volgens Cohen, Diminutiefsuffix, p 44 komt *daagje* niet als woord voor Zie echter Kruisinga, Nederlands, p 73 , We maken geen eigelijke reizen, maar gaan nu en dan 'n daagje er op uit " , zie idem, Suffixen, p 477 en Schonfeld, Grammatica, p 234
- 231 Voor betekenisverschil tussen *gatje*(s) en *gaatje*(s) zie 2 7
- 232 Zie Royen, Buigingsverschijnselen I, p 107
- 233 Vgl ook *spons sponsen/sponzen*
- 234 Royen, Buigingsverschijnselen I, p 102, zegt, „dat „steden" feitelijk de meervoudsvorm is bij „stede" " „Het enkelvoud „stad" is () niet primair " Hierbij zij echter opgemerkt, dat *stad* reeds in het owgm voorkomt (Schonfeld, Grammatica, p 131)
- 235 Voor *stedeling* en *stedelijk* geldt m m hetzelfde als voor *schepeling* Zie noot 227
- 236 We zetten het streepje achter *vlooi* tussen haakjes, omdat dit semanteem wel als woord behorend tot de woordsoort verbum kan worden gebruikt, maar niet als woord behorend tot de woordsoort substantivum De *vlooi* is (nog) geen ABN, *ik vlooi wel*
- 237 **hinT* staat zowel voor *kind/t/* als voor *kind-/d/*
- 238 Zie bijv De Vooys, Spraakkunst, p 52, Van Haeringen, Meervoudsvorming, p 186, Rijpma/Schuringa/Van Bakel, Spraakkunst, p 97, Droste, Grondbeginselen, p 76 De enige ons bekende linguïst, die het bestaan van dit meervoudsmorfeem expliciet ontkent, is Kruisinga Zie eind van deze paragraaf
- 239 Zie Schonfeld, Grammatica, p 126
- 240 Of door het morfeem /s/ De vormen *kalvers*, *kinders* etc laten we hier echter gemakshalve buiten beschouwing
- 241 Zie bijv Rijpma/Schuringa/Van Bakel, Spraakkunst, p 97 „De uitgang -er was oorspronkelijk uitgang van de stam, hij werd later beschouwd als meervoudsuitgang, dus *lieder*, *kinder*, en daarachter is later naar analogie van de gewone meervoudsvormen nog -s of -en geplaatst " Vgl Schonfeld, Grammatica, p 126 , De meervoudsuitgang viel dus af, maar 't stamsuffix -*ir* bleef en werd nu als meervoudsuitgang gevoeld, vandaar *kalver* en met bijgevoegde nieuwe meervoudsuitgang *kalvers*, *kalveren*, een toevoeging die de welluidendheid niet ernstig stoorde, daar het in hoofdzaak eensyllabige woorden betrof "
- 242 Vgl Schonfeld, Grammatica, p 127, en Royen, Buigingsverschijnselen I, p 74-75, noot 117

- ²⁴³ Het enige ons bekende element met een dubbel meervoudsmorfeem, of beter gezegd, met tweemaal hetzelfde meervoudsmorfeem is *lendenen* naast *lende*. In */lendana/* is nl. twee maal het meervoudsmorfeem */a/* aanwezig, een maal in secundaire verschijningsvorm */ən/* en een maal in primaire verschijningsvorm */ə/*. Zie voor primaire en secundaire verschijningsvorm van een morfeem 2.10.
- ²⁴⁴ Deze term wordt o.a. door De Vooys, *Spraakkunst*, p. 181 gebruikt.
- ²⁴⁵ Deze term wordt o.a. in de *Woordenlijst van de Nederlandse taal*, p. LVI-LXIII gebruikt.
- ²⁴⁶ Deze term wordt o.a. in Rijpma/Schuringa/Van Bakel, *Spraakkunst*, p. 72 en p. 78 gebruikt.
- ²⁴⁷ De Vooys, *Spraakkunst*, p. 52. Vgl. Weijnen, *Dialectkunde*, p. 289: „In veel dialecten, oostelijke maar ook zuidwestelijke, heeft men *-er*, *eier*, *kijnder*, *render*, *dinger*.” De vorm op *-er* heeft in bepaalde dialecten geen meervoudige betekenis. *Hoender* is in ons dialect, Oostzeuwsvlaanderen, enkelvoud evenals in het Afrikaans trouwens. (Schönfeld, *Grammatica*, p. 127) In het Westvlaams komen *render* en *rend* beide als enkelvoud voor. Ook in het ABN treft men vormen op *-er* aan als enkelvoud: *spaander*, *lover*, *blaar* (een *blaar* op zijn duim hebben).
- ²⁴⁸ De Vooys, *Spraakkunst*, p. 181.
- ²⁴⁹ Rijpma/Schuringa/Van Bakel, *Spraakkunst*, p. 72. *Rund/d/* komt normaliter niet als woord voor, wel *rund/t/*.
- ²⁵⁰ Rijpma/Schuringa/Van Bakel, *Spraakkunst*, p. 78. De formulering van p. 97 (zie hierboven noot 241) lijkt ons juister.
- ²⁵¹ Rijpma/Schuringa/Van Bakel, *Spraakkunst*, p. 100. De laatste bewerker, Van Bakel, plaatst deze passage tussen haakjes. Vgl. Rijpma/Schuringa/Naarding, *Spraakkunst*, p. 167.
- ²⁵² Royen, *Buigingsverschijnselen I*, p. 71-78.
- ²⁵³ Royen, *Buigingsverschijnselen I*, p. 74-75, noot 117.
- ²⁵⁴ Zie Royen, *Buigingsverschijnselen I*, p. 245-246.
- ²⁵⁵ Het lijkt ons overbodig op te merken, dat er in formaties als *schilderbedrijf*, *renneraantal*, *hinderwet*, *Haarlemmermeer*, *Zuiderzee*, e.d. van een bindingsklank *-er-* geen sprake is.
- ²⁵⁶ Naar onze mening hebben we hier eigenlijk te doen met *volkeren* (meervoud) + *bond*. Zie 2.9.
- ²⁵⁷ Zie Royen, *Buigingsverschijnselen I*, p. 66-67.
- ²⁵⁸ Cohen, *Diminutiefsuffix*, p. 44 vermeldt alleen *lammetjes*. Zie voor *lammetjes* Van Dale, p. 1076, kolom 2 en Royen, *Buigingsverschijnselen I*, p. 76, die Kruisinga, *Grammar* citeert.
- ²⁵⁹ Kruisinga, *Nederlands*, p. 53.
- ²⁶⁰ Kruisinga, *Suffixen*, p. 479.
- ²⁶¹ Schultink, *Valentie*, p. 21.
- ²⁶² Schultink, *Valentie*, p. 21-22.
- ²⁶³ Schultink, *Valentie*, p. 254.
- ²⁶⁴ Schultink, *Valentie*, p. 260, noot 33.
- ²⁶⁵ Zie Schönfeld, *Grammatica*, p. 41-42.
- ²⁶⁶ *Strakte* ontbreekt bij Schultink, *Valentie* in het register, maar wordt wel vermeld op p. 178.

- 267 Misschien zou het bestaan van (*hij*) *strekte* een factor kunnen zijn, die het opkomen van (*de*) *strekte* zou verhinderen. Waarschijnlijk lijkt ons dit niet, omdat beide elementen volledig verschillen in syntactische bruikbaarheid.
- 268 Zie Schultink, Valentie, p. 260, noot 33 en p. 254.
- 269 Vgl. Royen, Buigingsverschijnselen I, p. 76, noot 119. De zin *Hij gaf zijn vriendje een gatje* hebben we nooit gehoord. Van Dale p. 587, kolom 1, vermeldt echter de uitdrukking *iem een gatje geven*.
- 270 Zie van Haeringen, Zussen, en Steenberg, Zuster-zus.
- 271 Vgl. De Vooys, Spraakkunst, p. 301: „Bij zulke „doubletten” kan verschil van betekenis ontstaan. Aan opzettelijk gemaakt verschil is daarbij niet te denken. Een simplistische verklaring leidt tot misverstand, gelijk Paul reeds helder uiteenzette. Elk geval moet op zichzelf beschouwd en verklaard worden, en in de meeste gevallen heeft een grillig gebruik een verschillend betekeniscomplex en afwijkende gevoelswaarde teweeg gebracht.” Vgl. ook Royen, Buigingsverschijnselen I, p. 70-71.
- 272 Geciteerd bij Royen, Buigingsverschijnselen I, p. 107.
- 273 *Glasje* en *driede* hebben we verschillende malen gehoord. Voor *scrippen* zie Royen, Buigingsverschijnselen I, p. 107, die daarbij opmerkt, dat deze vorm ook in het mnl. (*scrippe*) en in het Afrikaans (*skippe*) voorkomt.
- 274 Reichling, Woord, p. 338-340.
- 275 De Groot, Inleiding, p. 120-121. Vgl. ook idem, Betekenis, p. 17-18 en p. 20-34.
- 276 We gebruiken hier de omschrijvingen van Royen, Buigingsverschijnselen I, p. 255.
- 277 *Speeltje* komt wel voor als een zgn. inkorting van *speelgoedje*. Van Haeringen, Ingekorte samenstellingen, vermeldt dit element niet. Ook in Van Dale staat het niet. Dit doet ons er aan twifelen, of het tot de Nederlandse taalvoorraad hoort. Mijn zoon spreekt evenwel altijd van zijn „speeltjes”. Het zou een spontane, individuele vorming kunnen zijn. Behalve als zgn. inkorting van *speelgoedje* zou het misschien ook gevormd kunnen zijn van *speel* (verbum). De formatie als zodanig hebben wij echter nooit „abnormaal” gevonden.
- 278 Zie Royen, Buigingsverschijnselen I, p. 71-78. Hij vestigt er de aandacht op, dat in het Duits het meervoud op *-er* meestal individualiserende betekenis heeft, en het meervoud op *-e* meestal collectieve: *Lander* . *Lande*.
- 279 Zie bijv. Kruisinga, Nederlands, p. 53.
- 280 De Vooys, Spraakkunst, p. 52.
- 281 Royen noemt *gebladerte* een „dubbel-kollektief” (Buigingsverschijnselen I, p. 78, noot 123).
- 282 Royen, Buigingsverschijnselen I, p. 77.
- 283 Allerlei factoren kunnen een rol spelen bij het opbouwen van deze actieve taalvoorraad. Wij denken bijv. aan het sociale milieu, aan het geslacht van de taalgebruiker (man – vrouw) etc.
- 284 De pluralis *raden*, die volgens Van Dale niet bestaat, maar volgens Terwey wel, met de betekenis „wielen” (Zie Royen, Buigingsverschijnselen I, p. 253), hebben we nooit gehoord of gelezen.
- 285 Voorzover we weten tenminste, want een taalgebruiker kan niet altijd met zekerheid vaststellen, of een bepaald element alleen maar tot zijn passieve taalvoorraad behoort.

- ²⁸⁶ Pée, Dialectgeographie, p 31-32, noot 2, zegt n a v *eitjes* en *eiertjes* „Vormen zooals *eitjes* en *eiertjes* bieden misschien wel een verschil in beteekenis, in dien zin dat *eitjes* een meerv is van dimin *eitje* (verscheidene kleine eieren), terwijl *eiertjes* eer zou beteekenen verscheidene eieren, die klein zijn Zoodat de eigenschap van kleinheid in het eerste geval eer als essentieel, in het tweede, meer als bijkomstig zou toegekend zijn ” Hij citeert in dit verband De Vries, Woordvorming, p 115 „Evenzoo is aan te nemen dat *kalvertjes* indertijd niet meer dan een kalf dat klein is bedoelde, dus eigenl niet plur was van *kalfje*, maar dat het was „kalver die klein zijn”, dus den plur diminueerde, zoodat, indien de taalbouw het geduld had, *kalvertje* en later *kalverstje* juist zou zijn ” De taalbouw staat ons echter niet toe een pluralis te diminueren Bovendien betwijfelen we, of het subtiële semantische verschil, dat voor Pée en De Vries tussen *eitjes* en *eiertjes*, resp *kalfjes* en *kalvertjes* zou kunnen bestaan of zou kunnen bestaan hebben, in de huidige taaltoestand (nog) door iemand wordt gemaakt
- ²⁸⁷ -ers laten we hier gemakshalve buiten beschouwing, evenals de doubletten op -en en -s, en de latijnse meervouden Zie hiervoor Van Haeringen, Meervoudsvorming
- ²⁸⁸ Zie bijv De Vooy, Spraakkunst, p 51-53, Rijpma/Schuringa/Van Bakel, Spraakkunst, p 95-99
- ²⁸⁹ Naast sommige zgn singularia bestaan, zoals wij in het voorafgaande hebben gezien, meer dan één pluralis Anderzijds komt niet naast iedere zgn singularis een pluralis voor Ook taalhistorisch is het niet altijd juist „om een nu bestaande enkelvoudsvorm zomaar als het uitgangspunt voor de meervoudsvorm te beschouwen” (Royen, Buigingsverschijnselen I, p 5, noot 1)
- ²⁹⁰ We zeggen hier „singularis” i p v „zgn singularis”, omdat voor ons „een + x” singularis is (zie hoofdstuk III) Vanuit dat standpunt kan men spreken van geactualiseerd zijn *in* de singularis
- ²⁹¹ Behalve Kruisinga, zie p 100-101
- ²⁹² Nuytens, Mens, p 7
- ²⁹³ Deze tocht gaat soms langs grillige wegen Zie Royen, Buigingsverschijnselen I, p 107 Soms zien we uit een secundair semanteem, dat in de pluralis aanwezig is, een nieuw primair semanteem ontstaan, bijv *staaf* uit het secundaire semanteem *staav-* bij *staf*, en *blaar* (*Ik heb een blaar op mijn duim*) uit het secundaire semanteem *blaar-* bij *blad*
- ²⁹⁴ Rapport, p 16-17 en 29-30
- ²⁹⁵ Van den Berg, Rapport, p 147 Vgl Janssen, Behoeft
- ²⁹⁶ Uitleg, 29-5-1967, nr 77, p 6-8
- ²⁹⁷ Wij spreken hier dus alleen over samenstellingen en niet over afleidingen
- ²⁹⁸ Woordenlijst, p LVI Natuurlijk is in bijv *scheidsrechter* *scheid-* geen „enkelvoud”, evenmin in bijv *zevenmylslaarzen* *zevenmyl* Vgl Van Lessen, Naamwoorden, p 5, noot 3 „*zevenmylslaarzen* tegenover *mylpaal*, *zevenmaandskind* tegenover *maandgeld* Dat de s hier niets dan een verbindingsklank is blijkt duidelijk, immers bij het meervoudig begrip past geen uitgang van den genitief singularis ” Zie voor de invloed van de spelling op de uitspraak Kruisinga, Nederlands, p 54
- ²⁹⁹ Rapport, p 29 De formulering is niet erg nauwkeurig In *boekekast* is e natuurlijk niet de laatste lettergreep van het eerste lid

- 300 Rapport, p 29
- 301 Rapport, p 30
- 302 Eng *ebon* en Hgd *eben-* gaan beide terug op het Lat *ebenus* Ook de spelling *ebbenhout*, die o a Van Wijk gebruikt, lijkt ons aanvaardbaar
- 303 Volgens Rypma/Schuringa/Van Bakel, *Spraakkunst*, p 78 is in *horlogeveer* een overgangsklank aanwezig „De overgangsklank -ə- is historisch uiteenlopend te waarden hij kan oorspronkelijk hebben behoord tot de onverbogen vorm van 't eerste lid van de samenstelling (*Endegeest, hartedrief, horlogeveer*)” In *horlogeveer* hoort de *e* nog steeds tot de onverbogen vorm en is geen overgangsklank
- 304 We spreken hier van eerste element en niet van eerste lid, omdat [subst + -e(n)] het eerste lid is
- 305 Vgl Paardekooper, *Syntaxis* p 188 „Het is typisch, hoe de eigenschappen van een woord verloren gaan, als het woorddeel wordt Het woord *kantoor* staat altijd in oppositie met een mv, het woorddeel *kantoor-* nooit ”
- 306 Vgl De Vooy, *Spraakkunst* p 191
- 307 Kruyskamp, *Spellingskwestie*
- 308 Wanneer zal bij dit woord de *n* worden weggelaten?
- 309 Van den Berg, Rapport, p 147
- 310 Zie De Vooy, *Spraakkunst*, p 182
- 311 Zie Royen, *Buigingsverschijnselen* I, p 113-166
- 312 Vgl Reichling, *Woord*, p 380
- 313 Overdiep, *Grammatica*, p 145
- 314 Een semantem als *scheeps-* is eigenlijk tweevoudig secundair *Scheep* zelf is immers reeds secundair ten opzichte van *schip* Naast het primaire semantem *geest* bestaat een secundair semantem op *-es geestes* Soms kan een secundair semantem op *-s* tot primair semantem worden, bijv *beroeps* *Hij is beroeps, kandidaats Hij heeft zijn kandidaats* In *beroepsofficier* en *kandidaatsexamen* zijn *beroeps-* en *kandidaats-* echter secundaire semantemen
- 315 Wij spreken in deze regels niet (meer) van bindingsklanken, omdat we menen te hebben aangetoond, dat deze klanken tot het eerste lid van de samenstelling behoren
- 316 Het voorstel van de commissie Wesselings/Pée, om *poetster* te schrijven i p v *poetsster* in aansluiting bij *malste* en *valste* (Rapport, p 19) vinden wij aanvaardbaar *Aartsschelm* wordt echter op dezelfde wijze behandeld als *aanwysstok* (Rapport, p 30) Hierdoor ontstaat een o i onnodig verschil tussen een prefix, dat eindigt op *s* en een suffix, dat begint met *s* *Aartschelm* lijkt ons evengoed te verdienen als *poetster*
- Aanvulling* (bij correctie) In de inmiddels verschenen *Eindvoorstellen* is men teruggekomen op de spelling *meisjeschool* De commissie stelt daarin voor de tussenletter *-s-* ook te schrijven „in samenstellingen met een kleinwoord als eerste lid en een zelfstandig naamwoord als tweede lid, dus *bonnetjesstelsel, huysesslak, katjesspel, hedgeszanger, meisjeschool*, maar *touwtjespringen* ” (p 51) Nu is ons niet duidelijk, op grond waarvan de commissie *touwtjespringen* als een samenstelling beschouwt Het aaneenschrijven kan hiervoor niet als bewijs gelden Men treft overigens zeer vaak aan *touwtje springen*, als twee woorden dus Bovendien zal niemand er aan denken *touwtjespringen* met *-ss-* te schrijven vanwege *We hebben touwtje gespron-*

gen en *Je moet niet te lang touwtje blijven springen* Ook is ons niet duidelijk, waarom de commissie voorstelt alleen -ss- te schrijven, wanneer het tweede lid een zelfstandig naamwoord is Dit betekent, dat zij voorstelt *meisjes-schuw*, een woord dat misschien (nog) niet voorkomt, maar dat ons zeker mogelijk lijkt, bijv *Die jongen is erg meisjes-schuw*, met -s- te schrijven, maar *meisjesschuwhheid* met -ss- Dit verschul in spelling lijkt ons toch moeilijk verantwoord te kunnen worden

317 Droste, Grondbeginselen, p 75.

318 Zie 2 6

319 Zie 2 6

320 Cohen, Diminutiefsuffix, p 40

321 Cohen, Diminutiefsuffix, p 40

322 Cohen, Diminutiefsuffix, p 40-41

323 Op p 40, noot 4, wordt Bloomfield, Language, p 211 geciteerd

324 Bloomfield, Language, p 211 „Since the differences between the three alternants [-iz, -z, -s] can be described in terms of phonetic modification, we say that they are *phonetic alternants* ”

325 Ten Brinke, Grootheden, p 48

326 Deze formulering gebruiken we als een globale omschrijving van de betekenis van het morfeem *on-*

327 Harris, Morpheme alternants, p 179

328 Cohen, Diminutiefsuffix, p 41

329 Op p 42 is -*tje* een alternant, op p 43 de basisvorm, op p 44 een allomorf In zijn Grondbeginselen, 1e druk, p 62, geeft Droste – in navolging van Cohen – een beschrijving in termen van basisvorm + nevenvormen én in termen van alternanten „Aangezien we weten (op grond van diachronische onderzoeken) dat /tjɛ/ de grondvorm is, kunnen we /jɛ/, /ʔjɛ/, /kʲɛ/ en /ɛʔjɛ/ dus alternanten noemen van het diminutief-suffix ” Hij aanvaardt dus één grondvorm en vier alternanten Even tevoren (p 61-62) lezen we echter „Het verschil tussen de vijf vormen, hoezeer fonologisch bepaald, is morfologisch dus niet relevant, een dergelijk verschil in vorm noemt men morfonologische variant of alternant ” Een belangrijk verschil tussen Droste en Cohen is, dat eerstgenoemde -*tje* grondvorm noemt op grond van diachronische onderzoeken, terwijl laatstgenoemde dit doet, omdat -*tje* het meest frequent en aan de minste beperkingen onderhevig is In zijn Grondbeginselen, 2e druk, p 75, beroept Droste zich enerzijds niet meer op diachronische onderzoeken, maar aanvaardt anderzijds ook niet meer één grondvorm en enkele nevenvormen Alle vormen worden nu gelijkwaardige morfonologische varianten of alternanten genoemd

330 Cohen, Diminutiefsuffix, p 43

331 Cohen, Diminutiefsuffix, p 43

332 Vgl Ten Brinke, Grootheden, p 46

333 Rypma/Schuringa/Van Bakel, Spraakkunst, p 111 In Rypma/Schuringa/Naarding, Spraakkunst, p 249-250, wordt -*tje* als basisvorm aanvaard Ook De Vooys noemt -*je* de basisvorm „Het hedendaagse Nederlands kent twee suffixen bij verkleinwoorden -*je* (-*tje*, -*etje*, -*pje*, -*kje*, -*re*) en -*ke* (-*ske*) ” (Spraakunst, p 200) Waarom is ons niet duidelijk, vooral niet omdat hij verderop o m zegt „In de meeste delen van ons land ontstond

- dus *tjen*, dat langs de weg van *tjen* tot *tje* en *je* zich ontwikkelde." (p. 200-201) en: „On-historisch is het dus, gelijk vroeger meermalen gebeurde, in de *t* van *beentje* een overgangsklank te zien tussen *been* en het suffix *-je*." (p. 201)
- 334 Zie bijv. Schönfeld, *Grammatica*, p. 232.
- 335 In de bibliografische aantekeningen bij deze paragraaf, p. 337, treft men geen enkele studie aan, waarin *-je* expliciet als basisvorm wordt aanvaard. Wel o.a. Kruisinga, *Vorm*; idem, *Suffixen*, en Cohen, *Diminutiefsuffix*, in welke studies steeds *-tje* als basisvorm wordt beschouwd.
- 336 De analyse *koninklijk* = *konin* + *klijk* achten wij uitgesloten, evenals bijv. *aanvankelijk* = *aanvan* + *kelijk*.
- 337 Het eerste voorbeeld ontleen we aan Schultink, Valentie, p. 213; het laatste hebben we nergens geschreven aangetroffen, maar toch verschillende malen horen gebruiken. De overige voorbeelden vindt men bij Cohen, *Diminutiefsuffix*, p. 44.
- 338 Kruisinga, *Suffixen*, p. 451. Ook de computer weet met uitzonderingen geen raad. Zie Brandt Corstius, *Vorming*, p. 14-15.
- 339 Kruisinga, *Suffixen*, p. 477. Vgl. Schultink, Valentie, p. 215.
- 340 Kruisinga, *Suffixen*, p. 477. Zie ook idem, *Nederlands*, p. 73. We denken in dit verband aan de opmerking van Van Haeringen, *Meervoudsvorming*, p. 209: „Wie vast overtuigd is dat aan elk vormverschil in de taal een verschil in semantische inhoud of stilistische waarde of functie beantwoordt, dat geen twee vormen volkomen gelijkwaardig kunnen zijn – een overtuiging die Kruisinga in zijn latere jaren bij herhaling heeft uitgesproken –, die zal bij *aardappelen* naast *aardappels*, *buizerden* naast *buizerds*, of *roerommen* naast *roeroms* wel lang moeten zoeken.”
- 341 Kruisinga, *Suffixen*, p. 479.
- 342 Cohen, *Diminutiefsuffix*, p. 44. Zie ook Van Haeringen, *Plaats*, p. 162.
- 343 Kruisinga, *Suffixen*, p. 479.
- 344 We zeggen „eventueel”, omdat we ons eigenlijk niet goed kunnen voorstellen, dat *bloemetje* in de oostelijke streken helemaal niet gebruikt wordt.
- 345 Zie Pée, *Dialectgeographie*, p. 70-72 en kaart 6. Weijnen, *Dialectkunde*, p. 278, verklaart de voorkeur voor *bloemetje* in de Hollandse dialecten als een gevolg van de Hollandse lizigheid. Dialectische verschillen in de uitspraak van de klinker van het semanteem laten we hier gemakshalve buiten beschouwing.
- 346 Pée, *Dialectgeographie*, p. 72.
- 347 Togeby, *Mot*, p. 109. Vgl. noot 186 van dit hoofdstuk.
- 348 Cohen, *Diminutiefsuffix*, p. 44.
- 349 Pée, *Dialectgeographie*, p. 70.
- 350 Ook het betekenisverschil tussen *vaders* en *vaderen* impliceert niet, dat de meervoudsmorfemen *s* en *e(n)*, die wij beide als primaire morfemen beschouwen, omdat zij geen vormovereenkomst vertonen, niet semantisch geïdentificeerd kunnen worden. Zie voor een tegengestelde opvatting Droste, *Grondbeginselen*, p. 76.

- ¹ Ziff, Analysis, p. 41.
- ² Brinkmann, Sprache, p. 62
- ³ Ten Brinke, Grootheden, p. 96.
- ⁴ Paardekooper, Syntaxis, p. 22.
- ⁵ Sassen, Morfologie, p. 684.
- ⁶ Schultink, Grootheden, p. 403. Vgl. idem, Valentie, p. 168-169.
- ⁷ Sommige talen kennen nog andere vormen van numerificatie, bijv. dualis, trialis, quadralis, paukalis, multalis. Zie Royen, Buigingsverschijnselen I, p. 12-13; idem, Kategorieën; Gleason, Introduction, p. 226; Schmidt, Grundfragen, p. 113-114.
- ⁸ Zie bijv. Rypma/Schuringa/Naarding, Spraakkunst, p. 113-114.
- ⁹ Zie bijv. Rypma/Schuringa/Van Bakel, Spraakkunst, p. 107-111. De collectiva worden niet door iedereen tot de stofnamen gerekend. Soms worden zij ondergebracht bij de soortnamen zie bijv. De Vooy, Spraakkunst, p. 45. Kraak en Klooster rekenen de eigennamen blijkbaar niet tot de substantieven: „Ieder is in staat (. . .), wanneer hem een woord wordt voorgelegd, te zeggen of hij al dan niet een substantief of een eigennaam voor zich heeft.” (Syntaxis, p. 97)
- ¹⁰ Voor de bezwaren tegen de termen abstract en concreet: zie De Vooy, Spraakkunst, p. 45 en de daar vermelde literatuur.
- ^{10a} Vgl. voor een gelijkkluidende opvatting Vos, Zin, p. 505, noot 11: „Substantieven worden *in de zin* tot *soortnaam*, *stofnaam* of *voorwerpsnaam*”.
- ¹¹ Reichling, Woord, p. 244, noot 26.
- ¹² Zie echter ook 3.2.1 en 3.2.2
- ¹³ Vgl. Droste, Grondbeginselen, p. 48-49.
- ¹⁴ Michels, Lithocomus, p. 226.
- ¹⁵ Zie bijv. De Groot, Syntaxis, p. 198, Roose, Probleem, p. 24; Seuren, Probleem, p. 266; Van der Lubbe, Woordvolgorde, p. 171.
- ¹⁶ De Groot, Syntaxis, p. 31
- ¹⁷ Vgl. Michels, Lithocomus, p. 222-225.
- ¹⁸ Vgl. Michels, Lithocomus, p. 223
- ¹⁹ Vgl. Michels, Opnoemers, p. 364.
- ²⁰ Hiertoe moet men ook rekenen gevallen als *Er is een maaër aan verbonden*. Reichling spreekt hier van „anomaal” noemen. Als voorbeeld geeft hij o.a.: „Gegeven eenmaal, dat we onze hoorder duidelijk doen verstaan, dat we over de zin „*Jantje* (. . .) [*krijgt slaag, want Jantje heeft 'n ruit gebroken!*]” spreken, dan zouden we gerust kunnen zeggen, dat de betrekking tussen *Jantje's* pak slaag en *Jantje's* ruiten breken een *want* is, en geen *ofschoon*” (Woord, p. 291) Vgl. Balk, Functie, p. 78.
- ²¹ Vgl. Michels, Lithocomus, p. 222.
- ²² Een „zaak” kan uiteraard uit een veelheid van andere „zaken” bestaan. De „zaak” *bos* bijv. is een veelheid van de „zaak” *boom*.
- ²³ In zin (29) hebben we eigenlijk niet met de „zaak” *stoel* te maken, maar met een getekende voorstelling daarvan.
- ²⁴ Roose, Probleem, p. 34

- ²⁵ In 3 1 3 zullen we aantonen, dat een eigennaam altijd het betekenisaspect singularis heeft
- ²⁶ Zie bijv. Rijpma/Schuringa/Van Bakel, *Spraakkunst*, p. 109, Roose, *Probleem*, p. 25
- ²⁷ Het orthografische verschil (met hoofdletter, resp. zonder hoofdletter) mag o.i. niet als een semantisch of functioneel verschil geïnterpreteerd worden
- ²⁸ Rijpma/Schuringa/Van Bakel, *Spraakkunst*, p. 109
- ²⁹ Hartmann, Wort, p. 44, noot 81
- ³⁰ Hartmann, Wort, p. 15
- ³¹ Hartmann, Wort, p. 15, noot 23
- ³² Formaties als *de Pyreneeën, de Alpen, de Ardennen* etc. mogen o.i. niet zonder meer als eigennamen worden behandeld. Zie hiervoor behalve Sørensen, *Word-Classes*, o.a. p. 135-136 en idem, *Meaning*, o.a. p. 73-74, ook Leys, *Eigennaam*, p. 14 en p. 24, noot 46, Roose, *Probleem*, p. 25
- ³³ Hartmann, Wort, p. 14 en p. 16, noot 25
- ³⁴ Hartmann, Wort, p. 15, noot 22
- ³⁵ Sørensen, *Word-Classes*, o.a. p. 136
- ³⁶ Sørensen, *Word-Classes*, p. 138. Vgl. Leys, *Eigennaam*, p. 15
- ³⁷ Sørensen, *Word-Classes*, p. 134
- ³⁸ Sørensen, *Word-Classes*, p. 134
- ³⁹ Sørensen, *Word-Classes*, p. 135. Hij geeft vervolgens een weinig overtuigende verklaring van de pluralisvorm van de persoonsvorm „The Andes *are* ”. Er bestaan nu eenmaal geen „number-neutral verbs” en daarom moet een „number-neutral entity” vergezeld gaan van een „singular” of „plural verb”, „but in these cases the corresponding singular or plural meaning is suspended, and to say this is to say that the number designator is in these cases an „empty” entity” (p. 136). Voor de term designator zie p. 11-16. Vgl. ook de o.i. juistere visie van Leys, *Eigennaam*, p. 14, 23-24, vooral noot 46.
- ⁴⁰ Omdat naast *de aarde* volgens Sørensen *een aarde* en *aarden* niet (kunnen) voorkomen, is *de aarde* een eigennaam (*Word-Classes*, p. 166, idem, *Meaning*, p. 181-182). Waarom zouden we niet kunnen zeggen „Zal deze aarde over duizend jaar nog *een* bewoonbare *aarde* zijn?” Zie ook de kritiek van Leys, *Eigennaam*, p. 7, noot 10 en de daar genoemde literatuur.
- ⁴¹ Vgl. wat Gleason, *Introduction*, p. 225 zegt naar aanleiding van *molasses*. Zie ook De Groot, *Inleiding*, p. 243, die wijst op een geval als Eng. *scissors*, De Vooy, *Spraakkunst*, p. 51, Rijpma/Schuringa/Van Bakel, *Spraakkunst*, p. 99.
- ⁴² Het woord *hellen* moge weinig gebruikelijk zijn, het is daardoor niet minder juist. Anders is het gesteld met **een Arden*, dat een jongetje van 11 jaar spontaan gebruikte, toen hij naar de heuvel, waarop de citadel van Namen is gebouwd, stond te kijken. Hij vroeg me „Is dat nu al een Arden?” Hier hebben we te maken met een mogelijkheid van singularisering, die door de taal, of beter door de taalgemeenschap, niet (meer) als bruikbaar wordt geaccepteerd.
- ⁴³ Voor de betekenis van de eigennaam zie Sørensen, *Meaning*, passim, Leys, *Eigennaam*, passim. Vgl. ook Larochette, *Teken*, p. 615. Volgens hem hebben eigennamen geen betekenis „Zij beduiden zekere personen, kunnen met een bepaalde persoon een denotatieverband hebben, maar betekenen niets

behalve hun naam hebben al de mensen die Jan heten niets gemeen " Op p 619 nog „al diegenen die «Jan» heten, vormen een klasse van voorwerpen die geen enkele eigenschap gemeen hebben" Omdat het geven van een betekenisbeschrijving van de eigennamen buiten het bestek van deze studie valt, gaan we niet nader op deze kwestie in Wel signaleren we terloops, dat alle mensen die Jan heten, dit gemeen hebben, dat zij leden van het mannelijk geslacht zijn Men zou zich bijgevolg kunnen afvragen, of het aspect „mannelijk" niet als een relevant „betekenis"-aspect van *Jan* kan worden beschouwd

- ⁴⁴ Dit betekent niet, dat er een genumerificeerde vorm moet zijn aangetroffen, alvorens een diminutief kan bestaan Van *sukker* bijv komt zelden of nooit een genumerificeerde vorm (*een sukker*, *sukkers*) voor Toch is *een suikertje* heel gewoon Vgl ook *een snoepje* De semantemen *sukker* en *snoep* moeten volgens ons tot de semanteemsoort stofnaam-soortnaam worden gerekend, juist omdat er een diminutief van deze semantemen bestaat De mogelijkheid, om als soortnaam te worden gebruikt, blijkt echter zelden of nooit te worden benut
- ⁴⁵ Uhlenbeck, Substantief, p 296
- ⁴⁶ Vgl Michels, Lithocomus, p 224 „Le singulier en face de *huizen* n'est pas, comme la grammaire le pourrait faire croire, *huis*, mais *een huis* "
- ⁴⁷ Kraak/Klooster, Syntaxis, p 100 Zie ook Kraak, Zinnen, p 122
- ⁴⁸ Kraak/Klooster, Syntaxis, p 101 „Het introduceren van een 'nul'-lidwoord heeft het voordeel dat het verschil 'bepaald-onbepaald' voor alle besproken substantivische constituenten in verband wordt gebracht met het begrip 'lidwoord', dat op deze wijze systematischer wordt gebruikt "
- ⁴⁹ Hartmann, Wort, p 14
- ⁵⁰ Ziff, Analysis, p 109
- ⁵¹ Paardekooper, Syntaxis, p 22 De formulering van ABN-syntaxis, p 112-113, maakt het niet mogelijk te beoordelen, of hij in dit werk op zijn vroegere standpunt is teruggekomen Hij drukt zich in dit werk wel minder expliciet uit dan in Syntaxis
- ⁵² Jespersen, Philosophy, p 113 Vgl Roose, Probleem, p 31 Zie ook Behaghel, Syntax I, p 415-416, Van Haeringen, Gramaire, p 178-179, wijst erop, dat in het zeventiende-eeuws het lidwoord *een* tot de „fonologisch onmiskenbare *ê*-woorden behoorde", „en dat zou moeilijk te verklaren zijn, als telwoord en lidwoord *een* in de 17e eeuw al zo definitief uiteen waren gegaan als thans Ook bij voorzichtige interpretatie van de feiten, en met volledig vertrouwen in de rechtmatigheid van *en* en *e* bij Huygens, mogen we aannemen dat in het 17e-eeuwse Amsterdams het lidwoord *een* met volle klinker nog zeer wel mogelijk was en in feite voorkwam "
- ⁵³ Gevallen als *Een boeken dat daar lagen*, *Een melk dat er geknoerd was*, blijven hier buiten beschouwing „Dat is geoorloofd, aangezien we hier niet met de primaire, ongeconditioneerde, betekenis van het lidwoord *een* te maken hebben, maar met een secundaire, die aan bepaalde voorwaarden van situatie en/of context gebonden is Tot die voorwaarden behoort in elk geval het gebruik van een roepintonatie en ook van expressieve middelen bij de realisatie van het volgende substantief, om een houding van de spreker uit

te drukken" (Roose, Probleem, p 28, opm 1) Zie ook Paardekooper, ABN-syntaxis, p 112

⁵⁴ In *eenden* is een secundair semanteem aanwezig, nl *eend-*

⁵⁵ Paardekooper, Syntaxis, p 76

⁵⁶ Paardekooper, Syntaxis, p 22

⁵⁷ Wij verschillen dus van mening met Ziff, waar hij *een* „indefinite singular” noemt

⁵⁸ Schultink, Grootheden, p 403

⁵⁹ Zie bijv Van der Lubbe, Woordvolgorde, p 112-133

⁶⁰ Zie De Groot, Syntaxis, p 92, Van der Lubbe, Woordvolgorde, p 113, Nieuwborg, Distributie, p 140

⁶¹ We zeggen „meestal” en niet „altijd”, omdat de pluralisering in gevallen als *twee kilo, twintig man* etc in het taalgebruik tot stand komt Zie hiervoor 3 2 1 en 3 2 2

⁶² De formulering, dat *één vis* de in aantal gespecificeerde pendant van *een vis* is, lijkt misschien minder juist, omdat het aantal 1 c 1, ook reeds door de singularisator *een* wordt uitgedrukt Men diene de omschrijving „specificator van het aantal” bij het telwoord *één* echter niet – zoals bij alle andere bepaalde hoofdtelwoorden – te interpreteren als „indicator van het aantal”, maar eerder als „accentuator” van het aantal”

⁶³ Zie in dit verband ook Roose, Probleem, p 35 „Het voorkomen van een substantief in een constructie met een hoofdtelwoord sluit () de telbaarheid van het met het substantief genoemde ‘iets’ in, betekening daarvan met het lidwoord *een* is dus niet meer nodig”

⁶⁴ Kraak, Zinnen, p 123, de nummers van de zinnen zijn aangepast Zie ook Kraak/Klooster, Syntaxis, p 102, waar men een bijna gelijkluidende formulering vindt De zinsnede „en moeten we bovendien *geen* beschouwen als een vorm van het negatie-element” wordt vervangen (én verduidelijkt) door „en moeten we bovendien *geen* beschouwen als een enkelvoudige, ongelede vorm” Ook in de laatste zin van het citaat is een *correctie* aangebracht *Zijn* is vervangen door *lijken*

⁶⁵ Nieuwborg drukt zich wel erg ongelukkig uit, wanneer hij zegt „Negatieve zinnen komen in het Nederlands tot stand door toevoeging van een negatiemorfeem (niet, n- of g-)” (Distributie, p 19) Hij wenst *geen* blijkbaar te beschouwen als een combinatie van het *morfeem g-* en het *morfeem een* (of *één*?) Dit is geen formele analyse meer, maar een „operatieve”

⁶⁶ Kraak, Zinnen, p 127

⁶⁷ Roose, Probleem, p 25, zegt „Een () kenmerk der eigennamen is dat ze slechts voorwaardelijk met *geen* gecombineerd kunnen worden Men zegt *Ik zie Jan met* en slechts uit stilistische oogmerken *Geen Jan te bekenen*. O 1 is de eigennaam dan gebruikt als stofnaam, de semantische waarde van *Geen wijn te krijgen* is ongeveer ‘niets van wat wijn is’ en zo ook van *Geen Jan te bekenen* ongeveer ‘Niets van Jan’ ” Wij betwijfelen, of *geen* + eigennaam steeds stilistische kenmerken draagt Bovendien bewijst de diminutieve pendant van *Jan*, dat we ook in het door Roose gegeven voorbeeld te maken hebben met een eigennaam Vergelijk

Ik zie Jantje niet

Geen Jantje te bekenen

In de zin *Geen wijntje te krijgen* is *wijntje* natuurlijk geen stofnaam, maar een soortnaam.

⁶⁸ Rosetti, Mot, p. 26.

⁶⁹ Kraak, Zinnen, p. 39.

⁷⁰ Glinz, Syntax, p. 103-104. Zie ook idem, Grundbegriffe, p. 38: „Als ein grundsätzlicher Fehler muss es aber betrachtet werden, wenn man das so gewonnene „Herstellungssystem“ ohne weiteres mit der Hervorbringung von Sprache durch lebende „natürliche“ Sprachteilhaber gleichsetzt.“

⁷¹ Godel, Sources, p. 29. Vgl. ook Ivic, Trends, p. 125.

⁷² Zie hiervoor ons binnenkort verschijnend artikel „Système en linguistique“.

⁷³ Voor het bereik van de negatie zie Kraak, Zinnen, p. 98, 137, 138, 156. Wij beogen hier geen opsomming te geven van *alle* regels. Wij illustreren slechts, hoe o.i. dergelijke regels geformuleerd moeten worden.

⁷⁴ Of het gebruik van *niet* of *geen*, zoals in de zinnen (102)-(105), afhankelijk is van bepaalde factoren, zou nader onderzocht dienen te worden. Eveneens of er een (eventueel) betekenisverschil bestaat tussen zin (102) en (103), en tussen zin (104) en (105).

⁷⁵ Voor Kraak zijn twee zinnen ook homoniem, wanneer zij verschillen wat de musische laag betreft. Hij abstraheert steeds van de musische laag. Dit leidt bij hem soms tot zeer merkwaardige uitspraken: „Nemen we aan dat er een situatie is waarin een jongen aan een opgave werkt waarbij formules een rol spelen. *Zegt* iemand die de jongen even bij zijn werk heeft gadeslagen ‘De jongen begrijpt een formule niet’ dan kan de *hoorder* uit die *mededeling* – afgezien van de intonatie, waar ik voortdurend van abstraheer, maar die zeker ook descriptief een relevant verschijnsel vormt – *opmaken* dat de jongen één van de (geïmpliceerde) formules niet begrijpt. (. . .) Een andere *interpretatie* is dat de jongen niets van de opgave terecht *kán* brengen omdat elk begrip van formules hem vreemd is.” (cursief van mij, WM) Wanneer men dit leest, dan vraagt men zich toch af, wat Kraak verstaat onder „iets zeggen“, „iets horen“, „iets meedelen“, „iets interpreteren“. Zie in dit verband ook Levelt, Waarnemen, p. 16. Kraak maakt bovendien geen onderscheid tussen „homoniem“ en „identiek“. Zie bijv. Zinnen, p. 107. Zie voor het onderscheid tussen beide begrippen Droste, Homonymie, passim.

⁷⁶ Kraak/Klooster, Syntaxis, p. 100-101. Vgl. in deze Schmidt, Grundfragen, p. 109: „Was jedoch keine bestimmte umrisshafte Begrenzung, keine feste Gestalt hat, ist auch nicht zählbar und kann strenggenommen den Gegensatzschema Einheit-Vielheit nicht untergeordnet werden. Aber es ist ein Strukturgesetz unsere Sprache, dass alle Substantive grammatisch auch nach ihrem Numerus gekennzeichnet sein müssen: der Numerus der Stoffnamen ist der Singular.“

⁷⁷ Het hier bedoelde *er* is o.i. niet hetzelfde, heeft niet dezelfde functie als *er* in *Als toch niemand die koekjes lust, dan neem ik er nog een*. Dit *er*, dat vaak in combinatie met *van* wordt gebruikt, kan zowel een bepaald als een onbepaald substantief herhalen. Vergelijk:

Mijn vriend heeft alle boeken van Claus. Ik heb er maar een (van).

Mijn vriend heeft veel boeken. Ik heb er maar een van gelezen.

Bech, Advervialpronomen, p. 28, spreekt hier van „kwantitatief *er* met partitieve functie“. Het geven van een *volledige* beschrijving van het pronomen

(de pronomina) *er* valt buiten het doel van deze studie. We laten dit „kwantitatieve *er* met partitieve functie” dan ook verder buiten beschouwing. Wel attenderen we nog even op de mogelijkheid, om een bepaald substantief als een onbepaald te „herhalen”. *De wiskundeboeken zijn besteld, maar daar moeten er nog meer besteld worden, o a voor Nederlands. De wiskundeboeken wordt in er „herhaald” als „boeken onbepaald”.* Beter is het misschien te zeggen, dat van de betekenis van *de wiskundeboeken* in *er* alleen het betekenis-aspect „boeken” wordt herhaald. Vgl. *De wiskundeboeken zijn pas gisteren aangekomen, en vandaag zijn er al de helft (van) verkocht.* In deze zin wordt in *er de wiskundeboeken* herhaald.

- ⁷⁸ Ook in schoolboekjes treft men dit regelmatig aan. Zie bijv. Nieuwborg, *Vlot Nederlands* 3, p. 270.

„Antwoord dat het net gebeurd is

Haalt hij geen boter?

1 Ik denk dat hij er net gehaald heeft

2 Als ik me niet vergis, heeft hij er net gehaald.”

- ⁷⁹ Zie bijv. Ruyppa/Schuringa/Van Bakel, *Spraakkunst*, p. 168.

- ⁸⁰ Vooral in het Nederlandstalig gebied van België treft men de benaming „partitief *er*” aan. Zie bijv. Nieuwborg, *Distributie*, p. 271. Waarschijnlijk onder invloed van het Franse „en partitif”.

- ⁸¹ Bech, *Adverbialpronomen*, p. 26.

- ⁸² Nieuwborg, *Distributie*, p. 272. Nieuwborg handelt zeer uitvoerig over het woord *er*. Men moet echter betreuren, dat hij de „bizarre knappe studie” (Paardekooper, *ABN-syntaxis*, p. 44, noot 1) van Bech niet heeft geraadpleegd.

- ⁸³ De term „kwantitatief” achten wij minder geschikt, omdat een kwantiteit niet noodzakelijk een meervoudigheid hoeft te zijn. Nieuwborg, *Distributie*, p. 272, is van mening, dat *er* ook een enkelvoudigheid kan aanduiden. „Als men zegt „Ik ben vanmorgen een schrift gaan kopen. Heb jij er al een gekocht?” dan wordt met *er* niet een deel van een geheel bedoeld, maar wel „een object dat men schrift noemt”. *Er* vervangt schrift.” De meervoudigheid van *er* blijkt uit het misschien weinig gebruikte, maar o i toch mogelijke en grammaticaal juiste antwoord op de volgende zin: *Heb je schriften en boeken gekocht?* *Schriften heb ik er een gekocht, boeken (heb ik er) vijf (gekocht).* Omdat het lijdend voorwerp in de vraagzin meerledig is, moet men in de antwoordzinnen *er* nader specificeren door het in *er* bedoelde aan het begin van elk der zinnen te noemen. Uit het feit, dat ook *er* in het eerste gedeelte van het antwoord wordt gespecificeerd door een pluralis, blijkt o i dat dit *er* een meervoudigheid aanduidt.

- ⁸⁴ Vgl. noot 52.

- ⁸⁵ Onze beschrijving verschilt dus van die van Bech, *Adverbialpronomen*, p. 31-32. Bech aanvaardt in zin (131) een nulteken als pendant van *een* in zin (127).

- ⁸⁶ Een woordsoort waartoe slechts een element, i c *een*, behoort, kan men eigenlijk geen woordsoort noemen. Vandaar dat we dit woord tussen aanhalingstekens plaatsen.

- ⁸⁷ Vgl. Paardekooper, *ABN-syntaxis*, p. 113 (*de/het*), dat sterk verwant is met

de aanw. vn." Van der Lubbe, Woordvolgorde, p. 128, geeft de voorkeur aan de benaming „relatie-aanduidende bepaling" boven de term „deiktisch".

⁸⁸ Kraak/Klooster, Syntaxis, p. 103-109.

⁸⁹ Vgl. ook Van den Berg, Syntaxis, p. 51

⁹⁰ Vgl. Sørensen, Meaning, p. 140-146

⁹¹ Zie hiervoor Sørensen, Meaning, p. 145-146, Kraak/Klooster, Syntaxis, p. 105-106.

⁹² Kraak/Klooster, Syntaxis, p. 109-112.

⁹³ Het is niet altijd even gemakkelijk uit te maken of we te doen hebben met een „subst. bepaald singularis" of een „subst. bepaald indifferentials". De bekende zin uit Heijermans' *Op Hoop van Zegen*. *De vis wordt duur betaald*, zou kunnen worden opgevat als de bepaalde pendant van *Vis wordt duur betaald*, maar ook als de bepaalde pendant van *Een vis wordt duur betaald*. O₁ moet hier worden gekozen voor de eerste interpretatie.

⁹⁴ De laatste twee zinnen zijn ontleend aan Kraak/Klooster, Syntaxis, p. 110

⁹⁵ Zie hiervoor Sørensen, Meaning, p. 140-146, Vater, System, passim, Roose, Probleem, p. 23-46, Leys, Eigenaam, p. 19-45.

⁹⁶ We spreken van het Nederlandse voorzetsel *per* ter onderscheiding van het Latijnse voorzetsel *per*, dat in bijv. *per se* aanwezig is.

⁹⁷ Vgl. Weynen, Betekenislaag, p. 127 „de betrekking van middel [kan], zij het met syntactische en semantische beperkingen, door *per* worden uitgedrukt (*per* rijtuig, *per* brief) "

⁹⁸ *Per einde dezer maand* rekenen we tot de eerste groep. Het kan omschreven worden als „op/aan het einde van deze maand".

⁹⁹ Hierin verschilt het Nederlandse *per* van zijn Latijnse voorvader. Vgl. *per litteras, per aspera ad astra, multos per annos, iurare per deos*.

¹⁰⁰ Uhlenbeck, Substantief, p. 293.

¹⁰¹ Naast *Suiker kost tegenwoordig fl. 1,25 per kilo* en *Hij verdient fl. 200,— per week* treft men – met ongeveer dezelfde betekenis – ook aan *Suiker kost tegenwoordig fl. 1,25 de kilo*, resp. *Hij verdient fl. 200,— in de week*. We vestigden hier de aandacht op de noodzakelijke afwezigheid, resp. noodzakelijke aanwezigheid van een voorzetsel.

¹⁰² De voorbeelden in deze en de volgende paragraaf hebben we in hoofdzaak ontleend aan het materiaal, dat de Heer W. van Dam verzameld heeft voor zijn kandidaatsscriptie: *Enige beschouwingen over de uitdrukkingen, gevormd door een voorzetsel tussen twee zelfde zelfstandige naamwoorden of telwoorden*. Nijmegen 1965

¹⁰³ In het materiaal van de Heer Van Dam treffen we één voorbeeld aan van een gepluraliseerd substantief: *vloten tegen vloten*. De juiste betekenis van dit voorbeeld, waarvan de context niet wordt vermeld, is moeilijk vast te stellen.

¹⁰⁴ Naast *beetje bij beetje* bestaat ook *stukje bij beetje*. Dit is het enige ons bekende voorbeeld, waarin twee niet-dezelfde, maar wel synonieme substantieven door een voorzetsel worden verbonden.

¹⁰⁵ Deze regels geven we onder het nodige voorbehoud. We zijn er ons namelijk van bewust, dat diepgaand onderzoek zou kunnen aantonen, dat op deze regels wel een beperkt aantal uitzonderingen bestaan. Ons materiaal is niet omvangrijk genoeg, om hierover reeds nu een definitieve uitspraak te doen.

- Dit beperkte materiaal heeft wel onze indruk bevestigd, dat het hier geponeerde in zijn algemeenheid juist is.
- ¹⁰⁶ Zie hiervoor Schultink, Valentie, p. 36-43.
- ¹⁰⁷ In ons materiaal treffen we ook een constructie aan met het voorzetsel *per*: *De ronde van Frankrijk: rit per rit*. Dit voorbeeld, uit een Belgische krant, is naar onze mening niet algemeen bruikbaar. In het ABN spreekt men hier toch liever van: *rit voor rit* of *rit na rit*. *Rit per rit* lijkt ons een gallicisme: vgl. *minute par minute*; *page par page*; *jour par jour*. Martin, Indexen, p. 15-17 spreekt van *woord per woord*.
- ¹⁰⁸ Vgl. De Vooys, Spraakkunst, p. 311.
- ¹⁰⁹ Ook bij deze constructie treffen we een voorbeeld aan van twee synonieme substantieven: *van stukje tot beetje vertellen*.
- ¹¹⁰ Ook in het materiaal van de Heer Van Dam komen geen andere voorzetsels voor.
- ¹¹¹ Zie Paardekooper, ABN-syntaxis, p. 186-190.
- ¹¹² Deze constructie wordt door de Heer Van Dam niet behandeld, zodat we voor deze paragraaf slechts ons eigen, in deze zeer beperkte materiaal konden raadplegen.
- ¹¹³ Zie Roose, Probleem, p. 26 en p. 36, aan wie we dit voorbeeld ontleen.
- ¹¹⁴ Stutterheim, Prominentieverhoudingen, p. 34.
- ¹¹⁵ Roose, Probleem, p. 34, trekt de substantivische valentie van *toilet* in *Toilet hiernaast* in twijfel, o.a. op grond van een zin als *Dit vertrek is in gebruik als toilet*, waarin de afwezigheid van het zgn. lidwoord erop zou wijzen, dat *toilet* adjectivisch zou zijn. Zie voor ons standpunt in deze 3.3.4.
- ¹¹⁶ Vgl. Weijnen, Factoren, p. 28.
- ¹¹⁷ *Man in alle man* kan, maar moet niet noodzakelijk als meervoud worden opgevat. (Vgl. De Vooys, Spraakkunst, p. 53). Men zou hier ook kunnen denken aan een speciaal gebruik van *alle*, zoals bijv. ook in *dingen van alle dag*; *in alle geval*. (Vgl. Royen, Buigingsverschijnselen I, p. 66).
- ¹¹⁸ Vgl. Weijnen, Factoren, p. 28; Schönfeld, Grammatica, p. 127; De Vooys, Spraakkunst, p. 52-53; Schmidt, Grundfragen, p. 119: „Die Pluralform ist hier entbehrlich, da der gezählte Gegenstand durch die Zahlangabe ausreichend bestimmt ist.”
- ¹¹⁹ Vgl. Royen, Buigingsverschijnselen I, p. 46, 65, 238, 252.
- ¹²⁰ Het telwoord *nul* wordt slechts zelden bijvoeglijk gebruikt. *Hij is daar nul jaar geweest* is wel niet onmogelijk, maar lijkt ons toch zeer ongebruikelijk. Wel bijv.: *Ik heb vandaag nul fouten*.
- ¹²¹ We noemen *een paar* hier gemakshalve een telwoord.
- ¹²² Royen, Buigingsverschijnselen I, p. 46.
- ¹²³ Royen, Buigingsverschijnselen I, p. 46.
- ¹²⁴ Dit heeft soms tot gevolg, dat een beroep wordt gedaan op de andere pluralisator, -s: *groentes*. Vgl. Royen, Buigingsverschijnselen I, p. 20.
- ¹²⁵ Zie voor het belang van het eenvoudscriterium Kraak, Zinnen, o.a. p. 69 en 71.
- ¹²⁶ Dit wil natuurlijk niet zeggen, dat *weduwe* zonder de aanwezigheid van een telwoord als *twee*, *hoeveel*, enz. altijd het betekenisaspect pluralis heeft. In de zin *Ik heb twee tantes en ze zijn sinds kort allebei weduwe* is *weduwe* niet genumerificeerd en betekent „weduwe indifferentials”. (Zie 3.3.3.)

- 127 De Groot, Inleiding, p 119-136
- 128 De Groot, Inleiding, p 126-127
- 129 We nemen hier een ander voorbeeld, omdat er geen woord bestaat, dat alleen maar „kat vrouwelijk” kan betekenen *Poes* hoeft niet noodzakelijk naar een vrouwelijke kat te verwijzen
- 130 De Groot, Inleiding, p 126, a
- 131 Het hier gemaakte onderscheid wordt echter op andere plaatsen niet (meer) gemaakt Zo wordt in de paragraaf *Typen van morfologische structuur* (Inleiding, p 233-235) in de singularia *huis* en *huisdeur* geen flexie-element voor het betekenisaspect singularis onderkend *Huis* wordt gerekend tot de groep stam zonder stamcomponenten en zonder flexie-elementen, *huisdeur* tot de groep stam met stamcomponenten maar zonder flexie-elementen Beide elementen worden dus onverbogen geacht
- 133 De Groot, Betekenis, p 101-127
- 133 De Groot, Betekenis, p 105-106, 119
- 134 De Groot, Betekenis, p 118
- 135 De Groot, Betekenis, p 120
- 136 De Groot, Inleiding, p 127 Vgl echter ook idem, Betekenis, p 119, waar *boeken-* in *boekenbon* een onverbogen morfeem wordt genoemd
- 137 In 2.9 hebben we aangetoond, dat voor de commissie Wesselings/Pée deze klank eigenlijk geen tussenklank is, maar de laatste klank van de eerste component
- 138 Lessen, Naamwoorden, p 11
- 139 Botha, Function, p 154-183 Zie thans ook idem, Bindfonemen, p 103-110
- 140 Botha, Function, p 166
- 141 Botha, Function, p 182
- 142 Botha, Function, p 183
- 143 Lees, Grammar, p 119
- 144 Vgl hiervoor bijv Kraak/Klooster, Syntaxis, p 38-39 en de literatuur waarnaar door hen verwezen wordt Zie echter ook Dik, Coordination, p 61-130
- 145 Vgl Dik, Remarks, p 377-381
- 146 Dik, Remarks, p 378
- 147 Uhlenbeck, Substantief, p 291
- 148 Uhlenbeck, Substantief, p 293
- 149 Uhlenbeck, Substantief, p 293
- 150 Uhlenbeck, Substantief, p 296
- 151 Uhlenbeck, Substantief, p 294
- 152 Uhlenbeck, Substantief, p 296
- 153 De Vooy, Spraakkunst, p 313, Van der Lubbe, Woordvolgorde, p 134
- 154 Uhlenbeck, Substantief, p 296, noot 4
- 155 Uhlenbeck, Substantief, p 296
- 156 Vater, System, p 69-70, p 70, noot 34
- 157 Voorbeeld ontleend aan Uhlenbeck, Substantief, p 297
- 158 Van der Lubbe, Woordvolgorde, p 134-135
- 159 Uhlenbeck, Substantief, p 296
- 160 Uhlenbeck, Substantief, p 296
- 161 Uhlenbeck, Substantief, p 295-296

- 162 De voorbeelden zijn ontleend aan Uhlenbeck, Substantief, p 297, Van der Lubbe, Woordvolgorde, p 135 en aan ons eigen materiaal
- 163 Zie bijv Van der Lubbe, Woordvolgorde, p 135-137
- 164 Roose, Probleem, p 30-31
- 165 Roose, Probleem, p 32
- 166 Roose, Probleem, p 44
- 167 Roose, Probleem, p 35
- 168 Roose, Probleem, p 16
- 169 Roose, Probleem, p 16 Vgl Van den Toorn, Functies, p 70 Hij noemt *soldaat* in *Zijn broers zijn soldaat* een ongekenmerkte meervoudsvorm „waarbij het predicaatsnomen veeleer als adjectief dan als substantief beschouwd mag worden”
- 170 De Groot, Inleiding, p 261 Vgl Dal, Syntax, p 97 „In diesen Fallen hat das Prädikat charakterisierende Funktion und nahert sich adjectivischer Bedeutung ”
- 171 Een exacte formulering is in dergelyke gevallen wel noodzakelijk Men vergelijk bijv Schultink en Rijpma/Schuringa/Van Bakel in deze Schultink, Valentie, p 20 merkt n a v gebruiksgevallen als *Hij is ziek* en *Hij is soldaat* op, „dat de syntactische valentie van bijv adjectieven en substantieven gedeeltelijk samenvalt” In Rijpma/Schuringa/Van Bakel, Spraak-kunst, p 108 wordt n a v *Hij is bankbediende/metselaar/timmerman/majoer/onderwijzer* enz gezegd „Deze zelfst nw worden gebruikt in de syntactische valentie van een bijv nw ” De formulering van Schultink lijkt ons juist dan die van Rijpma/Schuringa/Van Bakel
- 172 Vgl Boone, Constructie, p 167
- 173 Kraak/Klooster, Syntaxis, p 146
- 174 Vgl Bos, Onderzoek
- 175 Roose, Probleem, p 23-46, Boone, Constructie, passim Paardekooper, ABN-syntaksis, o a p 74-75
- 176 Paardekooper, ABN-syntaksis, p 144, p 201, De Rooy, Als-of-dat, p 36
- 177 Kraak/Klooster, Syntaxis, p 149
- 178 Zie 3 1 4 3
- 179 Kraak, Zinnen, p 107-108
- 180 Kraak/Klooster, Syntaxis, p 100-103
- 181 Brinkmann, Sprache, p 47
- 182 Voor een eerste oriëntatie in deze zie Boone, Constructie, passim, Paardekooper, ABN-syntaksis, p 74-75
- 183 Naar onze mening moet in *Dat is een meisje* en *Dat zijn meisjes dat* als (numeriek niet gespecificeerd) onderwerp worden beschouwd Zie voor dit probleem Bos, Koopheden, Merckens, Koopheden, Droste, Koopheden
- 184 Behalve in gevallen waarbij van een sterke semantische eenheid van voorbepaling en predikaatsnomen sprake is *Hij is dienstplichtig soldaat Hij is derde luitenant*
- 185 In andere opzichten verschilt zij er echter weer aanzienlijk van Zie hiervoor Boone, Constructie, p 169-171
- 186 Vgl De Rooy, Als-of-dat, p 36
- 187 Vgl Paardekooper, ABN-syntaksis, p 201
- 188 Vgl Kraak/Klooster, Syntaxis, p 148

- ¹⁸⁹ Kraak/Klooster, *Syntaxis*, p 148
- ¹⁹⁰ Kraak/Klooster, *Syntaxis*, p 148-149
- ¹⁹¹ Uhlenbeck, *Substantief*, p 294 Dat *beker* hier niet de maat aanduidt van hetgeen door het tweede substantief wordt genoemd, zoals Uhlenbeck stelt, lijkt ons eerst bewezen, wanneer aangetoond is, wat *beker* dan wel aanduidt
- ¹⁹² Volgens ons zijn *als beker melk* en *als een beker melk* beide bepaling van gesteldheid In Rypma/Schuringa/Van Bakel, *Spraakunst*, p 257 wordt de afwezigheid, resp aanwezigheid van *een* soms als criterium gebruikt om uit te maken, of er sprake is van een bepaling van gesteldheid, resp een bijwoordelijke bepaling (vergelijking) *Als vriend* (bepaling van gesteldheid) *raadde hij mij aan – als 'n vriend* (bijwoordelijke bepaling-vergelijking) *raadde hij mij aan Als een vriend* lijkt ons echter eveneens als een bepaling van gesteldheid te kunnen worden geïnterpreteerd Vergelijk *Als een intieme vriend van me raadde hij mij aan, daar weg te blijven* Een juist criterium lijkt ons, of *als* vervangen kan worden door *zoals* of *net als* Is dit het geval, dan hebben we te doen met een bijwoordelijke bepaling (vergelijking)
- ¹⁹³ Voorbeeld ontleend aan Uhlenbeck, *Substantief*, p 294
- ¹⁹⁴ Dit woord mag niet te eng worden geïnterpreteerd Ook *een oorlog* beschouwen we als „één exemplaar” en *oorlogen* als „meer dan één exemplaar”
- ¹⁹⁵ Vgl Weijnen, *Betekenislaag*
- ¹⁹⁶ Roose, *Probleem*, p 36
- ¹⁹⁷ Vgl Kruisinga, *Suffixen*, p 482

LIJST VAN GEBRUIKTE AFKORTINGEN

AA	American anthropologist.
AL	Archivum Linguisticum.
ALBUM	Album Edgard Blancquaert. Tongeren 1958.
BSLP	Bulletin de la Société de linguistique de Paris.
DWB	Dietsche Warande en Belfort.
FdL	Forum der Letteren.
Hand. Ned.	Handelingen van het Nederlands Filologencongres.
Hand. Vl.	Handelingen van het Vlaams Filologencongres.
HKZM	Handelingen der Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis.
IBK	Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft.
LB	Leuvense Bijdragen.
Lg	Language, journal of the linguistic society of America.
Ling	Linguistics.
Lng	Lingua.
LT	Levende Talen.
Me	Merlyn.
MKNA	Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Weten- schappen.
Mu	Museum.
MVNL	Mededelingen, uitg. door de vereniging voor naamkunde te Leuven.
Neo	Neophilologus.
NRC	Nieuwe Rotterdamse Courant.
NTg	Nieuwe Taalgids.
Ra	Raam.
RIPH	Revue internationale de Philosophie.
TCLC	Travaux du Cercle linguistique de Copenhague.
TCLP	Travaux du Cercle linguistique de Prague.
Ts	Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde.
TsB	Tijdschrift van de vrije universiteit van Brussel.
Uitleg	Uitleg, weekblad van het Departement van Onderwijs en Weten- schappen.
VKNA	Verhandelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van We- tenschappen.
Wo	Word, journal of the linguistic circle of New York.
WPMW	Wijsgerig Perspectief op maatschappij en wetenschap.
WT	Wetenschappelijke Tijdingen.

BIBLIOGRAFIE

- S. ABRAHAM, *On a recent attempt at a formal definition of the word*. Ling 35 (sept. 1967), p. 5-6.
- AMMER/MEIER, Zeichen III zie: Zeichen.
- F. BALK-SMIT DUYZENTKUNST, *De grammatische functie. Methode van grammaticale analyse, aan het Nederlands gedemonstreerd*. Groningen 1963.
- R. BASTIDE, *Sens et usages du terme Structure dans les sciences humaines et sociales*. 's-Gravenhage 1962.
- G. BECH, *Über das niederländische Adverbialpronomen 'er'*. = TCLC, Vol. 8, Copenhagen-Amsterdam 1952.
- O. BEHAGHEL, *Deutsche Syntax. Eine geschichtliche Darstellung. Band I: Die Wortklassen und Wortformen*. Heidelberg 1923.
- BENVENISTE, Zeichen II zie: Zeichen.
- B. VAN DEN BERG, *Foniek van het Nederlands*.³ Den Haag 1964.
- B. VAN DEN BERG, *Rapport van de Nederlands-Belgische commissie voor de spelling van de bastaardwoorden*. NTg 60 (1967), p. 145-147.
- B. VAN DEN BERG, *A. Kraak en W. G. Klooster, Syntaxis*. NTg 62 (1969), p. 48-53.
- H. BERGER, *Studies over structuur*. Ra 31 (jan. 1967), p. 68-73.
- BIERWISCH, Zeichen III zie: Zeichen.
- L. BLOOMFIELD, *Language*.⁷ London 1962.
- P. R. BOONE, *De constructie copula met predicaatsnomen*. = A. W. de Groot e.a., *Studies op het gebied van het hedendaagse Nederlands*. The Hague 1963, p. 161-173.
- G. F. BOS, *Categories and border-line categories. A synchronic study in general linguistics*. Amsterdam 1967.
- G. F. BOS, *„Dat zijn kooplieden”*. NTg 54 (1961), p. 23-27.
- G. F. BOS, *Linguïstisch onderzoek en de generatieve grammatica*. LT 250 (1968), p. 491-500.
- G. F. BOS, *Het probleem van de samengestelde zin*. London-The Hague-Paris 1964.
- R. P. BOTHA, *Bindfonemen: Grammaticische, Linguïstische en Wetenschapsfilosofische Problemen*. NTg 62 (1969), p. 101-114.
- R. P. BOTHA, *The function of the lexicon in transformational generative grammar*. The Hague-Paris 1968.
- H. BRANDT CORSTIUS, *Mechanische vorming van het geschreven verkleinwoord*. Amsterdam 1967.
- M. BRÉAL, *Essai de sémantique. Science des significations*. Paris 1913.

- J S TEN BRINKE, *Onafhankelijke en afhankelijk grootheden in het taalgebruik* Groningen 1963
- H BRINKMANN, *Die deutsche Sprache Gestalt und Leistung* Dusseldorf 1962
- N CHOMSKY, *Current Issues in linguistic Theory* ² London-The Hague-Paris 1966
- N CHOMSKY, *Cartesian Linguistics A chapter in the history of rationalist thought* New York-London 1966
- N CHOMSKY, *Syntactic Structures* ⁵ London-The Hague-Paris 1965
- A COHEN, *Het Nederlands diminutiefsuffix, een morfolologische proeve* NTg 51 (1958), p 40-45
- A COHEN e a, *Fonologie van het Nederlands en het Fries Inleiding tot de moderne klankleer* ² 's-Gravenhage 1961
- W E COLLINSON, *An account of De Groot's 'Structurele Syntaxis' in its application to English* Lng 3 (1952-1953), p 162-177
- COMMENTAAR, *Commentaar op spellingcommentaren* Uitleg 77 (29-5-1967), p. 6-8
- J DAAN en A WEIJNEN, „Taal sociologie” Amsterdam 1967
- I DAL, *Kurze deutsche Syntax* Tubingen 1952
- VAN DALE, *Groot Woordenboek der Nederlandse taal, achtste, geheel opnieuw bewerkte en zeer vermeerderde druk, door Dr C Kruyskamp* 's-Gravenhage 1961
- W C A VAN DAM, *Enige beschouwingen over de uitdrukkingen, gevormd door een voorzetsel tussen twee zelfde zelfstandige naamwoorden of telwoorden* Nijmegen 1965 (Ongepubliceerde kandidaatsscriptie)
- S C DIK, *Coordination Its implications for the theory of general linguistics* Amsterdam 1968
- S C DIK, *Oppervlaktestructuur en dieptestructuur* FdL 10 (1969), p 19-41
- S C DIK, *Some critical remarks on the treatment of morphological structure in transformational generative grammar* Lng 18 (1967), p 352-383
- R M W DIXON, *What is Language A new Approach to linguistic Description* London 1965
- G DORFLES, *Pour ou contre une esthétique structuraliste* ² RIPH 73/74 (1965), p 409-441
- F G DROSTE, *Grondbeginselen van de Nederlandse grammatica* ² Den Haag 1965 [1e druk 1964]
- F G DROSTE, *Homonymie en identiteit* Hand Ned 28 (1964), p 96-98
- F G DROSTE, *Homonymie en identiteit van woord en moneem* Ts 80 (1964), p. 271-300
- F G DROSTE, *Koopheden in het geding* NTg 54 (1961), p 154-156
- F G DROSTE, *Taal en betekenis Bijdrage in een discussie* Den Haag-Brussel 1967
- F G DROSTE, *Taal en Denken* HKZM 20 (1966), p 129-144
- F G DROSTE, *Woord en morfeem als taaltekens* TsB 7 (1965), p 261-290.
- EINDVOORSTELLEN, *Eindvoorstellen van de Nederlands-Belgische commissie voor de spelling van de bastaardwoorden* 's-Gravenhage 1969
- R EMMERMANN, *A B N -Malaise* WT 28 (1969), p 127-132
- J A FODOR, J J KATZ, *The structure of language, readings in the philosophy of language* Englewood Cliffs, N J 1964

- J FRANCK, N VAN WIJK en C B VAN HAERINGEN, Etymologisch woordenboek der Nederlandsche taal ² 1921-1949
- C C FRIES, *Meaning and linguistic analysis* Lg 30 (1954), p 57-68
- O FUNKE, *On the system of grammar* AL 6 (1954), p 1-19
- GABKA, Zeichen I zie Zeichen
- G VON DER GABELNTZ, Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse ² Herausgegeben von Dr Albrecht Graf von der Schulenburg Leipzig 1901
- A GARDINER, The theory of Speech and Language Oxford 1932
- G GEERTS, *A B N -Malaise* WT 28 (1969), p 132-136
- G GEERTS, *Het gezag van „Van Dale“* DWB 112 (1967), p 54-65
- J. VAN GINNEKEN, Grondbeginselen der psychologische Taalwetenschap Eene synthetische proeve LB 6 (1904-1905) en LB 7 (1906)
- H. A GLEASON JR, An Introduction to Descriptive Linguistics Revised edition ² New York-Chicago-San Francisco-Toronto-London 1966
- H GLINZ, Ansätze zu einer Sprachtheorie Dusseldorf 1962
- H GLINZ, Die innere Form des Deutschen Eine neue deutsche Grammatik ² Bern und München 1961
- H GLINZ, Grundbegriffe und Methoden inhaltbezogener Text- und Sprachanalyse Dusseldorf 1965
- H GLINZ, Deutsche Syntax² Stuttgart 1967
- R GODEL, Les sources manuscrites du Cours de linguistique générale de F de Saussure Genève-Paris 1957
- A. W DE GROOT, Betekenis en betekenisstructuur Nagelaten geschriften van Prof Dr A W de Groot Verzorgd door Dr G F Bos en Dr H Roose Groningen 1966
- A W DE GROOT, Inleiding tot de algemene taalwetenschap, tevens inleiding tot de grammatica van het hedendaagse Nederlands ² Groningen 1964
- A. W DE GROOT, *Structural linguistics and phonetic law* Lng 1 (1948), p 175-208
- A W DE GROOT, *Structural linguistics and syntactic laws* Wo 5 (1949), p 1-12
- A W DE GROOT, *Structural linguistics and word classes* Lng 1 (1948), p 427-500
- A W DE GROOT e a, Studies op het gebied van het hedendaagse Nederlands The Hague 1963
- A W DE GROOT, Structurele Syntaxis ² Den Haag z j [1965]
- C B VAN HAERINGEN, Gramarie, keur uit het werk van zijn hoogleraarstijd Assen 1962
- C B VAN HAERINGEN, *De meervoudsvorming in het Nederlands* = idem, Neerlandica ² z p 1962, p 186-209
- C B VAN HAERINGEN, Neerlandica Verspreide opstellen ² z p 1962
- C B VAN HAERINGEN, *De plaats van ie, oe en uu in het Nederlandse klinkerstelsel* Album p 159-164
- C B VAN HAERINGEN, *Ingekorte samenstellingen* = idem, Gramarie p 20-23
- C B VAN HAERINGEN, *Veelvedige samenstellingen* I NTg 55 (1962), p 234 II NTg 56 (1963), p 288
- C B VAN HAERINGEN, *Nieuwe synthese* = idem, Gramarie p 45-67
- C. B VAN HAERINGEN „Katholieke“ zussen NTg 62 (1962), p 80
- Z S HARRIS, Methods in structural linguistics ² Chicago 1955

- Z S HARRIS, *Morpheme alternants in linguistic analysis* Lg 18 (1942), p 169-180
- P HARTMANN, *Das Wort als Name Struktur, Konstitution und Leistung der benennenden Bestimmung* Köln und Opladen 1958
- W HENZEN, *Deutsche Wortbildung* Halle a S 1947
- C F HOCKETT, *A course in modern linguistics* ⁸ New York 1965
- J HOOGTEIJLING, *De syntactische valentie van „het”* NTg 58 (1965), p 84-90
- D HYMES, *Introduction toward ethnographies of communication* = AA vol 66, no 6, deel 2, 1964
- M IVIC, *Trends in Linguistics* London-The Hague-Paris 1965
- R JAKOBSON en M HALLE, *Fundamentals of Language* 's-Gravenhage 1956
- D JANSSEN, *Wie heeft er behoefte aan een nieuwe spelling?* NRC 28-6-1967
- O JESPERSEN, *The Philosophy of Grammar* ⁷ London 1955
- M J G DE JONG, *Twintig poeziekritieken* Leiden 1966
- G KLOEKE, *Gezag en Norm bij het gebruik van Verzorgd Nederlands* Amsterdam 1951
- J. G. KOOIJ, *Taalkunde en literatuur* Me 4 (1966), p 243-258
- A KRAAK, *Negatieve zinnen, een methodologische en grammatische analyse* Hilversum 1966
- A KRAAK en W G KLOOSTER, *Syntaxis* Culemborg-Keulen 1968
- J KRÁMSKÝ, *The word as a linguistic sign* Ling 34 (aug 1967), p 12-16
- E KRUISINGA, *A Grammar of Modern Dutch* London 1924
- E KRUISINGA, *Het Nederlands van nu* Amsterdam 1938
- E KRUISINGA, *Diminutieve en affektieve suffixen in de Germaanse talen* MKNA, afd Lett, nieuwe reeks, deel 5, Amsterdam 1942, p 443-504
- E KRUISINGA, *De vorm van de verkleinwoorden* Nlg 9 (1915), p 96-97
- C KRUYSKAMP, *Nederlandse spellingskwesie is een slepende ziekte* NRC 26-6-1967
- J LAROCETTE, *Teken en betekenis* Hand VI 27 (1967), p 610-619
- R B LEES, *The grammar of English nominalizations* ⁴ Bloomington 1966
- J H VAN LESSEN, *Samengestelde naamwoorden in het Nederlandsch* Groningen-Den Haag 1928
- W J M LEVELT, *Over het waarnemen van zinnen* Groningen 1967
- O LEYS, *De eigenaam als linguistisch teken* Leuven 1965 = MVNL bijlage 60
- H F A VAN DER LUBBE, *Woordvolgorde in het Nederlands Een synchrone structurele beschouwing* ³ Assen 1965
- B MALMBERG, *Système et méthode, trois études de linguistique générale* Lund 1945
- F K M MARS, *Concentratietendenties* NTg 61 (1968), p 98-100
- W MARTIN, *Nederlandse Indexen via Computer* VT 28 (1969), p 11-18
- A MARTINET, *Éléments de linguistique générale* ² Paris 1961
- A MARTINET, *A Rosetti, Le mot, esquisse d'une théorie générale* Wo 5 (1949), p 87-89
- A MARTINET, *Structure et langue* RIPH 73/74 (1965), p 291-299
- A MARTINET, *A Functional View of Language* Oxford 1962
- G F MEIER, *Das Zéro-Problem in der Linguistik Kritische Untersuchungen zur strukturalistischen Analyse der Relevanz sprachlicher Form* Berlin 1961
- P J MERCKENS, *Zijn dat kooplieden of zijn kooplieden dat?* NTg 54 (1961), p 152-154

- L C MICHELS, *Lithocomus et la scolastique* Neo 40 (1956), p 215-227
- L C MICHELS, *Opnoemers* NTg 57 (1964), p 364
- G MOUNIN, *Ferdinand de Saussure ou le structuraliste sans le savoir* Paris 1968
- E R NIEUWBOURG, *De distributie van het onderwerp en het lijdend voorwerp in het huidige geschreven Nederlands in zijn A B -vorm* Leuven 1968
- E R NIEUWBOURG, *Vlot Nederlands* 3 ² Anvers 1966
- E NUIJTENS, *De tweetalige mens Een taalsociologisch onderzoek naar het gebruik van dialect en cultuurtaal in Borne* Assen 1962
- E NUIJTENS, *Wat is een taalgemeenschap* ² WPMW 4 (1963-1964), p 157-161
- G S OVLDRDIEP, *Stilistische grammatica van het moderne Nederlandsch* Zwolle 1937
- G S OVERDIEP, *Stilistische grammatica van het moderne Nederlands* ² Verzorgd door G A van Es Zwolle 1949
- P C PAARDEKOOPLER, *Beknopte ANB-syntaksis* ² Den Bosch 1966
- P C PAARDEKOOPLER, *Syntaxis, Spraakkunst en Taalkunde* Den Bosch 1955
- H PAUL, *Prinzipien der Sprachgeschichte* ⁵ Halle a S 1920
- W PEL, *Dialectgeographie der Nederlandsche diminutiva* Tongeren 1936
- M F PERRY, *Linguistics as a Basis for Literary Criticism* Ann Arbor 1964
- E POLIVANOV, *Zur Frage der Betonungsfunktionen* TCLP 6, p 75-81
- W PORZIG, *Die Einheit des Wortes* = Sprache, Schlüssel zur Welt Festschrift für Leo Weisgerber, herausgegeben von Helmut Gipper Düsseldorf 1959, p 158-167
- RAPPORT, *Rapport van de Belgisch-Nederlandse commissie voor de spelling van de bastaardwoorden* Brussel 1967
- A REICHLING, *Over het personale aspect in het taalgebruik* = Bundel Opstellen van oud-leerlingen aangeboden aan Prof Dr C G N de Vooys Groningen-Batavia 1940, p 283-310
- A REICHLING, *Grondbeginselen der hedendaagse taalwetenschap* = A Reichling e a , *Taalonderzoek in onze tijd* Den Haag 1962, p 5-15
- A REICHLING, *Das Problem der Bedeutung in der Sprachwissenschaft* Innsbruck 1963 = IBK, Sonderheft 19
- A REICHLING, *Verzamelde studies over hedendaagse problemen der taalwetenschap* ³ Zwolle 1965
- A REICHLING, *De Taal haar wetten en haar wezen* = idem, *Verzamelde studies*, p 24-58
- A REICHLING, *Taal als verkeersmiddel* = A J Westerman Holstijn e a , *Menselijke verstandhoudingsmiddelen* Zesde Symposion der Sociëteit voor culturele samenwerking te 's-Gravenhage 's-Gravenhage 1952, p 76-85
- A REICHLING, *Het Woord Een studie omtrent de grondslag van taal en taalgebruik* Nijmegen 1935
- E REIFLER, *Linguistic Analysis, meaning and comparative semantics* Ling 3 (1952-1953), p 371-390
- R ROBINS, *General Linguistics An introductory survey* ² London 1965
- H ROOSE, *Het probleem van de woordsoorten, in het bijzonder van het bijwoord in het Nederlands* Paris-The Hague-London 1964
- J DE ROOY, *Als-of-dat Enkele conjuncties in ABN, dialect en Fries* Assen 1965
- A ROSSETTI, *Le Mot Esquisse d'une théorie générale* ² Copenhagen-Bucureşti 1947

- G ROYEN, Buigingsverschijnselen in het Nederlands
deel I VKNA, afd lett, nieuwe reeks, deel 50, no 1, Amsterdam 1947
deel II VKNA, afd lett, nieuwe reeks, deel 52, Amsterdam 1948
- G ROYEN, Grammatiese kategorieën bij het naamwoord MKNA, afd lett,
deel 81, no 4, Amsterdam 1936
- G ROYEN, Spraak en taal Amsterdam 1933
- E RIJPMAN en F G SCHURINGA, Nederlandse Spraakkunst ²⁰ Bewerkt door
Dr J Naarding Groningen 1965
- E RIJPMAN en F G SCHURINGA, Nederlandse Spraakkunst ²¹ Bewerkt door
Dr Jan van Bakel Groningen 1968
- E SAPIR, Language, an introduction to the study of speech ³ New York z j
[1956] = Harvest Books HB 7
- A SASSEN, *Morfologie en syntaxis* LT 222 (dec 1963), p 672-686
- F DE SAUSSURE, Cours de linguistique générale ⁵ Paris 1962
- W SCHMIDT, Grundfragen der deutschen Grammatik Eine Einführung in die
funktionale Sprachlehre ³ Berlin 1966
- M SCHONFELD, Historische grammatica van het Nederlands ⁶ Verzorgd door
Prof Dr A van Loey Zutphen z j
- H SCHULTINK, *F Balk-Smit Duyzenikunst, De grammatische functie* NTg 57
(1964), p 338-340
- H SCHULTINK, *De grondslagen van de synchronische, descriptieve methode* Hand
Ned 27 (1962), p 39-48
- H SCHULTINK, *J S ten Brinke, Onafhankelijke en afhankelijk grootheden in het
taalgebruik* NTg 57 (1964), p 402-404
- H SCHULTINK, Statische of dynamische taalbeschrijving? Den Haag 1963
- H SCHULTINK, De morfologische valentie van het ongelede adjectief in modern
Nederlands Den Haag 1962
- A SECHEHAYE, *Essai de classement des espèces de phrases et quelques observations
sur les trois cas de l'hypothétique en Latin* BSLP 35 (1934), p 58-75
- P A M SEUREN, *Het probleem van de woorddefinitie* Ts 82 (1966), p 259-293
- H S SØRENSEN, Word-Classes in Modern English, with special reference to
Proper Names, with an introductory theory of Grammar, Meaning and
Reference Copenhagen 1958
- H S SØRENSEN, The meaning of Proper Names with a Definiens Formula for
Proper Names in Modern English Copenhagen 1963
- G J STEENBERGEN, *Zuster-zus* NTg 62 (1969), p 319
- J STENZEL, Philosophie der Sprache Munchen und Berlin 1934
- S STRASSER, Het Zielsbegrip in de metafysische en in de empirische psycholo-
gie Leuven-Nijmegen 1950
- C F P STUTTERHEIM, *Enkelvoudige en samengestelde prominentieverhoudingen*
FdL 5 (1964), p 23-39
- C F P STUTTERHEIM, *Taalbeschouwing en Taalbeheersing* Antwerpen 1954
- K TOGEBY, *Qu'est ce qu'un mot?* TCLC, Vol 5, Recherches Structurales Copen-
hague 1949, p 97-111
- K TOGEBY, *Structure immanente de la langue française* = TCLC 6, Copen-
hague 1951
- M C VAN DEN TOORN, *A W de Groot, Betekenis en betekenisstructuur* NTg 60
(1967), p 270-272

- M C VAN DEN TOORN, *Over de functies van het werkwoord zijn* Hand Ned 30 (1968), p 70-71
- N S TRUBETZKOY, *Grundzüge der Phonologie* = TCLP 7, Prague 1939
- E M UHLENBECK *An appraisal of transformation theory* Lng 12 (1963), p 1-18
- E M UHLENBECK, *De beginselen van het syntactisch onderzoek* = A Reichling e a, *Taalonderzoek in onze tijd* Den Haag 1962, p 17-37
- E M UHLENBECK, *Enige beschouwingen over Amerikaanse en Nederlandse linguïstiek* FdL 7 (1966), p 1-22
- E M UHLENBECK, *A W de Groot, Betekenis en Betekenisstructuur* FdL 8 (1967), p 233-240
- E M UHLENBECK, *Enige kanttekeningen bij Lochers artikel over Lévi-Strauss* FdL 3 (1962), p 48-53
- E M UHLENBECK, *De studie der zgn exotische talen in verband met de algemene taalwetenschap* Mu 61 (1956), p 65-80
- E M UHLENBECK, *Substantief + substantief in Modern Algemeen Nederlands Een begin van syntactische beschrijving* NTg 59 (1966), p 291-301
- E M UHLENBECK, *Taalwetenschap, een eerste inleiding* ⁴ 's-Gravenhage 1965
- ST ULLMANN, *Semantics, an introduction to the science of meaning* Oxford 1962
- H VATER, *Das System der Artikelformen im gegenwartigen Deutsch* Tübingen 1963
- J VENDRYES, *Le langage Introduction linguistique à l'histoire* Paris 1921
- C G N de Vooys, *Nederlandse Spraakkunst* ⁵ Herzien door Dr M Schonfeld Groningen 1960
- R VOS, *De zin als „Gestaltung van werkelijkheid”* LT 250 (1968), p 500-505
- J DE VRIES, *Nederlands etymologisch woordenboek* Leiden 1963 e v
- W DE VRIES, *Iets over woordvorming, verhandeling behorende bij het programma van het gymnasium der gemeente Groningen voor het jaar 1920-1921*
- A WEIJNEN, *Nederlandse Dialectkunde* ² Assen 1966
- A WEIJNEN, *De niet-dimensionele betekenislaag van de voorzetsels* Ts 81 (1965), p 103-145
- A WEIJNEN, *Structurele factoren in de historische grammatica van het Nederlands* Assen 1966
- A J J DE WITTE en N C H WIJNGAARDS, *De structuur van het Nederlands 's-Hertogenbosch* 1961
- WOORDENLIJST, *Woordenlijst van de Nederlandse taal, samengesteld in opdracht van de Nederlandse en de Belgische regering* 's-Gravenhage 1954
- N VAN WIJK, *Phonologie Een hoofdstuk uit de structurele taalwetenschap* 's-Gravenhage 1939
- ZEICHEN, *Zeichen und System der Sprache* Band I, Berlin 1961, Band II, Berlin 1962 = Veröffentlichung des I internationalen Symposions „Zeichen und System der Sprache” vom 28 9 bis 2 10 1959 in Erfurt
- Band III, Berlin 1966 = Veröffentlichung des II internationalen Symposions „Zeichen und System der Sprache” vom 8 9 bis 18 9 1964 in Magdeburg
- P ZIFF, *Semantic Analysis* ⁴ New York 1964

PERSONENREGISTER

- Abraham, 229
 Ammer, 228, 232
 Bakel, van, 98, 99, 124, 236, 237, 239-241, 243, 244, 248, 252, 253
 Balk, 11, 13, 42, 49, 58, 221, 222, 226, 227, 229, 243
 Bastide, 224
 Bech, 159, 247, 248
 Behaghel, 245
 Benveniste, 224
 Berg, van den, 110, 116, 222, 224, 239, 240, 249
 Berger, 224
 Bierwisch, 225
 Blancquaert, 3, 110-112
 Bloomfield, 32, 33, 42, 49, 53, 61, 64-66, 82, 83, 88, 93, 121-123, 225-227, 229-231, 233-235, 241
 Boone, 202, 252
 Bos, 20, 220, 221, 223, 224, 233, 252
 Botha, 2, 187, 188, 220, 251
 Brandt Corstius, 242
 Bréal, 61, 230
 Brinke, ten 32, 33, 82-94, 129, 150, 151, 225, 232, 234, 235, 241, 243
 Brinkmann, 204, 243, 252
 Chomsky 36, 37, 222, 225, 226
 Cohen, 121-124, 125-127, 222-224, 236, 237, 241, 242
 Collinson, 231
 Daan, 221, 223
 Dal, 252
 Dam, van, 249, 250
 Dik, 192, 220, 226, 251
 Dixon, 227
 Dorflès, 25, 224, 228
 Droste, 11, 15-17, 42, 43, 45-51, 69, 221-223, 227-229, 232-234, 236, 241-243, 247, 252
 Emmermann, 4, 220
 Fodor, 225
 Franck, 226
 Fries, 32, 225
 Funke, 223
 Gabelentz, von der, 8, 221
 Gabka, 88, 235
 Gardiner, 221
 Geerts, 5, 220, 221
 Ginneken, van, 59, 229
 Gleason, 9, 221, 225, 243, 244
 Glinz, 11, 12, 220, 221, 224, 247
 Godel, 8, 221, 226, 247
 Groot, de, 11, 12, 19, 20, 53, 64-67, 70, 73, 74, 77, 78, 81, 105, 133, 179, 180, 183, 184, 200, 201, 221, 223, 224, 231-234, 238, 243, 244, 246, 251, 252
 Haeringen, van, 110-112, 226, 230, 232, 236, 238, 239, 242, 245
 Halle, 223
 Harris, 32, 34, 82-88, 92, 121, 225, 234, 235, 241
 Hartmann, 74, 142, 144, 148, 233, 244, 245
 Henzen, 60
 Hjelmslev, 21

- Heijermans, 249
 Hockett, 229, 230
 Hoogteijling, 233
 Humboldt, von, 8
 Huydecoper, 226
 Huygens, 245
 Hymes, 221
- Ivic, 247
- Jakobson, 21, 223
 Janssen, 239
 Jespersen, 245
 Jong, de, 224
- Katz, 225
 Kloeke, 3, 221
 Klooster, 2, 147, 150, 151, 153-155, 157, 158, 162, 164-166, 201-203, 206, 207, 221, 243, 245-247, 249, 251-253
 Kooij, 224
 Kraak, 2, 10, 34, 35, 147, 150, 151, 153-155, 157, 158, 162, 164-166, 201-203, 206, 207, 221, 225, 243, 245-247, 249-253
 Krámský, 227
 Kruisinga, 3, 100, 125, 126, 236-239, 242, 253
 Kruyskamp, 116, 240
 Kuznetsov, 229
- Larochette, 244
 Lees, 190, 251
 Lessen, van, 187, 239, 251
 Levelt, 247
 Leys, 244, 249
 Lubbe, van der, 3, 19, 59, 195, 196, 220, 221, 223, 229, 232, 243, 246, 249, 251, 252
- Malmberg, 223
 Mars, 228
 Martin, 250
 Martinet, 42, 49, 53, 224, 227, 229
 Meier, 27, 221, 224, 228, 232, 235
 Merckens, 252
- Michels, 243, 245
 Mounin, 221
- Naarding, 237, 241, 243
 Nieuwborg, 159, 246, 248
 Noreen, 223
 Nuijstens, 70, 72, 73, 221, 224, 232, 239
- Overdiep, 240
- Paardekoooper, 3, 23, 59, 149-151, 202, 220, 223, 224, 230, 233, 235, 240, 243, 245, 246, 248, 250, 252
 Paul, 223
 Pée, 110, 111, 116, 117, 120, 236, 239, 240, 242, 251
 Perry, 224
 Polivanov, 74, 233
 Porzig, 74, 233
 Potgieter, 173
- Reichling, 10-14, 30, 38, 40, 54, 55, 57, 58, 60-64, 132, 221-230, 232-234, 238, 240, 243
 Reifler, 225
 Robins, 34, 225, 233
 Roose, 138, 198-202, 214, 215, 233, 243-246, 249, 250, 252, 253
 Rooy, de, 202, 252
 Rosetti, 224, 247
 Royen, 3, 10, 98, 99, 107, 176, 177, 221, 230, 236-240, 243, 250
 Rijpma, 98, 99, 124, 141, 236, 237, 239-241, 243, 244, 248, 252, 253
- Sapir, 58, 229
 Sassen, 130, 243
 Saussure, de, 8, 10, 11, 17, 21, 36, 155, 221-223
 Schaepman, 173
 Schmidt, 243, 247, 250
 Schönfeld, 236, 237, 242
 Schultink, 6, 7, 11, 21, 38-40, 48, 79-81, 101, 102, 121, 223, 226-228, 230, 234, 237, 238, 242, 243, 246, 250, 252
 Schuringa, 98, 99, 124, 141, 236, 237, 239-241, 243, 244, 248, 252, 253

- Sechehaye, 19, 20
 Seuren, 53, 54, 58, 60, 61, 63-66, 229-231, 234, 243
 Sørensen, 33, 143, 225, 244, 249
 Steenberg, 238
 Stenzel, 232
 Strasser, 224
 Stutterheim, 222, 224, 250

 Thomas, 13
 Tøgeby, 54, 229, 235, 242
 Toorn, van den, 234, 252
 Trubetzkoy, 223

 Uhlenbeck, 2, 21, 71, 145, 192-198, 208, 220, 221, 223, 228, 232, 234, 245, 249, 251-253
 Ullmann, 42, 227

 Vater, 249, 251
 Vendryes, 42, 226
 Vooys, de, 60, 97, 99, 195, 226, 230, 236-241, 243, 244, 250, 251
 Vos, 243
 Vries, de J. 226,
 Vries, de W., 110, 239

 Wesselings, 110, 111, 116, 117, 120, 240, 251
 Weijnen, 221, 223, 237, 242, 249, 250, 253
 Whitney, 8
 Winkel, te, 110
 Witte, de, 42, 226
 Wijk, van, 9, 221, 226, 240
 Wijngaards, 42, 226

 Ziff, 148, 243, 245, 246

ZAKENREGISTER

- Aanspreking, 138-140, 193-194
ABN, 3-7
abstracta, 131
adjectivum, 7, 76-77, 112, 115
adverbium, 48, 76-77
affectiviteit, 125-127
agrammaticaliteit, 158
alternantentheorie, 121-124
anumeriek, 6, 114
asymmetrie, 9, 165
atomistische taalbeschrijving, 8
- bepaling van gesteldheid, 206-211
betekenis, 30-37, 66-70, 79-80
betekenisdifferentiatie, 104-108
bindfoneem, 187-188
bindingsklank, 96-101, 110-120, 187-189
bijwoordelijke bepaling, 212-215
- categoriale bepaaldheid, 46-51
code, 43-51
collectief gebruik, 162-166
collectiva, 131
collectiviteit, 106-107, 126-127, 176-177
combinatorische semantische functie
68-69
compositie, 27-29
compositum, 15-24, 33, 43-52, 68-70,
110-120, 179-192
conjunctio, 77
- derivatie, 79-82
diachronie, 21, 78
dialect, 3-4, 107-108
- diminutief, 93-96, 104-108, 121-128,
145-146, 165-166, 187, 196-197, 215-216
distributie, 32, 92-93, 123, 128
dynamisch, 17, 21-26
- eenheidsaccent, 66
eigenaam, 131-132, 140-146, 154, 156,
157, 182-183
- fatische laag, 10, 14, 157
flexie, 31, 79-81
foneem, 26-28, 30-31, 82
fonologie, 8-9, 11, 121
formele analyse, 30-37
- generaliserend gebruik, 164-166
Gestaltpsychologie, 68
getalsaspect, 86-87
gevoelswaarde, 125
grammaticaliteit, 158
grammatische waarde, 30
- historische ontwikkeling, 9
homonymie, 104-105
hypostasis, 78
- identificeerbaarheid, 163
identificatiemogelijkheid, zelfstandige,
64, 66-74
indifferentialis, 114, 130-132, 178-217
individueel gebruik, 162-166
individualiteit, 106-107, 126-127
infinitiefmorfeem, 112-113
isoleerbaarheid, 54

kindertaal 105, 125-126
koppelwerkwoord, 74

langue, 8-11
lexicale valentie, 46-51
lexicon, 2
lidwoord van categorialiteit, 1, 162-163, 166
lidwoord van bepaaldheid, 148-149, 160-161
lidwoord van onbepaaldheid, 147-152, 153-160, 162-163, 198-203
linguïstiek, Amerikaanse, 9, 32
linguïstiek, Europese, 9
literaire taal, 6-7

meervoud, 108-110
meervoudsmorfeem, 93, 96-101, 149
moneem, 42
morfeem, 37-52, 56-57
morfeem, secundair, 120-128
morfeemalternant, 83-87, 92, 121
morfeemsoorten, 79-82
morfologie, 110
morfologische structuur, 16, 110, 112, 117
morfologische valentie, 7
morfonologie, 121
musische laag, 10, 11, 14, 157

negatie, 2, 34-35, 153-160
negator, 156-160
nulteken, 149-151, 177-178
numeriek, 6
numerificatie, 133, 145
numerificator, 152

omstelbaarheid, 54
oppositie, 26-29, 83-103, 129
oppositie, polaire, 179-182
oppositie, privatieve, 179-182
ordeningsprincipes, 11-29
ordeningsprincipes, fonologische 14, 22-29
ordeningsprincipes, morfologische 14, 22-29
ordeningsprincipes, syntactische 15, 16, 20, 22-29

paramorfeem, 184
parole, 9-10
participium perfectum, 81
participium praesens, 81
participia praeverbalia, 81
pluralis, 86, 93, 101, 179-198
pluralisator, 152
pluralisering, 6, 176-178
poëzie, 6-7, 24-25
potentie, 46-51, 131
praepositio, 76-77
predikaatsnomen, 2, 198-206
principe, 12-13
principe linéaire, 71
pronomen, partitief, 159
pronomen, quantitatief, 159
pronomen van onbepaaldheid, 159
proza, 6

schrijfconventie, 57-60
semanteem, 37-52, 56-57
semanteem, secundair, 82-108
semanteemsoorten, 75-79
semantische component, 2
semantische functie, constante, 81
semantische functie, variabele, 81
semantische waarde, 30
singularis, 6, 86, 93, 108-110, 133-175
singularisator, 142-143, 146-160
singularisering, 6, 133-175
soortnamen, 131-132, 197-200
spelling, 110-149
statisch, 17, 21-26
stofnamen, 131-132, 197-200
structuralisme, 10, 130
structuur, 8-10, 12, 15, 17, 20, 26-29, 102-103, 108-110
substantief, 6-7, 48, 70, 75-79
substantief, telbaar, 132, 199-200
substantief, niet-telbaar, 132, 199-200
suppositio formalis, 133-138
suppositio materialis, 133-138
synchronie, 21, 78
systematiek, 11
systematisering, 9, 11, 34-36, 148, 155
systeem, 8-29, 88
systemoïde, 11-12

- taalgebruik, 7-26
- taalgebruiksfixatie, 15, 17
- taalgeheugen, 16, 17
- taalgemeenschap, 19, 24, 25, 103
- taalschat, 10, 14
- taalsysteem, 10-26
- taalsystematiek, 7, 11
- taalvoorraad, 11-26
- taalvoorraad, actieve, 107-108
- taalvoorraad, passieve, 108
- taalvoorraadfixatie, 24
- telwoord, 152-153, 159-160, 174, 176-177, 194-195
- transformationele beschrijving van het compositum, 190-192
- transformationeel-generatieve grammatica, 1, 2, 9, 34-37, 189-192
- transpositie, 78-79, 81
- tussenklank, 111-112
- tussenletter, 111-112
- uiteenplaatsbaarheid, 54-64
- uitspraakgewoonte, 117
- verbum, 48-49, 75-79
- verzamelnamen, 131, 198
- vindplaatsvermelding, 7
- voegwoord, 206-210
- voorzetsel, 66, 167-174, 210-215
- voorzetselvoorwerp, 211-212
- vorm, 30-37
- woord, 46-75
- woorddefinitie, 53-56, 63-64
- woordgroep, 15-26, 68-70, 112
- woordgroep substantief + substantief, 192-198
- woordinhoud, volledige, 64-75
- woordmodel, 42
- woordsoorten, 75-79
- zelfnoemfunctie, 133-138
- zin, 19-20
- Zuidnederlands, 4-6

STELLINGEN

1. Het is erg onwaarschijnlijk, dat De Saussure „did not see how a study that does not take the historical development of language into consideration could be made accurate until he became acquainted with the work of Émile Durkheim (1858-1917) in sociology.”

Francis P. Dinneen, *An Introduction to General Linguistics*. New York etc. 1967, p. 192.

2. De interpretatie die Seuren geeft van Bloomfields woorddefinitie „a word is a minimum free form”, is niet geheel juist.

P. A. M. Seuren, *Het probleem van de woorddefinitie*. Ts 82(1966), p. 266.

3. De interpretatie die Ten Brinke geeft van Harris' formulering „Since the morpheme *s* „plural” appears whenever *knife* occurs (. . .), it is possible to correlate all the plural meaning with the *s*, leaving *knife* free to be grouped with *knife*”, is niet geheel juist.

J. S. ten Brinke, *Onafhankelijke en afhankelijke grootheden in het taalgebruik*. Groningen 1963, p. 54.

4. Lees' transformationele beschrijving van het compositum houdt niet voldoende rekening met de hiërarchie binnen het geheel der informatielagen.

R. B. Lees, *The grammar of English nominalizations*.⁴ Bloomington 1966.

5. Het compositum moet beschouwd worden als een element van de

taalvoorraad en niet als een element van het taalgebruik.

F. G. Droste, *Homonymie en identiteit van woord en moneem*. Ts 80(1964), p. 280.

6. Reichlings criterium der uiteenplaatsbaarheid kan – enigszins gewijzigd – beschouwd worden als het momenteel meest bruikbare criterium om het woordkarakter van een element in het Nederlands vast te stellen.

A. Reichling, *Verzamelde Studies*.³ Zwolle 1965, p. 33-35.

7. Vele van de bezwaren tegen de term ABN komen te vervallen, wanneer deze term wordt opgevat als een afkorting van Algemeen Bruikbaar Nederlands.
8. Toepassing van de door de commissie Wesselings/Pée voorgestelde regel inzake de tussenletter -s- in samenstellingen met een verkleinwoord als eerste lid resulteert in een onaanvaardbaar verschil tussen *meisjesschuw* (met -s-) en *meisjesschuweid* (met -ss-).

Eindvoorstellen van de Nederlands-Belgische commissie voor de spelling van de bastaardwoorden. 's-Gravenhage/Brussel 1969, p. 51.

9. De directe aanleiding voor de rehabilitatie van Jacob van Artevelde door Norbert Cornelissen op 27 juli 1812 in een rede uitgesproken voor de Fontaine was het anti-Arteveldegedicht „Les Belges” van Philippe Lesbroussart.
10. Het gebruik van het woord *nieuwe* in „Merlyn had als voornaamste doelstelling, de literaire kritiek en essayistiek volgens nieuwe inzicht te bedrijven”, getuigt van onderschatting van of onbekendheid met het werk van die critici en essayisten die reeds vóór Merlyn de literaire kritiek en essayistiek volgens soortgelijke inzichten poegden te verbeteren.

K. Fens, *Panorama*, p. 65. in: J. Oversteegen e.a., *Literair Lustrum*. Een overzicht van vijf jaar Nederlandse literatuur 1961-1966. Amsterdam 1967.

11. De belangstelling van de Franstalige Belgen voor de Nederlandse taal zou aanzienlijk toenemen, wanneer de Nederlandstalige Belgen het ABN als norm voor hun taalgebruik zouden erkennen.
12. Nu de Europese eenheid geen utopie meer blijkt te zijn, kunnen leerstoelen in de Europese volkskunde en de Europese taalgeografie niet langer als luxe worden beschouwd.

W. Roukens, Europese Volkskunde in een Verenigde wereld. Roermond en Maaseik 1963.
A. Weijnen, *Hedendaags dialectonderzoek*, p. 77-78. in: A. Reichling e.a., *Taalonderzoek in onze tijd*. Den Haag 1962.
13. Het culturele niveau van de film wordt het beste gewaarborgd door de volledige artistieke vrijheid van de regisseur.

Stellingen behorende bij W.H.M. Mattens, De Indifferentialis.
Nijmegen, maart 1970

